

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

YAHUDİ HİRİSTİYAN VE İSLAM KELAMINDA KADIN

ŞERİFE ÖZKETEN ÇATALKAYA

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. RAMAZAN ALTINTAŞ

KONYA-2024

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife Özketen Çatalkaya		
	Numarası	18810601012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamında Kadın			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şerife Özketen Çatalkaya

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şerife Özketen Çatalkaya		
	Numarası	18810601012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan Altıntaş		
Tezin Adı	Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamında Kadın			

Bu çalışma, kelam düşüncesinde yer alan kadın meselesi ile ilgili ortaya çıkan eleştirilerin objektif bir bakış açısıyla ele alınması ve değerlendirilmesidir. Kadının konumunu ve ona verilen değeri Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ekseninde incelemektedir. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Yahudi kelamında kadın konusu ele alınmıştır. Ardından Yahudi kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında ailedeki konumuna, eğitimi ve çalışmasına, evlenmesi ve boşanma hakkına yer verilmiştir. Yahudi Kelamında cinsiyet-kadın-nübüvvet ve ahiret ilişkisi bağlamında Yahudi kelamında kadın peygamberler konuları incelenmiştir. Yahudi kelamında kadının ahiretteki durumu incelenmiş, eril Tanrı anlayışı ve feminist teoloji meselelerine yer verilmiştir. İkinci bölümünde Hıristiyan kelamında kadın meselesi incelenmiştir. Hıristiyan kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında ailedeki konumuna, eğitimi ve çalışmasına, evlenmesi ve boşanma hakkına yer verilmiştir. Hıristiyan kelamında cinsiyet-kadın-nübüvvet ve ahiret ilişkisi kapsamında peygamberlikte cinsiyet, Yeni Ahit'te vahiy ve peygamberlik, kadın peygamberler konularına değinilmiştir. Kadının ahiretteki durumu, Hıristiyan kelamında eril Tanrı anlayışı ve feminist teoloji meseleleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde İslam kelamında kadın meselesinde İslam'ın kadınla ilgili ortaya koyduğu temel prensiplere yer verilmiştir. Sünnetullah, fitratullah ve sıbgatullah çerçevesinde İslam'ın kadına bakışı incelenmiştir. Cinsiyet-kadın-nübüvvet ilişkisi bağlamında İslam kelamında nübüvvette cinsiyet meselesine yer verilmiştir. İslam kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında cinsiyet farklılıklarının kaynağı, kadının eğitimi, çalışması, yöneticiliği, evlenmesi, boşanması ve nafaka hakkı incelenmiştir. Kadının din seçimi, özgür irâdesi ve ahiretteki durumuna değinilmiş, İslamî feminizmin imkânı konusuna yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Kadın, Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Şerife Özketen Çatalkaya		
	Student Number	18810601012		
	Department	Basic Islamic Sciences/Kalam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Ramazan Altıntaş		
Title of the Thesis/Dissertation	Women in Jewish Christian and Islamic Theology			

This study is devoted to discuss and evaluate the criticisms regarding the women issue in Kalam thought from an objective perspective. It examines the position of women and the value given to them on the axis of Judaism, Christianity and Islam. In the first part of the study, which consists of three parts, the subject of women in Jewish theology is discussed. Then, under the title of woman's responsibility in Jewish theology, her position in the family, her education and work, her right to marry and divorce are included. The issue of female prophets in Jewish theology is examined in the context of the relationship between gender, woman, prophethood and the afterlife in Jewish theology. The situation of women in the afterlife in Jewish theology is examined, and issues of the masculine understanding of God and feminist theology were included. In the second part, the issue of women in Christian theology is examined. In Christian theology, women's position in the family, education and work, and the right to marry and divorce are included under the heading of women's responsibility. Within the scope of the relationship between gender-woman-prophecy and the afterlife in Christian theology, the topics of gender in prophecy, revelation and prophecy in the New Testament, and female prophets have been touched upon. The status of women in the afterlife, the understanding of masculine God in Christian theology, and feminist theology issues were examined. In the third chapter, the issue of women in Islamic theology is taken up. Islam's view of women is examined within the framework of sunnatullah, fitratullah and sibgatullah. In the context of gender-woman-prophecy relationship, the gender issue in prophethood in Islamic theology is dwelled on. Under the title of women's responsibility in Islamic theology, the source of gender differences, women's education, work, management, marriage, divorce and alimony rights are examined. Women's choice of religion, their free will and their situation in the afterlife are touched upon, and the possibility of Islamic feminism is included.

Key Words: Kalam, Woman, Judaism, Christianity, Islam

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	iii
Önsöz	iv
Giriş	1
Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Zemin	1
1. Kuramsal Çerçeve	2
1. 1. Problem	2
1. 2. Yöntem ve Sınırlılıklar	6
1. 3. Kaynaklar	7
2. Tarihsel Zemin	10
2.1. Hinduizm’de Kadın	11
2. 3. Çin’de Kadın	15
2. 2. Antik Yunan ve Roma’da Kadın	17
2. 4. Cahiliye Döneminde Kadın	21
BİRİNCİ BÖLÜM	30
YAHUDİ KELAMINDA KADIN	30
1. 1. Eski Ahit’te Kadın	31
1. 1. 1. İki Farklı Yaratılışta Kadın	31
1. 1. 1. 1. Elohist Metinlerde Kadının Yaratılışı	34
1. 1. 1. 2. Yahvist Metinlerde Kadının Yaratılışı	35
1. 1. 2. Kadına Verilen Değer	38
1. 2. Yahudi Kelamında Kadının Sorumluluğu	44
1. 2. 1. Kadının Ailedeki Konumu	45
1. 2. 2. Kadının Eğitimi ve Çalışması	48
1. 2. 3. Kadının Evlenmesi	51
1. 2. 4. Kadının Boşanma Hakkı	55
1. 3. Yahudi Kelamında Cinsiyet-Kadın-Nübüvvet Ve Ahiret İlişkisi	58
1. 3. 1. Vahiy ve Peygamberlik	59
1. 3. 2. Yahudi Kelamında Kadın Peygamberler	62
1. 3. 2. 1. Eski Ahit’te Kadın Peygamberler	62
1. 3. 2. 2. Talmud’da Kadın Peygamberler	66
3. 3. Kadının Ahiretteki Durumu	70
1. 4. Yahudi Kelamında Eril Tanrı Anlayışı ve Feminist Teoloji	72
İKİNCİ BÖLÜM	78
HİRİSTİYAN KELAMINDA KADIN	78
2. 1. Yeni Ahit’te Kadın	79
2. 1. 1. Kadının Yaratılışı	79
2. 1. 2. Kadına Verilen Değer	81
2. 2. Hıristiyan Kelamında Kadının Sorumluluğu	87
2. 2. 1. Kadının Ailedeki Konumu	87
2. 2. 2. Kadının Eğitimi ve Çalışması	89
2. 2. 3. Kadının Evlenmesi	91
2. 2. 4. Kadının Boşanma Hakkı	94
3. 3. Hıristiyan Kelamında Cinsiyet-Kadın-Nübüvvet ve Ahiret İlişkisi	97
2. 3. 1. Peygamberlikte Cinsiyet	97
2. 3. 2. Yeni Ahit’te Vahiy ve Peygamberlik	98
2. 3. 3. Kadın Peygamberler	99

3. 4. Kadının Ahiretteki Durumu	101
2. 4. Hıristiyan Kelamında Eril Tanrı Anlayışı ve Feminist Teoloji	103
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	109
İSLAM KELAMINDA KADIN	109
3. 1. Kur'an Ayetleri Işığında Kadın	110
3. 1. 1. Kadının Yaratılışı	112
3. 1. 2. İlahi Mesajın Kadına Hitabı	120
3. 1. 3. Kur'an'da Çalışan ve Haklarına Sahip Çıkan Kadın Prototipi	126
4. 2. İslam'ın Kadınlı İlgili Ortaya Koyduğu Temel Prensipler	130
3. 2. 1. Sünnetullah Fıtratullah ve Sıbgatullah Çerçevesinde İslam'ın Kadına Bakışı	131
3. 3. Cinsiyet-Kadın-Nübüvvet İlişkisi	135
3. 3. 1. İslam Kelamında Peygamberlikte Cinsiyet Meselesi	137
3. 3. 2. Peygamberlerin Erkeklerden Olacağını İleri Sürenler	138
3. 3. 3. Kadınların da Peygamber Olabileceğini İleri Sürenler	141
3. 4. İslam Kelamında Kadının Sorumluluğu	146
3. 4. 1. Cinsiyet Farklılıklarının Kaynağı	146
3. 4. 2. Kadının Eğitimi ve Çalışması	149
3. 4. 3. Kadının Yöneticiliği	156
3. 4. 4. Kadının Evlenmesi	160
3. 4. 5. Kadının Boşanma ve Nafaka Hakkı	166
3. 4. 6. Kadının Din Seçimi, Özgür İrâdesi ve Ahiretteki Durumu	173
3. 5. İslamî Feminizmin İmkânı	183
Sonuç	191

Kısaltmalar

Bk.:	Bakınız
D.E.Ü.:	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
Der. :	Derleyen
Edt. :	Editör
Hız.:	Hazreti
İFAV:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İLTED :	İlahiyat Tetkikleri Dergisi
KMÜ:	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
KURAMER:	Kur'an Araştırmaları Merkezi
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
Nşr.:	Neşreden
SBF :	Siyasal Bilimler Fakültesi
TBB:	Türkiye Barolar Birliği
TDVY:	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Ter. :	Tercüme
USA:	Amerika Birleşik Devletleri
Vb.:	Ve benzeri
Vd.:	Ve diğerleri

Önsöz

Tarihsel süreçte kadın, her zaman toplumsal değişimin merkezinde yer almış, dünya hayatının dengesini sağlamada önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak kadına yönelik uygulamalar çoğu zaman insan onuruyla örtüşmeyecek şekilde tezahür etmiştir. Onun yaratılış hikâyesi, eş ve anne olarak konumu, dini ve toplumsal hayattaki hak ve yükümlülükleri tarih boyunca çeşitli dinlerde tartışma konusu yapılmıştır. Bu bağlamda dünden bugüne kadın konusu gerek dini gerekse sosyokültürel boyutta hayatın her alanında yer almaktadır. Asıl sorun, kadın ve erkek meselesine insan olarak değil de cinsiyetçi yaklaşımdadır. “Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamında Kadın” adlı çalışmamızda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın kadın hakkındaki görüşlerini kelimâ boyutları ile ele alarak inceleyeceğiz.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında kuramsal çerçeve ve tarihsel zemin ele alınmış, yöntem ve sınırlılıklara değinilmiş, kullanılan kaynaklardan bahsedilmiştir. Birinci bölümde, Yahudi kelamında kadın konusu ele alınmış, Yahvist ve Elohist metinlerde geçen iki farklı kadın anlatısı karşılaştırılmıştır. Akabinde Yahudi kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında ailedeki konumuna, eğitimi ve çalışmasına, evlenmesi ve boşanma hakkına yer verilmiştir. Yahudi Kelamında cinsiyet-kadın-nübüvvet ve ahiret ilişkisi bağlamında vahiy ve peygamberlik, Yahudi kelamında kadın peygamber konuları incelenmiştir. Yahudi kelamında kadının ahiretteki durumu incelenmiş, eril Tanrı anlayışı ve feminist teoloji konularına yer verilmiştir.

İkinci bölümünde Hıristiyan kelamında kadın meselesi incelenmiştir. Hıristiyan kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında ailedeki konumuna, eğitimi ve çalışmasına, evlenmesi ve boşanma hakkına yer verilmiştir. Hıristiyan kelamında cinsiyet-kadın-nübüvvet ve ahiret ilişkisi kapsamında peygamberlikte cinsiyet, Yeni Ahit’te vahiy ve peygamberlik, kadın peygamber konuları incelenmiştir. Kadının ahiretteki durumu, Hıristiyan kelamında eril Tanrı anlayışı ve feminist teoloji meseleleri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde İslam kelamında kadın meselesi altında Kur’an’da kadın, İslam’ın kadınla ilgili ortaya koyduğu temel prensiplere yer verilmiştir. Sünnetullah,

fitratullah ve sıbgatullah çerçevesinde İslam'ın kadına bakışı incelenmiştir. Cinsiyet-kadın-nübüvvet ilişkisi bağlamında İslam kelamında nübüvvette cinsiyet meselesi, peygamberlerin erkeklerden olacağını ileri sürenlerin ve kadınların da peygamber olabileceğini ileri sürenlerin görüşlerine yer verilmiştir. İslam kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında cinsiyet farklılıklarının kaynağı, kadının eğitimi, çalışması, yöneticiliği, evlenmesi, boşanması ve nafaka hakkı incelenmiştir. Kadının din seçimi, özgür irâdesi ve ahiretteki durumuna değinilmiş, İslamî feminizmin imkânı konusuna yer verilmiştir. Amacımız Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kadın meselesine yaklaşım tarzlarını ve bu bağlamda sundukları çözüm önerilerini espit etmektir. Bu çalışma ile alana katkı sağlamayı ve kelam ilminde yeni bir pencere açmayı umut ediyoruz.

Araştırmam boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, gerek konuyu ele alırken izlenmesi gereken yöntemler hususunda gerekse kullanılacak kaynaklar hakkında bilgilendiren danışmanım Prof. Dr. Ramazan Altıntaş'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bu konunun belirlenmesine öncülük eden, görüşleri ile her zaman yeni fikirlere katkı sağlayan, kütüphanesindeki eserlerinden istifade ettiğim, daimî desteğinden sınırsızca faydalandığım saygıdeğer hocam Prof. Dr. İbrahim Coşkun'a şükranlarımı arz ederim. Tez izleme komitesinde bulunan ve çalışmanın şekillenmesine katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Bayram Dalkılıç'a minnettarım. Ayrıca, tez savunma jürisi üyeleri Prof. Dr. Hüseyin Aydın'a ve Doç. Dr. Mehmet Emin Günel'e değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Tez çalışmamın büyük çoğunluğunu gerçekleştirdiğim TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) kurulmasında ve yürütülmesinde emeği geçenlere teşekkürü bir borç bilirim. Evlatlarını ilim öğrenme konusunda daima destekleyen, ihtiyacımız olduğu her an yanımızda olan kıymetli anneme ve babama, kendi ilmi yoğunluklarına rağmen her zaman desteklerini esirgemeyerek beni cesaretlendiren kardeşlerime, çalışmalarımı başarı ile sürdürmem hususunda beni teşvik eden eşime ve canımdan çok sevdiğim evladıma sonsuz minnettarım.

Gayret ve çaba bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Şerife Özketen Çatalkaya
Konya, 2024

Giriş

Kuramsal Çerçeve ve Tarihsel Zemin

1. Kuramsal Çerçeve

1. 1. Problem

“Kadın” başlığı altında sıralanabilecek pek çok meselenin neredeyse bütün devirlerde ve toplumlarda tartışılmış olması bizi bu problematiğin son derece kadim olduğu bilgisine götürmektedir. “Yahudi Hristiyan ve İslam Kelamında Kadın” isimli çalışmamızda; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam teolojisinde kadın ile ilgili problem haline gelmiş meseleler kelimî açıdan ele alınacaktır. Bunun yanı sıra feminist teolojinin kadına atfettiği değer, fitrat, ahlak ve toplumsal ilâhî yasalar açısından Kuranî ifadeyle Fitratullah, Sıbgatullah ve Sünnetullah kavramları çerçevesinde incelenecektir. Ayrıca feminist teoloji tarafından eleştirilen, Yahudi ve Hristiyan kelamının düşüncelerinin bir tezahürü olan dinin tamamen eril yönünü ön plana çıkarıldığı fikrinin detayları incelenme konusu olacaktır.

Çalışmanın konusu, insanı inceleyen bir araştırma alanı olarak sosyal hayat içerisinde Kelam ilminin güncel problemlere kayıtsız kalamayacağı düşüncesinden hareketle seçilmiştir. Kelam, İlahi vahyin temeller (inanç, usul, değer) açısından hayat ve topluma nasıl yansıtacağını, çağdaş dünyanın kültür ve değerlerini ne şekilde yönlendireceğini kendisine asli bir mesele yapmaktadır. Kelamın ilgilendiği en temel alan insandır. İslâm toplumunda Kur’an’la ve Hz. Peygamber’in uygulamalarıyla hak ettiği mertebeye kavuşan kadının, değişen şartlarla kendisine verilmesi gereken değer karşılığını almadığı, birtakım yanlış yorumlamalar sebebiyle olması lazım gelen yerde olmadığı görülmüştür. Kadının İslam’la elde ettiği yüksek konumda zaman içerisinde çevre kültürlerin ve düşüncelerin etkisiyle zafiyetler yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bu zafiyetlerin düzeltilmesi, kadının yeniden hak ettiği konuma yükseltilmesi, haklarını elde etmesi, İslam dini açısından özgürce ibadet etmesi, sosyal hayatta kendisine belirlenen sınırlar çerçevesinde aktivite göstermesi ancak İslam’ın onun için belirlediği konumu yeniden gün yüzüne çıkarmakla mümkündür.

İlahi din, kadın veya erkek fark etmeksizin insan olmaları açısından her iki cinse de büyük önem vermektedir. İnsanın onurunu en üst düzeyde tutmakta, ona her alanda yer açmaktadır. İnsanlığa rehber olan dinin kadın meselesiyle ilgilenmemesi tasavvur dahi edilemez. İlk insanın yaratılışı, erkek ve kadının yaratılış amaçları ve her

iki cinsin birbiriyle ontolojik, ahlaki ilişkileri noktasında İlahi din, günümüzde de referans kaynağıdır. Ancak kimi din anlayışları ne yazık ki söz konusu inanç sistemleri üzerinden yapılan birtakım yanlış yorumlamaların neticesinde zaman zaman kadına yönelik çeşitli baskı ve sınırlandırmaların başvuru kaynağı olmuştur. Bir diğer ifadeyle din; insanların kendi ideolojilerini dayatmak için bir köprü vazifesi görmüş, ilâhî ibareler insanların kendi çıkarları neticesinde yorumlanmıştır. Bu durum başlı başına bir problemdir. Dolayısıyla bu problemin çözümüne, yanlış anlaşılmanın bertaraf edilmesine, ilâhî olanın doğru anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

İlâhî dinlerde başlangıçta kadın ve erkek eşit gibi görülse de zamanla dinsel metinlerin içeriği ve farklı yorumlanması, ataerkil anlayışın benimsenmesi bu eşitlik anlayışı kadının aleyhine sonuçlanmıştır. Yahudi-Hristiyan geleneğinde yanlış algılamalar ve yorumlamalar sebebiyle kadının ikincil konumda olduğu görülmektedir. Yahudi kutsal kitap külliyatının uzun süreli oluşum aşamasında farklı din ve kültürlerin, çeşitli mitoloji ve efsanelerin etkisi farklı dönemlere göre kadın algısının değişmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Eski Ahit ve Talmud'dan ilhamını alan Yahudi dünya görüşünde kadın sosyal, dini ve hukuki alanda geri planda tutulmuştur. Yahudiliğin olumsuz kadın algısı kendisinden sonraki dinsel gelenekleri fazlasıyla etkilemiş, özellikle ilâhî dinlerden olan Hıristiyanlıkta Yahudiliğin olumsuz kadın imajı etkisini arttırarak farklı bir şekle bürünmüştür. Bu durum İslam'ı da kısmen etkilemiştir. Şöyle ki; İslam için düşünüldüğünde Kur'an'ın ve Sünnet'in erkek egemen bir zihniyetle yorumlanmasına ve zamanla Yahudiliğin olumsuz kadın algısının tezahürleri de İslam dünyasında yer yer görülmüştür.

Kadın ile ilgili meseleler klasik dönemde çok fazla tartışma konusu olmamıştır. Ancak buna rağmen son derece önemli meselelerden biri olmuştur. Modern dönemde ise dine yönelik eleştirilerinden biri haline gelmiştir. Cemaleddin Afganî (ö.1897), Muhammed Abduh (ö.1905), Reşîd Rızâ (ö. 1935), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), İsmail Fenni Ertuğrul (ö. 1946), Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Şiblî Nu'mânî (ö. 1914) gibi yeni ilmi kelâm âlimlerinin başlattığı İslam'ın ilk kaynaklarına dönmek suretiyle aslî hüviyeti ortaya çıkarma ve yeni bir kelâm inşa etme çabalarına kadın konusunun incelenmesi de eklenmiştir. Nitekim yakın dönemde kadın meselesindeki sorunlara

değinererek İslâm'ı savunan kelâmcılar arasında Reşid Rıza, Ferid Vecdi, İzmirli İsmail Hakkı, Mustafa Sabri Efendi, Şiblî Nu'mânî gibi isimleri sıralamak mümkündür. Adı geçen kelim alimlerinin sayesinde kadın meselesi kelamda belirgin bir hal almış, üzerinde konuşulan, incelenen, değer atfedilen bir duruma gelmiştir. Onlar, İslam düşünce tarihinde kitaplarında kadın konusuna yer vermişlerdir. Nitekim klasik kelam konuları içerisinde yer alan nübüvvet cinsiyet, ru'yetullah gibi meseleler kadının toplumsal konumuna dair yapılan köklü değişimlere sebebiyet vermemektedir. Ancak kadının yaratılışı ile ilgili görüşler, ilâhî mesajın hitabı, sosyal ve dini sorumluluğu, çalışması, yöneticiliği, evlenmesi, eş seçimi, boşanması, ahiretteki durumu gibi konular onun sosyal hayatta yer alacağı konumunu etkilemektedir. Dolayısıyla kadın ile ilgili tartışmalar yeni bir konu olarak kelam alanında ele alınması gerekmektedir.

Kadın konusu ile ilgili çalışma yapan mütekellimleri yalnızca Mütekaddimûn, Müteahhirûn ve Yeni İlm-i Kelam dönemleriyle sınırlandırmak mümkün değildir. Günümüzde de kadın meseleleri üzerinde çalışan Kelamcıları görmemiz mümkündür. Bekir Topaloğlu¹, Adnan Bülent Baloğlu², Şaban Ali Düzgün³, Hülya Terzioğlu⁴ gibi araştırmacıların kadın konusu ile ilgili çalışmaları mevcuttur. Yahudi, Hıristiyan, İslam Kelamı ve feminist akımların kadına atfettiği değerlerin incelenmesi üzerine yapılan kelamî araştırmaların oldukça sınırlı sayıda olması bizi bu çalışmaya yönlendiren en önemli sebep olmuştur. Çalışmamızın bu alandaki tartışma ve önermelere bir katkı sağlaması, yeni sorular ve araştırmalara kapı aralamasını ümit etmekteyiz. Kadın konusu ile ilgili oluşturulan bütün algıların bir tarafa bırakılıp, objektif bir bakış açısı ile değerlendirilip, Batı'da ortaya çıkan ve etkilerini İslam dünyasında da gösteren feminist yaklaşımların kadına kutsallık atfeden görüşlerinin ele alınması araştırmamızın orijinal kısmını oluşturmaktadır.

Özellikle insan hürriyeti konusunda Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamının bakış açısının karşılaştırılması, Feminist Teolojinin bu konudaki yanlışlarını ve

¹ Bk. Bekir Topaloğlu, **İslâm'da Kadın**, 19. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

² Bk. Adnan Bülent Baloğlu, "Kadın-Merkezli Bir İslami Teoloji İnşasına Doğru", *İslâmî İlimler Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1-2, 2009, 45-60.

³ Bk. Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Değer Sistemi ve Kadın Algımız", **Kelam El Kitabı**, ed. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, 545-556.

⁴ Bk. Hülya Terzioğlu, **Matürîdi'de Kadın Algısı**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2018.

tutarsızlıklarını ortaya çıkarmak konunun güncelliğini korumak açısından gereklidir. Nitekim birtakım feminist akımların tartışmaları Müslümanların tarihten, kültürden getirdikleri anlayış ve uygulamaları sorgulamayı gerektirmiştir. Dolayısıyla oluşan bu sorunların çözümüne ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamız kapsadığı alanlar bağlamında konu ile ilgili bilgilerin tespit ve tenkidini yapmayı amaç edinmektedir. Konu ile ilgili var olan yanlış dayatmaların ortaya çıkardığı durumların tenkidi ve çözüm arayışının sonucu olarak teklifi sunmayı amaç edinmektedir.

Temel söylemini kadının özgürlüğü üzerinden yürüten feminizmde; kadının toplumdaki statüsü, ev içi ve dışındaki rolleri, cinsiyet farklılıkları, ataerkil toplum yapısı, erkek egemen yaklaşımları geniş ölçüde tartışılan konulardandır. Bell Hooks⁵ “Feminism is for Everybody Passionate Politics” adlı eserinin giriş kısmında, cinsiyetçilik veya cinsiyetçi sömürüyü ve zulmü sona erdirmek için bir hareket olarak tanımladığı feminizmin tamamen yanlış olduğu gerekçesiyle reddedilmesini mümkün görmemektedir. Tarih boyunca tartışılan feminist yaklaşımlar, özgürleşme sorununu farklı çevrelerden ele alarak, ataerkil düzeni kadın lehine dönüştürme savaşı verdiklerini iddia etmektedir. Aydınlanmacı liberal feministler kadının özgürleşebilmesinin bedeni üzerindeki denetim hakkıyla mümkün olduğunu iddia etmekte, kültürel feministler ise kadının toplumsal yaşamın gerisine itildiğini ve oradan çıkartılması gerektiğini savunmaktadır. Radikal feministler, ataerkil düzenin kadın üzerindeki etkisini eleştirirken, sosyalist feministler Marksist düşüncenin cinsiyet körü olduğunu, kadınlara, kadınlıkları nedeniyle yapılan baskının tek nedeninin ekonomik temelli olmadığını düşünmektedir.⁶ Çeşitli dallara ayrılan Feminizm genel olarak kadın hakları, cinsiyet eşitliği, kadının kamusal ve toplumsal hayattaki statüsü gibi konularla ilgilenirken, Feminizmin daha özel bir alanı olan Feminist Teoloji dini alanın tamamıyla erkek egemenliğinde olduğunu, Eski ve Yeni Ahit metinlerinin genelini erkekler tarafından oluşturulduğunu ve kadın karşıtı söylemler içerdiğini iddia etmektedir. “Yahudi Hristiyan ve İslam Kelamında Kadın”

⁵ Bell Hooks, **Feminism is for Everybody: Passionate Politics**, South End Press, Publishing, United States, 2000.

⁶ İbrahim Coşkun, **Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017, 62-67.

isimli çalışmada Feminizm kavramı yerine konu ile daha çok ilgili olduğu için Feminist Teoloji kavramı incelenecektir.

Feministlerin kadın için cinsel kimliğin erkek egemen kültürün dayattığı toplumsal bir yapı olduğunu iddia etmesi kısmen doğru sayılabilir. Onların bazı konularda haklı olduğu taraflar da yok değildir. Fakat feminizmin erkek ve kadının cinsel kimlik sınırlarını kaldırma önerisi kabul edilemez bir düşüncedir. Bunun yanı sıra birtakım feminist söylemler, bütünüyle pozitivist-materyalist dünya görüşüne sahiptir. Ayrıca onlar feminizm adı altında dinlere ve ahlaki değerlere savaş açmakta, böylece insanların zihinlerinde ve toplumda onarılmaz yaralar oluşturmaktadır. Çalışmamızda yukarıda ifade edilen konular ile birlikte Feminist Teolojinin bu tarz düşünceleri ele alınacak, Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamının bu tartışma meseleleri ile ilgili bakış açısı ile karşılaştırma yapılacaktır.

1. 2. Yöntem ve Sınırlılıklar

Çalışmanın konusu ve kapsamı birtakım yöntemlerin uygulanmasını da beraberinde getirecektir. Ayrıca çalışma kelam alanı ile ilgili olduğundan sınırlar bu çerçevede belirlenecektir. Araştırma, metot olarak literatüre dayalı deskriptif bir çalışma olmakla birlikte nitel alanı kapsamaktadır. Çalışmada Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamının kadına bakışı üzerine anlayıcı, çözümleyici ve yorumlayıcı bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmaya dâhil edilen eserler üzerinde çözümlenmeye dayalı tasviri bir okuma yapılmıştır. Meselenin daha iyi anlaşılması için zaman zaman içerik analizi ve eleştirel hermeneutik yöntemlerinden de istifade edilmiştir. Araştırmaya derinlik kazandırmak amacıyla; literatür taraması yöntemi esas alınmıştır. Literatür taraması yönteminin temel alınmasındaki amaç; yapılmış çalışmaların, araştıracağımız mesele hakkında geldiği noktayı tespit etmek, literatürdeki boşluk ve atlamaları ortaya koymak ve çalışmanın Kelam ilmi içerisinde duracağı yeri tespit etmektir. Yapılan bu çalışmanın literatür taraması ve karşılaştırma yöntemi ile bilimsel bir derinlik ve kimlik kazanmasını, genel çerçevede bilime özel çerçeve de ise Kelam ilmine katkı sağlamasını temenni ediyorum.

1. 3. Kaynaklar

Bu çalışmanın konusunun daha net anlaşılması amacıyla kadının tarihsel serüvenine genel hatlarıyla değinilecektir. Tarihsel süreç ile ilgili çok fazla derinlemesine inilmeyecek olma sebebi tezin bir antropoloji ya da sosyoloji konusu olmamasıdır. Detaylı olarak işlenecek kısım ise meselenin Kelamî boyutunu kapsayan, kadın ile ilgili ortaya çıkan eleştirilerin objektif bir bakış açısıyla ele alınması, değerlendirilmesi ve bir sonuca varılması olacaktır. Temel olarak meselenin Kelamî açıdan incelenmesi ile ilgili olan araştırmamız, itikâdî açıdan kadına verilen değer in doğru tespit edilmesini hedeflemektedir.

Araştırmada din ve gelenek içindeki kadının durumunu tespit etmeye çalışırken kaynaklarımız arasında toplumsal cinsiyet eşitliğine önem veren, geleneğin ve dini yorumların ataerkil karakterini sorgulayan, bunları yaparken de başta Kur'an olmak üzere dini metinleri referans alan konuyla ilgili eserler de yer almaktadır. Kelam ilmi, muhataplarının zihinlerindeki şüpheleri gidermek için ihtiyaca binaen, güncel problemlere uygun açıklamalar getirmektedir. O halde İslâm'ın bütünlüğü içinde işlevi olan, kişilerin zihinlerinde bir takım soru işaretleri oluşturan her konu kelâmî yaklaşıma muhtaçtır. Bu bağlamda kadın meselesi de Kelam'ın kapsamı içine girmektedir. İncelenecek kısım Kelam ile ilgili meseleler olacağından, yararlanılacak kaynakların konusu da bu bağlamda olacaktır. Kelam'ın işlevlerinden biri de karşıt görüşlere uygun cevaplar vererek İslâm'ı savunmaktır. Dolayısıyla günümüzde kadın konusu Kelam'ın değinilmeyi ve çözülmeyi bekleyen temel problemleri arasında yer almalıdır.

Aslında bizi bu araştırmaya yönlendiren en temel etken, kadın meselesinin Kelam alanında çok fazla çalışılmamış veya tartışılmaya değer ciddi meseleler arasında görülmemiş olmasıdır. Buna rağmen az da olsa çağdaş mütekellimler arasında bu mesele göz ardı edilmiş değildir. Hatta Kelamcı Bekir Topaloğlu'nun⁷ kaleme aldığı *İslam'da Kadın* isimli eseri kadın probleminin çözümüne kapı aralaması açısından son derece önemlidir. Topaloğlu'nun kadının İslam dinine göre yerini ve

⁷ Bk. Topaloğlu, **İslâm'da Kadın**.

konumunu ele aldığı bu eseri alanında ender çalışmalardan biridir. Bu bağlamda Mustafa Yağmurlu⁸ kadın ile ilgili günümüz meselelerine ışık tutmayı amaçlayan eserini yazmıştır. İbrahim Coşkun⁹ ise *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri* isimli eserinin “Feminist Özgürlük Algısı ve Bu Algının Doğurduğu Problemler” başlıklı bölümünde konu ile ilgili önemli tespitlerde ve çözüm önerilerinde bulunmuştur. Cemal Ağırman¹⁰ ise *Kadının Yaratılışı -İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım-* isimli eserinde kadının tarihini araştırmış, özellikle kadının kaburga kemiğinden yaratıldığı meselesine değinmiştir.

Konu ile makale çalışmalarından bazıları şunlardır: Salih Akdemir¹¹ kadının tarihsel serüvenini ve Kur’an’ı Kerim’de kadın meselesini incelemiş, Zekeriya Güler¹² kadının iddia edildiği gibi akıl ve din bakımından eksik olup/olmadığını ayetler ve hadisler bağlamında irdelemiştir. Güler, “aklı eksik kadınlar” ibaresinde yer alan eksikliğin, bizatihi aklın kendisinde ve özünde değil de aklın fonksiyonunda olduğunu ifade etmiştir. Kadının kadın olmaktan çok insan olduğu vurgusunu yapan Hayri Kırbasoğlu’na¹³ göre; Kur’ân’ın kadınla ilgili öğretilerini tenkit edenlerin ön yargılardan kurtulup, tarafsız ve ilmi bir zihniyetle meseleye yaklaşmaları şarttır. Kırbasoğlu’nun çalışması Müslümanların kadın konusundaki uygulamalarının Kur’ân’ın öğretileriyle uyum içinde olup/olmadığını sorgulamaları gerektiğine de işaret etmektedir. Sıddık Ağçoban¹⁴ kültürel gelişim içerisinde kadına bakış açısında kötünden iyiye doğru gelişen doğrusal bir ilerleme olmadığını, inişlerin çıkışların ve dini bakış açılarından bağımsız olarak toplumlara göre değişen bir algı durumu söz konusu olduğunu ifade etmektedir.

⁸ Bk. Mustafa Yağmurlu, *Çağımızda Kadın Sorunu*, 2. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

⁹ Bk. İbrahim Coşkun, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*.

¹⁰ Bk. Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001.

¹¹ Bk. Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur’an’ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 4, 1997, 249-258.

¹² Zekeriya Güler, “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 1998, 14-21.

¹³ Bk. Hayri Kırbasoğlu, “Kadın Konusunda Kur’ân’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 4, 1997, 9-13.

¹⁴ Bk. Sıddık Ağçoban, “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 2016, 14-24.

Huriye Martı¹⁵ kadın konusu ile ilgili uydurmaların arkasına sığınan illetli bakışın yanlışlığını ele almaktadır. Hüseyin Akgün¹⁶ çalışmasında kadının yaratılışı ile ilgili rivayetleri değerlendirmiş, Hülya Terzioğlu¹⁷ İslâm'da kadının konumuna modern yaklaşımları Mûsâ Cârullah perspektifinden ele almıştır. Ramazan Altıntaş¹⁸ konu ile ilgili makalesinde; İslâm'ın aile yapısı ile Batı'daki aile yapısını karşılaştırmış, modernitenin acımasız saldırıları karşısında İslam ailesini korumanın ve kollamanın, varoluş köklerimize yeniden dönmekle sağlanabileceğini ifade etmiştir. Mehmet Aydın'ın¹⁹ da aynı minvalde bir çalışmasının olduğunu ifade etmeliyiz. Şemseddin Günaltay²⁰ İslamiyet öncesi Arap toplumunda aile yapısını incelemiştir. Ayşe Güç,²¹ Hatice Şahin Aynur²² ve Harun Tunç²³ İslami feminizm konusuyla ilgili, Gün Taş²⁴ ise feminizm ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

Yahudi Hıristiyan ve İslam Kelamında kadın ile ilgili Kelam'da yapılmış tezleri incelediğimizde Züleyha Birinci²⁵ tarafından hazırlanan doktora tezi karşımıza çıkmaktadır. Kadın konusunda İslâm'a yöneltilen eleştirilerin tahlil edilmesi açısından önemli bir çalışma olan Birinci'nin doktora tezi, yöntem bakımından Hidayet Şefkatli

¹⁵ Bk. Huriye Martı, “Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9, sayı: 2, 2009, 101-116.

¹⁶ Bk. Hüseyin Akgün, “Kadının Kaburga Kemiğinden Yaratılması Meselesi (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadis ve Hadis Rivâyet Coğrafyası Açısından Ele Alınması)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 2, sayı: 19, 2019, 23-338.

¹⁷ Bk. Hülya Terzioğlu, “İslâm'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar-Mûsâ Cârullah Örneği-”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 18, sayı: 33, 2016, 91-109.

¹⁸ Bk. Ramazan Altıntaş, Modernitenin İslam Ailesi Üzerindeki Etkisi, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 1997, 5-8.

¹⁹ Bk. Mehmet Aydın, “Modernitenin İslam Ailesi Üzerindeki Etkisi”, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, 1998, 26-29.

²⁰ Şemseddin Günaltay, “İslâm'dan Önce Araplarda Kadının Durumu, Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt: 15, sayı: 60, 1951, 189-199.

²¹ Bk. Ayşe Güç, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 2, 2008, 649-673.

²² Bk. Hatice Şahin Aynur, “İslamî Feminizm ve Feminist Kur'an Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 13, sayı: 3, 2013, 89-122.

²³ Bk. Harun Tunç, “İslamcı Feminizm: Kavramsal Bir Tartışma”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2018, 235-247.

²⁴ Bk. Gün Taş, Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik Hassasiyetler*, cilt: 1, sayı: 2, 2016, 163-175.

²⁵ Bk. Züleyha Birinci, Kadın Konusunda İslâm'a Yöneltilen Eleştirilerin Tahlili, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, İstanbul, 2014.

Tuksal'ın²⁶ ve Yavuz Köktaş'ın²⁷ çalışmalarına benzemektedir. Ayşe Kalyoncu²⁸ tarafından hazırlanmış “Kadın Konusunda İslâm'a Yöneltilen Eleştirilerin Tahlili” isimli yüksek lisans tezi; toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında modern dönem dindarlığının kadın algısına getirdiği kelamî bakışı incelemiştir. Çalışmamızla ilgili pek çok yabancı eser de vardır. Bunlardan bazıları; Simone Beauvoir'un,²⁹ Donovan Josephine'in,³⁰ Anne Moir ve David Jessel'in,³¹ Arvind Sharma ve Katherine K. Young'un³² eserleridir. Araştırma içerisinde çalışma ile ilgili olan pek çok esere yer verilecektir. Konunun daha net anlaşabilmesi adına kadının tarihsel serüveni incelenecektir.

2. Tarihsel Zemin

Yahudi, Hıristiyan ve İslam Kelamında kadın konusuna geçmeden önce eski inançlarda mevcut olan duruma değinilmesi yerinde olacaktır. Kadınların tarihsel süreçteki yerinin geçmiş ve günümüzle karşılaştırılması, meseleyle ilgili gelişim ve dönüşümün değerlendirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Asıl problem kadını insan algısından ayrı düşündüğümüzde baş gösterecektir. Onu, erkeğin karşısında bir konuma yerleştirmek yerine yanında olarak görmek problemin çözümünde yol gösterebilir. Birbirine yardımcı olarak yaratılan kadın ve erkek, bu birlikte yürüyüş sahnesi olan dünyada iyi işler yapabilme potansiyeline sahiptir.³³ Onlar, Allah'ın kendilerinden beklediği kulluk görevlerini ve insani vazifelerini yerine getirmekle sorumludur. Bu durum ilâhî hitâbın insanı muhatap kılmasından bu yana günümüze kadar süregelmiştir. Ancak bir takım farklı yol ve yöntemler bu ilâhî kaynağın göz önünde bulundurulmamasına veya doğru olmayan değerlendirmeler

²⁶ Bk. Hidayet Şefkatli Tuksal, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000.

²⁷ Bk. Yavuz Köktaş, **Kadınla İlgili Hadisler**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

²⁸ Bk. Ayşe Kalyoncu, **Kadın Konusunda İslâm'a Yöneltilen Eleştirilerin Tahlili**, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2017.

²⁹ Bk. Simone Beauvoir, **İkinci Cins**, ter. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

³⁰ Bk. Donovan Josephine, **Feminist Theory**, A&C Black Publishing, United States, 2012.

³¹ Bk. Anne Moir & David Jessel, **The Real Difference Between Men and Women**, Delta Publishing, United States, 1992.

³² Bk. Arvind Sharma & Katherine K. Young, **Feminism and World Religions**, State University of New York Press, United States, 1999.

³³ Huriye Martı, **Hakları ve Saygınlığıyla İslâm'da Kadın**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018, 8.

yapılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle tarihsel sürecin incelenmesi durumun gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Ataerkil toplumlarda kadının cinsiyeti sebebiyle genellikle ikinci planda olduğu görülse de anaerkil toplumlarda kadının yüceltilmesi ve dahi tanrıçalaştırılması durumu söz konusu olmuştur. Bu düşüncenin yansıması olarak ortaya çıkan Ana Tanrıça kültü, insanlık tarihinin toplumsal ve ruhsal gelişiminin ilk basamaklarına yerleştirme konusundaki adımlarının ortak özelliğidir. Ana tanrıçaya duyulan inanç, o dönem içerisinde evrensel niteliklere ulaşan boyutlara taşınmıştır.³⁴ Özellikle ilk çağlarda kadın, insan hayatının kaynağı olması, doğurganlığı ve verimliliği sebebiyle bazı toplumlarda ilahlaştırılarak, tabiatla olan benzerliği sebebiyle onun sembolü sayılarak Kybele, Artemis, Demeter, Astarte, Isis, Afrodit, Venüs gibi isimlerle kişileştirilerek tapınma konumuna getirilmiştir.³⁵ Örneğin Neolitik ve Kalkolitik çağlarda, Hitit ve Frigler döneminde doğurganlığı sebebiyle Kybele adı verilen bütün tanrı ve tanrıçaların anası “Ana Tanrıça” olarak bilinmektedir. Aynı zamanda o bereketi ve bolluğu da temsil etmektedir. Bu sebeple kadın, seramik formlarda obje olarak yasatılmak istenmiştir. O dönemlerde kadın ziraat konusunda da üstündü. Günümüzde Anadolu’da yansımalarını gördüğümüz özellikle kırsal alanda yaşayan kadınlar pek çok alanda olduğu gibi tarımda da erkekler ile kıyaslanamayacak kadar fazla sorumluluk üstlenmişlerdir. Hititlerde kadın *kubaba*, *kumpapa* ya da *kupapa* olarak isimlendirilmiş, Frigler döneminde ise Frig Ana Tanrıçası olarak bereketi temsil etmiştir. Ayrıca bu dönemlerde güneş tanrıçası olarakta tasvir edilmiştir.³⁶

2.1. Hinduizm’de Kadın

Kadının tarihsel konumu ile ilgili ilk incelenecek olan Eski Hint toplumdur. Onlarda kadın ile ilgili dinin ataerkil yapısı dikkat çekmektedir. Hinduizm’de bilginin ve kurtuluş yolunun yalnızca erkeklerin elinde olduğu fikri ağır basmaktadır. Özellikle

³⁴ Nurettin Gülaçtı, “Sanatsal Bir Objeye Olarak Kadın Ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış”, *İdil Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2012, 78.

³⁵ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, *DİA*, TDVY, 24, İstanbul, 2001, 83.

³⁶ Gülaçtı, “Sanatsal Bir Objeye Olarak Kadın Ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış”, 79-81.

Rig Veda dönemi sonrası Hinduizm³⁷ erkek hâkim bir karakterde tezahür etmiştir. Manu Kanunnâmesi'ne göre aile içinde yalnızca çocuk sahibi olmak, onu yetiştirmek ve ev işlerini yapmakla görevli olan kadın, değersiz görülmektedir. Kadının çocuk sahibi olamadığı veya bütün çocuklarının kız olduğu durumlarda eşi tarafından terk edilmektedir. Ayrıca evlenmeden önce babasına, evlendikten sonra eşine, o vefat ettiği takdirde oğluna karşı itaatkâr olması gereken kadın, başına buyruk davranışlardan uzak durmalı, hareketlerini kontrol altında tutmalıdır.³⁸ Hinduizm'de erkek çocuk kız çocuğa nazaran öncelikli bir konumdadır.³⁹ Ayrıca erkek çocuğu olan kadının öldükten sonra kurtuluşa ereceğine dair bir inanç mevcuttur.⁴⁰ Hinduizm'e göre nikahlanmak ve aile kurmak insan yaşamında dört önemli dönemden biridir. Evlilik, dinsel bir tören olmakla birlikte asıl amaç erkeğin aile reisi olduğu vurgusunun yapılmasıdır. Evliliğin gayesi erkeği aile reisi yaparak Tanrılara kurban takdimi ritüelini uygulamaktır.⁴¹ Ayrıca Hinduizm'de erkek kardeşi olmayan kızlarla evlenilmemesi tavsiye edilmektedir. Bir kızın erkek kardeşinin olması demek, onun hangi soydan geldiğinin belli olması demektir. Erkek kardeşi olmayan kız, evlense dahi ailesinin yanına geri dönmektedir.⁴² Fakat insanın kardeşlerini, anne ve babasını seçmesi mümkün olmadığı için, elinde olmayan sebeplerden dolayı değerlendirilmesi ona yapılan bir haksızlıktır.

Hinduizm'de kadının aşağılanması, baskıya uğraması, şiddet görmesi dini inanışın bir gereği olarak değerlendirilip telkin edilmiştir. Bu sebeple kadının aşağılanması ve ona zulmedilmesi bir ibadet olarak görülmüştür. Mülk edinme hakkı olmayan kadın, çalışıp kazandığını eşine, oğluna veya babasına vermelidir. Kadın, Vedalar'ı veya herhangi bir dini kitabı okuma hakkına sahip değildir. Herhangi bir eş seçiminde bulunmaksızın kız çocukları yedi-sekiz yaşlarında evlendirilebildiği gibi

³⁷ Hint kültüründe kadın meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Anant Sadashiv Altekar, **The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Times to the Present Day**, Motilal Banarsidass Publishing, United States, 1956.

³⁸ Harman, "Kadın", 83.

³⁹ Hammet Arslan, "Manu Kanunnamesi'nde Evlilik", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt: 10, sayı: 1, 2013, 96.

⁴⁰ Fuat Aydın, **Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı (Hinduizm'de Kurtuluş)**, Eskiye Yayınları, Ankara, 2013.

⁴¹ Hammet Arslan, "Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm'de Nikahın Şartları", *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, DEÜ İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İzmir, 2012, 360-361.

⁴² Arslan, "Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm'de Nikahın Şartları", 365.

kadının kendine ait bir boşama hakkı da yoktur. Hinduzim’de boşanma hakkı yalnızca erkeğe tanınmıştır. Kadın zulme ve şiddete uğrasa dahi eşinden boşanma talebinde bulunamamaktadır. Her durumda eşine itaat etmeli, gördüğü muameleye razı olmalıdır.⁴³ Elbette kadın üzerinde yapılan bu tür haksız uygulamaları Hinduizm’e inanan tüm insanlar üzerinden değerlendirmek objektif bir tavır olamaz. Ancak istisnaları olmakla birlikte durum genel olarak değerlendirildiğinde kadının hak ettiği konumda olmadığı kanaati uyanmaktadır.

Hinduizm’de hak ettiği konumda olmayan kadın için ayrıca *sati* adında bir gelenek bulunmaktadır. Bu uygulama kadının tamamen onun ikinci plana atılmasına sebep olmaktadır. Sati, eşinin ölümü sebebiyle cenaze töreninde kadının kendisinin de yakılma isteğinde bulunmasını temsil etmektedir. Toplumun genelinde hâkim bir gelenek şeklinde gerçekleştirilmekte olan bu uygulama, yalnızca evli kadınların değil, nişanlı kadınların da teşvik edildiği bir sistem halinde devam etmiştir. Dönemin Hindistan valisi Lord William Bentinck⁴⁴ (ö. 1839) tarafından 1829 yılında yasaklanmış olup, 1987’de Sati Kanunu ile kaldırılmıştır.⁴⁵ Hint ahlak doktrininde sati uygulamasının daha çok metafizik alanla ilgili olduğunun kabulü, kadının eski hayatında işlemiş olduğu günahları sebebiyle cezalandırılmasının bir tezahürü şeklinde yansımaktadır. Bu inanç sisteminde eşi vefat eden kadınlar günahlarının bağışlanması için oruç tutmalı, dua ve ibadete yönelerek dünyevi hayattan soyutlanmalı, ömrünün geri kalan kısmını kutsal metinleri okuyarak geçirmelidir. Kendisine sati uygulanmasının yapılmasını kabul eden kadının, günahlarından arınarak eşi ile ebedi birliği sağlayacağına inanılmaktadır.⁴⁶ Bu uygulama ile kadın iki seçenekten birini seçmek durumundadır. Kadın ya dünyadan el etek çekip tamamen ibadete yönelecek ya da ölen kocası ile yakılıp günahlarından kurtulacaktır. Bu uygulama kadının kendi yaşamında söz sahibi olmadığı, yaşamının tamamen eşinin

⁴³ Nazife Gürhan, “Toplumsal Cinsiyet ve Din”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 5, 2010, 64.

⁴⁴ 1834-1835 yıllarında görev yapmış Hindistan valisidir.

⁴⁵ Ayşen Seymen Çakar, “Kadının İnsan Haklarından Bir Sapma Örneği”, *TBB Dergisi*, cilt: 28, sayı: 120, 2015, 75-76.

⁴⁶ Çakar, “Kadının İnsan Haklarından Bir Sapma Örneği”, 82-83.

yaşamına bağlı olduğunun, onun vefat etmesiyle beraber hayatın kendisi için katlanılmaz bir hal aldığıının göstergesidir.

Hinduizm’de kadınlar, tanrıları memnun etmek adına kurban edilmiştir. Öyle ki bir ağaç için dahi her yıl bir genç kızı kurban ettikleri de olmuştur.⁴⁷ Bu durum kadına karşı takınılan olumsuz tutumlardan bir kısmıdır. Böylesine sığ bir düşünceye sahip toplumlarda yaşayan kadınlar, kendisini değersiz hissedecek, yeteneklerinin ve kapasitelerinin farkına varamayacak, yeni bir fikir ortaya koyamayacaktır. Dolayısıyla sosyal hayatta kendini gösteremeyecek, adından söz ettiremeyecektir. Allah’ın en mükemmel şekilde yarattığı⁴⁸ insan olma özelliğinin dahi farkına varamayacaktır. Onun için atfedilen insan olma haysiyeti bağlamında halifelik görevini gözden çıkaracaktır. Bu bağlamda dünyaya gönderilme gayesinden sapacak, farklı yollarda yürüyecek ve hak ettiği bir yaşam süremeyecektir.

Hinduizm’de kadının konumu meselesinin bir diğer yansıması olan dini yapılanma Budizm’dir. Budizm’in erken dönemlerinde kadının konumu, rahibelerin varlığı ve rolü ile yakından ilişkilidir. Budist toplumunda keşişler, rahibeler, erkek ve kadınlardan oluşan dört aşamalı bir düzen bulunuyordu. Oskar von Hinüber⁴⁹ yakın zamanda Buda’nın yaşamı boyunca onun sistemi içinde rahibelerin etkisinin olmadığını savunmuştur.⁵⁰ Budist Dharma yasasına göre kadınlar evlerinde oturmalıdır. Onların evde durmalarının istenmesi savunmasızlıkları sebebiyle ve korunmaları amacıyla. Kadınların evlerinde durmaması, bunun yerine dışarıda zaman geçirmesi Dharma’nın varlığını sürdürmemesi anlamına gelmektedir.⁵¹ Dolayısıyla kadının ev içerisindeki yaşamı teşvik edilmiş, dışarıdan menedilmeye çalışılmıştır.

Buda’nın kendi öğretisinde kadınları kabullenmesi uzun zaman almış, kadınların manastıra girmesine ilk etapta izin vermemiştir. Nirvana’ya kadınların

⁴⁷ Mustafa Sibâî, **İslam’a ve Garblılara Göre Kadın**, ter. İhsan Toksarı, Nidâ Yayınevi, İstanbul, 1969, 17.

⁴⁸ Bk. Tîn, 95/4.

⁴⁹ 1939 doğumlu, Hinduizm ve Budizm üzerine incelemelerde bulunan Alman bir profesördür.

⁵⁰ Alice Collet, **Women in Early Indian Buddhism**, Oxford University Press, United States, 2014, 17.

⁵¹ Diana Paul, **Women in Buddhism: Images of the Feminine in the Mahayana Tradition**, University of California Press, London, 1985, 78.

ulaşıp/ulaşamayacağı hususu da tartışmalıdır.⁵² Buda döneminde kadınların kutsal metinleri okuma ve manevi kurtuluşu arama gibi hakları bulunmamaktadır. Kadın için kurtuluş yolu gönülden teslimiyet ve eşine itaat ile mümkündür.⁵³ Budizm’de erkek ve kadın fiziksel olarak farklı özelliklere sahip olmakla birlikte, düşünmenin anahtar rol oynadığı durumlarda eşit kabul edilmektedir. Kadınlarla erkekler arasında önemli farklar olmadığı düşüncesiyle onları eşit tutan bu zihniyet, her iki cinsin birbirine olan ihtiyacından bahsetmektedir. Kadınlar, hakları çiğnendiği takdirde arkasına düşmeli, erkeklerden de bu konuda destek istemelidir. Kadınlar ile erkekler arasında Buda öğretisine uyma noktasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Kadınlar ve erkeklerin eşit tutulmaması Budizm’den kaynaklı değil sosyal öğretiler sebebiyledir. Vajrayana⁵⁴ çalışmalarında kadın ve erkek arasında ayırım gözetilmediği gibi dişiliğin oynadığı rol sebebiyle kadınların küçük görülmesi bir nevi tövbenin çiğnenmesi olarak görülmektedir.⁵⁵ Bütün bu düşüncelerden yola çıkarak birtakım aksaklıklar olmasına rağmen Budizm’de kadının tamamen ikincil konumda tutulmadığını, bazı durumlarda erkekle eşit tutulduğunu, haklarını arama noktasında teşvik edildiğini görmekteyiz.

2. 3. Çin’de Kadın

Konfüçyüsçülük Çin’de M.Ö. beşinci yüzyılda gelişen ve ilk olarak M.S. birinci yüzyılda bulunan karmaşık bir kültürel sisteme atıfta bulunmuştur. Bir durgunluk döneminden sonra *Ru* geleneği, onuncu yüzyıldan günümüze metafizik olduğu kadar coğrafi olarak da genişlemiştir. Konfüçyüscü düşüncenin en önde gelen savunucusu Tu Wei-ming’e⁵⁶ göre, *Ru* öğretileri Konfüçyüs Doğu Asya’sında toplumsal adetlerin ve değerlerin merkezinde yer almaktadır.⁵⁷ Eski Çin’de kadın tamamen değersiz bir varlık olarak görülememektedir. Kadına atfedilen değerlerin temelindeki en önemli düşünce Konfüçyüs’ün (ö. 479) öğretileridir. Konfüçyüs’ün

⁵² Handan Karakaya, “Toplumsal Cinsiyet Algısı Din ve Kadın”, *Journal of Analytic Divinity*, cilt: 2, sayı: 2, 2018, 56.

⁵³ Hammet Arslan, “Budizm’de Kadının Konumu”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 39, 2014, 148.

⁵⁴ Budistlerin üç yolundan biridir.

⁵⁵ Dalai Lama, *Yürekte Gelen Öğütler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, 19-20.

⁵⁶ Konfüçyüscü düşünce sistemi uzmanı, 1940 yılında doğmuş Çinli bir filozoftur.

⁵⁷ Vivian Nyitray, “Fundamentalism and the Position of Women in Confucianism”, *Fundamentalism and Women in World Religions*, ed. Arvind Sharma&Katherine K. Young, T & T Clark, New York, 2008, 50.

kurucusu olduğu *Ru* düşünce ekolü toplumun kadına karşı oluşturduğu algıyı da derinden etkilemiştir. Kadın, farklı zaman dilimlerinde toplumda veya evlilik hayatında daha fazla değer görebilmek adına pek çok eziyetle karşılaşmıştır. Bunlardan biri de ayak bağlama geleneğidir.⁵⁸

Konfüçyüs'ün öğretilerinde kadını hor gördüğü, örnek insan olan erdemli insanın tam tersi erdemsiz insanla bir tuttuğu düşünülmektedir.⁵⁹ Bu dönemde kadının yalnızca aile içinde var olduğu, kendini eşine ve çocuklarına adadığı görülmektedir. Kadının genellikle annesinden veya bir aile büyüğünden, ahlak kuralları ve kadınlık görevlerini öğrenerek eğitim alması söz konusudur. Kadın ailesine hizmet etmek üzere bu eğitimi almaktadır.⁶⁰ Konfüçyüs düşüncesinde bir erkeğin kimliği aile içinde inşa edilmekte ve ardından kamusal alanda sergilenmektedir. Buna karşılık, bir kadının üstlendiği rollerin tümü ev alanı içerisinde yer almaktadır. Kadının görevini yalnızca ev içinde sınırlı tutmak onu öznellikten ve kamusal kimlikten yoksun kılmaktadır. Erdemli eş ve iyi annenin rolü, hayatındaki erkekleri (baba, eş, oğul) tamamlamaktır.⁶¹ Dolayısıyla kadın ne kadar iyi bir erkek çocuk yetiştirirse o çocuk kamusal alanda da o kadar iyi olacak ve topluma faydası dokunacaktır. Burada annenin rolü göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Kadın ile ilgili olumsuz düşüncelerin tamamını Konfüçyüs'e atfetmek doğru değildir. Muhtemeldir ki o, içinde yaşadığı toplum yapısının alışıl gelmiş kadın görüşünü benimsemiştir.

Antik Çin'de kadın, insan statüsünde görülmemekte, isimlendirilmeye gerek bir canlı olarak dahi kabul edilmemektedir. Kadına isim vermek yerine, onu sayılarla çağırmak, erkek çocuklarını önemseyip kız çocuklarını değersiz görmek o dönemin karakteristik özellikleri arasındaydı.⁶² Eşinin kölesi sayılan kadın, onunla aynı sofraya oturmayıp, ayakta hizmette bulunurdu.⁶³ Çin dinlerindeki evliliklerde kadın kocasına karşı son derece itaatkâr olmalıydı. Anne olduktan sonra değer atfedilen kadın,

⁵⁸ Semine İmge Azertürk&Tuğçe Akman, "Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine", *Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 19, 2018, 20.

⁵⁹ Azertürk&Akman, "Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine", 33.

⁶⁰ Azertürk&Akman, "Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine", 35.

⁶¹ Nyitray, "Fundamentalism and the Position of Women in Confucianism", 49.

⁶² Topaloğlu, *İslâm'da Kadın*, 18.

⁶³ Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an'ı Kerim'de Kadın", 262.

kendisini boşamak isteyen eşine zorluk çıkarmamalıydı. Erkekler, nesillerini devam ettirebilmek adına çok sayıda evlilik gerçekleştirebilmekte, kadın ise kocasından aşağıda olduğundan ona saygı duymak zorundaydı.⁶⁴ Çin filozofları, yüzyıllar boyu kadınlara isyankâr ve aktif olmamaları yönünde telkinlerde bulunmuş, onlardan itaatkâr olmalarını istenmiştir. Bu doğrultuda kızlar evin erkek çocuklarına, kadınlar eşlerine, anneler oğullarına itaat etmek durumundadır.⁶⁵ Eski Çin’de erkek şamanların yanı sıra birtakım önemli görevlere sahip kadın şamanlar da bulunmaktaydı. Bunlar kehanet, dans ve şiir sanatları ile uğraşırlardı.⁶⁶ İlk dönemlerde kadınlar, şaman olarak etkin görevlere sahip olmasına rağmen zamanla dışlanmış, aşağılanmış ve önemsiz bir varlık olarak görülmüşlerdir.

2. 2. Antik Yunan ve Roma’da Kadın

Kadının tarihsel süreçte değeri ile ilgili Antik Yunan ve Roma topluluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu topluluklarda kadın hak ettiği değeri tam olarak görmemiştir. Platon (ö. 343) kadını adeta bir meta konumuna indirmiştir.⁶⁷ Platon, Timaios diyalogunda insan türünü kadın ve erkek olmak üzere iki kısımda incelemek suretiyle erkeğin kadından üstün olduğu vurgusunu yapmaktadır. Ona göre ruhlar kadere uygun bir şekilde bedenlere girmiş, bedenlerin bir kısmı üremeye devam ederken bir kısmı yok olmuştur. Akabinde ruhlar öfke-sükûnet, iyilik-kötülük gibi birbirine zıt duygulara sahip olmuşlardır. Bu duygulara sahip olmasını bilenler, kendine verilen zaman dilimini olumlu anlamda kullanabilen erkek, kullanamayan kadın olarak doğacaktır.⁶⁸ Sokrates’in ölüm döşeğindeyken kadınları bulunduğu ortamdan uzaklaştırma sahnesine rastlanmaktadır.⁶⁹ Sokrates, baldıran zehrini içtikten sonra kadınları bulunduğu ortamdan göndermiştir. Bunun da sebebini onların ölçsüz davranışları olarak açıklamıştır. Ölüm esnasında kadınların verebilecekleri tepkiden dolayı bulunduğu mekândan uzaklaştırdığını ifade etmektedir. O, yalnızca eşini,

⁶⁴ Ahmet Usta, “Mehmet Şemseddin Günaltay’ın Tarih-i Edyan’ına Göre Çin Dinleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 11, 1999, 145.

⁶⁵ Karakaya, “Toplumsal Cinsiyet Algısı Din ve Kadın”, 57; Azertürk&Akman, “Konfüçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine”, 36.

⁶⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Fakülte Kitabevi, İstanbul, 2011, 210.

⁶⁷ Topaloğlu, *İslâm’da Kadın*, 18.

⁶⁸ Platon, *Timaios*, ter. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015, 152.

⁶⁹ Platon, *Phaidon*, ter. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015, 126.

üzüntüye teslim olan ve iç denetimlerini yitiren kadın akrabalarını uzaklaştırmakla kalmamış, kadınlara mahsus kontrolsüzlük sergileyen bir erkek öğrencisine de tepki göstermiştir. Dolayısıyla onun sorun olarak gördüğü bir cins olarak kadınlar değil, yapılan davranışlardır.⁷⁰

Antik Yunan'da evlilik çağında olan kızlar bazı zorluklarla karşı karşıya bırakılmışlardır. Kızlar, erkeklere nazaran daha alt bir konumda yer almışlardır. Kızlar evliliklerini erkeklerin verdiği kararlar çerçevesinde yapmışlardır. Kadının çocuk doğurmaması veya kısır olması gibi sebepler boşanma nedenleri arasında görülmüştür. Boşanmanın kadın açısından olumsuz yönü, tek taraflı olarak gerçekleştirilebilmesi, erkeği onu kendi isteği ile boşayabilmesidir. Bu durumun istisnaları mevcuttur. Nadir de olsa bazı durumlarda kadının isteği üzerine yasalar boşanmalara izin vermişlerdir.⁷¹ Antik Yunan'da, kadınların çocuk sahibi olma yetileri sebebiyle doğa ile aralarında bir bağlantının olduğu kabul edilmiştir. Nitekim Platon'a göre kadın toprağı taklit etmektedir. Ona göre gerçek bir anne çocukları için yiyecek temin etmektedir. Doğa da tıpkı anneye benzer şekilde yararlı besinleri insanlığın hizmetine sunmaktadır. Dolayısıyla kadın, annelik vasfıyla doğayı taklit etmektedir.⁷²

Antik Yunan'da ilk yaratılan kadın *pandora* olarak isimlendirilmiştir. Pandora, Homeros'un kızının adı Polydore ile benzerlik göstermektedir. Polydore; birçok armağan getiren kadın anlamına gelmektedir. Antik Yunan'da damadın ailesi gelinin babasına birçok hediye vermekteydi. Bu gelenek; tüm tanrıların hediyesi olarak adlandırılmıştır.⁷³ Buna göre insanların tüm sıkıntılardan, kötülüklerden uzak bir şekilde yaşadığı dönemin sonunu getiren Pandora bir kadındır, onun yüzünden insanlar hastalıkların ve sıkıntılarının içine düşmüşlerdir.⁷⁴ Antik Yunanlılar mevcut üzüntü durumlarının kaynağını kadının yaratılmasına bağlamışlardır. Kadının dünyaya

⁷⁰ Platon, **Phaidon**, 128.

⁷¹ Derya Karaaslan, "Antik Yunanda Kadın Olmak", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2016, 165.

⁷² Platon, **Meneksenos**, ter. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2011, 37.

⁷³ Jan Bremmer, "The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Eastern Traditions", **Pandora Or The Creation Of a Greek Eve**, ed. Gerard P. Luttikhuisen, Brill Publishing, Boston, 2000, 26.

⁷⁴ Karaaslan, "Antik Yunanda Kadın Olmak", 163.

gelişi tamamen kötü olmasa da onların gözünde insanlığın mevcut durumuna herhangi bir katkısı olmamıştır.⁷⁵

Antik Yunan toplumunda -özellikle Atina ve İyon kentlerinde- erkek hakimiyetine rastlanmaktadır. Kadınların evlerine kapatılıp nadiren dışarı çıkartıldıkları görülmektedir.⁷⁶ Kadınlar zayıflık ve güçsüzlük ile özdeşleştirilmişler, doğalarındaki farklılık toplumsal algılarda ve irade güçsüzlüğüne dönüştürülmüştür. Gerek idrak gerekse irade açısından zayıf yaratılışlı olmalarıyla tanımlanmışlardır.⁷⁷ Ayrıca Antik Yunan'da evli bir kadının sadakatsizliği büyük suçlardandır. Erkek herhangi bir sebep belirtmeden karısını boşama hakkına sahiptir. Ayrıca evlilikleri sırasında eşine verdiklerini geri alabilmiştir.⁷⁸

Kız çocuklarına erkek çocuklarına olduğu gibi eğitim öğretim fırsatı da tanınmamıştır. Kadınlar yaşamları boyunca önce baba, erkek kardeş, eş ve daha sonra erkek çocuklarının otoritesi altında bulunmuşlardır. Genç kızlar küçük yaşta evlendirilmiş ve genellikle eşleri de kendilerinden yaşça büyük olmuştur.⁷⁹ Kadın, neredeyse kölelerle bir tutulmuştur. Bir erkeğe söylenebilecek en ağır söz ona “kadın” ifadesini kullanmaktır. Ayrıca kadın, bütün kötülüklerin sebebi olarak kabul edilmektedir. En ideal kadın hiç konuşmayan kadındır. Erkek en mükemmel insan olarak görülürken kadının insan olduğu dahi kabul edilmezdi.⁸⁰ Kadın, insan doğasında karanlıkla özdeşleştirilmiş ve hatta anne sütünü kirletici olarak görülmüştür. Kadın bedeni, şeytani mülkiyete açık kabul edilmiştir. Kadının kusurlu ve eksik insanlığı hakkındaki teorilerle meşrulaştırılan bir disiplin rejimi oluşturulmaya çalışılmıştır.⁸¹

⁷⁵ Bremmer, **Pandora Or The Creation Of a Greek Eve**, 33.

⁷⁶ Robin Osborne, “Women and Sacrifice in Classical Greece”, *The Classical Quarterly*, cilt: 43, sayı: 2, 1993, 393.

⁷⁷ Karaaslan, “Antik Yunanda Kadın Olmak”, 161.

⁷⁸ Harman, “Kadın”, 83.

⁷⁹ Ayşe Gül Akalın, “Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 33, 2003, 27-29.

⁸⁰ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, 106.

⁸¹ Asma Barlas, **Believing Women in Islam -Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an-**, University of Texas Press, USA, 2002, 150.

Kadının değeri ile ilgili incelenmesi gereken bir diğer topluluk Eski Roma'dır. Bu toplumda halkın evlenmesi teşvik ediliyor, bekar kalınması durumunda cezalandırılıyordu. Tek eşlilik şeklinde yapılan evlilikler kabul görüyor, aile kurumu önem arz ediyordu. Bu ailenin içinde kadın bir taraftan kocasının idaresi altında olmakta, diğer taraftan ailenin yöneticiliği görevini üstlenmekteydi.⁸² Bir çocuk dünyaya geldiği zaman erkek onu kabul etmek zorunda değildi. Babası doğan çocuğu kabul etmediği takdirde dışarıya bırakılır, doğan çocuk erkekse genellikle bir başkası tarafından alınırdı. Doğan çocuk kıyza aç ve susuz bırakılarak ölüme terk edilirdi. Kadının mülk edinme hakkı yoktu. Kazandığı bütün mallar aile reisine verilirdi. Kadının kendisine miras kalan malları kullanma konusunda da herhangi bir yetkisi yoktu.⁸³

Roma toplumunda kadın evlenerek baba hâkimiyetinden kocasının hâkimiyetine geçiyordu. Roma'da tek eşliliğe ve aileye önem veriliyor, bu sebeple erkeğin zina eden eşine bağışlamasına izin verilmiyordu. Kadının çocuğu olmaması durumunda eşinin kendisini boşaması haklı bulunuyor ve bu hak yalnızca erkeğe veriliyordu. Kadın, boşanma hakkına sahip değildi. Kız çocuk ailenin dinini devam ettiremeyeceği düşüncesiyle pek fazla istenmiyordu.⁸⁴ Eski Roma'da çok eşliliğe dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Nikah, taraflar arasında karşılıklı anlaşmaya bağlı olmasına rağmen Roma Hukuku boşanmada bir tarafın diğerine boşanma iradesini beyan etmesini kâfi görmüştür. Roma'da boşanma ailedeki reislik durumundan dolayı erkeğe tanınmıştır.⁸⁵ Çiftçilik hayatının bir gereği olarak, ailenin belirli bir toprak üzerinde yaşaması ve aynı evde oturması; emeklerini aile toprağına vermek zorunluluğı, Roma ailesinin üyelerinin tamamını aile babasının egemenliğı altında yaşaması sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁸⁶

⁸² Roberto Paribeni & Şemseddin Talip, "Roma Hukukunda Aile Kurumu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 1935, 87-88.

⁸³ Sibâi, *İslam'a ve Garblılara Göre Kadın*, 14-15.

⁸⁴ Harman, "Kadın", 83.

⁸⁵ Kudret Ayiter, *Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, 6.

⁸⁶ Özlem Söğütlü Erişgin, "Roma Tolumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 4, sayı: 2, 2013, 2; Ayiter, *Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku*, 42-45.

Eski Roma’da evlenen kadın iki aileye birden dahil olamayacağı için kendi ailesiyle olan akrabalığı ve onlara karşı tüm hak ve yükümlülükleri sona ermekteydi. Erkek egemenliği altında olan kadının mal varlığı eşine ait olmaktadır. Çünkü kadın, eşinin egemenliği altına girerek tüm hak ehliyetini kaybetmekteydi. Hak ehliyetini kaybeden kadın, kocasından ayrı bir mal varlığına sahip olamazdı.⁸⁷ Kadının, evlenirken mal varlığının yönetimini kocasına vermesi *dos*⁸⁸ olarak isimlendirilmiştir.⁸⁹ Roma’da kadın genellikle erkeğin iradesinde görüldüğü için maddi açıdan yönetimi de ona verilmiştir. Bu durumda kadın herhangi bir konuda söz sahibi olamamıştır. Tarihsel süreçte kadının etkinliği pek çok millette farklılık arz etmektedir. Kimi zaman birtakım yanlış uygulamalar olayın vahametini gözler önüne sererken kimi zaman da sergilenen doğru yaklaşımlar kadına verilmesi gereken değeri perçinlemektedir.

2. 4. Cahiliye Döneminde Kadın

Kadının konumu ile ilgili olarak İslamiyet öncesi Câhiliye⁹⁰ dönemine de bakılması gerekmektedir. Câhiliye döneminin kadın ile ilgili yapısı iyi anlaşıldığı takdirde İslam’ın bu konudaki tutumu açıklık kazanacaktır. O dönemde genel olarak değer atfedilmeyen kadın ne bir konuda fikir beyan edebiliyor ne de isteklerini dile getirebiliyordu. Değer verilmeyen kadının aksine erkek ise bir o kadar yüceltiliyordu. O dönemde sözüne kıymet verilmeyen, bir eşyadan farkı olmayan kadın sosyal hayatta adeta hiçliğe gömülüyordu.⁹¹ Herhangi bir statü elde edemeyeceği Câhiliye’de gerek inanç gerekse vicdan hürriyeti gibi manevi değerlerde erkekten aşağı telakki edilen kadın, kendisinden istenildiği şekilde menfaat sağlanan bir meta olarak görülmekteydi.⁹²

⁸⁷ Erişgin, “Roma Tolumunda Kadının Konumu”, 3-4.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bk.; Ayiter, **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, 17-39.

⁸⁹ Erişgin, “Roma Tolumunda Kadının Konumu”, 6.

⁹⁰ Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan bu devir sınırları tam çizilememekle birlikte İslam’dan önce son bir buçuk asırlık zaman dilimi olarak kabul edilmektedir.

⁹¹ Aysel Zeynep Tozduman, **İslâm’da Kadının Hakları**, Kadın ve Aile Yayınları, Ankara, 1990, 27; Günaltay, “İslâm’dan Önce Araplarda Kadının Durumu”, 192.

⁹² Tozduman, **İslâm’da Kadının Hakları**, 28.

Câhiliye döneminde bulunan topluluğun kendileri için erkek çocuk, Allah için kız çocuk isnat etmeleri durumu Kur'an'da eleştirilmektedir. Onlardan birine kız müjdesi verilince, öfkelenerek yüzlerinin mosmor kesileceğinden ve bu sebeple kız çocuğunun olduğunu toplumdan gizlendiğinden haber verilmektedir.⁹³ Oysa onlar kendilerine yakıştıramadıkları bu durumu Allah'a nasıl yakıştırmaktadırlar? Yüzün mosmor kesilmesi ifadesi, o kimsenin yüzünün gamlı ve kederli olması demektir.

Leila Ahmed, İslam öncesi Arabistan'daki evlilik uygulamalarına ilişkin bilgilerin oldukça azlığından ve sonuçların belirsizliğinden bahsetmektedir.⁹⁴ Câhiliye'de kurumsallaşmış bir aile yapısından ziyade kabileciliğin ön planda olduğu bilgisine rastlanmaktadır. Erkek her zaman kadından bir adım önde görülmüştür. Çünkü erkek savaşçı olarak kabilenin güç kaynağı ve lideridir. Bu sebeple bir kız çocuğuna sahip olmak utanılması gereken bir durum olmuştur. Bazı kabilelerin kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğü de olmuştur. Gömme işlemiyle ilgili farklı sebepler sunarak kendilerini haklı göstermeye çalışanlar da mevcuttur.⁹⁵ Kız çocuklarının neden toprağa gömülmek istediği ile ilgili farklı sebepler mevcuttur. Bunlardan biri geçim sebebiyledir. Kur'an ayetlerine baktığımızda; وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشِيَّةً ۖ وَلَا تَقْتُلُوا نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا⁹⁶ buyurulmaktadır. Ayrıca bir başka sebep ise savaş zamanlarında kız çocuklarının karşı tarafın eline geçmesi ve utanç kaynağı olması ihtimaliyedir.⁹⁷ Bu durum, Cahiliye Arapların'ın inançlarıyla ilgili olabilir. Ebeveynin öldürdükleri çocuklarını çabuk unutmalarının en uygun yolu olarak benimsenmiş olsa gerektir.⁹⁸

Câhiliye döneminde kadınlara karşı olan tutumun istisnaları da bulunmaktadır. Hür kadınların sosyal hayatta söz sahibi olması buna misal olarak verilebilir. Yine bu dönemde hikmet ve akılla meşhur olan, kendileri ile farklı meselelerde istişare edilen,

⁹³ Bk. Nahl, 56/40.

⁹⁴ Leila Ahmed, **Women and Gender in Islam, -Historical Roots to a Modern Debate-**, Yale University Press, London, 1992, 43.

⁹⁵ Saffet Köse, "Cahiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslam'ın Getirdiği Hukuki Düzenlemeler", *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, 1999, 8.

⁹⁶ "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır." Bk. İsrâ, 17/31.

⁹⁷ Adnan Demircan, "Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti", *İstem*, cilt: 2, sayı: 3, 2004, 17.

⁹⁸ Demircan, "Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti", 19.

sosyal hayatta önemli mevkilere sahip müstesna kadınların varlığı da bir gerçektir.⁹⁹ Ancak buna rağmen dönemin düşünce sisteminde kadın mefhumu muğlak bir anlam ifade ediyordu. Kadının kimliği tam olarak tanınmıyordu. Kadın, erkekleri aldatan ve baştan çıkarıcı potansiyel bir kötülük kaynağı olarak görülüyordu. Kadının fikrine ihtiyaç duyulmuyordu. Çünkü kadın akıl konusunda erkekten eksikti. Dolayısıyla aklıyla hareket etmek yerine, duygularıyla hareket eden kadının söz sahibi olması imkân dahilinde değildi. O dönemin Arap toplumunda “kadınlarla istişare ediniz, fakat onlara muhalefet ediniz” ve “işini, kadınların görüşüne dayandıran kimse zelil olmuştur” şeklindeki ifadeler darb-ı mesel haline gelmiştir.¹⁰⁰

Bu dönemde kamusal alanda başarılı ve aktif kadınların olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden kısa bir süre önce vefat eden Cahiliye şairlerinden Kays b. Hâtim’in (ö. 620)¹⁰¹ bir mısraında yaralıları tedavi ve sağlık hizmetlerinde bulunan kadınları belirtmek üzere *evâsî* kavramı geçmektedir. Toplumda sağlık konusunda ün kazanmış önde gelen ve tecrübeli kadınlara müracaat edilmiştir.¹⁰² Kadınların sağlık hizmetinde göstermiş oldukları bu başarı onların tarih sahnesinden tamamen silinmemiş, kendisini yalnızca evine kapamamış olmadığının bir göstergesidir.

Bu dönemde aile hayatı ve onun gerekliliği olan evlilik, her kabilenin kendi içinde ve diğer kabilelerle ittifak kurma ihtiyacına bağlı olarak yapılırdı. Evliliğin gerçekleşmesi için damada kefil olan bir aracıya ihtiyaç vardı. Kabile üyelerinin kendilerine denk olanlarla evlenmesi gerekiyordu. Dolayısıyla evlilikte ne erkeğin ne

⁹⁹ Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 37, sayı: 1, 2001, 66.

¹⁰⁰ Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, 65.

¹⁰¹ Câhiliye devrinde yaşamış olup, Evs kabilesinin Benî Zafer koluna mensuptur. Kays, Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşlara katılarak; kılıcı ve şairleriyle kabilesini savunmuştur. Şiirlerinde özellikle Evs-Hazrec arasında geçen Buâs savaşından sıkça söz etmektedir. Şiirleri tarihî yönden olduğu kadar töre ve geleneklere temas etmesi bakımından da önem taşımaktadır. Kays’ın iki kızından Leylâ, Hz. Peygamber Medine’ye gelince kızlarıyla birlikte gidip ona biat etmiştir. Leylâ, Hz. Peygamber’e biat eden ilk kadın olup *ezvâc-ı tâhirâta* da dahil olmuştur. Hayatının çoğunu Medine’de geçiren Kays, şiirlerinde şehirli zevk ve üslûbu ile bedevî şiir özelliklerini birleştirmiştir. İsmail Durmuş, “Kays b. Hatîm”, *DİA*, TDVY, 25, İstanbul, 2002, 92-93.

¹⁰² Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, Ayışığı, İstanbul, 2001, 66.

de kadının duygularına bırakılamazdı. İslam öncesi ve sonrası Arap evlilikleri din ve asalete dayanıyordu. Bununla birlikte, tahmin edilenin aksine özellikle yetişkin olduğunda kızın görüşü alınırdı.¹⁰³ İslam öncesi ailesel yapı İslamiyet’le birlikte birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İslam öncesi dönemde kadınların miras hakkı bulunmamaktaydı. Fakat İslamiyet diğer meselelerde olduğu gibi miras konusunda da düzenlemelerde bulunmuştur. Cahiliye döneminde kadınların savunmasız olması ve kaçırıldıkları ve rehin alındıkları takdirde, onu kaçıran kabilenin içinde yaşamak zorunda kalması durumu kız çocuğu olan aileleri özellikle de babaları tedirgin etmekteydi.¹⁰⁴

İslam öncesi Arabistan’da tek bir evlilik şeklinden söz etmek mümkün değildir. O dönemde mevcut olan evlilik şekillerinin incelenmesi kadının önemini belirlemek açısından yarar sağlayacaktır. Cahiliye’de var olan evlilik şekillerinden bazıları İslam’ın yeni sosyal-ahlaki düzeni altında yer almakla beraber bir kısmı da kınanmıştır. Hz. Peygamber’in İslamı yayma görevi sırasında fiili uygulaması ile yanlış olanlar ortadan kalkmıştır. Örneğin kadın, yeni doğmuş çocuğunun babasıyla ilişkisi kanıtlanabilen tek kişiydi. Babanın, kadınla beraber olan birkaç erkekten herhangi biri olabileceği durumlarda, bir çocuğun babalığını kesin olarak belirlemenin tek yolu kadındı.¹⁰⁵ Bu durumun doğal bir sonucu olarak alınan yanlış kararlar nesep ve soy açısından olumsuz sonuçlara sebebiyet vermekle birlikte kabileler arası problemleri ortaya çıkabilmektedir. İslamiyet ise böyle bir uygulamayı kaldırmış, nesep ve soyun devamını nikah akdi şartına bağlamış, yanlış sonuçlara sebebiyet verecek uygulamaları reddetmiştir.

Câhiliye Arap toplumunda sistemli bir aile yapısının bulunmadığı, bu durumun temel etkeninin ise sosyal hayattaki yaşayış şekilleri olduğu düşünülebilir.¹⁰⁶ Ayrıca o dönemde kadın ile erkek arasında gerçekleştirilen nikâh akdi dini bir özellik taşımamakta, kadın çocuk doğurduktan sonra ailenin bir ferdi sayılmaktadır. Kadın

¹⁰³ Suad Joseph, *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*, Brill Leiden, Boston, 1/2003, 4.

¹⁰⁴ Amine Vedud, *Inside the Gender Jihad-Women’s Reform in Islam-*, Oneworld, Oxford, 2006, 134.

¹⁰⁵ Vedud, *Inside the Gender Jihad*, 132.

¹⁰⁶ Tozduman, *İslâm’da Kadının Hakları*, 19.

çocuk doğurmadan öldüğü takdirde kocasına taziyede bulunulmazdı. O dönem toplumunda evlenme yoluyla aile olmanın bir önemi olmadığı için baba öldüğü zaman erkek çocuklar üvey anneleri ile evlenebiliyorlardı.¹⁰⁷ İnsan haklarına layık görülmeyen kadınlara babalarına ve eşlerine varis olmak hakkı da tanınmıyor, erkekler istedikleri kadar hanım ile evlenebiliyordu.¹⁰⁸ Poligami ve poliandri evliliklerin yaygın olduğu Câhiliye’de böyle bir durum her iki cins açısından mümkün ve olağandı.¹⁰⁹ Ayrıca bu dönemde herhangi bir değere sahip olmayan kadın, nikahta olduğu gibi boşanmada da önemsiz bir konumda idi.¹¹⁰ Fakat Ahmed’in iddiasına göre Câhiliye’de kadın da erkek gibi boşanma konusunda söz sahibiydi.¹¹¹ Bu durumun geneli kapsamaması, belirli kabilelere mahsus olması kuvvetle muhtemeldir. Mehre benzer bir uygulamanın var olması söz konusudur. Mehir, kadının ailesine ödenen bir bedeldir. Bu da kadının özgürlüğünü kısıtlayan, söz hakkı olmadığını gösteren bir durumdur.¹¹²

Kur’an, yanlış, bilgisiz, Allah’a oğullar¹¹³ ve kızlar¹¹⁴ isnad eden müşrikleri kınamaktadır. Cahiliye Dönemi’nde sadece kızların doğumunu bir utanç kaynağı olarak görmekle kalmadılar,¹¹⁵ birçoklarını diri diri gömdüler ki bu, Allah’ın kınadığı uygulamadır.¹¹⁶ O halde Tanrı yalnızca oğul, baba, koca ya da eşin ilahî bir panteonla literal ilişkisinde yer almamakla kalmaz, aynı zamanda bir babanın insanlarla olan sembolik ilişkisinde de durmaz. Dolayısıyla Kur’an, Allah’ın mecazi bir baba olarak adlandırılmasını da reddeder. Kur’an’ın, Allah’ın Baba olarak kutsallaştırılmasını amansız bir şekilde reddetmesi göz önüne alındığında, İslam’ı teolojik bir ataerkillik olarak okumak mantıksızdır.¹¹⁷

¹⁰⁷ Neşet Çağatay, **Arap Tarihi Cahiliye Çağı**, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 116-117.

¹⁰⁸ Günaltay, “İslâm’dan Önce Araplarda Kadının Durumu”, 193.

¹⁰⁹ Tozduman, **İslâm’da Kadının Hakları**, 24.

¹¹⁰ Tozduman, **İslâm’da Kadının Hakları**, 25.

¹¹¹ Ahmed, **Women and Gender in Islam**, 44.

¹¹² Kecia Ali, **Sexual Ethics and Islam, -Feminist Reflections on Qur'an, Hadith and Jurisprudence-**, Oneworld Publications, England, 2006, 4.

¹¹³ Bk. Tevbe, 9/30.

¹¹⁴ Bk. Nahl, 16/57.

¹¹⁵ Bk. Zuhruf, 43/17.

¹¹⁶ Bk. Tekvir, 81/8-9; En’âm, 6/137.

¹¹⁷ Barlas, **Believing Women in Islam**, 98.

Cahiliye döneminde putlara verilen dişil isimler ön plana çıkmaktadır. Onların Allah'ı bırakıp, birtakım dişil putlardan medet umdukları Kur'an'da eleştirilmektedir.¹¹⁸ Müşrikler, Lat, Uzza, Menat gibi putlara dişil isimler vermişler, melekleri Allah'ın kızları olarak isimlendirmişlerdir. Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapan Müşrikler; ¹¹⁹ هُوَ لَا يَشْفَعُ أَوْلَادَنَا عِنْدَ اللَّهِ demek suretiyle mesnetsiz bir iddiada bulunmaktadır. Ayrıca müşrikler; ¹²⁰ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَنَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى şeklinde ifade ederek fiillerini masum göstermeye çalışmışlardır. Cahiliye döneminde benimsenen kendileri için uygun görmedikleri kızları Allah'a isnat etme düşüncesi karşısında Allah; ¹²¹ أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى buyurarak bunun uygun bir taksim olmadığını ifade etmiştir.¹²² Yine bir başka ifade de Allah'ın الْمَلَائِكَةِ لَيْسُمُونَ ahirete inanmayanların meleklerle dişil varlıkların isimlerini vermelerini eleştirmesi dikkat çekicidir. Gerek Kur'an'da gerekse bazı kaynaklarda Müşriklerin melekleri Allah'ın kızları şeklinde isimlendirdiklerine, putların bir kısmını melek olarak betimlediklerine değinilmektedir. Bu bağlamda onların melekleri maddi bir suretten soyut olarak tasvir etmedikleri ve zihinlerinde mevcut birtakım şekillerle betimledikleri anlaşılmaktadır. Onların putlara Lât, Menât ve Uzzâ gibi dişil isimleri koyduklarına dair bilgilere rastlanmaktadır.¹²⁴

İslam öncesi Lât, Uzzâ ve Menât Kureyşliler'in en fazla önem verdikleri putların isimleridir. Araplar melekleri Allah'ın kızları saydıklarından onları sembolize eden putlara da kadın isimleri verirler ve kendileri için Allah katında şefaati olacaklarına inanarak onlara taparlardı. Bu sebeple Allah, onların yanlış inançlarını eleştirmiştir.¹²⁵ Mâtürîdî'ye göre Allah burada onlara sizin tapmış olduğunuz Lât, Uzzâ ve Menât isimli putların kız çocuklarını Allah'a ayırdığını, erkek çocukları size bıraktığını ve meleklerin Allah'ın kızları olduğunu mu haber verdiler? Bunları size onlar mı söyledi, bu bilgiyi kimden aldınız? Bu bilgiyi putlardan almadıklarının kendileri de

¹¹⁸ Bk. Nisa, 4/117.

¹¹⁹ "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" Bk. Yunus, 10/18.

¹²⁰ "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" Bk. Zümer, 39/3.

¹²¹ "Erkek çocuklar size de kızlar O'na öyle mi?" Bk. Necm, 53/21.

¹²² "Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim" Bk. Necm, 53/22.

¹²³ "Ahirete inanmayanlar meleklerle dişil varlıkların isimlerini veriyorlar" Bk. Necm, 53/27.

¹²⁴ Şuayip Karataş, "Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı", *Mütefekkir*, cilt: 6, sayı: 11, 2019, 116.

¹²⁵ Bk. Necm, 53/19-20.

farkındaydı. Mâtürîdî burada Allah'ın onlara akla uygun davranmadıklarını hatırlattığını ifade etmektedir. Onların takındıkları bu tutum herhangi bir delile de dayanmamaktadır. Elllerinde bir kanıt olmadan atalarından aldıkları bilgileri kabul ettiğini ifade eden Mâtürîdî onların nefislerinin arzularına uyduklarını ve zanna kapıldıklarını belirtmektedir. Erkek çocuklarını kendilerine, kız çocuklarını Allah'a taksim etmelerinin yanlışlığını dile getiren Mâtürîdî bu düşüncenin insafsızca olduğunu, nimetleri verene şükredilmesi gerektiğini, layık olmayana ibadet etmenin Allah'ın lütfunu reddetmek manasına geleceğini ifade etmektedir.¹²⁶

İslam öncesi Arabistan'da, kadına karşı takınılan iki tutum olduğundan bahsedilmektedir. Birincisi; İslam'dan önce kadınların düşük bir statüye sahip oldukları, alınıp satıldıkları, çalındıkları ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömülmesinin yaygın olduğudur. Buna göre kadınların konumunun Kur'an'ın nasihatleriyle çarpıcı biçimde iyileştirilmiştir. İkincisi ise kadınların İslam öncesi Arabistan'da çeşitli haklara sahip olduklarını ve kamusal alanda olduğundan daha aktif olduklarıdır.¹²⁷ Ancak her iki tutumun varlığının kuvvetle muhtemel olmasıyla birlikte birinci tutumun daha yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Şayet böyle olmasaydı Kur'an'da kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi kınanmazdı.¹²⁸ O halde mevcut bir gerçeklik bulunmaktadır. Kur'an, bu realitenin İslam'la birlikte sonlandığını, onları öldürmenin büyük bir günah olduğunu ifade etmektedir.¹²⁹ Onların kız çocuklarını diri diri toprağa gömmelerinin açlık ve geçim korkusu gibi birtakım sebepleri bulunmaktaydı. O dönemde kız çocuğu dünyaya getirmek yüz kızartıcı bir durum sayılmıştır. Ayrıca kız çocuklarının su kuyularına atıldığına, boğulmalarına karşı duyarsız kalındığına dair bilgiler mevcuttur.¹³⁰ Câhiliye'de mevcut olan cinsiyet ayrımcılığının yalnızca o döneme mahsus bir özellik olmadığını, bunun pek çok toplumda var olan bir uygulama olduğunu görmekteyiz.

¹²⁶ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, çev. Kemal Sandıkçı, C. 14, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, 222-223.

¹²⁷ Nikki R. Keddie, **Women in the Middle East, -Past and Present-**, Princeton University Press, New Jersey, 2006, 18.

¹²⁸ Bk. Nahl, 16/58-59.

¹²⁹ Bk. İsrâ, 17/31.

¹³⁰ Asım Köksal, **İslâm Tarihi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987, 3/79-80.

İstisnaları olmakla birlikte eski toplumlarda İlahi dinden uzak kalmış kadın, erkeğe bağımlı bir duruma getirilmiştir. Herhangi bir söz söyleme hakkı bulunamamakla birlikte yalnızca onun biyolojik yapısından faydalanılmıştır. Bir meta olarak görülen kadın dar kalıplar içerisine sıkıştırılmıştır. Temel özelliklerinden soyutlanmak suretiyle toplumda bastırılmış, dışlanmış, kimliksizleştirilmiştir. Varoluş mücadelesinde hak etmediği bir konuma indirgenmiştir.¹³¹ Ayrı bölgelerde ve tarihlerde kadına dair düşünceler, farklılıklar göstermesine rağmen gerçekleştirilen uygulamaların özü itibarıyla birbirlerine benzer olduğuna rastlanmaktadır. Kadınlar gelişme açısından günümüze kadar doğal olmayan bir durum içinde bulunmuşlardır. Kadınların tabiatlarında var olan birtakım yetenekler bastırılmış, erkeklerde olduğu gibi, özgürce kendi yolunu tercih etmesine izin verilmemiştir. Kadınların tabiatlarını anlamının yolu, onlar üzerinde herhangi bir baskı ve zorlama uygulama olmadan olmalıdır. Bunun çözümü de erkekler için sağlanan imkânların, kadınlar içinde sağlanmasıdır.¹³²

Geçmişten günümüze kadar kadına yönelik olumsuz yaklaşım problemi teolojik alanda incelediğinde meseleye asıl olan İlahî dinin bakış açısı dâhil edilmelidir. Fakat ilâhî dinlerin kutsal metinlerinde kadın mefhumuna atfedilen anlamlar teolojik açıdan birtakım farklılıklar içeriyor olması ve dine yönelik yapılan yorumların da farklılıkları sebebiyle ayrı bilgilere rastlanılmaktadır. Acaba kutsal metinlerde yer alan kadın imajları arasında benzerlik veya farklılık var mıdır? Kutsal metinlerde ifade edilen kadın imajları dinlerin geleneğine aynı şekliyle yansımış mıdır? Yoksa değişmeler, farklılaşmalar mı olmuştur? Bu çalışmada Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininin kutsal metinlerinde yer alan kadın imajı tasvir edilerek, dini geleneklere tezahür biçimleri incelenecek, İlahi dinler ve bu bağlamda yapılan yorumların karşılaştırılması yapılacaktır. Kronolojik sıra ile ilk olarak Yahudilikten

¹³¹ Hadi Sağlam, **Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, 42.

¹³²Saadet Altay&Ahmet Erkol, "Partiarkal Kültürde Dini Referanslarla Kadın Kimliğinin Oluşturulması ve Olumsuz Kadın Fıtratına Dair Söyleme Eleştirisi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 29, 2022, 143.

başlanacak, akabinde Hıristiyanlığa değinilecek ve son olarak İslamiyet incelenecektir. İlk olarak Yahudi kelimasında kadın konusuna bakalım.

BİRİNCİ BÖLÜM
YAHUDİ KELAMINDA KADIN

1. 1. Eski Ahit'te Kadın

Yahudi itikadının temelini oluşturan Tevrat eksenli bir araştırmada karşımıza çıkan iki farklı yaratılışta kadının varlığına dair bilgiler yer almaktadır. İnsanın ve kâinatın yaratılış serüveni Tevrat'ın Tekvîn isimli ilk bölümünde anlatılır.¹³³ Tekvîn'de Tanrı'nın, insanı kendi suretinde erkek ve dişi olarak yarattığına¹³⁴ dair ibarelere yer verilir. Bu ibarelerde yaratma konusunun erkek ve kadının birlikte zikredilmesi ile açıklandığı görülmektedir. Yahudi öğretisinin temeli kadın ve erkeğin Tanrı tarafından eşit yaratıldığı inancına dayanır.¹³⁵ Şimdi Yahudilikte yer alan iki farklı yaratılışta kadın ile ilgili görüşlere yer verilecektir.

1. 1. 1. İki Farklı Yaratılışta Kadın

Tekvîn'de yer alan Elohist ve Yahvist metinlerde¹³⁶ kadın ile ilgili iki ayrı yaratılış tarzı anlatılmakta, mesele iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Muhtemelen bu durum Elohist ve Yahvist metinlerin ayrı zamanlarda yazıya geçirilmesinden kaynaklanmaktadır. Tek bir kitap içerisinde birbirinden farklı iki ayrı anlatının olması, birçok araştırmacı açısından hem Yahudiliğin gelişim aşamalarını temsil ettiğini hem de Yahudi kutsal kitabının farklı kaynaklardan derlenmiş olduğunu düşündürebilir.¹³⁷ Yaratılışla ilgili iki ayrı anlatım tarzının bulunması, iki farklı Tanrı ve âlem tasavvuru sorununu da ortaya çıkarabilir. Ancak burada üzerinde durulması gereken husus; iki farklı anlatının arasında bulunan ortak noktaların neler olduğudur.

Tevrat'ta yaratılışla ilgili ifadeye göre Tanrı altıncı günde hayvanları yaratmasının sonrasında balıklara, kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere ve yeryüzünün tamamına hâkim olması için insanı yaratmıştır.¹³⁸ Eski Ahit'te kadın kelimesinin ilk olarak genel anlamıyla¹³⁹ ikinci olarak zevce, eş¹⁴⁰ anlamıyla

¹³³ Bk. Tekvîn, 1/1.

¹³⁴ Bk. Tekvîn, 1/27.

¹³⁵ Adrienne Baker, *The Jewish Women in Contemporary Society*, The Macmillan Press, London, 1993, 37.

¹³⁶ Eski Ahit'te Tanrı'nın adının "Elohim" şeklinde geçtiği metinlere "Elohist" metin "Yahve" şeklinde geçtiği metinlere "Yahvist" metin denilmektedir.

¹³⁷ Cengiz Batuk, "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 10, 2006, 52.

¹³⁸ Bk. Tekvîn, 1/26.

¹³⁹ Bk. Tekvîn, 2/22-23.

¹⁴⁰ Bk. Tekvîn, 4/1.

kullanıldığına dair bilgilere rastlanmaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması olayına tafsilatlı olarak değinilmiştir. Erkeğin yalnız kalmaması için ona uygun bir yardımcının yaratıldığı ifade edilmektedir. Bu yardımcının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı vurgusu yapılmaktadır.¹⁴¹ Ancak kadının bir erkeğin kaburgasından yaratıldığı iddiası babanın bulunup annenin bulunmadığı bir yaratılma hadisesine işaret etmektedir. Bu durum annesiz yaratılmaya bir örnektir. Ancak kadının erkeğin herhangi bir uzvundan değil de onun cinsinden yaratıldığı düşüncesi ilk yaratılan kadını tıpkı erkekte olduğu gibi hem annesiz hem de babasız yaratıldığı fikrine götürmektedir.¹⁴² Genel olan erkek ve kadın figürü Âdem ve Havva üzerinden daha somut hale getirilmiştir. Burada Havva'nın Adem'in eşi ve yardımcısı olduğu fikri ön plandadır.¹⁴³

Yahudi inancına göre dünya Elohim'in sözüyle altı günde yaratılmıştır. Yaratılmışlar içerisinde kadın ve erkek en önemli iki varlıktır. Elohim, insanı kendi suretinde erkek ve dişi olarak yaratmıştır.¹⁴⁴ İkinci Yahvistik hikâyede yaratılış, dünyada insanın yaratılmasıyla başlamaktadır. Elohim, erkek için bir arkadaş yaratmak istediğinden dolayı kadını kaburga kemiğinden yaratmıştır.¹⁴⁵ Tanrı, Âdem'e eşinin sözünü dinlediği ve meyvesini yasakladığı halde yedikleri ağacın meyvesi sebebiyle lanetlemiştir. Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacakları¹⁴⁶ ifadesi ile her iki cinsi cezaya tâbi tutmuştur. İlk günahın sorumluluğundan kadın ve erkeğin cezaya tâbi tutulmasında en çok pay sahibinin kadın olduğu söylemi dikkatlerden kaçmamaktadır. Kadının ilk günah işlemesinin bir yılanın teşvikiyle olduğu, eşini ikna ederek onun da günaha girmesine sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Kadını günah işlemeye teşvik eden yılanın lanetlenip sürüngen olarak yaşamını devam ettireceğine değinilmektedir. Kadın, doğum sancıları

¹⁴¹ Bk. Tekvîn, 2/18-25.

¹⁴² Maşallah Turan, **Hz. Âdem'in Peygamberliği Konusundaki Tartışmaların Kritiği**, Hüner Yayınları, Konya, 2019, 17.

¹⁴³ Van Ruiten, "The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Eastern Traditions", **Pandora Or The Creation Of Man And Woman In Early Jewish Literature**, ed. Gerard P. Luttikhuisen, Brill Publishing, Boston, 2000, 39.

¹⁴⁴ Bk. Tekvîn, 1/27.

¹⁴⁵ Bk. Tekvîn, 2/21; Ed Nort, "The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Eastern Traditions", **The Creation of Man and Woman**, ed. Gerard P. Luttikhuisen, Brill Publishing, Boston, 2000, 3.

¹⁴⁶ Bk. Tekvîn, 3/17.

çekmek suretiyle cezaya tâbi kılınacaktır. Erkek ise eşinin sözünü dinlediği için yaşamı boyunca toprağa emek vererek yiyecek elde etmek zorundadır. Erkek, ekmeğini alın teri ile kazanmalıdır. Toprakta yaratılan erkek, onu işlemek için Eden bahçesinden çıkarılmıştır.¹⁴⁷

Kadının yılanın sözünü dinleme ve yasak meyveyi yemesi meselesi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Odil Hannes Steck (ö. 2001), bu eylemin arkasında bulunan niyeti insanın özerklik irâdesi ve yaşamı için neyin faydalı olduğuna karar verme arzusu olarak görmektedir. İnsan, Tanrı'nın takdirine inanmak yerine kendisinin efendisi olmak istemiş ve bu nedenle Tanrı'nın emirlerinden vazgeçmiştir.¹⁴⁸ İnsan çamurdan yaratılmış olsa dahi ona bilgelik bahşedilmiştir. O, kendi davranışlarından sorumlu ve hür irade sahibidir. Bu sebeple insanın eylemlerinden bizzat kendisi sorumludur. Sorumlu olduğu eylemlerinin sonucundaki netice de yine insana aittir.¹⁴⁹ Bu anlatıya göre yılan, kadın ve erkeğe doğrudan hitap ederek, onların varlığına kesin olarak müdahale etmektedir. İlk günaha teşvik ettiği için yılanı ceza olarak Tanrı tarafından sürünge olma cezası verilmiştir. Ayrıca Tanrı, yılanla insanlar arasında düşmanlık hissiyatı yerleştirmiştir. Kadına da ceza olarak zorlu hamilelik ve doğum sancıları vermiştir. Bunun yanı sıra kadına "Havva" ismi verilmiştir. O, tüm canlıların annesi ilan edilmiştir. Bu ismin etimolojisi kesin olarak belirlenmemiştir. Kelimenin temel anlamı hayat olan İbranice haya/hawa köküyle ilişkisi olabilir.¹⁵⁰

Eissler'e göre, Ben Sira'nın¹⁵¹ söylemi Cennet anlatısını anlamak için kapsamlı sebeplere sahiptir. Buna göre Havva, ilâhî emri ihlâl etmesi ve günah işlemesi sebebiyle ölümlü kılınmıştır. Bu sebeple tüm insan ırkı sorumlu tutulmuştur. Herkesin ilk insanın günahkârlığından pay alması ve aynı zamanda ölüme maruz kalması gerektiğine dair Hıristiyan orijinal günah fikrinin kökleri buradadır.¹⁵² Bütün bu anlatılanlardan yola çıkarsak dünyada cezaya tâbi tutulan yılan ve kadın olmuştur.

¹⁴⁷ Bk. Tekvîn, 1/24.

¹⁴⁸ Friedmann Eissler, **Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam**, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011, 21.

¹⁴⁹ Eissler, **Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam**, 31.

¹⁵⁰ Eissler, **Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam**, 22-23.

¹⁵¹ Helenistik Yahudi bir yazardır.

¹⁵² Eissler, **Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam**, 30.

Burada bir eksiklik söz konusudur. Zira günahı işleyen kadın ve erkektir. Her ne kadar yılan, şeytan yahut başka bir canlının teşvikiyle olsa da insan da bulunan akıl ve irade özelliğiyle günahı işleyen kadın ve erkek olmaktadır. İşlenen hatanın tek bir cinsle hasredilmesi uygun değildir. Tekvîn'de Elohist ve Yahvist şeklinde iki farklı yaratılışa kadından bahsedilmektedir. Bu kısımda, kadının yaratılışı ile ilgili ortaya çıkan ihtilaflar incelenmiştir. Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması ve onu ilk günahı işlemeye teşvik etmesi iddiası ikinci planda tutulan bir kadın figürü ortaya çıkarmıştır. Oysa her iki cinsin yapmış olduğu yanlışını yalnızca kadına atfetmek uygun değildir. İki ayrı kadının yaratılışından bahseden ibareler bağlamında ilk olarak Elohist metinlerde meselenin nasıl değinildiğine yer verilecektir.

1. 1. 1. Elohist Metinlerde Kadının Yaratılışı

Kadının yaratılışına dair ilk bilginin, Tanrı'nın kendi suretinde insan yaratma isteğinin hemen ardından geldiği görülmektedir. Tevrat'ta insanın kadın ve erkek olarak yaratıldığını gösteren ikinci ifade; Âdem'in yaratılışıdır. Buna göre Tanrı, insanı yarattığında onu kendine benzer kılmış, erkek ve dişi olarak onlara insan adını vermiştir.¹⁵³ Elohist metinlerde erkeğin tek olarak değil kadın ile çift olarak yaratıldığına dikkat çekilmektedir. Havva'nın yaratılmasıyla ilgili olarak "onun için" ibaresi kullanılmaktadır. Bu ibarede erkeğe uygun bir yardımcı¹⁵⁴ anlamı taşımaktadır.¹⁵⁵ Bir başka ifadeyle erkeğe yardımcı, erkek ile görev paylaşımı yapan bir eş anlamına gelmektedir. Orijinal olarak İbranice yazılmış Jubilees Kitabı¹⁵⁶ içerisinde insanın yaratılışına ilişkin farklı ifadeler barındırmaktadır.¹⁵⁷

Tevrat'ın ilk bölümü olan Tekvîn'de bulunan sıralamaya göre yaratılış kâinatın yaratılışının anlatılmasıyla başlamaktadır. Elohist metne göre yaratılış serüveni altı günde aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Elohim, ilk önce sularla kaplı, karanlık gökleri ve yeri yaratmıştır. İkinci gün suları ikiye ayırmış ve bir kubbe yaratarak buna gök adını vermiştir. Üçüncü gün kuru toprağın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yeryüzünde

¹⁵³ Bk. Tekvîn, 5/1-2.

¹⁵⁴ Bk. Tekvîn, 2/18.

¹⁵⁵ Ruiten, *Pandora Or The Creation Of Man And Woman In Early Jewish Literature*, 38-39.

¹⁵⁶ Bk. Robert Henry Charles, *The Book of Jubilees or Little Genesis*, Mortino Fine Books, USA, 2010.

¹⁵⁷ Ruiten, *Pandora Or The Creation Of Man And Woman In Early Jewish Literature*, 40.

belli bölgelere topladığı sulara deniz adını vererek, toprağa sebze ve meyveleri çıkarmasını emretmiştir. Dördüncü günde ayların, yılların belli olması ve gecenin gündüzden farkını ortaya çıkarmak için güneşi ve yıldızları yaratmıştır. Beşinci gün suların üstü ve altındaki canlıları yaratmıştır. Altıncı günde yeryüzü bir düzene kavuşarak, farklı canlı türlerinin yaşayabilecekleri uygun ortam oluşturulmuştur. Elohim, bu günde yeryüzündeki canlılara hükmederek kendi suretinde bir canlı yaratmaya karar vermiştir. Bu bağlamda ilk insanı bir erkek ve bir dişi olarak yaratmıştır. Yarattığı bu ilk insan çiftine, yeryüzünde çoğalmalarını, bütün canlılara hâkim olmalarını emretmiştir. Böylelikle kaosu sona erdirerek evrene şekil veren, dünyayı ve üzerindeki canlıları yaratan, onlara yönetici olarak insanı görevlendiren Elohim, yedinci günde istirahata çekilerek, eserini seyre dalmıştır.¹⁵⁸ Yedi günlük yaratılışın ardından tüm canlılar Âdem özel adına sahip insan tarafından isimleriyle çağırılmıştır. Ancak erkek yalnız olduğu için ona yardımcı kadın yaratılmıştır.¹⁵⁹

Tekvîn dışında erkek ve kadının yaratılışına atıfta bulunan ilk metin Tobit'te bulunmaktadır. Apokrif olan bu bölüm, büyük olasılıkla M.Ö. II. yüzyıldan önce Aramice yazılmıştır. Tam metin Yunanca olarak mevcuttur.¹⁶⁰ Tanrı, Adem'i yarattıktan sonra, ona yardımcı olması ve desteklemesi için eşi Havva'yı yaratmıştır. İkisinden insan soyu meydana gelmiştir. Erkeğin yalnız kalmaması için ona benzeyen bir eş yaratmıştır.¹⁶¹ Van Ruiten'in iddiasına göre burada insana veya insanlığa değil, erkeğe atıfta bulunmaktadır. Tanrı'nın suretinde ve benzerliğinde insanın yaratılışına atıfta bulunulmamaktadır. Dolayısıyla insanın yaratılışı, Adem'in yaratılışına indirgenmiştir.¹⁶² Bütün bu bilgilerden sonra Yahvist metinlerde kadının yaratılışına dair bilgiler incelenecektir.

1. 1. 1. 2. Yahvist Metinlerde Kadının Yaratılışı

Yahudilikte kadınla ilgili olumsuz yaklaşımın başlangıcının Yahvist metinlere götürülebilir. Burada yaratılış, dünyanın ilk durumu üzerinden anlatılmaktadır.

¹⁵⁸ Bk. Tekvîn, 1/2-4.

¹⁵⁹ Eissler, *Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam*, 32.

¹⁶⁰ Ruiten, *Pandora Or The Creation Of Man And Woman In Early Jewish Literature*, 36.

¹⁶¹ Tobit, 8/6.

¹⁶² Ruiten, *Pandora Or The Creation Of Man And Woman In Early Jewish Literature*, 38.

Başlangıçta dünya çöl görünümündedir. Yahve, toprağı işleyecek insanı henüz yaratmamıştır. Ancak bir sis bulutu yükselerek tüm yeryüzünü sular altında bırakmıştır. Yahve, yerin ıslak toprağından insanı yaratmış ve ona nefes üfleyerek canlandırmıştır.¹⁶³ Buna göre; ilk yaratılan varlığın insan olduğu, yaratılışın başında zikredilen Adem'in erkek olduğu anlaşılmaktadır. Yahudilikte kadına dair olumsuz algıların sebebi ilk yaratılış kıssasına götürüldüğünde; Adem'in hatasını eşinden dolayı işlediği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bu günahın sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalan kadın, soyunu devam ettirmenin meşakkatli kısmına katlanmak durumunda kalacak, çocuk sahibi olurken acı çekecektir.¹⁶⁴

Yahvist metinde önce Âdem'in ardından Havva'nın yaratıldığına dair bilgiler mevcuttur. Havva'nın, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına dair ibare¹⁶⁵ bağlamında kadın, erkeğe yardımcı konumundadır. Daha geniş bir ifadeyle; kadın, erkekten yaratılan ikincil bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaratılış gayesi erkeğe yardımcı olmak amacıyla, kaburga kemiğinden yaratılan kadına ismini dahi erkeğin vermesi,¹⁶⁶ yaratılış sebebi olarak erkeğe yardımcı olarak görülmesi, onu öz varlık olarak erkekten sonra bir konuma getirmiştir.¹⁶⁷ Yahudilikte kadına henüz yaratılışın başında ikinci sınıf bir rol biçilmiştir.¹⁶⁸

Âdem'in ilk eşinin Lilith olduğuna dair iddialar da mevcuttur. Onun da tıpkı Âdem gibi topraktan yaratıldığı söylemiyle kendini her yönden Âdem ile eşit görmesi durumu söz konusudur. Buna göre Tanrı Âdem'i yarattığında yalnız olmasını uygun görmeyerek, tıpkı erkeği topraktan yarattığı gibi kadını da yaratmıştır. Âdem ona Lilith adını vermiş, fakat bu kadın eşitlik vurgusu sebebiyle Âdem'le tartışmaya başlamıştır. Bu münakaşada Tanrı Âdem'in tarafını tutunca, Lilith Tanrı'nın ağza alınamaz adını dile getirmiş ve bulunduğu mekândan ayrılmıştır. Âdem'in şikayetleri üzerine Tanrı

¹⁶³ Bk. Tekvîn, 2/4-7.

¹⁶⁴ Bk. Tekvîn, 3/6, 12; Martı, **Hakları ve Saygınlığıyla İslâm'da Kadın**, 95.

¹⁶⁵ Bk. Tekvîn, 2/25; Cengiz Batuk, "Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı", 54.

¹⁶⁶ Bk. Tekvîn, 2/21-23.

¹⁶⁷ Musa Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 1, sayı: 55, 2016, 308.

¹⁶⁸ Fatmagül Bertkay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2019, 240.

üç melek göndererek Lilith'i geri getirmelerini istemiştir. Lilith geri dönme isteğini kabul etmemiş, kendi çocuklarının öldürüleceği haberini aldığı anda da erkek bebeklerin doğumlarının sekizinci gününden, kız bebeklerin ise yirmi gün sonra zarar vermeyeceğine dair yemin etmiştir. Bu olaydan sonra Lilith Âdem soyuna düşman bir iblise dönüşmüştür.¹⁶⁹

Yahudi tarihinde dini ve seçilmişliğinin karşısında görülen her kadın Lilith'le özdeşleştirilmiştir. Saba Melike'si Belkıs Yahudi kültüründe Lilith ile eşitlenen karakterler arasında yer almaktadır.¹⁷⁰ Halaha içerisinde kadınların dezavantajlı olduğu birçok meseleyi barındırmaktadır. Her ne kadar Ortodoks Yahudiler bu durumu reddedip, kadınların rolünü, erkeklerin toplumdaki ve dini hukuktaki rolünden farklı olduğunu iddia etseler de aynı zamanda kadının dini çalışmaları, sinagog ritüeline katılımı, yasal statüsü, gibi zorlukların olduğu gerçeğini kabul etmektedirler.¹⁷¹ Kadının birincil rolü olan annelik, onu bu aktiviteleri yapmaktan geri koymaktadır.¹⁷² Halaha, Yahudiler için otoritenin dokunulmaz temelidir. Kadınlar için tanımlanmış, onların bir yasal sisteme bağlı kalmalarını gerektiren hukuk kuralı olup, erkekler tarafından yorumlanmıştır.¹⁷³ Halaha'nın erkekler tarafından yorumlanması kadının rolünü gözler önüne sermektedir. Özellikle geleneksel Yahudi anlayışında kadının sosyal, dini ve hukuki açıdan geri planda tutulduğuna şahit olmamıza rağmen, onun Yahudi toplumunun devamı açısından hayati bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Tevrat'taki ibarelere göre¹⁷⁴ Lilith adı dışında Kitab-ı Mukaddes'te herhangi bir ibare olmamasına rağmen "yabani bir bölgenin sahibesi" şeklinde ifade edilmiştir. Bütün kötülüklerin lideri olarak anılan Lilith, Yahudi şeytan araştırmalarında etkin bir isim haline gelmiştir. Ana Tanrıça'yla özdeşleştirilmesiyle Yahudiliğin tanrıça tapımına karşı en kuvvetli argümanı kabul edilmiştir. Yahudi dinî literatüründe Lilith'in kötülüğün kaynağı olarak temsil edilmesi kadınlarla ilgili olumsuz imajı

¹⁶⁹ Norman Bronznick, "Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature", **The Alphabet of Ben Sira**, ed. D. Stern & M. J. Mirsky, Varda Books, Boston, 2001, 183-184.

¹⁷⁰ Çınar, "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni", 380.

¹⁷¹ Baker, **The Jewish Women**, 19.

¹⁷² Baker, **The Jewish Women**, 65.

¹⁷³ Baker, **The Jewish Women**, 116.

¹⁷⁴ Bk. Yeşaya, 34/14-15.

güçlendirmiştir. Midraşik metinlere göre Lilith, bir şeytan olmadan önce Âdem'in ilk eşidir ve bütün hikâyesi Âdem'le başlamaktadır. Bu noktada kadının yaratılışıyla ilgili farklı ifadelerin ortaya çıkma sebebi Tekvin'deki iki farklı ifadeden dolayıdır. Son yüzyıllarda geliştirilen Tora kritikleri teolojik sahada yaygınlaşmadan önce Yahudi bilginler, insanın yaratılışını anlatan iki farklı bölümü nasıl yorumlayacaklarını bilememişlerdir.¹⁷⁵ Yahvist metinlerde kadının yaratılışı ve yaratılan ilk kadın hakkındaki iddialara değinildikten sonra Yahudilikte kadına verilen değer konusuna yer verilecektir.

1. 1. 2. Kadına Verilen Değer

Yahudilikte kadına verilen değer bağlamında Tevrat'ta geçen Yahudi itikadı için son derece önemli olan On Emir'den Beşincisinde anne-babaya saygı ifadesi yer almaktadır. Burada geçen ibare her ikisi için birlikte zikredilmektedir.¹⁷⁶ Bu bilgi, kadın ile erkeğin insan olmaları ve saygıya layık olmaları açısından ayrıma tâbi tutulmadığını göstermektedir. Beşinci Emir, anne ve babayı onurlandırmaya çağrıdır. İnsan iradesine zor gelen otoritelere boyun eğme zorunluluğuna değinmektedir. İnsan doğası genellikle otorite sahibi birini kabul etmek yerine nefsini üstün görmeye meyillidir. Böyle bir tutum özgürlük kavramını beraberinde getirir.¹⁷⁷ Anne babanın onurlandırılması onların yalnızca maddi ihtiyaçlarının karşılanması anlamına gelmemekte, manevi boyut olan saygıyı da kapsamaktadır. Anne ve baba İlahi emirlere aykırı bir talepte bulunduğu takdirde onlara itaate devam edilip edilmeyeceği sorusu akla gelmekte, bu durumda İlahi emirler ön planda tutulmaktadır.¹⁷⁸ Tanrı emrettiği için anne-babaya itaat edilmeli, her yaşta onlara karşı saygıdan vazgeçilmemelidir. Anne-babaya saygı duymak; çocuklukta onlara itaat etmek, yetişkinlikte ve yaşlılıkta onlara bakmak demektir.¹⁷⁹ Çocuklar annelerine karşı saygılı olmalıdır. Zira saygısızlıkları sebebiyle affedilmeyen bir davranışta bulunmuş olurlar.¹⁸⁰ Anneye

¹⁷⁵ Aynur Çınar, "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni", *Bilimname*, cilt: 1, sayı: 35, 2018, 380.

¹⁷⁶ "Babana ve annene hürmet et ki, Rabbin sana vereceği memlekette ömrün uzun olsun." Çıkış, 20/12; Bk. Levililer, 19/3.

¹⁷⁷ Wolfgang Wegert, *The Law of Freedom An Interpretation of the Ten Commandments*, Die Deutsche Bibliothek Published, 2005, Hamburg, 93.

¹⁷⁸ Wegert, *The Law of Freedom*, 98.

¹⁷⁹ Wegert, *The Law of Freedom*, 100.

¹⁸⁰ Bk. Tesniye, 2/16.

karşı saygılı olunmalı ve her anne önemli kabul edilmelidir.¹⁸¹ Çocukların büyüülmesi ve terbiyesi annenin sorumluluğundadır. Ancak erkek çocuğundan asıl sorumlu olan babadır.¹⁸² Dolayısıyla anne ve babaya saygı teşvik edilmektedir. Bu ibarelerde anne olduğu takdirde kadın da erkek gibi saygıya layık görülmektedir.

Kabala bilginleri kadın ve erkek ilişkilerine büyük önem vermişlerdir. Her iki cinsiyet arasındaki farklılık bir tesadüf olmamakla birlikte kadın ve erkek birlikteliği olmadan hiçbir beşerî varlık gerçek teklige erişemez. Bir insan erkek ve kadın birlikteliği şeklinde bağlanmışsa, o insan tam, mükemmel ve eksiksiz bir teklik başarmıştır. Her iki tarafta zihinlerini semaya yoğunlaştırırsa şayet maneviyata ve saflığa erişmeye uygun yapıda çocuklarla ödüllendirileceklerdir.¹⁸³ Tora'nın hitap ettiği Yahudi erkek ve kadındır. İki farklı akıl olmasına rağmen bedenler ve ruhlar her ikisinde de bir bütündür. Ancak erkek ve kadının karakter sorumlulukları ayrıdır. Zira beden her bir bölümü diğerini tamamlamaktadır.¹⁸⁴

On emirde kadın ve erkeğin birlikte zikredilmesinin yanında Yahudi düşüncesinde erkek merkezli bir anlayışın hâkim olduğu görülmektedir. Öyle ki “beni kadın yaratmayan Tanrı'ya, bizlerin ve bütün dünyanın Yüce Efendisi'ne şükürler olsun” şeklindeki dua kadın olmanın katlanılmaz bir eziyet olduğu inancını gözler önüne sermektedir. Salime Leyla Gürkan'a göre bu duanın güncelliğini koruması Tevrat'ın yanlış yorumlanmasından kaynaklı, kadına yönelik negatif bakış açısının bir tezahürü olarak kendini göstermektedir.¹⁸⁵ Metsudah Siddur isimli dua kitabının; kadınların yükümlü olmadığı, Tevrat'ın tüm ilkelerini yerine getirme ayrıcalığına sahip oldukları için erkeklerin Tanrı'ya şükretmesi gerektiğine dair ibare dikkat çekicidir.¹⁸⁶ Birtakım dini emirlerden kadınların muaf olduğunu iddia etmek, onların dışlanması sorununu ortaya çıkaracaktır.¹⁸⁷

¹⁸¹ Bk. Yeşeya, 49/15.

¹⁸² Yusuf Besalel, **Yahudilik**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2021, 94-95.

¹⁸³ Besalel, **Yahudilik**, 57-58.

¹⁸⁴ Besalel, **Yahudilik**, 59.

¹⁸⁵ Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İsam Yayınları, Ankara, 2020, 180; Kaval, “İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi”, 308.

¹⁸⁶ Avrohom Davis, **Metsudah Siddur**, Metsudah Publications, New York, 1982, 14.

¹⁸⁷ Baker, **The Jewish Women**, 35.

Burada asıl cevaplanması gereken sorular şudur; Yahudi itikadında kadın hiç mi değer görmez? Bir diğer ifadeyle kadının herhangi bir önemi yok mudur? Elbette Yahudi kadın da değerlidir. Kadının değer gördüğü durumlar bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bunların başında annelik vasfı gelmektedir. Kadın, anne olduğunda değer görmekte, özel bir konuma sahip olmaktadır.¹⁸⁸ Kadına gösterilen saygı, onun ilk çocuğunun dünyaya gelmesiyle başlamakta, özellikle de doğan çocuk erkek olduğu takdirde bu saygının boyutu artmaktadır.¹⁸⁹ Kadının erkek çocuk dünyaya getirmesiyle eşi ona daha fazla bağlanmakta, kendisine aile içinde itaat edilmektedir.¹⁹⁰ Kadının çocuk sahibi olamaması kınanma ve üzüntü sebebi olarak görülmektedir.¹⁹¹

İlk dönemlerde Yahudi bilginleri cinsiyet ayrımcılığı ve kadın haklarına ilişkin durumlara değinmemişlerdir. Buna rağmen kadınların, babalarına, kocalarına veya erkek kardeşlerine tabi olmaları gerektiği konusunda hemfikirdiler. Buna göre kadın efendisine hizmet eden bir köle gibi kocanın otoritesi altında ve ona hizmet etmelidir. Bu sebeple olsa gerek Yahudi toplumunda bir erkek bebek doğduğunda mutlu olunur, kız bebek dünyaya geldiğinde mutsuz olunurdu. Bu durum aile adının erkek çocuklar vasıtasıyla devam ettirilmesi düşüncesinden ileri geldiğini düşündürebilir.¹⁹²

Yahudilikte kadınların özellikle ibadet noktasında nasıl bir konumda oldukları merak konusudur. Kadının ibadet ortamında minyandan¹⁹³ sayılmaması onun ileride anne olacağı düşüncesiyle yeri göz ardı edilmemesi sonucunu da beraberinde getirmektedir. Erkek çocuğuna sünnet töreni yapılırken kız çocuğuna farklı bir tören olan ad takma töreni düzenlenmektedir. Rabbinik literatürde kadının yeri evi olmakla birlikte o annelik ve ev hanımlığı yapmakla sorumludur. Ev işlerini yapmakla yükümlü olan kadının asıl amacı çocuk dünyaya getirmektir. Ailesini ve ev işlerini düzenlemek,

¹⁸⁸ Bk. Çıkış, 20/12; Levililer, 20/9.

¹⁸⁹ Bk. Tekvîn, 16/4.

¹⁹⁰ Bk. Çıkış, 21/17.

¹⁹¹ Bk. Tekvîn, 11/30; 25/21; 29/31.

¹⁹² Ramazan Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 651.

¹⁹³ İbadet etmek için toplanan Yahudi cemaatidir.

çocuklarına bakmaktır.¹⁹⁴ Bu sebepten dolayı olacak ki kadının ibadet etmesi yerine evinde durması, ailesine sahip çıkması öncelenmiştir.

Kadın minyandan sayılmadığı gibi din görevlisi de olamamakta, dini törenleri idare edememektedir. Sinagoglarda toplu ibadetlerde erkeklerle bir arada bulunamamaktadır. Kadınlar, *ezrat naşim* adında kendilerine özel tahsis edilmiş kısımda dururlar. Bu durumun erkeklerin ibadet sırasında akıllarını karıştırma ve ibadetin özellikle erkeklere ait olduğu şeklinde iki nedeni olabilir.¹⁹⁵ Yahudi kadın ve erkeklerinin her sabah ettiği dua hayatlarının merkezinde yer almaktadır. Kadının sabah söylediği “O Rab, beni kendi isteğine göre yaratmıştır” duasında sessiz bir kabul vardır. Halka açık dua için on yetişkin erkek toplanması yeterlidir. Erkeklerden genellikle bir üst bölümde, perde (mekitzah) ile ayrılan bölümde kadınlar bulunmaktadır. Kadınların sinagogda herhangi bir rolüne izin verilmemektedir. Erkekler, kadınlara izin verilen ibadetler de dahil olmak üzere tüm ayinleri yerine getirebilmektedir.¹⁹⁶ İbadet sırasında bu denli arka planda olan kadının nasıl peygamber olabileceği akıllarda soru işareti oluşturmaktadır. İlerleyen kısımda da açıklanacağı üzere Yahudiler kadın peygamber inancını kabul etmektedir. Peygamberlik için tebliğ söz konusu olduğuna göre ibadetlere katılamayan, din görevlisi olamayan kadının bu görevi nasıl yerine getireceği tam bir muammadır.

Eski Ahit ve Yahudi din bilginlerinin oluşturduğu dini literatürde kadınlarla ilgili olumsuz bakış açısının yanı sıra olumlu bakış açısına da rastlamaktayız. Bu düşüncenin oluşumunda Mezopotamya ve Helenistik kültürlerin etkisi söz konusu olabilir. Öyle ki Talmud’un¹⁹⁷ tamamlanması asırlarca sürmüş, Eski Ahit ise bin yılı aşkın bir sürede son şeklini almıştır. Bu durum Yahudilerin söz konusu kültürlerle yan yana yaşadıkları dönemlerde gerçekleşmiştir. Süreç içinde Yahudi bilginlerinin

¹⁹⁴ Bk. Tekvîn, 3/16.

¹⁹⁵ Besalel, **Yahudilik**, 99.

¹⁹⁶ Baker, **The Jewish Women**, 48.

¹⁹⁷ Yahudi geleneğinde Tevrat’ın yorumu olarak görülen Talmud hukukî, etik, felsefi-teolojik ve tarihî konular üzerine Yahudi din âlimleri tarafından öğretilir. Salime Leyla Gürkan, “Talmud”, DİA, TDVY, 7, İstanbul, 2010, 550; Ayrıca Talmud, M.S. II. yüzyılda tamamlanan Mişna ve Mişna’nın sonraki Rabbinik eseri olan Gemara olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Kudüs Talmud’u ve Babil Talmud’u olmak üzere iki versiyon halinde yazılmıştır. M.S. ilk beş asır boyunca ve bu daha sonraki versiyonda kadınlarla ilgili olanlar da dahil olmak üzere tüm Yahudi yasalarının kaynağını oluşturmaktadır. Baker, **The Jewish Women**, 45.

düşüncelerine yetiştikleri çevre ve kültürün etkileri yansımıştır.¹⁹⁸ Kadınların dini konularda aktif olduklarından bir örnekte Hz. Musa'ya erkekler gibi iman ederek, onunla Mısır'dan hicret etmeleridir.¹⁹⁹ Yine onlar, Kızıl Deniz'i geçerken Allah'ın inananlara rahmetini, inkarcılara gazabını ve Hz. Musa'nın denizi yarma mucizesini yerinde görmüşlerdir.²⁰⁰ On Emir indirildiğinde kadınlar da erkekler gibi vahyin tecrübesini yaşayarak, şeriat kanunlarını onlarla dinlemişlerdir.²⁰¹

Kadınların dini konularda etkin olmaları, Hz. Musa'nın yanında yer almak gibi bazı olumlu özelliklere sahip olmalarının yanı sıra olumsuz özellikler de taşıdıklarına dair bilgiler mevcuttur. Kadınların en belirgin özellikleri arasında; kurnaz,²⁰² düzenbaz,²⁰³ kötülüğün sebebi,²⁰⁴ kötülük yapmaya teşvik edici,²⁰⁵ kendini beğenmiş,²⁰⁶ kavgacı,²⁰⁷ umursamaz,²⁰⁸ korkak,²⁰⁹ batıl inançlara meyilli oldukları²¹⁰ yer almaktadır.²¹¹ Oysaki bütün bu fiilleri işleme potansiyeli hem kadın hem de erkek için geçerlidir. Bu özelliklerin tek bir cinse mahsus durum olarak gösterilmesi, objektif bakış açısından uzak kalınmasına sebebiyet verebilir. Tek bir cinsin davranışlarını yargılamak ve genellemede bulunmak doğru bir ölçüt değildir. Ayrıca gerçekleştirilen davranışlar sebebiyle genelleme yapmak yerine bireysel değerlendirme yapmak daha isabetli olabilir.

Eski Ahit'te kadınlar hakkında çıkan bu olumsuz tablo, ileriki dönemlerde Yahudi din bilginlerini fazlasıyla meşgul etmiştir. Örneğin, kadının eve kapatılması ve kötülüğün kaynağı olarak görülmesine zemin hazırlayan metinler bu türdendir. Hz. Havva'nın şahsında, doğan bütün kadınlar; hilekâr, kurnaz, düzenbaz, kötülük

¹⁹⁸ Hakkı Yasdıman, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 15, 2002, 114.

¹⁹⁹ Tekvîn, 12/31-38.

²⁰⁰ Bk. Tekvîn, 15/16-31.

²⁰¹ Bk. Tesniye, 31/12; Nehemya, 8/2-3.

²⁰² Süleyman'ın Meselleri, 6/25-26.

²⁰³ I. Krallar, 21/28.

²⁰⁴ II. Krallar, 9/30-37; Yeremya, 44/15-19.

²⁰⁵ Sayılar, 31/15-16.

²⁰⁶ İşaya, 3/16.

²⁰⁷ Süleyman'ın Meselleri, 27/15-16.

²⁰⁸ İşaya, 32/9-11.

²⁰⁹ İşaya, 19/16.

²¹⁰ Yeremya, 7/18.

²¹¹ Yasdıman, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler", 103.

yapmaya kışkırtıcı olarak olumsuz hasletlere maruz kalmıştır. Bu meselenin Yahudi metinlerinde ısrarla işlenmesi²¹² kadına karşı oluşturulan yanlış algının düzeyini anlama açısından durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Rabbinik literatürde kadının zekâ seviyesi sorgulanmış ve meseleyle ilgili ortaya fazlasıyla spekülasyonlar atılmıştır. Rabbiler, kadınların akıllarının eksik olduğu yönünde bir görüş benimsemişler, onların el becerileri dışında herhangi bir meziyetlerinin bulunmadığını iddia etmişlerdir. Akli yetkinlik bakımından da kadınların erkeklerden zayıf olmaları sebebiyle onlara nazaran daha kolay aldandıkları da Talmud’da yer almaktadır.²¹³

Önceki dönemde Yahudi kadınlarına Kudüs’teki tapınakta yapılan ibadet ritüellerine katılma fırsatı verilmemesi, din adına atılan adımlarda tamamen erkek ağırlığının olması, kadınların tapınaklara yaklaştırılmaması durumu söz konusuydu.²¹⁴ Buna rağmen kadınların tamamen yok sayıldığını iddia etmek haksızlık olur. Mesela; Beruriah²¹⁵ adında bir kadının ilimle ilgilenmesi kadınlar arasında dindarlığın, alçak gönüllülüğün nadir bir örneği olarak Talmud’da bir figürdür. Buna rağmen kocası tarafından sadakat testine tabi tutulan Beruriah, kadınların kolayca yanlış yapabileceği fikrine sebebiyet vermiştir.²¹⁶

Halaha²¹⁷ içerisinde kadınların dezavantajlı olduğu birçok meseleyi barındırmaktadır. Her ne kadar Ortodoks Yahudiler bu durumu reddedip, kadınların rolünü, erkeklerin toplumdaki ve dini hukuktaki rolünden farklı olduğunu iddia etseler de aynı zamanda kadının dini çalışmaları, sinagog ritüeline katılımı, yasal statüsü, gibi zorlukların olduğu gerçeğini kabul etmektedirler.²¹⁸ Kadının birincil rolü olan annelik, onu bu aktiviteleri yapmaktan geri koymaktadır.²¹⁹ Halaha, Yahudiler için otoritenin dokunulmaz temelidir. Kadınlar için tanımlanmış, onların bir yasal sisteme bağlı

²¹² Hakkı Yasdıman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadının Konumu”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 621.

²¹³ Yasdıman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, 104.

²¹⁴ Jonathan Kirsch, **The Woman Who Laughed at God**, Penguin Compass Publishing, London, 2002, 136.

²¹⁵ Talmud’da bilge olarak isimlendirilen kadınlardan biridir.

²¹⁶ Kirsch, **The Woman Who Laughed at God**, 214-215.

²¹⁷ Yahudi dini yasası olan Halaha, Tevrat’ta ilâhî emirler olarak verilen, Talmud’da ve daha sonraki eserlerde genişletilmiş ayrıntılı kurallardan oluşmaktadır. Baker, **The Jewish Women in Contemporary Society**, 45.

²¹⁸ Baker, **The Jewish Women**, 19.

²¹⁹ Baker, **The Jewish Women**, 65.

kalmalarını gerektiren hukuk kuralı olup, erkekler tarafından yorumlanmıştır.²²⁰ Halaha'nın erkekler tarafından yorumlanması kadının rolünü gözler önüne sermektedir.

Besasel'e göre günümüzde Yahudi kadınının durumu önceki dönemlere nazaran farklılaşmıştır. Günümüz Yahudi kadını hem çocuklarını fiziksel ve ahlaki olarak refaha erdirmiş hem de kendi işini kurmuştur. Eski dönemlerde olduğu gibi Yahudi aile yapısının temelinde yer aldığı bilincinde olmakla birlikte sosyal dengeyi de idare edebilecek durumdadır.²²¹ Bu değişim kadınlar gerek sosyal gerekse dini hayatta aktivitesini de beraberinde getirecek, yalnızca evde değil kamusal alan da başarılı kadınların ortaya çıkmasına fayda sağlayacaktır. Yahudilikte kadının geçmişi ve şimdiki dönemleri ile ilgili bilgilere yer verildikten sonra kadının sorumluluğu bağlamında ailedeki konumuna değinilecektir.

1. 2. Yahudi Kelamında Kadının Sorumluluğu

Yahudi kelamında kadının sorumluluğu bağlamında öncelikle onun ailedeki konumuna değinilecektir. Aile, hemen hemen her toplumda olduğu gibi Yahudi toplumunda da son derece önemlidir. Özellikle Yahudiler'in yaşadıkları sürgünler, tarihi seyirde aileyi önemli bir konuma getirmiştir. Annenin rolü her zaman merkezi bir öneme sahip olmuştur. Nesilden nesile aktarılan bu tutum, Yahudi ailesinin temelinde kadınların etkin olmasına sebebiyet vermiştir. Ancak aynı durum sosyal hayat için geçerli olmamasına rağmen annenin konumu ailenin diğer üyeleri üzerindeki etkilerini sürdürmüştür.²²² Yahudilikte kadının ailedeki konumuna değinildikten sonra onun eğitimi ve çalışması konusu incelenecektir. Eğitim bireyler için son derece gerekli bir mefhumdur. Gerek aile içerisinde gerekse eğitim kurumlarında alınacak olan eğitimin boyutları bireyin yaşamında son derece etkilidir. Yahudi inancında kadının eğitimi de sosyal şartlara ve dönemlere göre farklılık göstermiştir. Özellikle kadın ve erkek arasındaki ayrımların net bir biçimde belirlenmesi durumu söz konusudur. Bunlar biyolojik farklılıklardan kaynaklanan

²²⁰ Baker, *The Jewish Women*, 116.

²²¹ Besalel, *Yahudilik*, 95.

²²² Baker, *The Jewish Women*, 126.

sadece erkekler veya sadece kadınlarla ilgili olan hususlardır. Yahudilikte dini ve sosyal düzeni sağlama açısından etkin rol oynayan, Yahudi inancında kadın peygamberlerden biri olarak kabul edilen Deborah gibi ender istisnalar bir yana, erkek ile kadın rolleri ve görevleri arasında kesin sınırlar bulunmaktadır.²²³ Bu bağlamda kadının eğitimi çalışmasından sonra evlenmesi ve boşanma hakkı incelenecektir.

1. 2. 1. Kadının Ailedeki Konumu

Yahudilikte evlilik ve aile kurumu her daim teşvik edilmiştir. Erkek evlenmeden önce Şehina²²⁴ onunla beraber değildir. Erkek evlendiği takdirde Şehina onun yanında yer alacaktır.²²⁵ Yahudilikte ailede sosyal yönün yanı sıra dini yön de dikkat çekmektedir. Aile, geleneksel ibadeti muhafaza etme ve bunu yeni nesillere aktarma görevine sahiptir. Ailede babanın görevi son derece önemlidir. Baba, bir aile ibadeti olarak evde gerçekleştirilen Fısıh Bayramı'na başkanlık etmektedir.²²⁶ Bu sebeple babanın liderlik vasfı ve otoritesi bulunmaktadır. Dolayısıyla Yahudi ailesi ataerkil bir yapıdadır. Ailede statü babaya, ondan sonra en büyük oğula aittir.

Yahudi ailesi geniş bir ataerkil aile sistemi içerisinde şekillenmiştir. Geleneksel Yahudi kültüründe kadın fiziki, ahlaki ve entelektüel bakımdan erkekten aşağı bir seviyedir. Yahudilikte Yahudi olmanın statüsü, doğumla birlikte kazanılır. Bir kimsenin statüsü, özellikle onun evliliğe uygun biri olup olmadığı onun doğumu ile tesbit edilmektedir.²²⁷ Kadının rolü çocuk sahibi olmak, büyütmek,²²⁸ ve evi çekip çevirmektir.²²⁹ Yahudilerde evde aileyle birlikte gerçekleşen ritüel, sinagogda gerçekleşenler kadar önemlidir. Kadının rolü evin içindeki dini uygulama alanında merkezidir.²³⁰ Nadir de olsa bu durumun tam tersi olarak eski dönemlerde anaerkil ailenin var olduğuna dair bilgilere de rastlanmaktadır.²³¹

²²³ Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 650.

²²⁴ Yahudi inancını kutsallığı temsil etmektedir.

²²⁵ Besalel, **Yahudilik**, 58.

²²⁶ Bk. Çıkış, 12/1-51.

²²⁷ Işık, "Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü", 650-651.

²²⁸ Baker, **The Jewish Women**, 19.

²²⁹ Baker, **The Jewish Women**, 18.

²³⁰ Baker, **The Jewish Women**, 86.

²³¹ Mehmet Âkif Aydın, "Aile", DİA, TDVY, 2, İstanbul, 1989, 196.

Yahudilikte eş üzerinde hâkimiyet kurma hakkı, ilk yaratılan kadın olan Hz. Havva'nın cennetteki itaatsizliği ve kocasını yanıltması sebebiyle erkeğe verilmiştir.²³² “Oğullarınıza hanımlar alın ve kızlarınızı evlendirin de çocukları doğsun. Çoğalın ve azalmayın”²³³ ibaresi aile kurmaya teşvik etmektedir. Ailede baba imajının çocukların tek sahibi olarak görülmesiyle kadın, ilk yaratılıştaki olduğu gibi erkeğin yardımcısı olarak ailedeki yerini almıştır.²³⁴ “Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu çoğaltacağım. Birçok milletin babası olacaksın. Artık adın Avram değil İbrahim olacak. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım”²³⁵ ibaresinde yalnızca babadan söz edilmektedir. Buna göre ailenin temelini kurmasında ve neslin devamının sağlanmasında babanın hâkimiyeti esastır.²³⁶

Kadınların pek çok yerde kölelerle bir tutulduğunu, ayrıca erkeğin mülkiyeti altında bir varlık olarak değerlendirildiğini görmekteyiz.²³⁷ Yahudilik'te, babanın konumu anneye göre daha önemlidir. Aile de baba, anne ile kıyaslandığında daha saygındır. Babanın anneye göre saygıda önceliği olmakla birlikte çocuklar da babadan çekinmektedir.²³⁸ Kadın, ikinci derecede ve erkeğin eşyası olarak görülmektedir. Tevrat'ta kadın, erkeği alçaltıcı ve kayıtsız şartsız onurunu zedeleyen bir varlık olarak tanımlanır.²³⁹

Yahudiler'de akrabalık kurumu son derece önemlidir. Aileyi korumak, sahip çıkmak anlamındaki *goel* kavramına özel bir mana atfedilmiştir. Mesela; bir kimse Yahudi bir babadan kalan mirasını satmak mecburiyetine düşerse *goel* hakkı ile diğer satın alacaklardan önce alma hakkına sahiptir.²⁴⁰ Özellikle geleneksel Yahudi anlayışında kadının sosyal, dini ve hukuki açıdan geri planda tutulduğuna şahit olmamıza rağmen, onun Yahudi toplumunun devamı açısından hayatî bir yere sahip

²³² Bk. Tekvîn, 3/16.

²³³ Bk. Yeremya, 29/5-6.

²³⁴ Bk. Tekvîn, 3/18.

²³⁵ Bk. Tekvîn, 17/2-8.

²³⁶ Bk. Tekvîn, 3/6; Kaval, “İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi”, 312.

²³⁷ Bk. Çıkış, 20/17.

²³⁸ Ameneh Baseri, “Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 16, 2014, 124.

²³⁹ Baseri, “Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, 123.

²⁴⁰ Bk. Levililer, 25/25.

olduğunu görmekteyiz.²⁴¹ Burada kendisine yüklenen annelik vasfı son derece önem taşımaktadır. Ortodoks aile yaşamında kadın evinde çocuğunu büyütür. Yahudiler, annenin evdeki rolüne saygı duymaktadır. Din uygulamasının dayandığı aile ve kadının onun içindeki temel yeri Yahudiliğin merkezindedir.²⁴² Yahudi anne çocuklarının eğitimi ile ilgili; oğulları altı yaşına gelene kadar, kızlarına her zaman Yahudi ahlakının bütünlüğünü öğretmektedir.²⁴³

Tevrat'ta anlatılan karakterlerinden biri Musa, Miryam ve Harun'un annesi olan Yokevet'tir. İbrani olan Yokevet, Levili soyundan gelmektedir. Yokevet'in yeğeni Amram ile evlenmesi ve bu evlilikten Harun ve Musa'nın dünyaya gelmesine dair bilgiler mevcuttur.²⁴⁴ "Hiçbiriniz cinsel ilişkide bulunmak için yakın akrabasına yaklaşmayacak"²⁴⁵ şeklindeki ibare, bu durumun daha sonraları yasaklandığına işaret etmektedir. Yokevet'in en göze çarpan özelliği tam bir teslimiyet örneği ile Tanrı'ya güvenmesi ve erkek çocukların öldürülmesi emrinin ardından oğlu Musa doğduğunda onu üç ay gizlemesidir.²⁴⁶

Yahudilikte toplumun bozulmasının önüne geçmek için birtakım çabalar harcanmaktadır. Bu sebeple dini gelenekte aile, ilâhî emir ve yasaklar doğrultusunda son derece önemlidir. Aile olmak, neslin çoğalması için ilâhî iradenin emrine uymak olarak telakki edilmiş ve onu korumak için kutsal metinler dikkate alınmıştır. Aileyi koruyabilmek adına erkek-kadın ilişkilerine dair kurallar bulunmaktadır.²⁴⁷ Eşlerin, aileyi yıkan ve dolayısıyla toplumun bozulmasına sebep olan zina günahını işlemeleri ve gayr-i meşru ilişkilerde bulunmaları diğer semavî dinlerde olduğu gibi Yahudilikte de kesin olarak yasaklanmıştır.²⁴⁸ Yahudilikte kadınla ilgili oluşturulan algının daha

²⁴¹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 648.

²⁴² Baker, *The Jewish Women*, 123.

²⁴³ Baker, *The Jewish Women*, 144.

²⁴⁴ Bk. Mısır'dan Çıkış, 6/20.

²⁴⁵ Bk. Levililer 18/6.

²⁴⁶ Bk. İbraniler 11/23.

²⁴⁷ Bk. Levililer, 18/1-30.

²⁴⁸ Bk. Levililer, 18/20; 20/10; İsmet Eşmeli, "Semavî Dinlerde Aile", *Aile ve Modernite Sempozyumu*, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2017, 66.

net anlaşılabilmesi adına kadının ailedeki konumun yanı sıra kadının eğitimi ve çalışması ile ilgili görüşlere yer verilecektir.

1. 2. 2. Kadının Eğitimi ve Çalışması

Genel itibariyle değerlendirdiğimizde Yahudilikte kadının tamamen arka plana atıldığına yönelik bir algı oluşabilir. Ancak durum tam olarak böyle değildir. Yahuda’da bulunan bazı arşivler incelendiğinde ekonomik alanda çok güçlü kadınların olduğu dikkat çekmektedir. Bu kadınların önemli mülkiyetleri, zirai işletmeleri yönettiğine, hatta bazen eşleri adına borç taahhüdünde bulduklarına dair örnekler mevcuttur. Özellikle ilk dönem Yahudi Edebiyatı’nın incelenmesi ekonomik, dini ve sosyal hayata girmiş olan güçlü kadın imajının sergilenmesine olanak sağlamaktadır. Yahudi kadınları bazı alanlarda erkeklerle eşit bir statü elde etmişlerdir.²⁴⁹ Bunun yanı sıra Talmud araştırmacıları, kadında erkekten daha fazla anlama kapasitesi saptamışlardır. Tevrat’ta erkeğin kadından üstün olduğu düşüncesi görülüyorsa da hemen hemen her erkeğin arkasında onu yönlendiren bir kadın bulunmaktadır.²⁵⁰

Kadının eğitimi ile ilgili olan konularda ise yakın zamana kadar Yahudi kadınlarının Tevrat çalışmalarına sınırlı olarak izin verildiği görülmektedir. Ortodoks çevrelerde kadınların Tevrat çalışmalarına yönelik derinlemesine araştırmalarına karşı günümüzde dahi devam eden ayrımcılıklar mevcuttur. Talmudik muhakemede kadınların çağdaş meselelere geçerli dini anlayışlarla yaklaşmasını engellemektedir. Kadınların dua ile ilgili muafiyetleri hakkında tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar kadınların Tevrat okumalarına izin verilip verilmediğine odaklanmaktadır.²⁵¹

Yahudi dini merkezli oluşan algıyla birlikte kadın eğitimden mahrum bırakılmıştır. Bir baba erkek çocuğuna Tora eğitimi vermek ile yükümlü iken kızların bundan uzak tutulması gerekmektedir. İlmi çalışma ve özellikle de Tora çalışması

²⁴⁹ Liliana Vana, **Yahudilik’te Kadın, Epitroposluk-Kadın Dua Grupları-Evlenme, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, ter. Mehmet Aydın, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013, 19.

²⁵⁰ Besalel, **Yahudilik**, 102.

²⁵¹ Baker, **The Jewish Women**, 51.

alanının yalnızca erkeklere ayrılması, kadınların herhangi bir eğitime tâbi tutulmaması ve bir öğreticiden ders almamaları onların konumunu belirlemektedir. Kadınların rolü; eşinin ilmi çalışmalarına zemin hazırlamak, ona yardımcı olmaktır.²⁵²

Modern öncesi Yahudilikte kızlara eğitim verme zorunluluğu bulunmamakta, birçoğu ilkokul eğitimi almaktaydı. Zengin aileler özel öğretmenler tutarak kız çocuklarının eğitimini evlerde tamamlamışlardır. Erken modern dönemde, Yahudi kadınların çoğunluğu okuma yazma bilmekte, eserler okumaktadır.²⁵³ Bu durum çoğu Yahudi kadınlar için yalnızca basit okuma yazma bilme anlamında değil, çok daha önemli bir anlamda kutsal yazıların tüm unsurlarını tam olarak anlama anlamındadır. Ayrıca birçok Yahudi kadın Talmud da dahil olmak üzere orijinal dillerdeki tüm haham literatürüne aşinaydı. Örgün eğitim imkânı tanımayan kadınların çoğu, hahamların kızlarından oluşmaktaydı. Bu kesim genellikle evlerinde öğrenim görmüştür. Ancak bu erkek çağdaşlarının, Halaka konusunda uzman olarak onlara danışmalarını, kendi yazılarında onlardan alıntı yapmalarını ve onlara haham otoriteleri olarak kabul edilen erkeklerle aynı saygıyı göstermelerini engellememiştir.²⁵⁴

Değişen hayat şartlarıyla birlikte günümüzde kadınların eğitimden uzak kalmaları durumu farklılaşmış, Ortodoks Yahudiler'in kızları dahil olmak üzere kadınlar normal eğitimlerinin yanı sıra tora eğitimi de almaktadır.²⁵⁵ Kadınlar, zaman zaman toplumsal aktivitelere ve kutlamalara erkeklerle birlikte katılmışlardır. Onların musiki icra ettiklerine,²⁵⁶ şiir okuduklarına,²⁵⁷ ticaret ile uğraştıklarına,²⁵⁸ kendilerine ait malların tasarrufunu yaptıklarına²⁵⁹ dair bilgiler mevcuttur. Kadınlar, evli, bekâr, zengin, fakir, eğitilmiş, eğitimsiz fark etmeksizin çalışmak istedikleri takdirde bir sınırlama ile karşılaşmışlardır.²⁶⁰ Kadınların eğitimi ile ilgili Yahudi mezhepleri

²⁵² Yasdınman, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler", 109.

²⁵³ Luise Hirsch, **From the Shtetl to the Lecture Hall: Jewish Women and Cultural Exchange**, Lanham, University Press of America, 2013, 108.

²⁵⁴ Hirsch, **From the Shtetl to the Lecture Hall**, 109.

²⁵⁵ Besalel, **Yahudilik**, 100.

²⁵⁶ Bk. Nehemya, 5/1; Mezmurlar, 68/25.

²⁵⁷ Bk. Çıkış, 15/21.

²⁵⁸ Bk. Süleyman'ın Meselleri, 31/14-18, 24.

²⁵⁹ Bk. Çıkış, 35/22.

²⁶⁰ Baker, **The Jewish Women**, 18.

arasında ihtilaflar bulunmaktadır. Hasidim ve Mitnagdim mezhepleri arasında dikkate değer farklılıklar vardır. Mitnagdik kültürel alandan bir kadının üniversiteye gitme olasılığı, Hasidikler'e göre kayda değer derecede daha yüksektir. Mitnagdik kadınların, Hasidik kadınlara göre aile geçimini daha fazla sağlayan kişiler olması, kadınlar için eğitim fırsatları açısından önemli bir etkiye sahip olmuştur.²⁶¹ Tevrat üzerine çalışmalar yapmak en önemli ibadet biçimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Fakat kadınlar Yahudi ideolojisinin tamamı olan Tevrat'ın incelenmesinden muaf tutulmuştur. Kadınların Halaka yasalarını bilmeleri gerekirken onun kaynaklarını veya meseleyle ilgili yapılan tartışmaları bilmelerine lüzum yoktur. Bunun yanı sıra kadınların Tevrat üzerine yaptıkları çalışmalar hoş karşılanmamıştır.²⁶²

Yahudi geleneğinde erkekler ailenin geçimini sağlayan kişilerdir. Tora üzerinde yapılan çalışmalarda erkekler sosyal ve kültürel prestije sahiptir. Bunun yanı sıra evli kadınların büyük çoğunluğunun çalıştığına, genellikle ticaretle uğraştığına dair bilgilere rastlanmaktadır. Çalışan kadınlardan bir kısmı tek başına ailenin geçimini sağlarken, diğerleri bu yükü eşleriyle paylaşmıştır. Bu tür ailelerde, görünüşte her iki eş de aile içinde eşit haklara sahiptir. Ancak gerçekte erkek en çok parayı harcayan taraf olmuştur.²⁶³ Yahudi kadınların ailenin geçimini sağlayan kişi olması olgusu, XIX. yüzyılda Litvanya-Mitnagdik Yahudiliğinde doruğa ulaşmıştır. Kadın, evine ekonomik anlamda destek olmasından dolayı güçlü bir konumda olmuştur. Ailenin geçimini sağlayan tek kişinin kadın olmamasına rağmen eşine ve ailesine sağladığı katkı onu söz sahibi olma noktasında etkin bir duruma getirmiştir.²⁶⁴ Geniza belgeleri, birbiriyle akrabalık ilişkisi bulunmayan Yahudi kadın ve erkeğin, ekonomik meseleleri tartışabileceğine dair bilgiler içermektedir.²⁶⁵ Bu durum kadının ekonomik alanda etkin olduğunun bir göstergesidir. Kadının eğitimi ve çalışması meselesine değindikten sonra evlenmesi, eş seçiminde söz sahibi olup/olmaması ve bu evlilikten doğan haklarının neler olduğu incelenecektir.

²⁶¹ Hirsch, **From the Shtetl to the Lecture Hall**, 23.

²⁶² Baker, **The Jewish Women**, 48.

²⁶³ Hirsch, **From the Shtetl to the Lecture Hall** 114.

²⁶⁴ Hirsch, **From the Shtetl to the Lecture Hall**, 117.

²⁶⁵ Keddie, **Women in the Middle East**, 46.

1. 2. 3. Kadının Evlenmesi

Evliliği bir erkek ile bir kadın arasındaki özel bir anlaşma olarak gören Yahudilik, onu kutsiyetine inandığı karşılıklı sözleşme şeklinde değerlendirmiştir. Erkeğin yalnız yaşamasının uygun olmamasından dolayı onun yaratılışından sonra eşi yaratılmıştır.²⁶⁶ Tekvîn’de insanların yeryüzünde zamanla çoğaldığı ve bu bağlamda insanların aralarından kendilerine eşler seçtiği anlatılmaktadır.²⁶⁷ Yahudilikte kutsal bir birliktelik olarak kabul edilen evlenmenin temel gayesi çoğalmadır. Ancak evlenme, çoğalmanın yanı sıra kutsal ve manevi bir birliktelik amacı taşımaktadır.²⁶⁸ Yahudilikte evliliğin neslin devamı ve erkeğe yoldaş olunması amacı vardır. Eşi olmayan bir erkeğin iyiliksiz, nimetsiz yaşayacağından hareketle evlenmesi teşvik edilmiştir.²⁶⁹ Ancak evliliğin daha çok erkek şahsiyeti üzerinden yürütülmesi, kadının ikinci planda kaldığına dair bir algı oluşturmaktadır.

Yahudilikte aileyi oluşturan temel kurum olarak değerlendirilen evlilik, erkek ile kadının kutsal metinlerde geçen yasalar çerçevesinde karı-koca olmak üzere bir araya gelmeleridir. Bir başka ifadeyle; tüm düzenlemeleri ilâhî bir buyrukla belirlenmiş, vazgeçilmez ve kadın ile erkeğin yerine getirmekle emroldukları bir müessesedir. Tesniye’ye göre eski zamanlarda kızların kimlerle evleneceğine babalar karar vermektedir. Babanın kızını herhangi bir adama evlenmek için verdiğini ifade etmek suretiyle bu durum gerçekleşmekteydi.²⁷⁰ Kız çocuklarının eş seçimi konusunda özgür olmadıklarını, babalarının kararlarına uyduklarına dair Eski Ahit’te geçen pek çok ibare mevcuttur. Yakup’tan kızı Dina’yı istediklerinde kızının fikrini almaması,²⁷¹ Kral Saul’un Davud’a Rab için savaşması karşılığında kızı Merab’a sormadan onu nikâhlamayı vaat etmesi²⁷² örnekleri mevcuttur. Ancak buna rağmen Tselofhad’ın

²⁶⁶ Bk. Tekvîn 2/18.

²⁶⁷ Bk. Tekvîn, 6/1-2.

²⁶⁸ Asife Ünal, “Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 674-675.

²⁶⁹ Baker, *The Jewish Women*, 149.

²⁷⁰ Bk. Tesniye, 22/16.

²⁷¹ Bk. Tekvîn, 34/14-17.

²⁷² Bk. I. Samuel, 18/17.

kızlarına beğendikleri kişi ile evlenmelerine izni vermesi²⁷³ kız çocuklarına tolerans tanıdığına dair bir örnektir.

Evlilik fitri bir durumun tezahürüdür. Yahudilikte evlilik toplumun korunması için gereklidir. Yahudi bir kişinin evlenene kadar dinini tam olarak yaşayamadığına inanılmaktadır. Evlilik, kadın ve erkeğin davranışlarının ilâhî kanun tarafından düzenlendiği bir sözleşmedir. Yahudi evlilik yasaları, yapılan evlilik sözleşmesi (ketubah) ile eşin haklarını güvence altına almaktadır. Bu sözleşmenin amacı evlilik sırasında maddi, sosyal ve fizyolojik haklarını güvence altına almaktır. Evlilik anlaşması yoluyla boşanma olursa veya eş vefat ederse kadının mali durumunu koruma amacı vardır. Ketubah'ta belirtilen evlilik anlaşması, boşanma durumunda kadın tarafından talep edilebilir.²⁷⁴ Yahudilikte evlenme bir yönden endogamik, diğer yönden egzogamik bir özelliğe sahiptir. Genel bir kural olarak, İsrailoğulları dışından biriyle evlenmeme, kendi içlerinden evlenme olan endogami geniş bir uygulama alanı göstermektedir. Ezra, yabancılarla evliliği yasaklamak suretiyle yeni bir Yahudi kimliği inşa etmeye çalışmıştır.²⁷⁵ Bunun yanı sıra Tevrat'ta Yahudiler'in kız alıp vermesi yasaklanan yedi etnik gruba değinilmekte, Tesniye'de geçen yabancı kadınlarla eşlerini başka ilahlara tapmaya yönlendiriceğine dair ibare sebebiyle yabancı evliliklerden uzak durmasını emredilmektedir. Çıkış'ta geçen ibarede ise aynı vurgu söz konusudur.²⁷⁶

Bir kadının bekâr kalmayı tercih etmesi istenmeyen bir durumdur.²⁷⁷ Evlenme sırasında kadının ailesine *mohar*²⁷⁸ adında para verilmektedir. Başlangıçta kadının ailesine verilen mohar üzerinde kendisinin hakkı olmamış ilerleyen süreçte aileye verilen para bizzat evlenen kadına ödenen bir hediyeye dönüşmüştür.²⁷⁹ Halaki şartlarına göre bir kadının ölen kocasının erkek kardeşi veya en yakın bekâr erkek akrabasının onunla evlenme zorunluluğu vardır.²⁸⁰ Yahudilikte özellikle eski

²⁷³ Bk. Sayılar, 36/6.

²⁷⁴ Baker, **The Jewish Women**, 147.

²⁷⁵ Ali Osman Kurt, **Erken Dönem Yahudi Tarihi**, İstanbul, Kültür Sanat Yayınları, 2007, 214.

²⁷⁶ Bk. Tesniye, 7/3-4; Çıkış, 34/16.

²⁷⁷ Baker, **The Jewish Women**, 18.

²⁷⁸ Yahudi hukukunda evlenecek kızın ailesine yapılan ödemedir.

²⁷⁹ Aydın, "Aile", 197.

²⁸⁰ Baker, **The Jewish Women**, 60.

dönemlerde kız çocuklarının evlilikleri küçük yaşlarda babaları tarafından önceden planlanabilmektedir. Belirlenen bu evliliğin kız çocuğunun ergenlik çağına ulaşmasıyla birlikte gerçekleşeceğine dair bir taahhüt verilmektedir. Evlendirilecek kızın onayının veya itirazının söz konusu olup olmayacağına dair meseleler uzun süre Yahudi din adamlarını meşgul etmiştir.²⁸¹ Yahudilik düşünce sisteminde aile kurumu içinde kadının önemli sıkıntılarla karşılaştığı görülmektedir. Kız çocuklarının henüz ergenlik çağına gelmeden evlendirilmesi, oyun yaşında olmalarına rağmen evlilik için bir tercihte bulunamaması ve çoğunlukla da rızaları alınmaması bu durumun bir göstergesidir.²⁸² Evlenecek kişilere uygun adayın kadının anne babasıyla birlikte bazen arabulucularda seçebilmektedir.²⁸³

Yahudi gruplarda bir kadın ile erkeğin gelecek bir tarihte evleneceklerine dair antlaşma yapılmaktadır. Bu antlaşmanın şartlarını belirleyen sözleşmeye *şiduhin* denilmektedir. Nişan, evlenecek iki kişi arasında, onların ebeveynleri tarafından yapılmaktadır. Merasimin sonunda gelin ve damadın annelerinin yere cam tabak atarak kırmaları bir gelenektir. Günümüzde nişan merasimi önceden yapılabileceği gibi düğün günü de yapılabilmektedir. Düğün günü yapılırsa, örtme töreninden önce okunmakta ve tabak kırma geleneği de bu esnada gerçekleştirilmektedir.²⁸⁴ Nişanlılık, hukuki açıdan evlilik gibi önemli kabul edildiğinden, aradaki dönemde ortaya çıkan sıkıntıların ortadan kaldırılması amacıyla nişan ve evlilik törenleri beraber yapılmaya başlanmıştır.²⁸⁵

Yahudi inancında kadın, çeyiz ve evlilik anlaşmasında olduğu gibi evleneceği kişiyi seçme konusunda da söz sahibi olmamıştır. Erkeğin ihtiyaçlarını karşılamak kadının rolü olarak görülmüştür. Kocasına eşlik etmek, çocuklarla ilgili emri (mitzvahı) yerine getirmek buna örnek olarak verilebilir. Geleneksel Yahudi toplumunda kadınlar başkaları tarafından kontrol edilmiştir. Evlilik sözleşmesi her zaman kadını korumaya yöneliktir. Dini metinlerde evlilik, erkeğe eşini

²⁸¹ Asife Ünal, “Yahudi Düğün Gelenekleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 2, 2016, 229.

²⁸² Yasdıman, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşısı Söylemler”, 113.

²⁸³ Besalel, *Yahudilik*, 96.

²⁸⁴ Ünal, “Yahudi Düğün Gelenekleri”, 230.

²⁸⁵ Ünal, “Yahudi Düğün Gelenekleri”, 229.

onurlandırmasının emredildiği bir bağ olarak görülmüştür. Evlenen erkek, eşini üzmemeli, onun ağlamasına sebep olmamalıdır.²⁸⁶

Evliliğe ilk adımı erkeğin attığına dair bilgilerin yanı sıra Saul'un kızının Davud'a âşık olması ve bunu kendisine iletmesi²⁸⁷ örneğinde olduğu gibi evlilik konusunda kızın ilk adım attığıyla ilgili uygulamalar da mevcuttur. Bazı durumlarda evlenecek olan kızın rızasının alınmasının gerekli olduğuyula ilgili bilgiler rastlanmaktadır. Tekvîn'deki Rebeka'nın hikayesini buna örnek olarak verilebilir. İlk olarak Rebeka'nın görüşüne başvurulmaksızın evleneceği kişiye karar verilir. Fakat Rebeka'nın annesi durumun farkına vararak, ona uygun görülen kişi ile evlenmek isteyip/istemediğini sormuştur. Rebeka'nın rıza göstermesinin ardından eşiyile birlikte gitmesine izin verilmiştir.²⁸⁸ Buna rağmen babanın kızına başka bir adamın eşi olma hakkını verdiğiine dair ibare²⁸⁹ kadının evleneceği kişiyi seçme hürriyetinin olmadığıın bir göstergesidir.

Yahudi inancında farklı bir evlilik biçimi daha vardır ki buna *Yivum* ya da Latince adıyla *Levirat*²⁹⁰ ismi verilmiştir. Bilinen bir evlilik sürecinde uyulması gereken kurallar bu evlilikte aranmamaktadır. Bu evlilik bazı kaynaklarda, hayalet evlilik şeklinde adlandırılmaktadır. Eşi vefat eden kadın, onun en büyük kardeşinin hükmüne geçmekte ve evliliğini devam ettirmektedir. Bu evliliği normal evliliklerden ayıran farklar ise yeni bir akdin olmaması, doğacak çocuğun yeni eşin çocuğu sayılmaması ve kadına mehir verilmemesidir. Erkeğin erkek kardeşinin eşi ile evlenmek istemediği durumlarda, ona normal evlilik sonrası verilen get belgesi değil de halitsa belgesi vermesi de bu evliliği farklı kılmaktadır. Günümüzde, Yivum evliliğini Ortadoks Yahudiler sürdürürken, Ortodoks olmayan Yahudiler bu evliliği kabul etmemektedirler.²⁹¹

²⁸⁶ Baker, *The Jewish Women*, 149.

²⁸⁷ Bk. I. Samuel, 18/20.

²⁸⁸ Bk. Tekvîn, 24/50-59.

²⁸⁹ Bk. Tekvîn 3/16.

²⁹⁰ Yahudi yasasında bir erkek çocuğu olmadan kocası vefat eden bir kadının kayınbiraderiyile evlendirilmesi uygulamasıdır.

²⁹¹ Ali Osman Kurt, "Yahudilikte Levirat Evlilik -Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar-", *Journal of Turkish Studies* cilt: 11, sayı: 17, 2016, 251-253.

Evlilikle ilgili olarak çeyiz meselesi söz konusu olmaktadır. Yahudilikte kadının evlenirken çeyiz getirmek zorunda olup/olmadığı veya üzerinde tasarrufta bulunabilme hakkına sahip olup/olmadığı soruları ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çeyiz kadına mı aittir yoksa eşinin inisiyatifine mi bırakılmıştır? Geniza belgeleri, Yahudilerin evliliklerinde çeyizler hakkında bazı bilgiler içermektedir. Yahudi hukukuna göre, gelinin çeyizi üzerinde damat hak sahibidir. Bu nedenle, Yahudi evlilik sözleşmeleri, gelinin getirdiği ve eşine teslim ettiği malvarlığının ayrıntılı bir değerlendirmesini içermektedir. Geniza'nın çeyiz listelerinde bakır kaplar, yatak odası takımları, giysi ve takılar sıralanmaktadır.²⁹²

Evlilik meselesi bağlamında Yahudi bir kadının Yahudi olmayan bir erkekle evlenip/evlenemeyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Buna göre Ortodoks Yahudilik yabancı biriyle evlenmeyi kabul etmemektedir. Muhafazakâr Yahudiler yabancı olan tarafın Yahudi dinini kabul etmesi gerektiği şartını öne sürerken, Reformist ve Yeniden Yapılandırmacı Yahudilik ise karma evliliklere müsaade etmektedir. Ancak bu evliliklerden doğacak olan çocukların Yahudi olarak yetiştirilmesi şartını öne sürmektedirler.²⁹³ Yahudi düşünce sisteminde evlilikle ilgili verilen bilgilerin akabinde evliliğin sona erdirilmesi olan boşanma durumu ortaya çıkmaktadır. Boşanmanın hangi şartlarda ve sebeplerle ortaya çıktığı, bu konuda kadının söz sahibi olup/olmadığı sorularına aranacak cevaplar meselenin aydınlatılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda kadının boşanma hakkının olup/olmaması, sınırlılıkları, avantajları ve dezavantajları ile birlikte ele alınacaktır.

1. 2. 4. Kadının Boşanma Hakkı

Evlenme nasıl insan fitratı için tabii bir durum ise boşanmakta aynı şekilde olağandır. Bu bağlamda Yahudilikte boşanmaya müsaade edilmiştir.²⁹⁴ Boşanma, insan hayatının bir parçası olarak görülmüş²⁹⁵ fakat dinen hoş karşılanmamıştır. Yahudilikte boşanma hakkı erkeğe aittir. Kadın, kocasının rızası olmadan boşanma

²⁹² Yossef Rapoport, **Marriage Money and Divorce in Medieval Islamic Society**, Cambridge University Press, New York, 2005, 16.

²⁹³ Besalel, **Yahudilik**, 96.

²⁹⁴ Bk. Tesniye, 24/1.

²⁹⁵ Baker, **The Jewish Women**, 54.

hakkına sahip olmadığı gibi bu konuda söz sahibi de değildir. Yahudi hukukunda boşanma, evlilikte olduğu gibi karşılıklı rıza ile yapılan sözleşme şeklinde tezahür etmemektedir. Boşanma talebi genelde erkek tarafından gelmektedir. Bu durum ise kadın erkek arasında bir eşitsizlik meydana getirmektedir. Bunun en ağır sonucu *agunah* uygulaması ile kadının dezavantajlı konuma düşmesidir.²⁹⁶ İbranice bir kelime olan *aguna* “zincirlenmiş” manasına gelmektedir. Eşinden boşanamayan ve yeni bir evlilik yapamayan kadın, kocasına zincirlenmiş olarak nitelendirildiği için bu isim verilmiştir. Menachem Elon’a²⁹⁷ (ö. 2013) göre *Aguna*, boşanmayı gerçekleştiremeyen veya eşinin hayatta olup/olmadığını bilemeyen ve tekrar evlenemeyen kadının düştüğü durumdur.²⁹⁸ *Halaka*’ya göre erkeğin eşini boşamadığı takdirde onun yeniden evlenmesi imkansızdır. Ayrıca o evli bir kadın statüsündedir.²⁹⁹ Erkek eşini istediği zamanlarda boşama hakkına sahip olduğu için, kadın kocasının hevesi sebebiyle her daim boşanma riski altındadır.³⁰⁰

Eski Ahit’te boşanma sebebi olarak; evlenilen kadında utanılacak bir özellik olması durumunda onun için boşanma belgesini (*get*) eşinin yazıp verebileceğine dair bilgiler mevcuttur. Kadın, erkeğin evinden ayrıldıktan sonra başka biriyle evlenirse ve evlendiği ikinci eşi de ondan hoşlanmazsa, o da boşanma belgesi yazıp verebilir. İkinci eşi vefat ederse kadını boşayan ilk kocasının onunla yeniden evlenemeyeceğine dair ibareler mevcuttur. Çünkü bu durumda kadın kirlili ve Rabbin gözünde kötü bir durumdadır.³⁰¹ Yahudilikte bir çiftin boşanabilmesi için kadının eşinden boşanma belgesi anlamına gelen *get* alması gerekmektedir. Ancak bazı eşlerin bunu kabul etmemesi kadınların boşanma konusundaki mağduriyetini arttırmaktadır. Kocasının boşanma belgesi vermediği bir kadın, tam anlamıyla rehine durumuna getirmektedir. Boşanma meselesiyle birlikte gündeme gelecek bir diğer husus eşi vefat etmiş kadının durumunun ne olacağıdır. Geniza’da, eşi vefat etmiş kadınlar hakkında bilgiler mevcuttur. Herhangi bir maddi imkana sahip olmayan kadın için eşinin vefat etmesi

²⁹⁶ Baker, *The Jewish Women*, 55.

²⁹⁷ Ortodoks bir haham ve Halaha ile ilgili araştırmacıdır.

²⁹⁸ Cihat Şeker, “Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı/Ahlakı”, *İLTED*, cilt: 2, sayı: 44, 2015, 258-259.

²⁹⁹ Baker, *The Jewish Women*, 56.

³⁰⁰ Kirsch, *The Woman Who Laughed at God*, 137.

³⁰¹ Bk. Tesniye, 24/4.

bir felaket olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu durumun tam tersi sonuçlara yol açtığı da görülmüştür. Öyle ki maddi imkânı yerinde olan bir kadın için eşinin vefat etmesi onun daha özgür olmasını sağlamıştır. Eşi vefat etmiş kadınlar, eşlerinden kalan mirası alabilmek için genellikle büyük zorluklar çekmiştir.³⁰²

Yahudiler, Abdullah b. Selâm'ın (ö. 43/663) dini nikâhta üç boşamadan sonra kadının başka bir erkekle evlenmedikçe ilk eşine helal kılınamayacağı görüşünü kabul ettiğini iddia etmektedir. Zina çocuğu anlamında *memzir* kavramını kullanan Yahudiler'e göre erkek, bir başkası ile nikahlandıktan sonra eşine tekrar dönerse, onların çocukları zina çocukları sayılmaktadır.³⁰³ Yahudilikte aile içerisinde güven mefhumu son derece önemlidir. Aile kutsiyeti bağlamında erkek, eşinin kendisini aldattığından şüphelenir fakat bu durumu ispatlayamazsa kıskançlık ahlakı çerçevesinde eşini mabede getirerek ona acı su içirme ritüelinde bulunabilir. Bu ritüel sayesinde erkek eşini temize çıkarmış olmaktadır.³⁰⁴ Erkeğin çok eşlilik hakkından dolayı bu ritüelin kadın üzerinden yürütülmesi, Yahudilikte namus anlayışının yalnızca kadına özgü bir durum olduğuna dair bir algı oluşturmaktadır.³⁰⁵

Kanunlarla sabitlendiği üzere boşanma tek taraflı gerçekleşmektedir. Bir erkek eşini rahatlıkla boşayabilirken, aynı durum kadın için geçerli olmamaktadır. Ancak Talmudik dönemlerde hahamlar, kadının mevcut yasalar karşısında savunmasızlığının farkına varmış ve onu korumak için adımlar atmıştır. Çıkarılan bir yasayla eşinden ayrılmış bir kadının onun mülkünden ödenmesi sistemleştirilmiş, mali uzlaşmaları düzenleyen ketubah sistemli hale gelmiştir.³⁰⁶

Değişen hayat şartlarıyla birlikte 1975 yılından bu yana Yeniden Yapılanmacı Hareket³⁰⁷ kadınların sinagog hizmetlerinin katılımına izin vermektedir. Bu hareket

³⁰² Keddie, **Women in the Middle East**, 47.

³⁰³ Samuel b. Yahya Mağribî, **Yahudiliği Anlamak**, thk. Abdülvehhab Tavile, ter. Osman Cilacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, 19. 107-113.

³⁰⁴ Bk. Sayılar, 5/15-31.

³⁰⁵ Şeker, "Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı/Ahlakı", 257.

³⁰⁶ Baker, **The Jewish Women**, 54.

³⁰⁷ Yeniden Yapılanmacı Hareket'in Muhafazakâr Hareket'ten ayrılması 1968'de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Halaha'da bazı değişiklikler yapılmıştır. Baker, **The Jewish Women**, 71.

kapsamında kadınların da boşanma davası açma izni vardır.³⁰⁸ Kadının bazı durumlarda kocasından boşanma hakkı olabilir. Eşi kendisine şiddet uygulayan, evlilik yükümlülüklerini ihmal eden erkek karşısında kadın boşanma talebinde bulunabilir.³⁰⁹ Bu bilgilerden kadının boşanma hakkının tamamen elinden alınmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Nadir de olsa boşanma konusunda söz sahibi olduğu görülmektedir. Ancak bunlar istisnai durumları kapsamaktadır. Yahudiliğin kadınlar açısından son derece önemli bir kuralı Hz. Musa'ya gönderilmiş "On Emir" olarak bilinen yasalardan olan; "Tecavüz etmeyeceksin" şeklindeki hükmün yer almasıdır. Ayrıca zina etmeyi yasaklayan başka hükümler de vardır. Burada garip olan durum; tecavüze uğrayan kadının da tecavüz eden erkek ile aynı derecede suçlu kabul edilmesidir.³¹⁰ Halbuki başına gelen bu felaketten dolayı kadın sorumlu tutulmamalıdır. Zira bu durum kadının özgür iradesi dışında gerçekleşmiştir. Buna rağmen kendisine kötülük yapan erkek ile aynı kefeye konularak eşit şekilde cezalandırılması ona karşı yapılan haksız bir uygulamadır. Yahudi kelimasında boşanma konusunda kadının tam anlamıyla söz sahibi olmadığı, get belgesiyle de birtakım haksızlıklara maruz kaldığı görülmektedir. Boşanma meselesine değinildikten sonra Yahudilikte peygamberlikte cinsiyet meselesi incelenecektir.

1. 3. Yahudi Kelamında Cinsiyet-Kadın-Nübüvvet ve Ahiret İlişkisi

Yahudi kelamında cinsiyet-kadın-nübüvvet ve ahiret ilişkisi bağlamında karşımıza ilk olarak vahiy ve peygamberlik konusu çıkmaktadır. Peygamberlik ve vahiy Yahudi inancında önemli meselelerdendir. Eski Ahit'in üç bölümünden biri İbranî peygamberlerin kıssalarından ya da onlara atfedilen kitaplardan oluşan Neviim kısmıdır. Peygamberlik müessesesi, Tanrı'nın kendi irâdesiyle seçmiş olduğu birtakım kimseler aracılığıyla İsrail halkına bildirmesi prensibine dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle; peygamberlik doğuştan gelen veya sonradan kazanılan bir bilgi değil, ilâhî seçilmişliğe dayanan bir göreve işaret etmektedir.³¹¹

³⁰⁸ Baker, *The Jewish Women*, 71.

³⁰⁹ Baker, *The Jewish Women*, 55.

³¹⁰ Merlin Stone, *When God Was a Women*, The Dial Press, New York, 1976, 214-215.

³¹¹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Gayb İnancı", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II)*, cilt: 5, sayı:1, 2004, 26.

1. 3. 1. Vahiy ve Peygamberlik

Yahudilikte peygamberlik müessesesi millî bir karakter olarak tezahür etmektedir. Buna göre peygamberlik müessesesi yalnızca İsrailoğulları'nı içerisine almaktadır. Başta Hz. Musa olmak üzere bütün Yahudi peygamberleri kabul eden bu inanç sistemi, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ı melik olarak isimlendirmektedir. İman edebilmek için bütün peygamberlere inanma şartı bulunmamaktadır. Onlara göre yalnızca Hz. Musa'ya inanmak yeterlidir. Gâibten haber veren bir kimse peygamber olarak kabul edilmektedir. Peygamberler yaşayış ve davranış yönünden diğer insanlarla aynıdır. Öyle ki onlar Hz. Nuh'un sarhoş olduğu iddiasında, Hz. Süleyman ve Hz. Harun'un putlara taptığı söyleminde ve Hz. Lut'a zina isnadında bulunmuşlardır.³¹² Fakat, Tanrı tarafından seçilmiş, gaybî bilgilerle muhatap olmuş birinin diğer insanlarla eşit kefeye konulup, günah işleminin tabii karşılanması akla ve mantığa ters düşmektedir.

Yahudi inancında peygamberlik seçilmişlik söylemiyle kendini göstermektedir. Tevrat'ta, esasında Tanrı'nın vahyine muhatap olan diğer milletlerden peygamberler olmakla beraber, kitabi peygamberlik daha ziyade İsrailoğulları ile özdeşleşmiştir. Ayrıca kitabi peygamberlik Hz. Musa peygamberden itibaren tamamen İsrail ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla peygamberlik müessesesinin prototipi kabul edilen Hz. Musa'nın ayrıcalığı söz konusudur. Ancak Tevrat'ta ilk defa peygamber olarak adlandırılan ilk İbrânî atası ve İsrail seçilmişliğinin başlangıcı olarak Hz. İbrahim³¹³ peygamber kabul edilmiştir.³¹⁴ Peygamberliğin en önemli niteliği Tanrı sözüne muhatap ve o sözün aracı olmasıdır. Ayrıca peygamber Tanrı'nın sözlerini insanlara tebliğ etmektedir. Peygamberler, kendilerine emanet edilen vahyi olduğu gibi insanlara aktarmakla yükümlüdür.³¹⁵

Yahudi inancına göre vahyin en üstün şekli, hiçbir aracı olmaksızın doğrudan Tanrı'dan ilâhî vahyi almaktır ki bu husus onlara göre Hz. Musa'ya özgüdür. Vahyin

³¹² İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, ter. Bekir Karlığa & Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988, 1/49.

³¹³ Tekvîn, 20/7.

³¹⁴ Gûrkan, **Yahudilik**, 185.

³¹⁵ Bk. Yeremya, 23/8.

bir diğerk türü ise rüya aracılığıyla Allah'tan vahiy almaktır.³¹⁶ Yahudiler'e göre peygamber Tanrı'nın insanlara yönelik iradesini onlara iletmek, gelecekle ilgili birtakım haberler vermek, kendisine danışılan konu hakkında bilgi vermek şeklinde görevleri yerine getiren kişidir.³¹⁷ Yahudi kaynaklarına göre geleneksel vahyin statik, zamanın belirli bir bölümünde gerçekleşen bir olgu olarak kabul edilmesi anlayışına dayanmaktadır. Tevrat, Tanrı kaynaklı olup insanlar içindir. İnsan, Tevrat'ın içinde geçen hükümlere uymalı, onu hayat rehberi olarak kabul etmelidir.³¹⁸

Yahudilerde peygamberliği ifade etmek üzere kullanılan bazı terimler vardır. *Navi* bunlardan biridir. Bu kavram Tevrat'ta ilk İbrâni atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in yanı sıra Hz. Harun ve Hz. Musa hakkında kullanılmaktadır.³¹⁹ Ayrıca Hz. Musa'dan sonraki dönemde yaşayan kadın peygamberleri ifade etmek için *nevia* kavramı kullanılmıştır.³²⁰ Bunun yanı sıra peygamberleri ifade etmek üzere *rôeh* ve *hözeh* kavramları da kullanılmaktadır. *Rôeh*; gören anlamında kullanılmıştır. Buna göre normal insanlardan gizlenen bilgileri açıklama ve geleceğe yönelik haber verme yeteneğine sahip olan kimse ifade edilmektedir. *Hözeh*, Tanrı ile ilişkisi neticesinde geleceğe dair bilgiler edinen kişiyi ifade etmek üzere kullanılmaktadır.³²¹

Eski Ahit literatüründe, büyücü ve medyumlardan farklı olan, onlardan açıkça ayrılan peygamberleri ifade etmek üzere Tanrı adamı ve Tanrı'nın hizmetçisi gibi sıfatlar kullanılmıştır.³²² Haberci kavramı ise insanlardan ve semavi varlıklardan oluşan tüm elçileri kapsayacak tarzda kullanılmaktadır.³²³ Tevrat'ın farklı gelenek ve kaynaklardan meydana gelmesi nübüvvet müessesinde birtakım değişikliklere sebebiyet vermiştir. Nevî terimi nübüvvet müessesinin her döneminde ön planda iken, dönem dönem *rôeh* ve *hözeh* kavramları revaçta olmuştur. Bu durumun sebebi

³¹⁶ Ömer Faruk Harman, "İnanç ve İbadetleri", **Kur'an'da Yahudiler**, ed. Ömer Faruk Harman, KURAMER, İstanbul, 2019, 297.

³¹⁷ Fuat Aydın, **Yahudilik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, 87.

³¹⁸ Ayşe Ambaroğlu, "Louis Jacobs'ın Kutsal Kitap ve Vahiy Görüşü", **Türk Akademik Araştırma Dergisi**, cilt: 4, sayı:1, 2019, 113.

³¹⁹ Bk. Tesniye, 33/1-34/10; Tekvîn, 20/7; Çıkış, 7/1; Sayılar, 12/6.

³²⁰ Bk. Çıkış, 15/20; Hâkimler, 4/4.

³²¹ Mustafa Sinanoğlu, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet, **Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi**, İstanbul, 1995, 25.

³²² Gürkan, **Yahudilik**, 278.

³²³ Bk. Tekvîn, 19/1; II. Samuel, 24/17; Zekeriya, 1/9; Mezmurlar, 78/49; I. Samuel, 23/27.

Tevrat'ın kendine has yapısı ve İsrailî nübüvvet müsessesinin farklı süreçler içermesi muhtemeldir.³²⁴

Vahyin kaynağı olarak Tanrı'yı gören Eski Ahit'e göre insanın kendi çabasıyla O'nu bulması mümkün değildir. Vahyin gerçekleşmesinde insanın herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Bu iletişimde aktif olan tamamen Tanrı'dır.³²⁵ Bir insanın peygamber olarak seçilmesi tamamen Tanrı'ya ait bir haktır. Tanrı, dilediğini peygamber olarak seçebilir.³²⁶ Bir kişi gerek aklî gerekse ruhi melekelerini geliştirir ve vahyi alacak olgunluğa gelse dahi kendi isteğiyle peygamber olamamaktadır. Genel kanaat peygamber olarak seçilecek kişinin fazilet yönünden üstün ve görevi taşıyacak meziyetlere sahip olmasıdır.³²⁷ Vahyin farklı şekillerinin olduğuna, peygamberin vahyi melek tarafından rüya ve rü'yet halinde iken aldığına,³²⁸ bir melek tarafından aldığına³²⁹ ve aracı olmaksızın direkt Tanrı'dan aldığına dair bilgiler mevcuttur.³³⁰ Nübüvvetin Hz. İbrahim'le başladığı ve Hz. Musa ile kemale erdiği kabul edilmektedir. Ancak Hz. İbrahim'den önce de Tanrı'nın birtakım insanlara hitap ettiğine dair bilgiler söz konusudur.³³¹

Vahiy meselesi perspektifinde Tanrı'nın görünmesi anlamında Teofani'nin temel özelliği Tanrı'nın huzurunda hürmetle birlikte korku hissinin belirmesidir. Tanrı'yı gören kişinin öleceği inancı³³² ve Tanrı'nın insan şeklinde görünmesiyle gerçekleşen teofaniler vardır. Olay, Hz. İbrahim üzerinden anlatılmakta, onun Tanrı'yı ziyaret etmek için Mamre'ye giderken üç adam gördüğünden, bunlardan birinin Tanrı, diğerlerinin melek olduğundan bahsedilmektedir.³³³ Hz. Yakub ile ilgili rivayette onun Tanrı ile sabaha kadar süren mücadelesinin ardından onunla yüz yüze görüşmesi olayı

³²⁴ Mustafa Sinanoğlu, "Semavî Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı", **İslâm'da Peygamber İnancı**, ed. İbrahim Coşkun, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009, 29.

³²⁵ Muhammet Tarakçı, Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Vahiy Anlayışı Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, 97.

³²⁶ Bk. Mezmurlar, 105/26; Yeşaya, 4/9; Aydın, **Yahudilik**, 88.

³²⁷ Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, MilelNihal Yayınları, İstanbul, 2021, 102.

³²⁸ Bk. Tekvîn, 31/11; 46/2; Sayılar, 22/8.

³²⁹ Bk. Tekvîn, 6/13; 8/15; 22/11, 19; 25/1; 35/10.

³³⁰ Bk. Tekvîn, 12/1; Hâkimler, 7/2; II. Krallar, 19/20; Hezekiel, 1/3.

³³¹ Bk. Çıkış, 24/15-17.

³³² Bk. Tekvîn, 32/30; Çıkış, 33/20-23; Yeşaya, 6/5.

³³³ Bk. Tekvîn, 18/1-15.

dikkat çekicidir.³³⁴ Kelamî vahyin İsrailoğulları'na en büyük imtiyaz olduğu, bununla Yahve'nin kavminin taltif edildiği düşüncesi söz konusudur. Bu kelam bütün halka yöneliktir. Fakat halk, doğrudan Tanrı'nın sesine muhatap olmaktan korkmaktadır.³³⁵ Vahyin iletilmesinde aracı olan Tanrı'nın Meleği, bazen "Yahve'nin Meleği"³³⁶ kimi zaman da "Rabb'in Meleği"³³⁷ olarak anılmaktadır. Vahiy ile ilgili verilen bu bilgilerin sonrasında Yahudi kelamında kadın peygamber konusu incelenecektir.

1. 3. 2. Yahudi Kelamında Kadın Peygamberler

Yahudi inancı kadın peygamberlerin varlığını kabul etmekte, buna dair örnekler sunmaktadır. Yahudilikte peygamberliğin cinsiyeti konusunda kadın-erkek ayrımı gözetilmediği görülmektedir. Dolayısıyla kutsal kitapta kadın peygamberlerin varlığından ve özelliklerinden bahsedilmektedir.³³⁸ Tevrat'ta kadın peygamberlerin hayat mücadelelerinden, ahlaki özelliklerinden, İlahi vahyi insanlara duyurmak için harcadıkları çabalardan söz edilmektedir. Onların başlarından geçen olaylar, sosyal hayatta konumları ve aile içerisindeki yerlerinden, diğer insanlarla ve peygamberlerle olan beşerî ilişkilerinden bahsedilmektedir. Esasında bu durum kadınların dini alanda özellikle de peygamberlik yönünden aktif olduklarını göstermektedir. Yahudilikte kadın peygamberlerin varlığı Eski Ahit ve Talmud olmak üzere iki ayrı kısımda incelenecektir.

1. 3. 2. 1. Eski Ahit'te Kadın Peygamberler

Eski Ahit kadın peygamberlerden bahsederken, onların özelliklerine de değinmektedir. Eski Ahit'te geçen ibarelerde kadın peygamber anlamında neviah kavramı kullanılmaktadır.³³⁹ Kadın peygamberlerden Miryam,³⁴⁰ Debora,³⁴¹ Hulda,³⁴²

³³⁴ Bk. Tekvîn, 32/30.

³³⁵ Bk. Çıkış, 20/18.

³³⁶ Bk. Tekvîn, 16/7; 22/11; Çıkış, 3/2.

³³⁷ Bk. Tekvîn, 21/17; Hakimler, 13/6.

³³⁸ Ömer Faruk Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, cilt: 9, sayı:1, 1995, 149.

³³⁹ Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, 24.

³⁴⁰ Bk. Çıkış, 15/20.

³⁴¹ Bk. Hakimler, 4/4.

³⁴² Bk. II. Krallar, 22/14.

Noadya,³⁴³ Yeşeya³⁴⁴ isimli kimseler zikredilmektedir. Eski Ahit'te bu kişilerin birer kadın ve peygamber oldukları vurgusu yapıldıktan sonra onların yaşamları, başlarından geçen olaylar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Eski Ahit'te kadın peygamberlerden olan Hz. Musa ve Hz. Harun'un kız kardeşi Miryam'a İsrailoğulları'nı kardeşleriyle birlikte idare görevi verilmiştir.³⁴⁵ Hz. Musa nehre bırakıldığı zaman sandığı uzaktan takip etmiş,³⁴⁶ Kızıldeniz geçildikten sonra da diğer kadınlarla birlikte bu durumu kutlamıştır.³⁴⁷ Kadın peygamber prototipi çizen Miryam olumlu bir figür olarak sunulmaktadır. Hz. Musa'nın ablası olup aynı zamanda onun yaşamını korumaya hizmet eden birçok kadından biridir. Firavun, köleleştirilmiş İsrailoğulları'nın erkek bebeklerini katletme emri verdiğiğinde, Miryam Nil üzerinde bir kayığa bırakılan kardeşinin takip etmiştir. Ayrıca o, Kızıldeniz'de Mısırlılara karşı kazanılan zaferden sonra İsrail kadınlarına liderlik etmiştir. İsrailoğulları'na ilham vermiş ve onlara manevi değerleri kazandırma konusunda yeteneğe sahip karizmatik bir kadındır.³⁴⁸

Miryam kardeşi Harun'la birlikte Habeşli bir kadınla evlenen Musa'yı tenkit etmiştir. Musa'ya vahyin gelmesi, Miryam'a ve Harun'a gelmemesi sebebiyle yakındıkları iddia edilmektedir. Buna göre Tanrı, Musa, Harun ve Miryam'ı Buluşma Çadırı'na çağırması, onlara; “kulum Musa ile işaretlerle değil, açıkça yüz yüze konuşurum. Onu yermekten korkmadınız mı?” şeklinde öfkesini belirtmiştir. Bulut çadırın üzerinden ayrılır ayrılmaz Miryam cüzzam hastalığına yakalanmış, Harun, Miryam adına Musa'dan af dilemiş, Musa ise Tanrı'ya onu iyileştirmesi için dua etmiştir.³⁴⁹ Burada verilen bilgilerden Miryam'ın bir kadın olduğu için değil, davranışlarından dolayı eleştirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Miryam, peygamber olarak kabul edilmesine rağmen nefsine yenik düşmüş, yaptığı hatadan dolayı Tanrı tarafından cezaya çarptırılmıştır. Mika'da Miryam, Musa ve Harun'un

³⁴³ Bk. Nehemya, 6/4.

³⁴⁴ Bk. Yeşeya, 8/3.

³⁴⁵ Bk. Mika, 6/4.

³⁴⁶ Bk. Çıkış, 2/4-8.

³⁴⁷ Bk. Çıkış, 15/20-21; Harman, “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, 149.

³⁴⁸ Kirsch, **The Woman Who Laughed at God**, 170.

³⁴⁹ Bk. Sayılar, 12/1-15.

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışındaki rolüne dikkat çekilmektedir.³⁵⁰ Kızıldeniz'in ikiye bölünerek İsrailoğulları'nın karşı kıyıya geçmelerini anlatan bölümünde Miryam diğer kadınlarla birlikte kurtuluşlarını kutlamıştır.³⁵¹ Miryam elinde def ile onlara; "Ezgiler sunun Rab'be, çünkü yüceldikçe yüceldi, atları, atlıları denize döktü" şeklinde namer söylemiştir.³⁵² Miryam'ın peygamber olarak kabul edilmesi; Tanrı'nın kendine inanan halka sadece erkekler aracılığıyla değil kadınlar aracılığıyla da konuştuğuna dair bir örnektir.

Tevrat'ta bir diğer kadın peygamber olarak kabul edilen Debora'nın, İsrail ordusunu Sisera adlı Kenanlı generalle savaşa götürmesi ve başlarından geçen olaylar anlatılmaktadır.³⁵³ Lappidot'un eşi olan Debora'nın İsrail'i yönettiğinden bahsedilmektedir.³⁵⁴ Onun, Efrayim bölgesinde hurma ağacı altında kendisine danışmaya gelenlerin davalarına baktığına dair bilgiler mevcuttur.³⁵⁵ Peygamber Debora, İsrail halkının 20 yıllık köleleştirme döneminden sonra kurtarılacağını iddia etmiştir.³⁵⁶ Debora'nın Barak adında birine on bin kişi alarak İsrail Tanrısı'nın yanına Tavor Dağı'na gitmesini buyurduğu ifade edilmiştir.³⁵⁷ Barak, Debora'nın da kendileriyle gelmeleri şartıyla gidebileceğini söylemiştir.³⁵⁸ Debora, Barak'ın bu isteğini kabul etmiş, fakat Barak'ın bu davranışından dolayı Tanrı'nın Sisera'yı bir kadın yöneticinin teslim edeceği uyarısını yapmıştır.³⁵⁹ Debora ve Barak on bin kişilik bir orduyla Tavor Dağı'ndan inmişlerdir. Tanrı, Sisera'yı Barak'ın önünde bozguna uğratmıştır.³⁶⁰ Eski Ahit'te Debora'nın peygamberliği açıkça ifade edilmesine rağmen mahiyeti ve aktivitesiyle ilgili net malumatlar bulunmamaktadır. Debora'nın peygamber kabul edildiğine dair sebepler açıklanmamıştır. Yukarıda belirtildiği üzere yalnızca kendisine gelen vahiy sözlerini Barak'a iletmesi ve hakiki peygamberin

³⁵⁰ Bk. Mika, 6/4.

³⁵¹ Çıkış, 15/20.

³⁵² Çıkış, 15/20-21.

³⁵³ Bk. Hakimler, 5/24-27; Kirsch, **The Woman Who Laughed at God**, 174.

³⁵⁴ Bk. Hakimler, 4/4.

³⁵⁵ Bk. Hakimler, 4/5.

³⁵⁶ Bk. Michelle Ephraim, **Reading the Jewish Woman on the Elizabethan Stage (Women and Gender in the Early Modern World)**, Worcester Polytechnic Institute, USA, 2008, 49.

³⁵⁷ Bk. Hakimler, 4/6.

³⁵⁸ Bk. Hakimler, 4/8.

³⁵⁹ Bk. Hakimler, 4/9.

³⁶⁰ Bk. Hakimler, 4/10-24.

özellikleri arasında kabul edilen gaybtan haber vermesi ifadeleri yer almaktadır. Debora'nın Eski Ahit'te fonksiyonları tam anlamıyla belirlenmemekle birlikte, onun Yahudi inancında önemli bir konuma sahip olduğu, savaşçı ve hâkim bir kimliğinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kadın peygamber olarak atfedilen bir başka kişi Hulda'dır. Bir grup erkeğin kendisine gelerek bazı meseleler hakkında istişarede buldukları ifade edilmektedir.³⁶¹ Putlara tapanları eleştiren Hulda'ya göre halkın elleriyle yaptıkları putlara tapmaları sebebiyle Tanrı'yı öfkelenmiştir ve cezalandırılacaklardır.³⁶² Ayrıca Hulda'nın, dönemin kralına gönderdiği mesajda Rab'bin onun kalbinin yumuşattığı ve yalvarışını işittiğini, esenlik içinde vefat edeceğini ve oraya gelecek büyük felaketi görmeyeceğini haber vermektedir.³⁶³ Bunun üzerine ülkede putperestlik kaldırılmak için uğraş verilmiştir.³⁶⁴ Yine bir başka ibârede kendisine putlarla ilgili sorular sorulduğundan, peygamber Hulda'nın kendisine gelen vahiy sayesinde bu soruları cevapladığından bahsedilmektedir.³⁶⁵ Hulda'ya danışılması ve onun mesajı duyurmasının ardından ülkede putperestliği yok etmek üzere çalışmalar yapılması, onun yaşadığı dönemde peygamber olarak görüldüğünün ispatı olabilir.³⁶⁶ Fakat Hulda ile ilgili verilen biyografik bilgiler sınırlı olduğu için peygamberliğinin mahiyeti hakkında bilgiler yeteri kadar değildir.

Bir diğer kadın peygamber ise Noadya'dır. Onun Nehemya döneminde yaşamış kadın bir peygamber olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Noadya'nın karşısında yer alan Nehemya, ona kötülük yapmak isteyen kişiler arasında sayılmaktadır.³⁶⁷ Hatta Noadya'nın Tanrı'ya; beni korkutmak isteyen kadın peygamber Noadya ile diğer peygamberlerin yaptıklarını da unutma³⁶⁸ şeklinde duası mevcuttur. Ezra'da kadınlara yönelik düşmanlık unsurlarının bulunması sebebiyle Noadya'nın kadın bir peygamber olması şaşırtıcı bir durumdur. Ancak burada kadınların genel olarak aşağılanması

³⁶¹ Bk. II. Krallar, 22/14.

³⁶² Bk. II. Krallar, 22/16-17.

³⁶³ Bk. II. Krallar, 22/19-20.

³⁶⁴ Bk. II. Krallar, 22/3-23.

³⁶⁵ Bk. II. Tarihler, 34/23-33.

³⁶⁶ Bk. II. Tarihler, 34/22; Bk. II. Krallar, 22/14.

³⁶⁷ Bk. Nehemya, 9/13.

³⁶⁸ Bk. Nehemya, 6/14.

değil, yabancı kadınların aşağılanması söz konusudur.³⁶⁹ Ezra ve Nehemya literatürü yabancı kadınlara karşıdır. Otorite sorunları söz konusu olduğunda erkeklere karşı çıkan kadınlar daima kınanmıştır. Noadya'nın Nehemya'ya muhalefeti bu türden sayılabilir.³⁷⁰ Ayrıca Yeşeya'da, isim vermeden peygamber olan eşinden ve onun bir erkek çocuğu olduğundan bahsetmektedir.³⁷¹ Eski Ahit'te kadın peygamberlerin varlığından ve onlara ait özelliklerden bahsettikten sonra Talmud'da kadın peygamberler ve özelliklerine değinilecektir.

1. 3. 2. 2. Talmud'da Kadın Peygamberler

Eski Ahit'te peygamberlik için cinsiyet farkı gözetilmediği ve bazı kadınların peygamberlik yaptığı zikredildiği gibi Talmud için de aynı durum söz konusudur. Buna göre Yahudilikte geleneksel olarak yedi kadın peygamberin varlığı düşüncesi kabul edilmektedir. Peygamber olarak kabul edilen Sara Tekvîn bölümünde geçmektedir.³⁷² Tevrat'ta Sara'nın peygamberliğine ve İbrahim'e nübüvvetinde yardım ettiğine dair bir ifade yer almamasına rağmen Talmud, onu kadın peygamberler arasında saymaktadır. Tekvîn'de Sara'nın Tanrı'ya karşı yaptığı hatalara değinilmektedir. Tanrı, İbrahim ve Sara'ya bir çocuk müjdelediğinde³⁷³ Sara'nın bu durumu alaya alıp gülmesi,³⁷⁴ ardından yalan söylemesi³⁷⁵ onun olumsuz özelliklerindedir. Ayrıca Hacer ve İbrahim peygamberin oğlu İsmail'i yaşadıkları mekândan başka yere göndermesi³⁷⁶ onun yaptığı yanlışlar arasındadır.

Talmud'da ismi geçen kadın peygamberlerden biri de Hana'dır. I. Samuel kitabında peygamber olarak kabul edilen Hanna'nın çocuğunun olmadığına değinilmektedir. Hana'nın eşi olan Elkana, Tanrı için kestiği kurbandan çocuklarına bir pay verirken Hanna'ya iki pay vermektedir. Peninna bu durumu kıskandığı için her

³⁶⁹ Bk. Ezra, 10/1-44.

³⁷⁰ Robert P. Carroll, Priests, Prophets and Scribes: Essays on the Formation and Heritage of Second Temple Judaism in Honour of Joseph Blenkinsopp, Sheffield Academic Press, England, 1992, 93-94.

³⁷¹ Bk. Yeşeya, 8/3.

³⁷² Bk. Tekvîn, 11/31.

³⁷³ Bk. Tekvîn, 18/10.

³⁷⁴ Bk. Tekvîn, 18/12.

³⁷⁵ Bk. Tekvîn, 18/15.

³⁷⁶ Bk. Tekvîn, 21/10.

seferinde Hanna'yı üzmüştür. Hanna'nın üzülmeye üzerine Elkana onu teselli etmiştir. Hanna ağlayarak Tanrı'ya yalvarmış, kendisine bir erkek çocuk verirse yaşamı boyunca O'na adayacağına söz vermiştir. Hanna'nın kendinden geçercesine dua edişinden dolayı Tanrı onun duasını kabul edeceği müjdesini vermiştir. Bu durumdan kısa bir süre sonra Hanna'nın bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Adını "onu Rab'den diledim" anlamında Samuel koymuştur. Samuel üç yaşına gelince Hanna onu Şilo'daki tapınağa götürerek Tanrı'ya adanmıştır.³⁷⁷ Tıpkı Sara gibi Hana da Tevrat'ta peygamber olarak geçmemektedir. Talmud'da onun bazı kehanetlerde bulunmasının ve bunların gerçekleşmesinin peygamberliği sayesinde olduğu düşünülmektedir.

I. Samuel'de Abigail isminde bir kadın peygamberin varlığından söz edilmektedir. Abigail'in erdemli bir kadın olmasına karşın, eşi Naval'ın kaba ve kötü huylu olduğu belirtilmektedir. Naval'ın Davut'a karşı çıkması, onu tanımadığını söylemesi yiyeceklerini ve kestiği hayvanların etini onlarla paylaşmaması üzerine Davut'un tepkisini toplamıştır. Abigail'in eşinin yaptığı hatayı düzeltmesi ve kan dökülmesini önlediğinden dolayı Davut'un övgüsünü kazanmıştır.³⁷⁸ Abigail Eski Ahit'te peygamber olarak ifade edilmemesine rağmen, Rabbiler tarafından İsrail'in yedi kadın peygamberi arasında yer almaktadır.

Eski Ahit'te ve Talmud'da kadınların da erkekler gibi peygamberlik yapabileceğini belirten ifadeler rastlanmaktadır. Bu sebeple Yahudilikte nübüvvet müessesesinin sadece erkeklere has bir görev olmadığı sonucuna varılabilir. Bütün bu ibareler Yahudi itikadında peygamberlerin ismet sıfatına sahip olmadığını gösterir. Öyle ki peygamberler kimi zaman hatalar yapmakta, kimi zaman da yöneticilere karşı çıkmaktadır. Hatta gayba dair birtakım kehanetlerde buldukları da verilen bilgiler arasındadır. Özellikle Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrılırken Mısırlılar'ı soyma isteğinde

³⁷⁷ Bk. I. Samuel, 1/1-28; 2/20-21.

³⁷⁸ Bk. I. Samuel, 25/1-42.

bulunması,³⁷⁹ Yahudiler tarafından peygamber kabul edilmeyen Hz. Lut³⁸⁰ ve Hz. Davud'a³⁸¹ isnat edilen uygunsuz davranışlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³⁸²

Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Davud'a büyük günahlardan olan zina isnat edilmiştir.³⁸³ Ancak Tevrat'ta yer alan farklı ibareler Hz. Davud'un günahkâr olmasını reddetmekte dolayısıyla verilen bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Nitekim Hz. Davud'un; Tanrı'nın kendisine yardım ettiğini ve hoşnut kaldığını, temiz ellerine göre ödüllendirdiğini, O'nun yolunda yürüdüğünü, kötülük yapmadığını, günah işlemekten sakındığını ifade etmesi bu duruma örnektir.³⁸⁴ Bunun yanı sıra onlar Hz. Nuh'un sarhoş olduğu iddiasında, Hz. Süleyman ve Harun'un putlara taptığı söyleminde ve Hz. Lut'a zina isnadında bulunmuşlardır.³⁸⁵ Fakat, Tanrı tarafından seçilmiş, gaybî bilgilerle muhatap olduğu kabul edilen kimselerin diğer insanlarla eşit kefeye konulup, günah işlemesinin tabii karşılanması akla ve mantığa ters düşmektedir.

Tanrı'nın buyruklarına ve kurallarına bağlı kaldığı ve seçtiği kulu olarak isimlendirdiği Hz. Davud hakkında isteklerini yerine getirdiğinden, doğru olanı yaptığından³⁸⁶ bahsettiğine dair ibarelerin bulunması onun ahlaken övülen biri olduğunu göstermektedir. Hz. Davud'un oğlu Süleyman'a Hz. Musa'nın şeriatından ayrılmamasını, Tanrı'nın verdiği görevleri yerine getirmesini, kurallarına, buyruklarına, ilkelerine ve öğütlerine uymasını tavsiye etmesini tavsiye etmiştir. Bu durum onun doğru yolda olduğunu göstermektedir.³⁸⁷

Eski Ahit'te ve Talmud'da kadınların da erkekler gibi peygamberlik yapabileceğini belirten ifadeler rastlanmaktadır. Bu sebeple Yahudilikte nübüvvet müessesesinin sadece erkeklere has bir görev olmadığı sonucuna varılabilir. Bütün bu

³⁷⁹ Bk. Çıkış 3/22.

³⁸⁰ Bk. Tekvîn, 19/30-38.

³⁸¹ Bk. Samuel, 11/2-27.

³⁸² Aydın, **Yahudilik**, 89-90.

³⁸³ Bk. II. Samuel, 11/2-27; II. Samuel, 12/1-16.

³⁸⁴ Bk. II. Samuel, 22/19-24.

³⁸⁵ İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, ter. Bekir Karlığa & Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988, 1/49.

³⁸⁶ Bk. I. Krallar, 11/34-38.

³⁸⁷ I. Krallar, 2/1-4.

ibareler Yahudi itikadında peygamberlerin ismet sıfatına sahip olmadığını gösterir. Öyle ki peygamberler kimi zaman hatalar yapmakta, kimi zaman da yöneticilere karşı çıkmaktadır. Hatta gayba dair birtakım kehanetlerde buldukları da verilen bilgiler arasındadır. Aynı şekilde yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Süleyman'ın da günah işlediğinden bahsedilmektedir. Hz. Süleyman'ın Tanrı'ya yüz çevirip Saydalılar'ın tanrıçası Aştoret'e, Moavlular'ın ilahı Kemoş'a ve Ammonlular'ın ilahı Molek'e taptığına dair ibareler bulunmaktadır. Onun Tanrı'nın kurallarına, ilkelerine uyup doğru olanı yapan babası Hz. Davud gibi olamadığından bahsedilmektedir.³⁸⁸

Bir başka ibarede ise Hz. Süleyman'ın babası Hz. Davud'un kurallarına uyarak Tanrı'ya olan sevgisini gösterdiğine, rüyasında Tanrı ile konuştuğuna dair bilgilere rastlanmaktadır. İki kadın arasında adaletle hükmetmesinden dolayı herkesin adil bir yönetim için Hz. Süleyman'ın Tanrı'dan gelen bilgeliğe sahip olduğunu anlaması örneği onun dürüst bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.³⁸⁹ Tevrat'ta bir taraftan övülen diğer taraftan yerilen bir peygamber profili ile karşılaşmaktayız. Ancak Kur'an, Hz. Süleyman'ın küfre girmediğini ifade ederek onunla ilgili yanlış bilgileri düzeltmektedir.³⁹⁰

Sonuç olarak; Eski Ahit'te ve Talmud'da kadınların da erkekler gibi vahiy aldıklarına, peygamberlik yapabileceğine dair ifadeler rastlanmaktadır. Bu sebeple Yahudilikte nübüvvet müessesesinin sadece erkeklere mahsus bir görev olmadığı sonucuna varabiliriz. Tevrat'ta geçen birtakım ibareler Yahudi itikadında peygamberlerin ismet sıfatına sahip olmadığını göstermektedir. Öyle ki peygamberler kimi zaman hatalar yapmakta, kimi zaman da yöneticilere karşı çıkmaktadır. Hatta peygamberlerin gayba dair birtakım kehanetlerde buldukları da verilen bilgiler arasındadır. Nübüvvet cinsiyet meselesinden sonra Yahudi inancında kadının ahiretteki durumunun nasıl değerlendirildiği incelenecektir.

³⁸⁸ Bk. I. Krallar, 11/33.

³⁸⁹ Bk. I. Krallar, 3/16-28.

³⁹⁰ Bk. Bakara, 2/102.

3. 3. Kadının Ahiretteki Durumu

Ahiret, Yahudi inancının karmaşık meselelerindedir. Tevrat ve Tanah'ta ahirete açık açık vurgu olmamasına rağmen birtakım atıflar söz konusudur. Tevrat'ta ahiret ile ilgili net bir ifadenin olmaması Yahudi mezhepleri arasında farklı görüşlerin benimsenmesine yol açmıştır. Yeniden dirilme inancı, öteki dünya ile ilgili kavram ve konular Tanah sonrası Yahudi Apokrif-Apokaliptik yazılarda, Orta çağ Yahudi teolojisinde, Rabbani ve Kabalistik literatürde önemini korumaktadır.³⁹¹ Kaynaklarda Yahudilikte Cennet fikrinin ilk zamanlarda bulunmadığı ifade edilmektedir. İlerleyen dönemde diğer dinlerin etkisiyle öldükten sonra mükafat yeri olarak gidilecek yer olan Cennet (Eden), ceza yeri olarak Cehennem (Gehinnom) düşüncesi yerleşmiştir. Ölüm sonrası gidilecek olan Cennet ile Âdem'in girdiği cennet özdeşleştirilmiştir.³⁹²

Eski Ahit, dünya hayatının sona ereceğinden, ruhun ölmezliğinden, ölümden sonra Allah'ın görüleceğinden, yapılan amellere karşılık verileceğinden bahsetmektedir.³⁹³ Yahudi ahiret inancında öldükten sonra ölümler diyarı (Şeol) olarak isimlendirdikleri yeniden dirilmeye³⁹⁴ dair inanç mevcuttur. Şeol kelimesi Yakub'un oğlu Yusuf için tuttuğu yas bağlamında geçmektedir.³⁹⁵ Gerek Şeol kavramı gerekse benzer ifadelerin Eski Ahit'te geçmesi ölüm sonrasında bir başka hayatın var olduğunu gözler önüne sermektedir.³⁹⁶ Verilen bilgilere göre Şeol yerin derinliklerinde³⁹⁷ ışığın nüfuz edemediği karanlık bir yerdir.³⁹⁸ Girişi kapılarla kapalı bir yerdir.³⁹⁹ Bir defa girildiği takdirde tekrar hayata dönmek için çıkmak mümkün değildir.⁴⁰⁰ Orası bütün canlıların varacakları bir yerdir.⁴⁰¹ Dünyada hangi durumda olursa olsun bütün canlılar Şeol diyarına gideceklerdir.⁴⁰²

³⁹¹ Harman, "İnanç ve İbadetleri", 306.

³⁹² Ömer Kara, **Ebedî Saâdet Cennet**, Bilge Adamlar, İstanbul, 2009, 81-82.

³⁹³ Bk. Eyüb, 14/14-22, 19/25-29; Daniel, 12/2.

³⁹⁴ Bk. İşaya, 26/19; Daniel, 12/2, 3.

³⁹⁵ Bk. Tekvîn, 37/35.

³⁹⁶ Ömer Faruk Harman, "Cehennem", DİA, TDVY, 7, İstanbul, 1993, 227.

³⁹⁷ Bk. Tesniye, 32/22; Mezmurlar, 48/18; 54/16; 62/10; 85/13; 87/7; 138/8; Eyüb, 17/16; Süleyman'ın Meselleri, 9/18.

³⁹⁸ Bk. Eyüb, 10/21, 22; Mezmurlar, 48/20; 87/13.

³⁹⁹ Bk. Mezmurlar, 9/15; 106/18; Eyüb, 38/17.

⁴⁰⁰ Bk. Eyüb, 7/9-10.

⁴⁰¹ Bk. Eyüb, 30/23.

⁴⁰² Bk. Eyüb, 3/13, 19; 30/23.

İyilerin ebedî kalacağı yer olarak adlandırdıkları Eden Bahçesi hakkında da bazı bilgiler mevcuttur. Tanrı, Adem’i yaratmış ve bahçeye yerleştirmiştir. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirmiştir. Diğer ağaçların arasında bahçenin ortasında iyilikle kötülüğü bilme ağacını da yaratmıştır. Bahçeyi sulamak için Eden’den bir ırmak çıkarmıştır. Bu ırmak; Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat adında dört kola ayrılmıştır. Âdem ve onun kaburga kemiğinden yaratılan Havva kendilerine yasaklanan ağacın meyvesini yemişlerdir. Bir yılanın Havva’yı, onun da Âdem’i aldatması sonucunda yediklerinden dolayı Tanrı’nın emrine uymamışlardır. Bu sebeple Eden Bahçesi’nden çıkarılmışlardır.⁴⁰³

İlk dönemlerde Yahudi inancına göre ölen kişilerin ruhları dünyadaki mevkilerine benzer şekilde farklı bir alemde yaşamaktadır. Fakat bu düşünce ilerleyen zamanda değişerek farklı bir tarza bürünmüş, Milattan önce II. yüzyılda hâkim olan kanaate göre iyilik yapan bir insanın dünyada kazanabileceği en büyük mükâfat uzun yaşamdır. Ölüler ise kaderleri meçhul olan zavallılardır. Daha sonraki süreçte bu düşünce tarzı da değişerek bir kısım Yahudiler ruhun ölümsüzlüğüne, bedenlerin yeniden dirileceğine, ölümlerin hesap vereceğine ve hayatın öteki alemde de devam edeceğine inanmışlardır.⁴⁰⁴ Tevrat’ta ölüm hadisesi ilk insanın hatasıyla irtibatlandırılmıştır.⁴⁰⁵ Ancak ölüm sonrası hayat net bir şekilde açıklanmamıştır. Tevrat’ta geçen; “atalarına selâmetle gideceksin”⁴⁰⁶ “atalarınla uyuyacaksın”⁴⁰⁷ “kavmine katılacaksın”⁴⁰⁸ gibi ifadeler dolaylı olarak ölümü ifade etmektedir.

Yahudiler, Cennet ve Cehennemi çok farklı kademelerden meydana gelen mekânlar olarak betimlemektedir. Onlar Cennet ve Cehennem’in ne zaman yaratıldığı ve nerede bulunduğu hakkında farklı düşüncelere sahiptir. Yaygın kanaate göre dünya yaratılmadan önce yaratılan Cehennem, karanlık dağların arkasında ya da semanın üzerindedir. Cehennem yalnızca ceza yeri değil bunun yanı sıra arınma ve temizlenme mekanıdır. Genel görüş gerek İsrail’den gerekse diğer milletlerden olanların

⁴⁰³ Bk. Tekvîn, 2/8-25.

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsiri**, 1/49.

⁴⁰⁵ Bk. Tekvîn, 2/17; 3/19.

⁴⁰⁶ Bk. Tekvîn, 15/15; 25/8, 17; 35/29; 49/29.

⁴⁰⁷ Bk. Tesniye, 31/16.

⁴⁰⁸ Bk. Tesniye, 35/50.

Cehennem’de yalnızca on iki ay kaldıktan sonra yok olacaklardır. Yahudi öğretisini kabul etmeyenler ise ebedi olarak azaplandırılacaktır.⁴⁰⁹ Yahudi inancında ölüm ve ölümden sonraki yaşam konusunda net bir görüşün bulunmaması, bu din mensuplarının tamamen dünyaya bağlanması sonucunu ortaya çıkarabilir. Ahiret inancındaki belirsizlikler onların dünyaya yönelmeleri fikrini de beraberinde getirebilir.⁴¹⁰ Yahudilikte ahiret ve kadının ahiretteki yeri incelendikten sonra Yahudi inancının bir yansıması olan eril Tanrı anlayışı ve bu bağlamda feminist teologların eleştirilerine yer verilecektir.

1. 4. Yahudi Kelamında Eril Tanrı Anlayışı ve Feminist Teoloji

Teoloji, Yunanca *thea* anlamından gelmektedir. Tanrı’nın anlamı üzerine düşünmek olan *theos*; teolojinin aksine, Tanrıça’nın anlamı üzerine düşünmeyi ifade etmektedir. Starhawk, Naomi Goldenberg, Margot Alder, Miriam Robbins Dexter, Gloria Orenstein, Asphodel Long ve Melissa Raphael “gelenek-sonrası feminist teoloji”nin en etkili savunucularından bazılarıdır. Post-geleneksel feminist teolojinin izleri, Elizabeth Cady Stanton tarafından on dokuzuncu yüzyılın sonunda görülmüştür.⁴¹¹ Feminist teoloji, farklı tarihlere ve kültürlere sahip kadınlar arasında kilisenin ataerkil öğretilerine ve uygulamalarına meydan okuyan küresel bir hareket haline gelmiştir. Kadınlar, toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve diğer farklılıkları dikkate alarak kültürel kimliklerini çoklu ve karmaşık yollarla müzakere etmek durumunda kalmışlardır. Kültürel farklılık ve kimlik siyaseti, kadınlar arasında ırksal, kültürel ve dini sınırları aşan dayanışma üzerine tartışmaların odağı olmuştur. Feminist teoloji, farklı kültürel ve sosyal bağlamlardan gelen kadınların farklılıklarını nasıl dile getirdiğini ele almaktadır.⁴¹²

⁴⁰⁹ Harman, “İnanç ve İbadetleri”, 308.

⁴¹⁰ Kadir Canatan, **Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020, 47.

⁴¹¹ Carol P. Christ, “Feminist Theology as Post-Traditional Theology”, **Feminist Theology**, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004, 79.

⁴¹² Kwok Pui-Lan, “Feminist Theology as Intercultural Discourse”, **Feminist Theology**, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004, 23.

Yahudi geleneğinde kadının yeri yukarıda anlatılan şekilde olmakla beraber Ortodoks olmayan Yahudiler⁴¹³ feminizmin etkisiyle birtakım kurallarda esnekliğe gitmişlerdir. Kadın hahamların atanması, kadınların Rabbinik etütlere katılabilmeleri sözü edilen değişimlerden bazılarıdır.⁴¹⁴ Judith Plaskow 1990 yılında çıkan kitabı *Standing Again at Sinai*⁴¹⁵ ve *The Coming of Lilith*⁴¹⁶ ile Yahudi feminist teolojisine öncülük etmiştir. Recher, Edwerd, Tamarrow da, Feminist teologlar arasında sayılabilir. Bu isimler feminist değerleri teolojiyle buluşturmışlardır. Yahudi feminist teologlar, Yahudi düşüncesi bağlamında kadın algısının değişmesi için taleplerde bulunmuşlardır. Onlar, Halaka'nın düzenlemesine odaklanmak yerine Yahudi teolojisine yönelinmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.⁴¹⁷

Feminist teolojinin odaklandığı temel nokta kutsal kitaplarda yer alan kuralları yok saymak yerine onları erkek egemen bakış açısıyla yapılan yorumlardan arındırarak, asıl kaynaktan doğru incelemeyle yeniden yorumlamaktır. Feminist teologların iddiası; Yahudilik öğretilerinin ataerkil ve erkek merkezîyetçi yaklaşımlar içermesi, kadının ötelenmesi ve itaatkâr şekilde özel alan ile sınırlandırılmasıdır. Bazı feminist araştırmacıların tarihsel süreçte gelişen kadın karşıtı olumsuz tutumlardan ve kadınların ikinci plana atılmalarından dini metinleri sorumlu tuttuğu bilinen bir realitedir. Eski Ahit'te Yaratıcının daima eril yönlerinin vurgulanması, Baba Tanrı Yehova, efendi, hâkim gibi ifadeler karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁸ Eski Ahit'te Yaratıcının eril olarak ifade edilmesinden dolayı ataerkil anlayış şekillenmiştir.

Feminizm, kadınlar tarafından başlatılan bir hareket olmakla birlikte elbette tüm savunucuları kadınlardan oluşmamaktadır. Feminist teoloji bağlamında Raphael Patai tarafından 1967 yılında İbrani Tanrısı kavramına yer vererek dikkatleri üzerine çekmiştir. Ayrıca bu iddiasıyla ilgili bir eser yazan Patai, Yahudiliğin birtakım politeist

⁴¹³ Yahudilikte ilk dönemde Samiriler, Sadukiler, Ferisiler ve Esseniler adıyla bilinen mezhepler bulunmaktadır. Orta çağ'da Karailik adıyla bir mezhep ortaya çıkmıştır. Modern dönemde, Reformist, Muhafazakâr, Yenidenyapılanmacı Yahudilik ve Ortadoksluk Yahudi mezhepleri arasında sayılır.

⁴¹⁴ Harman, "Kadın", 83-85.

⁴¹⁵ Bk. Judith Plaskow, **Standing Again at Sinai**, Harper&Row, San Francisco, 1990.

⁴¹⁶ Bk. Judith Plaskow, **The Coming of Lilith**, Beacon Press, Boston, 2005.

⁴¹⁷ Hirsch, **From the Shtetl to the Lecture Hall**, 120.

⁴¹⁸ Mehmet Aydın, "Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 4, 1991, 18.

unsurlar içerdiğini iddia etmiştir. O, Yahudi tanrısının yanına bir de Yahudi tanrıçasını oturtmuştur.⁴¹⁹

Yahudi feminizmi, kadınların bir din içinde ve erkek tanımlı bir kültür içinde nasıl özsaygı kazandıklarını araştırmaktadır. Mevcut rollerin erkek egemen tutum ve değerlerin yapılarına nasıl dahil edildiği analiz edilmektedir.⁴²⁰ Yahudi dini ritüelinde temel figür erkektir. O, önemli ayinleri düzenlemek, dini inançları biçimlendirmek ve ilâhî vahiyleri yazmak üzere kalemi elinde bulunduran şahsiyettir. İsrail İncil’i, ataerkillik deneyimi üzerine kurulu Avram ve İsrail Tanrısı Yahveh arasındaki ilişkinin koşullarını belirtmektedir. Yahveh, Avram’ı koruyacak, toprak verecek ve onun soyundan bir millet oluşturacaktır. Karşılığında Avram, Tanrı’ya sadakat ve bağlılığını gösterecektir. Tanrı; “Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu alabildiğine çoğaltacağım, birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın Avram değil İbrahim olacak. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım”⁴²¹ şeklinde hitap etmiştir.

Tevrat’ın ilk feminist eleştirisi, XIX. yüzyılın sonlarında Yahudi geleneğinde önemli yeri olan Sarah, Rebekah, Leah ve Rachel’ı yeterince saygıya layık gerekçesiyle Elizabeth Cady Stanton tarafından dile getirilmiştir. Onun iddiası Eski Ahit’in kadınların haklarını ellerinden almak için bir dayanak aracı olduğudur. Buna göre Eski Ahit, kadının dünyaya günah ve ölüm getirdiğini, yargılandığını ve mahkûm edilerek dünyaya gönderildiği fikrini savunmaktadır. Onun için evlilik bir esaret koşulu, annelik bir acı ve ıstırap dönemidir. Sessizlik ve boyun eğme içinde tüm maddi istekleri ve arzulanabileceği tüm bilgiler için erkeğin lütfuna bağımlı bir rol oynayacaktır.⁴²²

Feminist, Kitab-ı Mukaddes eleştirmeni Anne Michele Tapp kadınların değersiz görüldüğü metinleri kınamaktadır. Tapp’a göre Tevrat, kadınlara karşı keskin

⁴¹⁹ Nermin Öztürk, “Yahudi Tanrıçalar ve Kutsalın Feminin Boyutları”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 384-385.

⁴²⁰ Baker, *The Jewish Women*, 204.

⁴²¹ Tekvîn, 17/2-8.

⁴²² Kirsch, *The Woman Who Laughed at God*, 138-139.

ve kadınlar için aşağılayıcı ibareler barındırmaktır.⁴²³ Yahudi feministler, kadınların rollerinin erkeklerden farklı olup/olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Onlar, kadın sorununun dini değil sosyal olduğunu ileri sürmektedir. Onlar, kadınları Yahudi sinagog ritüeli ve Torah çalışmasının merkezi dini yükümlülüklerinden dışlayan yasaların dışında bıraktığını ve erkeklerle düzenlenen bir yaşam sistemini ortaya çıkardığını iddia etmektedir.⁴²⁴

Yahudiliğin inkâr edilemeyecek şekilde erkek egemen bir din olması⁴²⁵ Yahudi bir kadının rollerine ilişkin duygularının karmaşıklığa da sebebiyet vermektedir. Kadının sinagoga katılımı konusunda da birleşik devletlerdeki reform ve ilerici topluluklar günümüzde kadınları erkeklerle eşit kabul etmektedir. Kadın hahamlar bulunmaktadır. Kadınlar sinagogda Tevrat okuyabilmekte, erkeklerle birlikte oturabilmektedir. Ortodoks sinagoglarda olduğu gibi onlardan ayrı tutulmamaktadır.⁴²⁶ Kadınlar sinagogda erkeklerle oturma, tallis, kipah takma ve Tevrat okuma imkânı bulmuşlardır. Yeniden Yapılanmacı ve Muhafazakâr sinagoglarda kullanılan geleneksel dua kitapları, Yahudilikteki sözde eşitlikçi harekete uyacak şekilde yenilenmiştir. Tanrı cinsiyet ayrımı gözetmeyen terimlerle ifade edilmiştir. Kadının Yahudilikteki rolünü genişletmek ve kutlamak için tamamen yeni gelenekler oluşturulmuştur. Yakın zamana kadar, örneğin sadece bir erkek bebeğin doğumu kutlanıp bebek adlandırma töreni yapılırken, günümüzde doğan kız çocuğuna da bu tören yapılmaktadır.⁴²⁷ Mişnaik dönemlerde muhtemelen Yahudi toplumu üzerindeki Helenistik etkinin bir sonucu olarak kadınlar daha az eğitim görmüşlerdir. Kamusal yaşamdan dışlanmış ve erkeklerden daha düşük bir yasal statüye sahip olmuşlardır. Baker'in iddiasına göre Yahudi kadınlarının durumu hiçbir zaman diğer toplumlarda olduğu gibi düşük olmamıştır. Kadınların her zaman belirli hakları vardır.⁴²⁸

⁴²³ Kirsch, *The Woman Who Laughed at God*, 139-140.

⁴²⁴ Baker, *The Jewish Women*, 37.

⁴²⁵ Baker, *The Jewish Women*, 37.

⁴²⁶ Baker, *The Jewish Women*, 40.

⁴²⁷ Kirsch, *The Woman Who Laughed at God*, 217-219.

⁴²⁸ Baker, *The Jewish Women*, 46.

Feminist teologlar Tevrat'ın Tanrı anlayışını eril niteliklerden ziyade dişil özellikleri olan, insan merkezli bir şekilde betimlemişlerdir. Onların en büyük argümanları, erken dönem Tek Ana Tanrıça ve dünyaya yansıyan ruhu *Şekina* olmuştur. Bu dişil sembolizmin doğmasında Tanah'taki Tanrı'yı, "doğum sancısı çeken kadın..." tasvirinde anneye özgü vasıflarla nitelmişlerdir.⁴²⁹ Dolayısıyla *Şekina* feminist teologların bir kısmının dişil Tanrıça iddialarını desteklemiştir. *Şekina*'nın yanı sıra Lilith, teistik Feminist hareket tarafından Tek Tanrıça olarak yeniden gündeme getirilmiştir. Bu sebeple Yahudi-Hıristiyan kadın hareketleri yüzyıllarca kadını dişi doğası sebebiyle hor gören ataerkil sistemi yıkmaya çalışmışlardır. Annelik özelliği ön planda olan bir tanrıyı benimsemeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle; Yahudiliğin dişi şeytan olarak sunduğu ve kadın nefretini körüklediği Lilith, feminist ideolojinin anti tezini oluşturmaktadır. Bu sebeple Lilith'i anlamanın feminist teolojii anlamanın temeli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Geçmişte ataerkil zihniyetin kadına yönelik tahakküm için sahiplendiği Lilith, bu düşünceden kurtulmak isteyen kadının sembolü haline gelmiştir. Feminizm içerisinde Kutsal Kitap otoritesini reddeden ve Ana Tanrıça'ya yani öze dönüşü öngören sert neo-pagan akımlar bulunmaktadır.

Diğer yandan Kutsal Kitap'ı aslında çağlara bir meydan okuma olarak gören, ayrımcı, cinsiyetçi bir hermenötiği reddederek onun asli mesajına ulaştırmaya çalışan daha ılımlı kadın hareketlerine değinmek gerekir. Bu ikinci yaklaşımı gerek Yahudi gerekse ilerleyen bölümde değinileceği üzere Hıristiyan feminist hareketlerde görmek mümkündür. Özellikle 1970'lerden itibaren Batı'da kabul gören bu yaklaşım taraftarları, geleneğin ataerkil kalıplarından farklı şekilde Kutsal Kitap kadınlarını yeniden bir yorumlamayı hedeflemişlerdir. Onlara göre kadın, annelik vasfının yanında peygamber ve kraliçe olarak insanları yönetebilen bir varlıktır. Hatta kadın, Âdem'den önce Tanrı'nın kutsal adını bildiği ve onu telaffuz etmeye cesaret ettiği için kendisine ölümsüzlük bahşedilmiştir.⁴³⁰ Bütün bu bilgilerden hareketle Yahudi kelamında eril Tanrı anlayışının çağa ve oluşan durumlara göre farklılık gösterdiği,

⁴²⁹ Çınar, "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni", 385.

⁴³⁰ Çınar, "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni", 395.

Feminist teolojinin ise birtakım yansımaları olduğu gör÷lmektedir. Yahudi keliminde kadın meselesinden sonra Hıristiyan kelamı incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
HİRİSTİYAN KELAMINDA KADIN

2. 1. Yeni Ahit'te Kadın

Hıristiyan kelimasında kadının yeri ve konumunun nasıl olduğunu Yeni Ahit ekseninde Hıristiyan düşüncenin bu konudaki tutumunu incelemekte fayda vardır. “Erkek kadından değil, kadın erkekten yaratılmıştır. Buna rağmen Tanrı’ya göre kadın erkekten bağımsız değildir”⁴³¹ ifadesi yaratılışın başlangıcında kadın ve erkeğin eşit olduğunu vurgulamaktadır. Ancak kadına karşı takınılan olumsuz tutumun sebebi ilk günah meselesidir.⁴³² Bu bağlamda ilk dönemlerde günahın sebebinin kadın olduğuna dair inanç hakimdi. Cennet Bahçesi’ndeki ağaçtan yasak meyveyi yiyen kadın bu davranışının iyi olduğunu düşünerek gerçekleştirmiştir. Ayrıca yanında bulunan eşinin de meyveden yemesine sebep olmuştur. İlk günahın yansıması olarak Tertullianus⁴³³ (ö. 225) Havva’nın sorumluluğunu tüm kadınlara yüklemektedir.⁴³⁴

Hıristiyanlıkta birtakım düşüncelerden dolayı kadınlar uzun yıllar boyunca olumsuz tutuma maruz kalmışlardır. Berktaş’ın verdiği örnekte Hıristiyan teolog Tertullianus, kadınlara “sen cehennem kapısısın, sen Tanrının yasasına ilk karşı gelensin, sen şeytanın yanına yanaşmaya cesaret edemediği erkeği kandıransın, sen Tanrının suretinde yaratılmış erkeği kolayca mahvettin. Senin suçun yüzünden Tanrının oğlunun ölmesi bile gerekti” şeklinde ifade etmiştir. Berktaş’a göre buradaki ibare eksiktir. Bu düşünce doğru kabul edilecek olursa Tanrı’nın suretinde yaratıldığı iddia edilen erkeğin bu denli kolay aldanabilmesi nasıl mümkün olabilmektedir.⁴³⁵ Hıristiyan düşünce bağlamında kadının konumu üzerine yapılan değerlendirmelerde onun yaratılış serüveninin nasıl olduğunun incelenmesi meseleye yaklaşım açısından gereklidir. İlk olarak kadının yaratılışı incelenecektir.

2. 1. 1. Kadının Yaratılışı

Hıristiyanlıkta kadının yaratılış menşei ile ilgili olarak onun erkekten yaratıldığı hakkında bilgiler mevcuttur. Nitekim Pavlus’un mektuplarında kadının

⁴³¹ Bk. I. Korintliler, 11/8-12.

⁴³² Kenneth Hagin, **The Woman Question**, Faith Library Publications, USA, 1983, 32-33.

⁴³³ M.S. 160-225 yılları arasında yaşamış Hıristiyan din adamıdır.

⁴³⁴ Katherine Barker, *The Perception of Women in Late Antiquity and the Impact it had on Female Asceticism*, **Wales Üniversitesi**, Yüksek Lisans Tezi, 2014, 22.

⁴³⁵ Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 105-106.

erkekten yaratıldığına dair bir ibare vardır.⁴³⁶ Başlangıçta Tanrı'nın insanı erkek ve dişi olarak yarattığına dair ifadeler⁴³⁷ Tevrat'ın yaratılış anlatılarının ilkinde gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda kadın erkeğe kıyasla ikinci konumdadır.⁴³⁸ Önce erkek akabinde kadın yaratılmıştır. Aldatılan ve suç işleyen kadındır. Kadının yöneticisi de erkek olmalıdır.⁴³⁹ Barker'e göre Hıristiyan din adamları kadınların toplumdaki konumunu yükseltmeye yardımcı olabilecek ibarelerden bahsetmemişlerdir. Onlar, erkek ve kadının yaratılışı vurgusundan ziyade kadının Âdem'in kaburgasından ikinci olarak yaratılmasını ön plana çıkarılmışlardır.⁴⁴⁰

İncil'de kadınlardan bahseden ibareler yer almaktadır. Buna göre; insanın yalnız kalmasının doğru olmadığından dolayı Tanrı onu iki ayrı cinste yaratmıştır. Fakat erkeğin kadından üstün olduğu kabul edilmiş, kadının ikinci planda erkeğe yardımcı olarak yaratılmış olduğu fikri ağır basmıştır. Kadının bu konumu ile ilgili ifadeler Pavlus'a aittir. Pavlus'un mektuplarında erkeğin hakimiyetini açık biçimde ifade etmesi bu durumun göstergesidir.⁴⁴¹ Bu ifadeler Yahudilikteki Hz. Havva'nın yaratılış anlatısını hatırlatmaktadır. Yahudi itikadının devamı olarak kabul edilen Hıristiyan inancında kadının yaratılış amacı aynıdır. Eski Ahit'te yazılmış bir mektupta tıpkı Yahudi geleneğinde olduğu gibi Hıristiyanlıkta'da kadının yaratılış sebebinin erkeğe bağımlı olduğu kabulü vardır. Kadın yaratılıştan itibaren bir ayrıştırmaya uğratılmaktadır. Akli ve hissi melekeleri olan kadın için ilâhî olduğu iddia edilen konumlandırmanın birtakım sorgulamalara yol açması kaçınılmazdır. Kilise başta olmak üzere ruhban sınıfı ve yöneticileri kadını erkeğe göre konumlandırırken bu metinleri esas alarak toplumsal hayatta kadının yerini belirlemişlerdir.⁴⁴²

Hıristiyan teolojisinde, Âdem'in yaratılışı İsa'nın gelişinin simgesidir. Âdem'e günah işlemeyen önce cinsel arzulardan, acı hissinden yoksunluk ve ölümsüzlük gibi bazı olağanüstü ayrıcalıklar verilmiştir. Ancak günahla birlikte o, bu ayrıcalıkları

⁴³⁶ Bk. I. Korintliler, 11/8; I. Timoteos, 2/13.

⁴³⁷ Matta, 10/7-8; Markos, 10/9.

⁴³⁸ I. Timoteos, 2/13-14.

⁴³⁹ I. Korintliler, 11/9.

⁴⁴⁰ Barker, *The Perception of Women*, 21.

⁴⁴¹ Asife Ünal, **Hıristiyanlıkta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2002, 132-133.

⁴⁴² Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", 309.

kaybetmiştir. Hıristiyan dünyasında ilk insan çiftinin konumu hakkında çok sayıda yorumdan bir kısmı, Âdem ve Havva'yı tarihsel birer kişilik olarak kabul etmektedir. Bir kısmı ise Âdem ve Havva hikâyesinin aslında sembolik olduğu, hikâyedeki kişilerin tarihsel bir gerçekliğinin olmadığını ileri sürmektedir.⁴⁴³ İlk insanın yaratılışı ile ilgili olarak Âdem ve Havva isimlerinden bahsedilmemektedir. İnsanın ilk yaratılışından kaynaklanan üstünlüğü bağlamında isimleri geçmemesine rağmen başlarından geçen olaylar konu edilmektedir. Pavlus, kadın ve erkeğin Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmalarının kadının erkeğe tabi olmasını değil, uyumluluk ve görev paylaşımı bağlamında değerlendirmektedir.⁴⁴⁴ Yaratılış meselesi bağlamında Hıristiyan düşüncede kadının daha ziyade erkeğe yardımcı olarak yaratıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlıkta erkek, aile reisi olarak belirlenmiş olmakla birlikte kendisi için takdir edilen birtakım kıstaslara uymak zorundadır. Erkek hiçbir zaman eşini bir köle ya da hizmetçi olarak görme hakkına sahip değildir. Erkeğin sorumluluğu eşinin sorumluluğundan daha ağırdır. Kadın eşine itaat etmeli fakat eş de onu kendisinden dahi çok sevmelidir.⁴⁴⁵ Nitekim erkeğe karısını sevmesi tavsiye edilmektedir.⁴⁴⁶ Yaratılış düşüncesinin bir yansıması olarak kadına verilen değer nasıl olduğu değerlendirilecektir.

2. 1. 2. Kadına Verilen Değer

Hıristiyan teolojide merak edilen konulardan biri de kadına verilen değerdir. Bu bağlamda akla gelecek ilk isim Hz. İsa'nın annesi olan Hz. Meryem'dir. Hıristiyanların inanç sisteminde Hz. Meryem'in yeri oldukça önemlidir. İnanışa göre; Kutsal ruh vasıtasıyla hamile kalarak İsa Mesih'in hem ilâhî hem de insanî yönünü dünyaya getirmesi onu bir taraftan beşer diğer taraftan Tanrı annesi yapmıştır. Kilise üyelerinin annesi sayılan Hz. Meryem, temizliğin ve iffetin sembolüdür.⁴⁴⁷ Bu noktada bir kadın olarak Hz. Meryem'in yeri son derece öneme haizdir. Ancak bu tutum bütün kadınlar için bir genelleme yapılabilmesine sebebiyet verebilecek midir?

⁴⁴³ Ayşegül Hafizoğlu, "Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı" *Marifetname*, cilt: 9, sayı: 1, 2022, 233.

⁴⁴⁴ Eissler, *Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam*, 100.

⁴⁴⁵ Turgay Üçal & Derek Malcolm, *Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik*, Babylon, İstanbul, 2003, 155.

⁴⁴⁶ Efesliler, 5/25-33.

⁴⁴⁷ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, 102.

Bu bağlamda Hıristiyan inancında kadınlar toplantılarda konuşmamalı, sessiz kalmalıdır. Kutsal Yasa'nın belirttiği şekilde uysal olmalıdır.⁴⁴⁸ Bu ifadeler kadının sosyal hayattaki durumunu gözler önüne sermektedir. Aslında kadın için onaylanan roller, bir erkeğe boyun eğme bağlamında tanımlanmaktadır. Kadın önce babasına sadık bir kız, sonra kocasına sadık bir eş ve nihayet oğluna şefkatli bir anne olmalıdır. Çocuk sahibi olmadan önce eşi vefat eden bir kadın, toplumda yasal rolü olmayan biri olarak görülmektedir.⁴⁴⁹ Martin Luther (ö. 1546), kadının sessizliğinin anlamını onun kilisede sessiz kalması şeklinde değerlendirmektedir. Ona göre kadınlar toplumda söz sahibi olmamalıdır. Fakat kendi evlerinde konuşmalarında bir mahsur yoktur. Eğitimden ve halkın dinsel ayinlerini yönetmekten uzak durmaları gerekmektedir. Kadının eğitim alması uygun değildir. Erkeklerin bulunduğu ortamlarda kadınlar eğitimci olamayacakları gibi otoriteye de sahip olamazlar. Luther, dini konularda müzakerelerde bulunmak isteyen kadınların bunu evlerinde eşleriyle yapmalarını öğütlemektedir.⁴⁵⁰ Pavlus'un düşüncesine göre bu durum aynı zamanda erkeklerin kadınlardan daha bilgili ve yetkin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kadın kendisine biçilen rolü kabullenmeli, bunu değiştirmek adına herhangi bir çabaya girişmemelidir.⁴⁵¹

Pavlus'un mektupları, kadınların Hıristiyanlık içerisinde etkinlikleriyle ilgili büyük oranda bilgi vermektedir. Pavlus'un mektuplarında yer verilen kadınlar ve sorumluluklarını mektupların yazılış tarihleri itibariyle; I. Korintliler 1/11 Klovi isminde bir kadının ev halkından, I. Korintliler 16/19 Akvila ve Priska'nın ev sahibi olmasından, Romalılar 16/1 Kenhere'deki kilise görevlisi Fibi'den, Romalılar 16/3 Pavlus'un Hz. İsa'nın yolunda birlikte çalıştıkları Priska ve Akvila'dan, Romalılar 16/6'da Meryem'in çok çalışmasından, Romalılar 16/7 elçiler arasında tanınan Yunya'dan, Romalılar 16/12 Tanrı'nın yolunda çalışan Trifena ve Trifosa ve Persis'ten, Romalılar 16/13'te Tanrı'nın seçkin kulu olan Rusuf'un annesinden, Romalılar 16/15'te Yulya, Nereyus'un kız kardeşi ve Olimpas'tan, Filipliler 4/2-3

⁴⁴⁸ Bk. I. Korintliler, 14/34.

⁴⁴⁹ Kirsch, **The Woman Who Laughed at God**, 137.

⁴⁵⁰ Martin Luther, **Luther's Works**, ed. Hilton C. Oswald, Concordia Publishing, St. Louis, Missouri, 1976, 276-277.

⁴⁵¹ Cengiz Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? -Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış-" **Dini Araştırmalar Dergisi**, cilt: 2, sayı: 22, 2008, 31.

Evodiya ve Sintihe'nin verdikleri mücadelelerden, Koloseliler 4/15'te Nimfa ve onun evindeki topluluğa, Filimun 2'de Afıya'dan, II. Timoteyus 4/19'da Priska'dan, II. Timoteyus 4/21'de Klavdiya'dan bahsedilmektedir.⁴⁵² Kadının konumu ile ilgili olumsuz yaklaşımların yanı sıra olumlu durumlarda mevcuttur. Pavlus'un çalışmalarını kadınlarla birlikte sürdürmesi buna örnek olarak verilebilir. Antik Çağ'daki bazı kadınlar, kilise içindeki başarılarıyla tanınmışlardır. Hal böyle iken neden ilerleyen süreçte kadınlar ikinci sınıf olarak görülmüş ve kilisede konuşmalarına dahi izin verilmemiştir? Barker'a göre bunun nedeni, Hıristiyanlığın sosyal bakış açısının yeniden değerlendirmek zorunda olmasıdır. Bu yeniden değerlendirme sonucunda ise farklı bakış açılarının ortaya çıkmasıdır.⁴⁵³

Roma Kilisesi'nden VIII. Clement (ö. 1906), kadınlar için sportif aktivitelerin yerine onların yün eğirme, dokuma ve yemek pişirme gibi aktiviteleri yapmalarının Kutsal Kitap'a daha uygun olduğunu iddia etmiştir. St. John Chrysostom (ö. 407), "Kadın bir kez öğretti ve her şeyi mahvetti. Bu bağlamda öğrenmesine izin vermeyin" söyleminde bulunmuştur. St. Augustine (ö. 430) kadının değil, erkeğin Tanrı'nın suretinde yaratıldığını, bu nedenle kadının erkeğin kendisini tamamlamasına ihtiyacı olduğunu, erkeğin ise tek başına eksiksiz, tam olduğunu iddia etmektedir. Martin Luther (ö. 1546) yazılarında kadınların erkeklere göre ikincil konumda olmasının oldukça doğal olduğunu iddia etmiştir. Erkeğin kadın üzerindeki gücünü sürdürmeye devam etmesi gerektiğini, ondan daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. İsviçreli reformcu John Calvin (ö. 1664)'de kadınların siyasi eşitliğine karşı çıkararak bunun kadının doğasına aykırı olacağını belirtmiştir.⁴⁵⁴

"Ey kadınlar Tanrı'ya bağımlı olduğunuz gibi, eşlerinize bağımlı olun"⁴⁵⁵ ifadesi kadınların eşlerine daima bağlı olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Nasıl ki bir kimse Tanrı'ya bağlı olarak buyruklarını yerine getiriyorsa, kadın da eşine bağlı olarak onun isteklerini yerine getirmelidir. "Mesih bedeninin kurtarıcısı, kilisenin başı

⁴⁵² Süleyman Turan, "Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 15, 2009, 159-160.

⁴⁵³ Barker, The Perception of Women, 20-21.

⁴⁵⁴ Stone, **When God Was a Women**, 671-672.

⁴⁵⁵ Bk. Efesliler, 5/22.

olduğu gibi erkek de kadının başıdır.”⁴⁵⁶ “Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratılmıştır. Aldanan da kadındır. Ama kadın sağduyu ile iman, sevgi ve kutsallıkta yaşarsa ve çocuk dünyaya getirirse kurtulacaktır.”⁴⁵⁷ Hıristiyan inancında kadın, ilk günahın dolayısı ile erkeğin ardında pasif bir konumda bulunmalı ve işlediği günahın karşılığında çocuk dünyaya getirmelidir. Günahkâr kadın için en uygun yer aile, günahına kefarete olarak da anne olmasıdır.⁴⁵⁸ Burada itikadı zayıf olan, şeytana uyan kişinin kadın olduğu iddia edilmektedir.

Hıristiyan teolojisinde Hz. İsa ile Hz. Âdem arasında yalnızca soy açısından ilişki kurulmamış, Aziz Pavlus tarafından Hz. İsa “yeni Âdem” olarak isimlendirilmiştir. Her ikisinin de işlediği fiiller karşılaştırılarak, Âdem ve Havva hikâyesinden “Aslî günah” doktrini ortaya konmuştur. İlk Âdem işlediği günahın bir sonucu olarak ölüm mirasını çocuklarına bıraktığı halde, İkinci Âdem olan İsa onun aksine restore edilmiş bir dürüstlük prensibini canlandırmıştır.⁴⁵⁹ Erkekler, Mesih’in inananlar topluluğunu sevip onun uğruna kendini feda etmesi gibi, eşlerini de öyle sevmeleri tavsiye edilmektedir.⁴⁶⁰ Erkekler, eşlerini kendi bedenleri gibi sevmelidir. Eşini seven erkek aslında kendini sevmektedir.⁴⁶¹ Hıristiyan teolojide kadının konumunu en çok belirleyen Pavlus’un sözleri olmuştur. Pavlus, başlangıçta bir Hıristiyan değildir. Şam’a giderken yolda din değiştirerek Hıristiyan olmuştur. Yahudi ve Roma kültürünün etkisiyle bir kadın algısı oluşturan Pavlus, dine yeni ilaveler yaparak asli günah öğretisini inşa etmiştir. Buna göre Âdem’in, günah işlemesinin ve Cennet’ten kovulmasının asıl sorumlusu Havva’dır. Onlar kendilerine konulan yasağı Havva sebebiyle çiğnemiştir. Bunun sonucunda insan ölüme ve yeryüzü yaşantısına mahkûm olmuştur. Havva’nın hatası tek bir bireyle sınırlı kalmamış ötesinde nesilden nesile geçmiştir. Her doğan kız bebek bu günahı yüklenerek yeryüzüne gelmektedir. Havva, kolay aldatılan ve hırslı bir kadın prototipi çizmektedir. Havva’nın karşısına zıt karaktere sahip olduğu iddia edilen Meryem konulmuştur. II. yüzyıldan itibaren Meryem gibi temiz ve iffetli kalabilmek adına kutsal bakirelik kurumu ortaya

⁴⁵⁶ Bk. Efesliler, 5/23-24.

⁴⁵⁷ Bk. I. Timetoyus, 2/13-15.

⁴⁵⁸ Kaval, “İlahi Dinlerde Kadın’ın Kıymet Problemi”, 310.

⁴⁵⁹ Ayşegül; “Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı” 234.

⁴⁶⁰ Bk. Efesliler, 5/25.

⁴⁶¹ Bk. Efesliler, 5/28.

çıkıştır. Kendilerini evlenmemeye ve kiliseye hizmete adanmışlardır. İnançlarına göre manastıra kapanan rahibeler temizlik sembolü olan İsa'nın eşleri olacaklardır.⁴⁶² Pavlus'un kadın-erkek ayrımı olmaksızın bütün insanların Mesih'in gözünde eşit olduğuna dair "Artık ne Yahudi ne Grek ne köle ne özgür ne erkek ne dişi ayrımı vardır, hepiniz Mesih İsa'da birsiniz"⁴⁶³ ifadesi kadın erkek fark etmeksizin her iki cinsde de önem verildiğini göstermektedir.

Kadınlara genel olarak olumsuz bakış açısı sergileyen Augustin, bu tutumunu Havva'nın şahsında gerçekleştirmiştir. Âdem ve Havva Tanrı'ya itaat etmek için yaratılmışlar fakat özgür irâdelerini itaatsizlik bağlamında kullanmışlardır. Yılanın aldatmasına ilk aldanan kişi Havva yani kadındır. Augustin'e göre bunun sebebi; kadının daha düşük bir akla, anlayışa ve eksik ruha sahip olmasıdır. Âdem ise yüksek bir ruha sahip olduğundan dolayı aldanmamıştır. Onun Tanrı'ya karşı yapmış olduğu itaatsizliği aslında aldanma değil irâdeli bir davranıştır. Âdem tüm davranışlarının bilincindedir. Havva'dan ayrılmak istemediği için itaatsizlik yapmıştır. Âdem, Havva'nın tek başına cennetin dışında kalmaması ve sahip çıkmak için suçuna ortak olmuştur. Augustin'e göre Âdem'in bu davranışı akli bir eylemdir. Buna rağmen her ikisi de farklı boyutları olmakla birlikte kusurludur. Âdem'in kusuru eşinin sözü doğrultusunda hareket etmesidir.⁴⁶⁴

Hıristiyanlığın kadınlara yakıştırdığı insalığın yaşadığı ıstırapın kaynağı, baştan çıkarıcılık imgesi, kadının mutlak surette toplumdaki ikincil plana atılmasına sebep olmuştur. Bu durumun dayanağı İncil'den alınmış ve kadınlar üzerinde ağır bir yük oluşturulmuştur.⁴⁶⁵ Onun ilk günahın suçuyla baş başa bırakılması tüm kadın neslinin olumsuz özelliklerle anılmasına ve önyargıyla karşılanmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra kadınların toplum içerisinde sessiz kalmalarının tavsiye edilmesi ve cemaatlerde konuşmalarının ayıp olarak algılanması, onlara biçilen konumunu gözler önüne sermektedir. Hristiyanlıkta ilk günah kaynağının kadın olduğu düşünülürse ve

⁴⁶² Harman, "Kadın", 86.

⁴⁶³ Bk. Galatyalılar, 3/27-28.

⁴⁶⁴ John Hammond Taylor, **St. Augustine Literal Meaning of Genesis (Ancient Christian Writers)**, Paulist Press, New York, 1982, 11.

⁴⁶⁵ Mehmet Ali Yolcu, "Havva'nın Öyküsü: Kozmolojik ve Antropogonik Mitlerden Kadın Yaratımına Senkretik Bir Yaklaşım" *Folklor/Edebiyat*, cilt: 19, sayı: 73, 2013, 190.

erkeğin kadın tarafından yanıtıldığı kabul edilirse Tanrı'nın suretinde yaratıldığı iddia edilen erkeğin kolay aldanabilmesi şeklinde ironik bir durum ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁶ Hıristiyanlıkta kadının yaratılış sebebinin erkeğe bağımlı olduğu kabulü vardır. Kadın yaratılıştan itibaren bir ayrıştırmaya uğratılmaktadır. Akli ve hissi melekeleri olan kadın için ilâhî olduğu iddia edilen konumlandırmanın birtakım sorgulamalara yol açması kaçınılmazdır.⁴⁶⁷

Orta çağda kadına karşı yapılan haksız ithamların ve yakıştırmaların olduğuna rastlanmaktadır. Kadın hayatta savunmasız olarak görülmüş, ithamların hedefi durumuna gelmiştir. Orta çağda şeytana tapma ile cadılığın eş değer tutulması cadılığın doğasında var olan bir olgu olduğunun düşünülmesi ve bunun uzun süre sürdürülmüş olması durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Öyle ki kadınlar bazı dönemlerde büyücülükle suçlanmıştır. Orta çağda kadınlar günlük işleri yapan kişiler olarak görülmektedir. Sanatsal faaliyetlere katılma ve entelektüel eğitim alma hakkı yalnızca soylu aileden gelme şartına bağlıdır. Kadınlar manastırlarda sadece dinleyici olarak bulunabilir, öğretici olarak görev yapamazlardır. Bu anlayış kendini Orta çağda yapılan gravür veya yağlı boya resimlerde göstermiştir.⁴⁶⁸ Hıristiyanlıkta kadının şeytanın insan nefsine yerleşmiş olduğunu düşünmüşlerdir. Beşinci asırda kadının ruhunun var olup/olmadığı tartışması yapılmış ve tek ruha sahip kadının Hz. Meryem olduğu kabul edilmiştir. Yine Hicri 587 yılında kadının insan sayılıp/sayılmayacağına dair münakaşalar baş göstermiştir. Kadın, insandan sayılmış ancak erkeğe hizmetçi olarak yaratılmıştır. Erkeğin izni olmadan malından tasarruf edemez durumdadır.⁴⁶⁹

Kadının her durumda kocasına itaat etmesi gerektiğini söylemek mantıklı bir argüman değildir. Bazı erkekler, eşlerinin temel ihtiyaçlarını karşılayacak kadar vicdan sahibi olmayabilir. Bir erkek, eşine birini öldürmesini emretse hiç kimse kadını bunu yapması ya da itaat etmesi gerektiği konusunda zorlayamaz.⁴⁷⁰ Kadının kocasına tâbi olma meselesinde ise Tanrı'nın her zaman haktan yana olduğu göz önünde

⁴⁶⁶ Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 105-106.

⁴⁶⁷ Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", 309.

⁴⁶⁸ Gülaçtı, "Sanatsal Bir Obje Olarak Kadın Ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış", 83.

⁴⁶⁹ Cüneyt Eren, **Cennetten Süzülen Nâzenin İzdüşüm Kadın**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, 27.

⁴⁷⁰ Hagin, **The Woman Question**, 45.

bulundurulmalıdır. Erkek, eşine Tanrı'nın yasakladığı bir fiili işlemeyi emrettiği takdirde kadın bunu yapmamalıdır. Çünkü Tanrı asla yanlışın tarafını tutmayacaktır. Bu yasağı işerse Tanrı'nın emirleri ihlal edilecektir.⁴⁷¹ Tanrı, erkek haksız olduğu zaman onun yanında değil haklı olanın tarafından olacaktır. Çünkü Tanrı adaletlidir.⁴⁷² Hıristiyan inancında kadına verilen değer daha çok ilk günah söylemiyle olumsuz bir durumda belirirken, Hz. Meryem'in şahsında toplanan olumlu vasıflar kadınlara olan bakışı değiştirmiştir. Ancak asıl incelenmesi gereken husus kadının aile içerisindeki konumunun nasıl olduğu ve ilk günah söyleminin kadının aile içi ilişkilerini etkileyip/etkilemediğidir.

2. 2. Hıristiyan Kelamında Kadının Sorumluluğu

Hıristiyan kelamında kadının sorumluluğu ilk olarak ailede başlamaktadır. Akabinde onun eğitimi, çalışması, evlenmesi ve boşanma konusunda söz sahibi olup/olmadığı konuları ile devam etmektedir. Hıristiyan kelamında kadının sorumluluğu başlığı altında ilk olarak onun ailedeki konumu incelenecektir.

2. 2. 1. Kadının Ailedeki Konumu

Aile her toplumda olduğu gibi Hıristiyan düşüncesinde de son derece önemlidir. Pavlus'a göre kadınlar Roma-Yunan kültürlerinin etkisiyle ilk günahın ve Cennet'ten kovulmanın nedeni olarak görülmüştür. Bu durum onların toplum ve ailedeki etki alanlarını daraltmış, kilisede ve aile içinde söz sahibi olmaları engellenmiştir. Buna göre kadın yaratılıştaki eşit ve erkeği tamamlayan parçadır. Tıpkı erkek gibi o da Tanrı'nın suretindedir ama aynı zamanda erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Pavlus, Hıristiyan olduktan sonra da içinde yetiştiği Yahudi toplumunun evlilik konusundaki inanç ve görüşlerini devam ettirmiştir.⁴⁷³

Hıristiyanlıkta aileyi oluşturan kan bağı ve birlikte yaşama unsurları bulunmaktadır. İncil aileyi toplumun temeli olarak atfetmekte, Tanrı'ya uygun bir kadın ve erkek birlikteliğini öğütlemektedir. Aile içerisinde kadın, eşinin ve

⁴⁷¹ Hagin, *The Woman Question*, 37.

⁴⁷² Hagin, *The Woman Question*, 38.

⁴⁷³ Zeki Duman, "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakar İdeolojinin Aileye Bakışı" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, cilt: 1, sayı: 4, 2012, 33.

çocuklarının gerekli gereksinimleri karşılanmalıdır.⁴⁷⁴ Aile toplumun temel yapı taşı olmasından dolayı tüm çağlarda etkisini sürdürmektedir. Bundan Hıristiyan topluluğu da payını almıştır. Nitekim İncil’de kadınların da erkekler gibi erdemli davranmasını tavsiye eden ibâreler mevcuttur. Kadınlar saygın bir yaşam sürmeli, eşlerini ve çocuklarını sevmeli, sağduyulu, temiz yürekli olmalıdır.⁴⁷⁵ Onlar nasıl ki Tanrı’ya bağlılarsa; eşlerine de bağlı olmalıdır.⁴⁷⁶ Pavlus’a göre bağlı olmak; kilisede kadın ve erkeğin birbirine hâkim olacağı anlamında değil, birbirlerinden hoşnut olmaları ve iyi geçinmeleri anlamındadır. Kadın da erkek de hoşgörülü olmalı ve birbirleriyle iyi geçinmek için çaba göstermelidir.⁴⁷⁷

Evlilik müessesesi iki ve ayrı ruhu bir araya getirmektedir. Kişi evlenerek eşiyile tek beden olduğu için kendi bedenine kötü davranması doğru değildir. Yani o bir beden olarak kabul ettiği eşine en iyi şekilde davranmalı ve onu sevip sahip çıkmalıdır. İsa’nın kiliseyi sevdiği gibi evlenen kişi de eşini sevmelidir. Eşler birbirlerine saygı göstermelidir. Bu tek beden oluş büyük bir sırdır, sakramenttir.⁴⁷⁸ Kadınlara eşlerine itaatkâr davranmaları emredilmektedir. Dış görünüşlerini süslemek, altın mücevherler takmak yerine iç güzelliğe önem vermeleri tavsiye edilmektedir. İnanışa göre; umutlarını Tanrı’ya bağlayan kadınlar, eşlerine boyun eğip ruhlarını süslemektedir.⁴⁷⁹ Ailesiyle anne-babasından ayrılıp yeni bir yuva kurmalı ve eşiyile tek beden olmalıdır.⁴⁸⁰

İlk Hıristiyan topluluklar, ataerkil yapıların belirlediği bir düzende yaşamışlardır. Bu topluluklarda aile büyük öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda ev kavramı sadece dört duvar olarak tanımlanmamalı, öncelikle sosyal, ekonomik ve dini bir birim olarak anlaşılmalıdır. Genellikle Oikos toplumu olarak tanımlanabilecek antik toplumun en küçük yapı taşını aile oluşturmaktadır. Burada roller; hiyerarşinin tepesinde, eş ve çocukların yanı sıra akrabaların, koğuşların ve kölelerin tabi olduğu

⁴⁷⁴ Üçal & Malcolm, *Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik*, 165.

⁴⁷⁵ Bk. Titus, 2/4-5.

⁴⁷⁶ Bk. Efesliler, 5/22.

⁴⁷⁷ Hagin, *The Woman Question*, 24.

⁴⁷⁸ Bk. Efesliler, 5/29-33.

⁴⁷⁹ Bk. I. Petrus, 3/5-7.

⁴⁸⁰ Wegert, *The Law of Freedom*, 100.

“oikodespotes” (ev sahibi) bulunmaktadır. Erkek evin dış politikasından, kadın ise evin içinde kendi alanına sahip olmakla birlikte öncelikle çocuklardan ve aileden sorumludur. Helenistik-Roma dünyasında her zaman bu tanımlanmış kalıbın dışına çıkan ve atipik rollerde görünen kadın örnekleri olsa da bunlar istisnadır.⁴⁸¹ Kadının aile içerisindeki yeri ve rollerine değinildikten sonra eğitimi ve çalışma meseleleri incelenecektir.

2. 2. 2. Kadının Eğitimi ve Çalışması

Antik Yunan Filozoflarından Sokrates’in kadın öğrencilerinin olmaması, yalnızca erkeklere ders vermesi ve onlara Felsefe öğretmenin yararsız olduğu düşüncesini benimsemesi onun kadın eğitime verdiği önemin boyutunu göstermektedir. Nitekim ona göre Felsefe’de başarı göstermenin yolu bir problem üzerinde ısrarlı ve sabırlı davranmaktır. Ancak kadın yapısı gereği bu özellikleri taşımamakta, dolayısıyla Felsefe yapmamaktadır. Batı’nın düşünce nüvelerini oluşturan bu görüş bir süre onların zihinlerini ve bu bağlamda davranışlarını işgal etmiş, Rönesans hareketinin başlamasına kadar kadın ve erkek eğitim alanında eşit görülmemiştir. Ancak Rönesans ve Reform hareketleri sonucunda kadının eğitim hayatında yer alması adına ilk adımlar atılmıştır.⁴⁸²

İncillerde anlatılan Hz. İsa dini tebliğde bulunduğu süre zarfında kadınları sözleri ve davranışlarıyla yüceltmış, dini tebliğ etme konusunda kadınlarla iş birliği yapmıştır.⁴⁸³ Ancak buna rağmen “Kadın sükûnet ve tam bir uysallık içinde öğrensin. Kadının ders verip erkeğe egemen olmasına izin vermiyorum; kadın sükûnet içinde dinlesin”⁴⁸⁴ şeklindeki ifadeler kadınların eğitimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ibarelere göre kadınların kilisede öğretmesi, vaaz etmesi, tanıklık etmesi ve sesli dua etmesi yasaklanmıştır. Pek çok muhafazakâr mezhep, kadınların yalnızca çok küçük bir kısmının eğitim almasına izin vermektedir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Eissler, *Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam*, 95-96.

⁴⁸² Gözütok, *Kadınlara da Farzdır*, 26.

⁴⁸³ Harman, “Kadın”, 85.

⁴⁸⁴ Bk. I. Timoteyus, 2/11-12.

⁴⁸⁵ Hagin, *The Woman Question*, 5.

Kadınların yazı yazması ve aynı zamanda erkek dinleyici kitlesinin önünde dinlenilmesi, konuşma yapması uygun görülmemiştir. Kadınların topluluk içinde, bilhassa erkeklerin olduğu topluluklarda konuşmalarını tavsiye edilmiştir. Pavlus bu duruma dikkat çekmiş, kadınların toplantılarda, cemaatlerde, kilisede sessiz ve teslim olmasını, öğrenmek istedikleri bilgileri yabancı erkekler yerine evde eşlerine sormalarını tavsiye etmiştir.⁴⁸⁶ Kadınların topluluk önünde konuşmasının eşinin namusunu zedeleyen bir durum olduğu iddiası mevcuttur. Zira kadının cemaatte konuşması hoş bir davranış değildir. Kadınların topluluk önünde konuşmasının erkeğin namusuna yönelik bir tehdittir. Dolayısıyla onların konuşmasının utanç anlamına geldiği bir toplumda, Pavlus'un bu gerekçeye başvurması ağır bir durumdur.⁴⁸⁷

Kadının toplumdaki konumunu belirleyebilmek adına onun aktif görevlerde bulunup/bulunmadığına bakmak meseleyi anlayabilmek adına ışık tutacaktır. Nitekim Hıristiyanlığın yayıldığı ilk asırlarda sağlık hizmetlerinde aktif görev yapmış olan bazı azîzelere değinilmektedir. XI. yüzyılda Salerno Okulu'nda kız öğrenciler eğitim görmüş, Trot kadın sağlığıyla ilgili bir inceleme kaleme almıştır. Bu isim Salerno ebelerine verilmiş genel bir isimdir. Roma'da X-XIII. yüzyıllarda Salerno mektebinde yetişen Abelle, Rebekka, Constanza bu isimlerin arasındadır.⁴⁸⁸ Nitekim tıp tarihine adını yazdıran hemşire Florence Nightingale (ö. 1823-1910) hemşireliği kurum haline getirmiştir. Kadının özellikle sağlık alanında ortaya çıkması, onun toplumda etkin rol oynadığının bir göstergesidir.

1800'lü yılların başında bir grup Amerikalı kadın, Matta'da⁴⁸⁹ yer alan "büyük görevlendirme" olarak isimlendirilen Hz. İsa'nın havarilerini görevlendirmesi, bütün ulusları öğrencileri olarak yetiştirmesi emrinden hareketle kadınların da öğretmek için görevlendirildiklerini ileri sürerek misyonerlik çalışmalarına dayanak bulmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak "Kadınların Kadınlar İçin Çalışması" sloganı erkek misyonerlerin ulaşamadığı kadın ve kızları Hıristiyanlaştırmak için bağımsız kadın

⁴⁸⁶ Bk. Korintliler, 14/30-36.

⁴⁸⁷ Siquans, "Biblische Women in Patristic Reception", 18-19.

⁴⁸⁸ Öztürk, **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadının Yeri**, 70.

⁴⁸⁹ İsa'nın Dirilişi, 28/18-20.

misyon toplulukları kurulmuştur. American Board⁴⁹⁰ tarafından misyonerlik faaliyeti yürütmek üzere 1827’de Hindistan’a gönderilen Cynthia Farrar⁴⁹¹ (ö. 1962) Hıristiyan misyon tarihinde görevlendirilen ilk bekar kadın misyonerdir.⁴⁹² Kadınların eğitimi ve çalışması ile ilgili meselelerden sonra evlenmesi konusu gündeme gelmektedir. Onun eş seçiminde söz sahibi olup/olmaması, evlenirken elde edeceği hakların neler olduğu ve eşine karşı sorumluluklarının nasıl olduğuna değinilecektir.

2. 2. 3. Kadının Evlenmesi

Fitrî bir durum olan evlenme, Hıristiyanlık tarihi boyunca ılımlı yaklaşılan bir müessesidir. Ancak kimi zaman Hıristiyanlığın evliliğe karşı olumsuz bir tutum gösterdiği de görülmüştür.⁴⁹³ Kadın ve erkeği tamamlayıcı olarak özel bir birliktelik olarak görülen evlilik Hıristiyanlar’a göre İsa ile kilisesinin ilişkisini yansıtmaktadır. Tanrı’nın verdiği derin sevgi kadın ile erkeği birbirine bağlamaktadır.⁴⁹⁴ Katoliklerde evlilik kutsal bir sakrament olarak değerlendirilmektedir. Evlilik sadece iki farklı insanın bir araya gelmesinden ibaret değildir. Kadın ile erkeğin Tanrı tarafından kutsanmasına dayanmaktadır. Bu kutsal eylemin bir ruhbanın gözetiminde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.⁴⁹⁵ Dolayısıyla evlilik dini bir süreçte gerçekleşmekte, evlenecek olan çiftler üzerinde dinin etkisi görülmektedir.

Nikahı Hz. Âdem ve Havva’yı Cennet’te birbirine karı koca olarak belirleyen Tanrı’nın kurduğuna dair inanış mevcuttur. Fakat aslî günahın etkisiyle nikahın kutsiyeti azalmıştır. Hz. İsa bu kutsallığı geri kazandırmış, evliliğin bir erkek ve kadın arasından eşlerden biri ölünceye kadar devam etmesini emretmiştir.⁴⁹⁶ Ayrıca Pavlus, nikah ile ilgili yazılarında onu bir sır olarak açıklamıştır.⁴⁹⁷ Hz. İsa’dan sonraki ilk yüzyıllarda havariler ve kilise babaları evlilikle ilgili herhangi bir ritüel

⁴⁹⁰ 1810 yılında ABD’nin Connecticut eyaletinde kurulmuş olan American Board (ABCFM), tüm dünyada etkisini göstermiş misyonerlik teşkilatıdır.

⁴⁹¹ Misyoner olarak farklı ülkelere gönderilen ilk Amerikalı araştırmacılarıdır.

⁴⁹² Turan, “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”, 169.

⁴⁹³ Hakkı Yasdıman, “Pavlus’un Evlilik Hakkındaki Görüşü” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 8, 2001, 77.

⁴⁹⁴ Üçal & Malcolm, *Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik*, 140.

⁴⁹⁵ Gündüz, *Hıristiyanlık*, 169.

⁴⁹⁶ Bk. Matta, 18/8-9; Luka, 16/18.

⁴⁹⁷ Bk. Efesliler, 5/32-33.

tanımlamamışlardır. Bu dönemde evlilik dini bir mesele olmaktan ziyade aileler arasında geçen kişisel bir konu olarak ele alınmıştır.⁴⁹⁸

Evlenen kadın ve erkek ailelerinden tam anlamıyla ayrılmalı, kendi ailesini yönetebilmelidir. Yeni evlenen çiftin kendi kararlarını kendilerinin verebilmesi için bu bağımsızlıklarını ilan etmeleri gereklidir. Ancak aileden ayrılıp kopma bağları onlardan tamamen kesme anlamında değildir. Bu ayrılış, kadın ve erkeğin yeni kuracakları yuvada özerklik kazanmaları, kendi ailelerinde yetki sahibi olmamalarıdır. Böylece çiftler gerek Tanrı gerekse toplum karşısında sorumluluk sahibi olabileceklerdir. Evlenene kadar anne ve babalarına itaat etmek, onların sorumluluklarını dinlemek zorunda olan eşler evlendikten sonra Tanrı önünde kendi başlarına devam etmelidir.⁴⁹⁹

Hıristiyanlıkta evlilik Tanrı'nın insan neslinin devamını sağlamak üzere, erkek ve kadını yarattıktan sonra oluşturulmasını emrettiği kutsal bir kurumdur. Evlilik dini boyutunun yanında sosyal bir durumdur. Hıristiyanlık, evliliği salt medeni hal ile alakalı olarak görmemektedir. Evlilik, dinle ilgisi olmayan, dünyevi bir tavır olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Evlilik, Tanrı'nın insanlığa olan sevgisinin bir sembolü olarak algılanmaktadır.⁵⁰⁰ Pavlus'a göre aileyi meydana getirmek için bir araya gelen kadın ve erkek ailenin oluşumu için gerekli olan iki farklı varlıktır. Ne erkek kadından ne de kadın erkekten bağımsızdır. Kadın erkekten yaratılmıştır; buna karşılık erkek de kadından doğmuştur.⁵⁰¹ Kadın ve erkek birbirini tamamlamaktadır.

Pavlus'a göre evlenmeyen erkek evlenene göre daha üstündür. Burada kadın ya da erkek değil Tanrı'ya bağlanma noktasında insanların önünde bulunan dünyevi bir engel olarak gördüğü evlilik müessesesi eleştirilmektedir. Pavlus itidalli bir görüş belirterek, hangi yolu tercih etme konusunda kişilerin kendilerinin karar vermesinin daha iyi olacağını ifade etmektedir. Bir kimsenin kızının yaşı gereği evlenmesi gerekiyorsa ve onu evlendiriyorsa o kimse kızını evlendirdiği takdirde günah işlemiş

⁴⁹⁸ Muhammet Tarakçı, **Protestanlıkta Sakramentler**, Emin Yayınları, Bursa, 2012, 252-253.

⁴⁹⁹ Üçal & Derek, **Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik**, 141.

⁵⁰⁰ Mehmet Aydın, **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, 73.

⁵⁰¹ Bk. I. Korintliler, 11/11.

olmaz. Ama zorunluluk altında bulunmayan kişi, kızını evlendirmemeye yüreğinde karar verirse daha iyi bir davranışta bulunmuş olur. Kısacası, bir babanın kızını evlendirmesi iyi, evlendirmemesi daha iyidir. Bir kadın, eşi yaşadıkça ona itaat etmelidir. Eşi ölürse, kadın dilediği kimseyle evlenmekte özgürdür. Ama eşinden ayrılmış kadının, bekar kalırsa daha mutlu olacağı⁵⁰² ibaresi mevcuttur.

Evlilik konusunda bu bakış açısı sebebiyle aile kurumunun tesisi ve sağlıklı bir şekilde işlemesine, karşılaşılan sorunlara dair nasıl bir çözüm anlayışı ve yaklaşımının benimseneceğine dair tavsiyelere pek rastlanmamaktadır. Herhangi bir çatışma yaşanması durumunda ise kadının erkeğe itaati dini bir görev olarak sorunun çözümü olacaktır.⁵⁰³ Erkeğin kadına itaatının Mesih'e bağlılıkla benzerlik kurularak anlatılması dini ve dünyevi olarak erkek egemenliğinin bir tercümesi olmuştur.⁵⁰⁴ Hıristiyanlık bir yandan evliliğin erdemli bir davranış olduğundan bahsederken diğer yandan Tanrı'ya olan sevgiyi, saygıyı bölüşmemek için bekar yaşamanın mükemmelliğini vurgulamaktadır.⁵⁰⁵ Evlilik konusunda Hıristiyanlıkta Yahudilik inancının tam tersi durum söz konusudur. Yahudiler için erken evlenme dinî bir görev olarak görülmekte iken Hıristiyanlıkta bekarlık tavsiye edilmektedir. Kutsal Ruh'u sadece bekarların taşıyabileceği düşüncesi hakimdir.⁵⁰⁶ Ayrıca bu düşünceye göre evli olmayan erkek Tanrı'yı nasıl hoşnut edeceğini düşünüp kaygılanırken evli erkek eşini nasıl memnun edeceğini düşünerek dünya işleri için kaygılanmaktadır. Evli erkek dünyevi işlerine odaklanırken Tanrı'ya ibadet etmeye odaklanamamaktadır. Evli olmayan kadın ya da kız bedenlen ve ruhen kutsal olmak amacıyla Tanrı'nın işleri için kaygılanırken evli kadın ise kocasını nasıl hoşnut edeceğini düşünerek dünya işleri için kaygılanmaktadır.⁵⁰⁷ Bu bağlamda bekar erkek ve kadın kendilerini Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmaya adayacak, ibadet noktasında evli erkek ve kadından daha üstün olacaklardır.

⁵⁰² Bk. I. Korintliler, 7/36-40; Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı", 31.

⁵⁰³ Bk. Efesliler, 5/22-25.

⁵⁰⁴ Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", 314.

⁵⁰⁵ Ömer Yılmaz, "Hıristiyan Mistik ve İslâm Tasavvuf Geleneğinde Kadın İmgesi ve Evlilik Konusuna Kısa Bir Bakış", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2012, 57.

⁵⁰⁶ Yağmurlu, *Çağımızda Kadın Sorunu*, 31.

⁵⁰⁷ Bk. I. Korintliler, 7/32-34.

Bekarlık bir taraftan tavsiye edilirken diğer yandan evlenme yolunu tercih edenlerin Hıristiyan biri olması tavsiye edilmektedir. İnanmayan biriyle evlenmek hoş karşılanmamaktadır. Farklı inanca sahip bir eş beraberinde farklı inançları da getirecektir. Eşinin Tanrı'ya sadık olarak yaşamasını ve ibadet etmesini engelleyecektir. İbadetlerinde aksatmalar yaşayacak, ruhsal anlamda bir huzursuzlukla karşı karşıya kalacaktır. Çocukları yetiştirirken de zorluklar baş gösterecektir. Buna örnek olarak yabancı ilahlara tapan kadınlarla evlenen Kral Süleyman'ın durumu verilmektedir. Eşlerinin Süleyman'ı özellikle yaşlılık döneminde başka ilahlara taparak aldattığından, onun ise eşlerine uyararak, babası Davud gibi Tanrı'ya bağlı yaşayamadığından bahsedilmektedir.⁵⁰⁸ Hıristiyanlıkta evlilik konusuna değindikten sonra Hıristiyan bir kadının boşanma hakkının olup/olmadığı konusuna değinilecektir.

2. 2. 4. Kadının Boşanma Hakkı

Boşanma, Hıristiyanlıkta tavsiye edilen bir durum değildir. Tanrı'nın evlilikteki amacı erkek ve kadının yaşam boyu birlikte olmasıdır. Geçici bir şekilde kadın ve erkeğin birlikte yaşaması Tanrı'nın kabul edeceği bir durum değildir. Bu nedenle evlenmeye karar veren kadın ve erkeğin bu düşüncenin ömür boyu sürüp sürmeyeceği sorusunu kendilerine sormaları gerekmektedir. Tanrı önünde çıkılan bu yolda dönüşün olmadığını belirten Hıristiyanlık, evliliğin ciddiye alınmasından yanadır. Çünkü Tanrı kendisinin insanlarla olan ilişkisine örnek olarak evlilik antlaşmasını göstermektedir. Evlenecek çiftler birbirlerini sevmeye söz verdikten sonra evlilik kutsamasına gidebilirler.⁵⁰⁹ Aslında evliliğin sonlanması sürecinde ortaya çıkan boşanma tabii bir durumdur. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere Hıristiyanlık boşanmaya olumlu bakmamaktadır. Boşanmanın tek bir şartı vardır ki erkeğin eşini yalnızca cinsel ahlaksızlık sebebiyle boşayabileceğidir. Eşinden ayrılmış kadınla evlenen erkekte zina etmiş olur. Boşanmanın bu denli zor olması, hiç evlenmemenin daha iyi olduğuna dair bir algı oluşturmuştur. Bu sebeple bekar kalıp kendini Tanrı'ya adanmak tasvip edilmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ I. Krallar, 11/1-4; Üçal & Derek, *Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik*, 150.

⁵⁰⁹ Üçal & Derek, *Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik*, 143-144.

⁵¹⁰ Bk. Matta, 19/9-12.

Nasıl ki eşinden ayrılmış bir kadınla evlenen erkek zina etmiş olmaksaydı kocasından ayrılıp başkasıyla evlenen kadın da zina etmiş olmaktadır.⁵¹¹ Hz. İsa, tebliğ ettiği şeriatla erkeğin egemenliğini kaldırmış ve kadınla erkek arasına eşitlik koymuştur. Evinden kovulan, çocuklarından ayrılan, boşanma nedeniyle zor duruma düşen kadının durumu sebebiyle; “Onlar artık iki değil, bir bedendirler. Şimdi Tanrı’nın birleştirdiğini insanlar ayırmasın”⁵¹² şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir. Burada o, öncelikle insanlara ilk yaratılışı hatırlatmış ve bu yaratılışa Tanrı’nın insanı dışı ve erkek olarak yarattığını dile getirmiştir. Hıristiyanlıkta tavsiye edilmeyen boşanmayla beraber insanların evliliğe karşı olan düşünceleri daha da temkinli duruma gelmiştir. Ayrıca Katolik kilisesi farklı dinden biriyle evlenmeyi de hoş karşılamamıştır. Bu evliliğin gerçekleşmesi için episkopostan özel acil izni alması gerekmektedir. Onlar da çocukların Katolik mezhebine uygun şekilde vaftiz edileceği koşuluyla bu duruma izin vermektedir.⁵¹³

Boşanmanın tamamen yasaklanmadığı yukarıda ifade edilmişti. Hz. İsa boşanmayı yalnızca zina suçu işlendiğinde mümkün görmektedir.⁵¹⁴ Bu duruma dayanarak ilk dönem yazarları boşanmış bir kadının yeniden evlenmesini yasak kabul etmekle beraber erkek için aynısının söz konusu olmadığını, İncil’de ona böyle bir yasak getirilmediğini ifade etmişlerdir. Haklı sebeple boşanan bir erkek yeniden evlenebilmektedir.⁵¹⁵ Katolik kilisesi evliliğin bir ömür sürmesini, eşler arasında geçimsizlik olduğu takdirde ayrı yaşanmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca boşandıktan sonra evlenenlere bazı yaptırımlar uygulamışlardır. Ortodoks kilisesinde ise belirli sebeplerle evliliğin sonlanması mümkün olabilmektedir.⁵¹⁶ Katolik kilisesinin uygulaması sosyal açıdan olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir. Nikahlı eşlerin geçimsizlik sebebiyle farklı evlerde yaşamları fikri evliliğin yalnızca kâğıt üzerinde olduğunu, bekarlıktan farkının kalmadığını göstermektedir.

⁵¹¹ Bk. Markos, 10/12.

⁵¹² Bk. Matta, 19/6.

⁵¹³ Tarakçı, **Protestanlıkta Sakramentler**, 259.

⁵¹⁴ Bk. Matta, 19/8-9.

⁵¹⁵ Tarakçı, **Protestanlıkta Sakramentler**, 253.

⁵¹⁶ Tarakçı, **Protestanlıkta Sakramentler**, 259.

Hıristiyanlıkta özellikle kadınlar için boşanma tavsiye edilmemektedir. Bir kadının eşi kendisine kötü davranırsa dahi kolay yolu tercih edip onu boşamamalı, mevcut duruma sabretmelidir. Kadın, eşinden ayrılmamalı, ayrılırsa ya bekar yaşamalı ya da ona geri dönmelidir. Erkek de karısından boşanmamalıdır. Hatta kocası iman etmeyen biri dahi olsa kadın yine de evliliğini devam ettirmeye ve onu sevmeye çalışmalıdır. Kocası kendisinden ayrılmadıkça kadın da onunla yaşamaya devam etmelidir.⁵¹⁷ İncil’de Tanrı’nın boşanmayı sevmediğinden bahsedilmektedir.⁵¹⁸ Buna rağmen boşanma tamamen yasaklanmış değil, evliliğin ilerleyemediği durumlarda söz konusu olabilmektedir. Fakat boşanan kişi günahkâr olduğunu kabul etmek zorundadır. Bu boşanma durumu Tanrı’dan verilmiş bir haktan değil aksine çok istisna insan tarafından tercih edilen acı bir durumdur.⁵¹⁹ Her ne kadar boşanmaya uygun bakılmasa da İncil’de boşanmayı geçerli kılacak nedenler bulunmaktadır. Normal şartlar altında kapalı bulunan boşanma yolunun iki istisnası vardır. Bunlardan biri evlilik kurumuna sadakatsizlik, diğeri imanı olmayan eşin boşanma konusunda ısrarcı olmasıdır.⁵²⁰

Kilise, boşanmayı yasaklamakla o döneme kadar tahrife uğramış olan ahlak anlayışını ve evliliği disipline etmek istemiştir. Bunda bir ölçüde başarı kazanmıştır. Fakat kilisenin boşanmayı tamamen yasaklaması insan hürriyetine aykırı bir durumdur. Bu sebeple kilisenin uyguladığı boşanma yasağı ile ilgili uygulama bir müddet sonra gücünü ve uygulanabilirliğini kaybetmiştir.⁵²¹ İkinci yüzyıla geldiğinde kadınlar, boşanmayı başlatmak için yasal haklara sahip olmuştur. Daha önce boşanma hakkı sadece erkeklere ait olarak görülüyordu.⁵²² Hıristiyanlıkta şayet kişi boşanıp başkasıyla evlenmişse, çoğunluğun algısına göre zina yapmış kabul edilmekte, zira o kişinin önceki evliliği devam etmektedir.⁵²³ Hıristiyanlıkta bu algının asıl sebebi, onların evliliği çoğalma gayesinin ötesinde, kutsal bir bağ olarak

⁵¹⁷ Bk. I. Korintliler, 7/10-12.

⁵¹⁸ Malaki, 2/16.

⁵¹⁹ Üçal & Malcolm, **Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik**, 176.

⁵²⁰ Üçal & Malcolm, **Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik**, 179.

⁵²¹ Köse, “Cahiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar”, 12.

⁵²² Barker, *The Perception of Women*, 24.

⁵²³ Bk. Matta, 5/31-32.

görmeleridir.⁵²⁴ Bu bağın çözülmesi ise hoş karşılanmamaktadır. Hıristiyanlıkta boşanma konusundan sonra kadın, nübüvvet ve ahiret ilişkisi çerçevesinde peygamberlikte cinsiyet meselesine değinilecektir.

3. 3. Hıristiyan Kelamında Cinsiyet-Kadın-Nübüvvet ve Ahiret İlişkisi

Hıristiyan kelamında cinsiyet-kadın-nübüvvet ve ahiret ilişkisi bağlamında ilk olarak peygamberlikte cinsiyet konusu öne çıkmaktadır. Acaba Hıristiyan kelamında kadından peygamber olduğuna dair inanç mevcut mudur? Şayet mevcut ise kabul edilen kadın peygamberler kimlerdir? Özellikleri nelerdir? Yeni Ahit vahiy ve peygamberlik konusuna nasıl değinmektedir? Bu başlık altında değinilen sorulara cevaplar aranacaktır.

2. 3. 1. Peygamberlikte Cinsiyet

Hıristiyan teologlar, insanın Tanrı hakkında iki şekilde bilgi alabileceğini, bu bilgilerin birinin vahiy diğerinin akıl olduğunu ifade ederler. İnsan, Tanrı'nın varlığı ve birliği ile ilgili olarak akılla bilgi edinebilir. Ancak teslis, enkarnasyon gibi meseleler aklın sınırlarını aşarak vahye alan tanımaktadır. Buna rağmen vahyin konusu yalnızca aklın sınırlarını aşan bilgiler değil, akıl ile de ulaşılabilecek olan verilerdir. Vahiyle elde edilmediği takdirde akılla ulaşılabilecek Tanrı bilgisi bir takım olumsuz neticeler meydana getirebilir. Şayet Tanrı ile ilgili bilgilerin birçoğu vahiy ile açıklanmasaydı, insanların büyük bir kısmı bu verileri elde etmede başarısız olurdu. Dolayısıyla peygamberlik müessesesi son derece önemlidir.⁵²⁵

Kadınların toplantılarda sessiz kalmalarının tavsiye edilmesi, öğrenmek istediklerini evde eşlerinden öğrenmesi gerektiği vurgusu ve cemaatlerde konuşmaları ayıp olarak algılanması onlara biçilen konumunu gözler önüne sermektedir. Ancak peygamber olmanın sıfatlarından biri de tebliğdir. Burada kadınların da peygamber olabileceği kabul edilmesine rağmen dini tebliğ noktasında susmaları, evlerinde olmaları daha uygun görülmektedir. Hal böyle olunca peygamberlik vasfını

⁵²⁴ Bk. Matta, 19/7-12.

⁵²⁵ Muhammet Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", **Vahiy ve Peygamberlik**, ed. Yusuf Şevki Yavuz, KURAMER, İstanbul, 2018, 78-79.

taşımayacak bir durum ortaya çıkmaktadır.⁵²⁶ Acaba Yeni Ahit vahiy ve peygamberlik konusuna nasıl bakmaktadır?

2. 3. 2. Yeni Ahit'te Vahiy ve Peygamberlik

Yeni Ahit'te vahyin tanımlanması amacıyla kullanılan bir kavram bulunmamaktadır. Vahye karşılık gelmesi muhtemel olan *apokalypto* kavramı Sinoptik İnciller'de yer almaktadır.⁵²⁷ Peygamberler için kullanılan terim Eski Ahit'te geçen peygamberleri, Hz. İsa'yı ve sonrası peygamberleri kapsamaktadır. Bu durumun sebebini İncil ve Mektupların farklı karakterinde ve geleneğin kutsal metne etkisinde aramak gerekir.⁵²⁸ Hz. İsa'nın İnciller'de kendisi hakkında peygamber sıfatını kullanmamış olmaması sebebiyle muhtemeldir ki peygamberlik ve vahiy meselesi arka planda kalmıştır.⁵²⁹ Sinoptik İnciller'de vahiy kavramı Hz. İsa ile ilişkilendirilir. Hz. İsa, Tanrı'nın kelamını öğreten şahıs olarak takdim edilmektedir.⁵³⁰ Elçilerin İşleri Kitabı'na göre peygamberlik Hz. İsa ile sona ermemiş bilakis devam etmiştir. Elçilerin İşleri Kitabı'nda peygamberlik özel bir yetenek olarak görülmemekte, Kutsal Ruh'un etkisinde davranan herkesin peygamber olabileceği ifade edilmektedir.⁵³¹

Pavlus'un vahiy düşüncesini ifade eden en önemli kavram gizemdir. O, Hz. İsa'nın oluşturduğu profilden ziyade Mesih'in gizemli yönü ile ilgilenmiştir. Pavlus'a göre gizem Hz. İsa'da olan kurtuluş gerçeğini bir diğer ifadeyle Tanrı'nın Mesih'te açıkladığı gerçeği vurgulamaktadır.⁵³² Yuhanna İncili'ne göre Hz. İsa ete kemiğe bürünmüş Tanrı oğlu ve kelamıdır.⁵³³ Buna göre Tanrı ilk olarak iradesini vahiy etmek amacıyla şeriat ve peygamberler göndermiştir. Hıristiyanlıktaki nübüvvet anlayışı Yahudi inancının devamı olarak kabul görmesine rağmen Hz. İsa'nın nübüvvet açısından farklı bir konumda olduğu görülmektedir. Hıristiyanlıkta Hz. İsa vahiy boyutunu aşan bir durumdadır. O, peygamber olarak anılmasının yanı sıra Mesih ve

⁵²⁶ Agnethe Siquans, "Bibliche Women in Patristic Reception", **Reading Scripture in Judaism and Christianity**, Vandenhoeck & Ruprecht, USA, 2017, 26.

⁵²⁷ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", 87.

⁵²⁸ Sinanoğlu, "Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı", 30.

⁵²⁹ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", 89.

⁵³⁰ Bk. Matta, 5/21; Markos, 1/14-15.

⁵³¹ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", 92-93.

⁵³² Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", 94-95.

⁵³³ Tarakçı, "Hıristiyanlıkta Vahiy ve Peygamberlik", 99.

Rab olarak takdim edilmektedir. O, Tanrı'nın kendisine gönderdiği vahyi yaşayan Tanrı'nın kelimidir. Çarmıha gerilmesinin akabinde onun ruhuyla başkalarının peygamberlik yaptığı bir konuma yükselmiştir. Hz. İsa'nın tekrar diriltilip yükseltilmesinden sonra peygamberlik Kutsal Ruh'un bir hediyesi haline geldiğine dair inanç hakimdir.⁵³⁴ Hz. İsa'nın bu denli önemli bir şahsiyet olmasının yanı sıra öne çıkan kadın peygamberler de mevcuttur. Şimdi Hristiyanlıkta mevcut olan kadın peygamberler incelenecektir.

2.3.3. Kadın Peygamberler

Hıristiyan teoloji de erkek peygamberlerin varlığının yanı sıra kadın peygamberlerin olduğuna dair bilgilere rastlamaktayız. Başını örterek peygamberlik yapan bir erkeğin başını lekeleyeceğine dair inancın yanı sıra başı açık halde peygamberlik yapan kadının başını şerefleştirdiğine dair bir düşünce bulunmaktadır.⁵³⁵ Luka'da Fanuel'in kızı Anna adında yaşlı bir kadın peygamberin olduğundan, evlendikten yedi yıl sonra eşinin öldüğünden ve seksen dört yaşına kadar tapınaktan ayrılmadan hayatını ibadetle geçirdiğinden bahsedilir. Gece ve gündüz Tanrı'ya şükreden, oruç tutup dua eden bu kadın, çevresinde gördüğü herkese İsa'nın geleceğinden söz etmektedir.⁵³⁶

Filipus'un dört kızı kadın peygamber olarak zikredilmektedir.⁵³⁷ Fakat onlarla ilgili geniş bilgiler bulunmamaktadır. Detaylı bilgilere daha çok Hz. Meryem ile ilgili olanlarda rastlamaktayız. Aslında Hıristiyan teolojide en çok önem verilen kadınların başında Hz. Meryem gelmektedir. Ancak onun kadın bir peygamber olarak değil Tanrı Annesi olarak anılması durumu söz konusudur. Buna rağmen Luka'da, Hz. Meryem'e Tanrı tarafından bildirilen haberlerden bahsedilmektedir. Hz. Meryem, Yusuf adlı biriyle nişanlı olduğu sırada melek gelerek ona bir oğlu olacağını ve adını İsa koymasını gerektiğini bildirir. Ona doğacak çocuğunun Rab tarafından Davut'un tahtının verileceğini, Yakub'un evi üzerinde sonsuza dek hükümlan olacağını söyler.⁵³⁸ Burada

⁵³⁴ Salih Sabri Yavuz, **İslâm Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, 30.

⁵³⁵ Bk. I. Korintliler, 11/3-16.

⁵³⁶ Bk. Luka, 2/36-38.

⁵³⁷ Resullerin İşleri, 21/9.

⁵³⁸ Bk. Luka, 1/26-38.

Hız. Meryem'in haber alma durumu söz konusudur. Bu bilgilerden Hıristiyanlıkta peygamberliğin cinsiyeti konusunda farklılık gözetilmediği anlaşılmaktadır. Hıristiyan teolojide Yahudiliğin aksine kadın peygamberle ilgili verilen bilgiler sınırlıdır. Yahudilikte kadın peygamberlerle ilgili daha detaylı bilgilere rastlamışken, Hıristiyanlıkta bu bilgilerin çok fazla olmadığı görülmektedir.

Tevrat ve İncil'de peygamberlik için cinsiyet farkının gözetilmediği görülmektedir. Nitekim peygamberlik görevi gerek erkeklere gerekse kadına verilmiştir.⁵³⁹ Ancak Kur'an'da herhangi bir kadının peygamberlik yaptığına dair açıkça bildirim söz konusu değildir. Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de nebi kavramı ortak olarak kullanılmaktadır.⁵⁴⁰ Kur'an, Yahudilerin peygamberlerine ve onların getirdikleri mesaja dair bir eleştiri getirmektedir.⁵⁴¹ Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.⁵⁴² Hz. Peygamber'den önceki Yahudiler Allah'a verdikleri sözlerde durmadıkları, Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri ve kendilerinin haksız olduklarını bile bile peygamberlere karşı düşmanca duygular besleyip içlerinden bir kısmını yalanladıkları, bir kısmını da öldürdükleri için, buldukları her yerde üzerlerine zillet (alçaklık) ve âcizlik damgası vurulmuştur. Daha sonra gelenler öncekilerin yaptıklarını benimseyip onayladıkları sürece aynı sonuç onlar için de geçerli olmuştur. Allah'ın kanunlarının korumasına sığınmadıkça ve Allah'ın kulları olan güçlü topluluklarla anlaşma ve iş birliği yapmadıkça can ve mal güvenliklerini sağlayamamışlardır. Yahudi tarihinde bunun örnekleri pek çoktur.⁵⁴³ Kadın peygamber konusu devamında onun ahiretteki durumunu da beraberinde getirecektir. Bu bağlamda Hıristiyan kelimasında kadının ahiretteki durumu meselesi ele alınacaktır.

⁵³⁹ Bk. Hâkimler, 4/4; Çıkış, 15/20; II. Krallar, 22/15-23; Nehemya, 6/14; Resullerin İşleri, 21/9; Luka, 2/36-39; İşıya, 8/3.

⁵⁴⁰ Sinanoğlu, "Semavî Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı", 29.

⁵⁴¹ Fadıl Ayğın, **İslâm Kelâmında Yahudilik Eleştirisi-Antropomorfizm ve Nesih Bağlamında Bir Araştırma-**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, 29.

⁵⁴² Bk. Âl-i İmrân, 3/112.

⁵⁴³ **Kur'an Yolu Tefsiri**, Hayreddin Karaman vd., cilt: 1, DİB Yayınları, Ankara, 2017, 653-654.

3. 4. Kadının Ahiretteki Durumu

Ölümden sonra hayat anlamına gelen ahiret inancı Hıristiyanlıkta da görülmektedir.⁵⁴⁴ Cennet, İsa'nın da içerisinde bulunduğu bir mükâfat yeridir.⁵⁴⁵ İyi ve doğru kimselerin ebedî mükâfatı elde edecekleri ve semada bulunan bir mekânın varlığı belirtilmektedir. Dünyada iken iyi insanlar öldükten sonra Cennet'e girecektir.⁵⁴⁶ Pavlus, bir mektubunda cennetin üçüncü katına çıktığını, vahiy aldığını anlatmaktadır.⁵⁴⁷ Burası dünyadan tamamen farklı⁵⁴⁸ ve ebediyen devam edecek bir yerdir. Sadece doğrular oraya gidebilecek ve orada barış içinde ebediyen mutlu bir hayat süreceklerdir.⁵⁴⁹ Orada Tanrı'yı görecekler⁵⁵⁰ ve melekler gibi olacaklardır.⁵⁵¹

Âdem ile Havva'nın itaatsizliği Hıristiyan teolojisinde Yahudilikte bulunmayan aslî günah sorununa yol açmıştır. Hz. İsa'nın kurtarıcılığı ve vaftiz uygulaması bu olaya bağlanmaktadır. Eden cenneti kimi zaman yeryüzünde bir mekân olarak da tasvir edilmiştir. Cehennem, Yahudi inancında olduğu gibi Şeol'ün kötülere tahsis edilen kısmıdır. Hıristiyan teolojide Hz. İsa çarmıha gerildikten sonra yer altındaki Şeol'ün iyiler kısmına (limbos) inmiş, iyileri oradan çıkararak onlara semanın kapılarını açmıştır. Cehennem artık sadece semada olmayan ölülerin ikamet yeridir.⁵⁵² Cehennemden;⁵⁵³ cehennem ateşi,⁵⁵⁴ fırın ateşi,⁵⁵⁵ ebedî ateş,⁵⁵⁶ sönmez ateş,⁵⁵⁷ uçurum,⁵⁵⁸ karanlıklar ve ceza yeri⁵⁵⁹ şeklinde bahsedilmektedir. Cehennem şeytanın ve kötü kişilerin gideceği ceza yeridir.⁵⁶⁰ Günahkârlar öldükten hemen sonra

⁵⁴⁴ Bk. Markos, 12/18-27; Luka, 20/27-38.

⁵⁴⁵ Bk. Luka, 24/43.

⁵⁴⁶ Bk. Luka, 16/22-31.

⁵⁴⁷ Bk. II. Korintoslular'a Mektup, 12/1-4.

⁵⁴⁸ Bk. İbraniler'e Mektup, 9/11.

⁵⁴⁹ Bk. I. Korintoslular'a Mektup, 6/9-10; Romalılar'a Mektup, 5/17.

⁵⁵⁰ Bk. I. Yuhanna, 3/2.

⁵⁵¹ Bk. Markos, 12/25.

⁵⁵² Harman, "Cehennem", 228.

⁵⁵³ Bk. Matta, 5/29, 30.

⁵⁵⁴ Bk. Matta, 5/22.

⁵⁵⁵ Bk. Matta, 13/42, 50.

⁵⁵⁶ Bk. Matta, 18/8; 25/41.

⁵⁵⁷ Bk. Markos, 9/43.

⁵⁵⁸ Bk. Luka, 8/31.

⁵⁵⁹ Bk. Matta, 8/12; 22/13; 25/30; Yahuda'nın Mektubu, 6/13.

⁵⁶⁰ Bk. Matta, 25/41.

oraya inerler,⁵⁶¹ ruh ve vücutlarıyla azap çekerler.⁵⁶² Orada koyu karanlıklar içinde⁵⁶³ ölmeyen kurtlar ve sönmeyen ateşle⁵⁶⁴ korkunç azaplar vardır.⁵⁶⁵ Cehennemdeki azap ateşle ve ebedî olacaktır.⁵⁶⁶ Ceza, suçlara göre olacaktır.⁵⁶⁷

İncil’de Cennet’ten daha fazla Cehennem’den bahsedilmektedir. Her ikisi de insanın dünyada iken yaptıklarının bir sonucu olarak verilecektir. Ancak Hıristiyanlıkta Cennet ve Cehennem’i kişinin amelleri ile kazanması söz konusu değildir. Günahların Hz. İsa aracılığıyla bağışlanacağına dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Dolayısıyla insanın akıbeti onun eylemleri sebebiyle değil de kendisi için Hz. İsa’nın bağışlama dilemesiyledir. Hz. İsa’nın kendisi için af dilemesiyle sonuç alacak ve ona imanı sayesinde kurtulacaktır. Bu durumda yargılamanın nasıl olacağı, Cennet ve Cehennem’in mahiyeti soruları cevapsız kalmaktadır.⁵⁶⁸

İncil’de Yohana ve Suzana isimli iki kadının özellikleri anlatılmaktadır. Bu iki kadının isimlerine yalnızca Luka bölümünde rastlanmaktadır. Yohana ve Suzana’nın kötü ruhlardan kurtulan kadınlardan olduğu Hz. İsa’nın yanında yer aldığına değinilmektedir. İçinden yedi cin çıkmış olan Mecdelli Meryem, Hirodes’in kâhyası Kuza’nın eşi Yohana, Suzana gibi kimselerin Hz. İsa ile dolaştığından bahsedilmektedir. Yohana ve Suzana’nın kendi olanaklarıyla Hz. İsa’ya ve öğrencilerine yardım ettiklerine değinilmektedir.⁵⁶⁹ Dolayısıyla her ikisi de Hz. İsa’nın yanında yer almış, ona destek olmuş kadınların içerisinde geçmektedir. Kadının ahiretteki durumuna değinildikten sonra Hıristiyan keliminde eril Tanrı anlayışı ve feminist teoloji konusuna yer verilecektir.

⁵⁶¹ Bk. Luka, 16/22.

⁵⁶² Bk. Matta, 10/28.

⁵⁶³ Bk. Matta, 13/12; 22/13; 25/30.

⁵⁶⁴ Bk. Markos, 9/43-47.

⁵⁶⁵ Bk. Matta, 8/12; 13/50; 22/13; Luka, 8/28.

⁵⁶⁶ Bk. Matta, 18/8; 25/41; Yahuda’nın Mektubu, 7; Vahiy, 19/3.

⁵⁶⁷ Bk. Matta, 10/15; 11/21-24; Luka, 10/12-15; 12/47-48; Vahiy, 18/6, 7.

⁵⁶⁸ Canatan, **Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam**, 64-65.

⁵⁶⁹ Bk. Luka, 8/2-3.

2. 4. Hıristiyan Kelamında Eril Tanrı Anlayışı ve Feminist Teoloji

Feminist teologların iddiasına göre kutsal metinler erkek egemen yorumdan kurtarılmalı, kadının toplumdaki ve ibadethanelerdeki yerine kavuşması sağlanmalıdır.⁵⁷⁰ Hıristiyan feminist teologlara göre bu sorunun çözümü eril din dilinin ve uygulamalarının ortadan kaldırılmasıdır. Feminist teologlara göre Yahudilik ve Hıristiyanlık öğretilerinin, ataerkil ve erkek merkezli yaklaşım içermesidir. Bu bağlamda kadının ötelenmesi ve itaatkâr şekilde özel alan ile sınırlandırılmasıdır. Bazı feminist araştırmacılar tarihsel süreçte gelişen kadın karşıtı olumsuz tutumlardan ve kadınların ikinci plana atılmalarından dini metinleri sorumlu tutmaktadır. Eski Ahit'te Yaratıcının daima eril yönlerinin vurgulanması, Baba Tanrı Yehova, efendi, hâkim gibi ifadelerin görülmesi⁵⁷¹ ve Eski Ahit'te Yaratıcının eril olarak ifade edilmesi sebebiyle tenkit kapıları açılmıştır. Özellikle Yahudi dini ritüelinde temel figür erkek olması, onun önemli ayinleri düzenlemek, dini inançları biçimlendirmek ve ilâhî vahiyleri yazmak üzere etkin bulunduran şahsiyet olması eleştirilerin odağı olmuştur.

Feminist teoloji, feminist eleştiriyi ve toplumsal cinsiyet paradigmalarının yeniden inşasını teolojik alana taşımaktadır. Tanrı merkezli eril dil, erkeklerin kadınlardan daha çok Tanrı'ya benzediği, yalnızca erkeklerin Tanrı'yı kilisede ve toplumda lider olarak temsil edebileceği şeklindeki görüşlerin erkek egemenliğini ortaya çıkaran teoloji kalıplarını sorgulamaktadır. Feminist teologlar Tanrı, insanlık, erkek ve dişi, yaratılış, aslı günah ve kilisenin temel teolojik sembollerini cinsiyetçi ve eşitlikçi bir şekilde tanımlamak için yeniden inşa etmeye çalışırlar. Feminist teologlar, Hıristiyan geleneğinde doğmakta olan eşitlikçi ve pozitif kadın temalarını geri alarak ve bunları toplumsal cinsiyet ilişkilerine uygulanacak yeni yollarla geliştirmektedir. Kadınlar, öğrenen, konuşan ve seslerini duyurmalarına izin verilen kişiler olarak kilisede eğitim ve temsilcilik kazanmalıdır. Feminist teolojinin asıl ortaya çıkışı 1960'ların sonlarına dayanmaktadır.⁵⁷² Feminist teologların iddiasına göre Kitab-ı Mukaddes metinleri ve sonraki teolojik yorumlar Hıristiyan düşüncesinde kadınları

⁵⁷⁰ Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı", 44.

⁵⁷¹ Mehmet Aydın, "Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 4, 1991, 18.

⁵⁷² Rosemary Radford Ruether, "The Emergence of Christian Feminist Theology", *Feminist Theology*, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004, 3-4.

olumsuz yönde etkilemiştir. Buna göre kutsal metinler erkek egemen yorumdan kurtarılmalı, kadının toplumdaki ve kilisedeki yerine kavuşması sağlanmalıdır.⁵⁷³

1840 ve 1920’li yıllarda feminizminin ilk dalgası, kadınların kısmen özgürleşmesiyle sonuçlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde kadınların yüksek öğrenime, mülkiyet haklarına ve oylamaya erişmesine izin verilmiştir. Benzer gelişmeler, İngiltere gibi başka yerlerdeki liberal toplumlarda da yaşanmıştır.⁵⁷⁴ 1960’lı yıllarda hız kazanan feminist harekete göre Katolik kadınlar, Marilyn French⁵⁷⁵ (ö. 2009) ve Germaine Greer⁵⁷⁶ gibi seküler feminist yazarlardan etkilenmişlerdir. Bunun yanı sıra Mary Daly (ö. 2010),⁵⁷⁷ Elisabeth Schüssler,⁵⁷⁸ Rosemary Radford Ruether (ö. 2022)⁵⁷⁹ gibi Katolik feminist teologların ortaya koydukları teolojilerdi. Buna göre, kadınların, kilise ve misyon alanı içindeki rollerinin sorgulanması durumu ortaya çıkmıştır.⁵⁸⁰

1970’li yıllardan itibaren Feminist teoloji alanında yapılan ve artarak devam eden çalışmalar sonucunda kutsal metinlerdeki kadının rolü yeniden yorumlanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Feminist teoloji, dinlerdeki ana kavramların cinsiyete bağlı durumunu irdelerken aynı zamanda Tanrı ile ilgili kavramlardaki dişilik/erillik unsurlarını araştırıp, dişiliğe ait olanlarını öne çıkarmaktadır. Feminist teoloji, erkek egemen sembollere meydan okumayı tenkid etmiş, aynı zamanda erkek müellifler tarafından yazılan dini metinlerin yeniden ele alınmasını ve yorumlanmasını istemiştir.⁵⁸¹

Kadın olarak yazmak ya da düşünmek ne anlama gelir? Kadınlar kendilerine ait bir mekâna, bir odaya, bir geleneğe ve bir sese nasıl sahip çıkabilir? Bunlar 1980’lerin feminizminin temel soruları olmuştur. Yakın tarihli tartışmalarda ise

⁵⁷³ Batuk, “İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı”, 44.

⁵⁷⁴ Ruether, “The Emergence of Christian Feminist Theology”, 6.

⁵⁷⁵ Amerikalı Feminist yazardır.

⁵⁷⁶ Avustralyalı Feminist yazardır.

⁵⁷⁷ Amerikalı Feminist filozoftur.

⁵⁷⁸ Alman Roma Katolik feminist teoloğudur.

⁵⁷⁹ Amerikalı Feminist teoloğudur.

⁵⁸⁰ Turan, “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”, 172-173.

⁵⁸¹ Mustafa Alıcı, “Mutfakta Pişir Mutfakta Ye: Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım”, *Milel ve Nihal*, cilt: 1, sayı: 2, 2005, 106.

toplumsal cinsiyet, Judith Butler gibi teorisyenler tarafından ve toplumsal cinsiyet kimliklerinin karmaşıklığı ve akışkanlığı konusundaki farkındalığın artmasıyla güçsüzleştirilmiştir.⁵⁸² Bu ifadelerin yanı sıra Adem'in Havva'ya ad verme metaforu ve kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı düşüncesi Hıristiyan teolojisi tarafından eleştirilen noktalardan biri olmuştur. Çünkü burada erkeğin kadından daha güçlü kılındığının iddia edildiği gerekçesi vardır.⁵⁸³ Feminist teolojinin tartışma meselelerinden biri de ataerkil yazarların Havva'yı Meryem'in karşısına yerleştirmeleridir. Havva itaatsizlik, Meryem itaat sembolü olarak görülür. Havva, imandan yoksun, Meryem sadık bir kul olarak kabul edilir. Meryem, Havva'nın da olması gerektiği örnek insan prototipidir. O, ikinci Havva'dır ve ilkinin antitezidir. Meryem, kadınlar için ulaşılamaz bir standarttır.⁵⁸⁴

Erkeğin Tanrı'nın yüceliğini, kadının ise erkeğin yüceliğini yansıtması⁵⁸⁵ kadına karşı ikincil bakış durumunu gözler önüne sermektedir. Kadınlar, Hıristiyan teolojisi içinde böyle bir konuma yerleştirilmiş, ayrıca itaatsizliğinden dolayı erkek gibi Tanrı'nın suretinde yaratılmamıştır.⁵⁸⁶ Günümüzdeki pek çok muhalif Hıristiyan düşünür ve feminist teologlara göre Hıristiyanlıkta kadına olumsuz bakışın asıl sorumlusu; kadın konusunda çelişkili ifadeler kullanan Pavlus değil Augustine'dir.⁵⁸⁷ O, cinsel arzuları aslı günahın bir neticesi olarak kötü bir durum şeklinde kabul etmektedir. Evli bir çiftin eşiyle cinsel ilişki yaşamaması dahi Pavlus'a göre küçük günahdır.⁵⁸⁸

Feminist teologların bütün çabası kadınları toplumsal alanda görünür kılmaktır.⁵⁸⁹ İncil'de Rahav⁵⁹⁰ ve Yudit⁵⁹¹ gibi kadın örneklerinin çağdaş Hıristiyan kadınlar için önemini altını çizmektedir. Bu şekilde kadınların sesleri duyulur duruma gelmiştir. İncil metinlerini her zaman belirli, çoğunlukla erkek bir bakış açısıyla ve

⁵⁸² Nicola Slee, **Faith and Feminism**, Darton Longman & Todd, London, 2003, 20.

⁵⁸³ Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 54.

⁵⁸⁴ Barker, *The Perception of Women*, 25.

⁵⁸⁵ Bk. I. Korintliler, 11/7.

⁵⁸⁶ Barker, *The Perception of Women*, 22.

⁵⁸⁷ Batuk, "İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı", 31.

⁵⁸⁸ Tarakçı, **Protestanlıkta Sakramentler**, 256.

⁵⁸⁹ Siquans, "Biblische Women in Patristic Reception", 26.

⁵⁹⁰ Hz. İsa'nın atalarından biri olduğu kabul edilen kadın bir figürdür. Bk. Matta, 1/5.

⁵⁹¹ Yudit, Hz. Musa yasasını yerine getiren inancına içtenlikle bağlı bir kadındır. Bk. Yudit, 1-16.

belirli kültürel, dini, sosyal ve politik bağlamlarda okuyan alıcıların önyargılarını yıkmak için adı geçen kadınların etkinliğinden bahsedilebilir.⁵⁹² Merlin Stone'nın iddiasına göre başlangıçta Tanrı cinsiyet olarak kadındı.⁵⁹³ Tüm varoluşun kadın Yaratacısı sadece ilk insanları değil, tüm yeryüzünü ve gökyüzünü meydana getirmiştir. Ayrıca tarihi süreçte Sümer, Babil, Mısır, Afrika, Avustralya ve Çin'de bu tür Tanrıçaların kayıtlarına rastlanmıştır.⁵⁹⁴

Konya sınırlarında bulunan Çatalhöyük'teki kazılarda Mellaart, en az kırk mezar keşfetmiştir. Çatalhöyük kültürü yaklaşık bin yıl önce ortaya çıkmıştır. Mellaart'a göre Çatalhöyük'te Neolitik insanlar tarafından yapılan ve tapılan heykeller başlıca tanrıların tanınmasına izin vermiştir. Mellaart'a göre, başlangıçta genç bir kadın, doğum yapan bir anne veya yaşlı bir kadın olarak üç yönü ile gösterilen bir tanrıçaydı. Mellaart, kadın cenazelerinin sayısından da anlaşılacağı gibi, Çatalhöyük'te kadınların çoğunluğunun olabileceğini öne sürmektedir. Çatalhöyük'teki cesetlerde çok fazla kırmızı boyalı kadın mezarlarından bahsetmektedir. Ayrıca, dinin öncelikle tarımın ilk gelişmesinde kadınların rolüyle ilişkili olduğunu öne süren Mellaart, Tanrıça kültürünün esas olarak kadınlar tarafından yönetiliyor olmasını muhtemel görmektedir.⁵⁹⁵ Ona göre din esasında tarımın ilk geliştiğinde kadınların üstlendiği işlevle ilişkili olup, Tanrıça'ya tapma muhtemelen kadınlar tarafından yönetilmiştir.⁵⁹⁶

Çatalhöyük ve Hacılar gibi önemli kazı alanlarında çıkarılan Ana Tanrıça heykelleri, Anadolu'nun Neolitik dönem Ana Tanrıça kültürünün net kanıtları olduğu araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır. Kadın imgesi günümüzde de farklı yorum ve uygulamalarla şekillenmektedir. Doğurganlık ve üretkenliğin dönüşüp, bu bağlamda değişen gizemli kadın formları günümüzde popüler bir imge halini almıştır. Buna bağlı olarak tıpkı Çatalhöyük ve Hacılar gibi, Kuruçay, Höyücek, Çukurkent, Düden, Badem Ağacı, Alıçlı Höyük, Köşk Höyük, gibi pek çok yerleşmede tamamını kadınları

⁵⁹² Siquans, "Biblische Women in Patristic Reception", 27.

⁵⁹³ Stone, **When God Was a Women**, 57.

⁵⁹⁴ Stone, **When God Was a Women**, 61.

⁵⁹⁵ Stone, **When God Was a Women**, 94-95.

⁵⁹⁶ Stone, **When God Was a Women**, 48-49; Ali Coşkun, **Sosyal Değişme Kadın ve Din**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, 57.

temsil eden şişman, genellikle tahta oturur, ayakta durur şekilde betimlenmiş heykelcikler de aynı kadın tipinin devamı gibi görülmüştür.⁵⁹⁷

Carol Christ,⁵⁹⁸ Amerikan dindar feministler için önemli bir ses olmuştur. Onun bu tutumu kadınların hem kilisede hem de siyasi arenada değişen statülerini, İncil'deki ataerkil unsurları eleştirmelerine yol açmıştır. Bunun yanı sıra kilisenin kadınlarla ilgili uygulamaları da eleştiri konusu olmuştur. Elizabeth Cady Stanton, *The Woman's Bible* isimli eserini on dokuzuncu yüzyılın sonunda bu atmosferde yayımlamıştır.⁵⁹⁹ Coakley, Soskice ve Jantzen gibi feministler, Tanrı'nın ideal erkek niteliklerinin felsefi temsillerinde ve Batılı filozofların saf akılcılık idealinde erkek kimliğinin ayrıcalığını açıkça ortaya koymuşlardır. Pamela Sue Anderson'a göre erkek rasyonalite ve tanrısallık ideali tarafından kadın kimliklerinin ortadan kaldırılması, Hıristiyan teizmin erkek geleneği ayrıcalıklı olduğu sürece devam edecektir.⁶⁰⁰

John Hick'e göre yüzyıllar boyunca kadınlara erkek rol modeller dayatılmıştır. Bunlardan biri de Tanrı'dır. İbranilerin kutsal kitaplarında Tanrı; kral, baba olarak tanımlanır. Yeni Ahit'teki kilit imaj ise Baba'dır. Baba ile oğul arasındaki bağlantı bu yüzden Hristiyan söyleminin temelini oluşturmuştur. Modern perspektiften bakıldığında bunlar orijinal kullanımlarında mecaz ifadeler olarak görülmektedir. Gerçekte Baba erkek ebeveynidir. Oysa Tanrı, dişi ve erkek arasındaki biyolojik farklılığın ötesindeki ruhtur.⁶⁰¹ Mary Daly, Tanrı imgesinin kilise tarafından zihinlere baba figürü olarak kazındığını dolayısıyla Hristiyan edebiyatında da ataerkilliğin özeti olarak resmedildiğini ifade etmektedir.⁶⁰²

Bir kültürün tanrısallık fikri yalnızca o kültürün dini yaşamında değil, aynı zamanda onun sosyal, politik, ailevi kurumlarında ve ilişkilerinde de merkezi bir

⁵⁹⁷ Neslihan Kıyar, "Kybele'nin Sanat Nesnesi Olarak Kullanımı", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, cilt: 2, sayı: 6, 2013, 357.

⁵⁹⁸ 1945 doğumlu feminist ilahiyatçısıdır.

⁵⁹⁹ Kwok Pui-Lan, "Feminist Theology as Intercultural Discourse", *Feminist Theology*, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004, 25.

⁶⁰⁰ Pamela Sue Anderson, "Feminist Theology as Philosophy Of Religion", *Feminist Theology*, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004, 48.

⁶⁰¹ John Hick, *The Metaphor of God Incarnate*, John Knox Press, Westminster, 1993, 43.

⁶⁰² Mary Daly, *Beyond God The Father*, Beacon Press, Boston, 1985, 13.

öneme sahip olduğundan, Tanrı'yı nasıl tanımladığımızın sadece ataerkillikler için değil, aynı zamanda bir teolojik boyutları vardır. Kutsal bilgi yalnızca Tanrı hakkındaki görüşlerimizi değil, aynı zamanda kendi ahlaki, sosyal ve öz değerimiz ve ilişkilerimiz hakkındaki görüşlerimizi de şekillendirme gücüne sahiptir. Bu nedenle, kutsal bilgi Tanrı'yı erkek olarak antropomorfize etmek için kullanıldığında, erkeklerin gücü nihai değer kaynağının genellikle antropomorfik imgelerde Baba olarak tanımlanması gerçeğinden elde ettikleri için erkek ayrıcalığını da garanti eder. Gerçekten de feministler, cinsel baskıyı güçlendiren şeyin Tanrı için, insan doğasında ilâhî enkarnasyon kavramı ve Tanrı ile insan ilişkisi için münhasıran eril sembolizm olduğuna inanırlar.⁶⁰³ İslam'da var olan tevhid inancı Allah'a ortak koşmayı veya Allah'ı baba, oğul, eş veya erkek olarak yanlış tanıtmayı engeller. Hıristiyan feminist teologlara göre bu sorunun çözümü eril din dilinin ve uygulamalarının ortadan kaldırılmasıdır. Hıristiyan kelimada kadın meselesine değindikten sonra İslam kelimada kadın konusu ele alınacaktır.

⁶⁰³ Barlas, **Believing Women in Islam**, 94.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSLAM KELAMINDA KADIN

3. 1. Kur'an Ayetleri Işığında Kadın

Kadın konusu, İslam toplumunda en fazla üzerinde durulan, birtakım yanlış algı ve yorumlardan dolayı gerek en çok incelenen gerekse güncelliğini muhafaza eden meselelerden biri olmuştur. Kur'an ibarelerinde yer almayan, aynı zamanda Hz. Peygamber'in uygulamalarında geçmeyen fakat sonradan eklenen birtakım tutumlar kadın için zor bir sürecin başlamasına sebep olmuştur. Bu durum eski çağlardan kalma yanlış olarak adlandırabileceğimiz birtakım hükümlerin ve terimlerin dokunulmazlığını devam ettirme işlemini de beraberinde getirmiştir. Halbuki sözü edilen düşüncelerin değişen zaman ve şartlara göre yeniden açıklanıp yorumlanması, aynı zamanda İslam'a uygun olan yönlerinin alınması, uygun olmayan yönlerinin ise reddedilmesi gerekmektedir. Farklı din ve kültürlerin etkisiyle Müslümanların uygulamaları arasında yer bulmuş, kadının aşağılanmasına, değersizleştirilmesine sebebiyet vermiş, bununla da yetinilmeyip bu hükümlerin İslam'ın içindenmiş gibi düşünceler gerçeği yansıtmamaktadır. Bu düşüncelere dur diyebilmek ancak İslam'ın aslî kaynağı olan Kur'an'dan yola çıkarak, onu doğru anlamakla mümkün olacaktır.

İslam kelimasında kadın başlığı altında Kur'an'da kadınla ilgili meseleler ele alınırken Kur'an'ın eşitliğe/eşitsizliğe karşı tavrının nasıl olduğu, kadın ve erkeğe biçtiği rollerin neler olduğu, onun her iki cinsi nasıl değerlendirdiğine dair meseleler akla gelmektedir. Bu konu ile ilgili özellikle feminist eleştirmenlerin iddia ettiği gibi, Kur'an ayetlerinden ataerkil ve cinsiyetçi bir metin söylemi ortaya çıkar mı? Bir diğer ifadeyle erkek cinsini ön plana çıkarıp kadın cinsini arka planda mı tutmaktadır? Kur'an ayetleri bağlamında, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklar temelinde cinsiyet ayrımını, başka bir deyişle eşitsizliği mi savunmaktadır? Ayrıca bu soruyla yakından ilgili olan; Kur'an ayetleri perspektifinde kadınların özgürleşmesine izin verip/vermediği ve dahi teşvik edip/etmediği meselesidir. Kur'an, biyolojik kapasiteleri bakımından erkekleri, kadınlar üzerinde ayrıcalıklı mı kılmaktadır? Bütün bu iddiaların aksine Kur'an ayetleri, kadın ve erkeği birbirinin karşısında görmek yerine birbirlerine yardımcı olarak mı görmektedir? Kur'an'ın öğretileri, kadın ve erkeğin eşitliğini veya benzerliğini teori haline getirmemize izin vermekte midir? şeklinde sorular pek çok zaman diliminde var olagelmiştir. Bu soruların derinlemesine incelenmesi, Kur'an ayetleri ışığında araştırmamızın ana meselesinin gün yüzüne

çıkmasına katkı sağlayacaktır. İncelenecek konulardan biri; Kur'an'da geçmeyen ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında görülmeyen kadına dair hükümlerin nasıl ortaya çıktığı ve gerçeklik paylarının olup/olmadığıdır.

Kur'an'ın, kadın ve erkeği birbirine yardımcı, tamamlayıcı olarak tasvir ettiğini anlamaktayız. Birtakım yanlış inanç ve düşüncelerin aksine kadın ve erkek birbirinin karşısında değil yanında yer almalıdır. Nitekim Allah, Kur'an'da mü'min erkek ve kadınların birbirlerine destek olmalarını ve yaşadıkları topluma faydalı işler yapmalarını teşvik etmektedir.⁶⁰⁴ Kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan önemli ve eşit varlıklar olduğunu beyan etmektedir.⁶⁰⁵ Kur'an'da kadın ve erkeğin yaratılış amacı birbirlerine üstünlük taslayıp ayırimcılık yapmak değil, hayırda yarışmak, iyi insan olma yolunda önemli mesafeler kat etmek ve toplumun yararına üretimde bulunmaktır. Nitekim gerek Kur'an'ın indiriliş dönemi olan Cahiliye'ye ilişkin uygulamalar incelendiğinde gerekse çağlar boyu gerçekleştirilen yanlış uygulamalar neticesinde kadın konusu tam olarak hak ettiği önemi görmemiştir. Kur'an'ın indiriliş gayelerinden biri de kadınların karşı karşıya bırakıldığı her türlü aşağılanmalardan kurtarılması ve ona yaratılıştan verilen şeref ve itibarın yeniden iadesi olmuştur. Fakat Müslümanlar gerek İslâm'dan önceki anlayışlarından kurtulamadıklarından dolayı gerekse yeni temasa geçtikleri yabancı kültürlerin etkisiyle Kur'an'ın gösterdiği hedeflerden sapmaları sebebiyle kadını aşağılayan, sosyal ve dini alanda ona çok fazla yer açmayan pek çok görüş benimsemişlerdir. Bu uygulama ve düşüncelerin düzeltilmesi İslam'ın aslî iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in doğru anlaşılmasıyla mümkün olacaktır.

Kur'an, cinsiyet ayrılıklarının sebebini ataerkil zihniyetten farklı şekilde ele almaktadır. Dolayısıyla Kur'an, kadın erkek arasındaki farklılığı Hıristiyan düşüncesinde olduğu gibi eşitsizlik olarak algılamaz. Bir diğer ifadeyle onu ırksal, cinsel ayrılığın simgesi olarak görmez. Aksine, Kur'an'da yer alan farklılıklar, insanlığın temel birliği ilkesini oluşturmaya ve karşılıklı tanımayı sağlamaya hizmet etmektedir.⁶⁰⁶ Kur'an'da geçen ibareler her konuda olduğu gibi kadın konusunda da

⁶⁰⁴ Bk. Tevbe, 9/71.

⁶⁰⁵ Bk. Bakara, 2/187.

⁶⁰⁶ Bk. Hucurât, 49/13; Barlas, **Believing Women in Islam**, 145.

meseleleri çözmek ve insanlığa rehberlik etmek üzere nazil olmuştur. Fakat insan ürünü olan kaynaklarda ve uygulamalarda beşerî anlayışlar, rivayetler yoluyla Kur'an'ın tefsirine karıştırılmıştır. Burada incelenecek asıl mesele; İslâm'ın kutsal kitabı Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in kadına bakışıdır. Kur'an'ın yaratılıştan itibaren kadın ile ilgili hükümleri ele alınacak, Hz. Peygamber'in konu ile ilgili uygulamalarına değinilecek, İslâm'ın kadın algısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak kadının yaratılışı meselesi incelenecektir.

3. 1. 1. Kadının Yaratılışı

İslam'da kadının yaratılışı meselesi ilk olarak onun yaratılış maddesi üzerine çıkarılan birtakım tartışmalar ve bu bağlamda onun önemi ile ilgili ihtilafları ortaya çıkarmıştır. Kur'an'da yaratılan ilk kadın hakkındaki malumatlar, onun yaratılışı konusunu gündeme alarak klasik dönem ve çağdaş yorumcular arasında farklı düşünceleri beraberinde getirmiştir. Kur'an'da tarif edildiği üzere kadın ve erkek fizyolojik olarak farklı olsalar da insan olmak bakımından aynı tabiatlara sahiptir. Kadın ve erkek tek bir çiftin iki yarısını oluşturmaktadır. Öyle ki; sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın meydana getirdi⁶⁰⁷ ve sonra ondan eşini var etti⁶⁰⁸ ifadesi bu durumu gözler önüne sermektedir. Kadın ve erkeğin yaratılış sebeplerinden biri; kendisi ile huzur bulması için eşinin yaratılması⁶⁰⁹ şeklinde tezahür etmektedir. Kadınların ve erkeklerin tek bir özden bir çift oluşturdukları vurgusu Kur'an epistemolojisinde ara ara tekrarlanmaktadır.⁶¹⁰ Dolayısıyla kadın ve erkek Kur'an'da sadece ontolojik olarak aynıdır. Bu aynılık onlar için kulluk olma yolunda bir fark gözetilmemesini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Kur'an'ın sıklıkla vurguladığı "Ey insanlar..."⁶¹¹ ifadeleriyle başlayan ibareler bu durumu gözler önüne sermektedir.

Kadın ve erkeğin cinsiyet açısından farklı olduğu bir realitedir. Fakat her iki cinsten gerek biyolojik açıdan gerekse sosyokültürel konumları itibariyle eşit değil,

⁶⁰⁷ Bk. Nisa, 4/1.

⁶⁰⁸ Bk. Zümer, 39/6.

⁶⁰⁹ Bk. A'râf, 7/189.

⁶¹⁰ Bk. Rum, 30/21.

⁶¹¹ Bk. Bakara, 2/21; Nisa, 4/170; A'râf, 7/158; Yunus, 10/23; Hac, 22/1; Lokman, 31/33; Hucurat, 49/13 vb. ayetler mevcuttur.

eşdeğerdir.⁶¹² Kadın ve erkeğin anatomik, fizyolojik, psikolojik ve cinsiyet farklılıkları eşitliği imkânsız kılmaktadır. Kadın ve erkek arasında yapısal eşitsizliğin mevcudiyeti yaratılışın bir gerçeğidir.⁶¹³ Kadın ve erkeğin eşit kabul edilmesi her iki tarafa da haksızlık oluşturur. Allah kadın ve erkeği birbirine karşı üstünlüklerle donatmıştır.⁶¹⁴ Onların farklı özelliklerine vurgu yapılırken, her iki cinste birbirlerinin üstünlüklerinin peşine düşmemeleri⁶¹⁵ konusunda uyarılmaktadır.⁶¹⁶ Kadın ve erkeğin konumu eşdeğerlilik ve tamamlayıcılık kavramlarıyla belirlenebilmektedir. Eşdeğerlilik iki varlığın mevcut farklılıkları ile diğeri nezdindeki değerini ifade etmektedir. Her iki cinsin yaratılışındaki farklılık biri diğeri için varlık sebebi ölçüsünde öneme sahip olmakla birlikte bu durum birbirini tamamlayıcılık özelliği de oluşturmaktadır.⁶¹⁷ Gilligan⁶¹⁸ kadın ve erkek arasındaki ahlak algılarının farklılığından bahsetmiş, bu duruma Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi olayını örnek göstermiştir. Hz. İbrahim'in soyut bir değer uğruna oğlunu kurban etmek isteği, kadının ise hakikati yani oğlunun ölümünü istemediğinden yola çıkarak, erkeğin soyut olana yöneldiğini, kadının ise hakikate yöneldiğini ifade etmektedir. Kadın için birincil değer oğlunun yaşaması olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁹ Bu sebeple o, her iki cinsin eşit olmadığını vurgulamaktadır.

Yaratılış konusuyla ilgili ilk olarak karşımıza insanın hangi maddeden yaratıldığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu meseleyle ilgili olarak klasik dönem ve çağdaş dönem düşünürlerine ait gerek kadın gerekse erkek olmak üzere insanın yaratılış menşei ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Genel görüş Allah'ın insanları çamur/toprak gibi maddelerden yaratılmış olan Hz. Âdem'den meydana getirmiş olmasıdır.

⁶¹² Saffet Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu**, Mehir Yayınları, Konya, 2015, 131.

⁶¹³ Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar**, 135.

⁶¹⁴ Bk. Nisâ, 4/34.

⁶¹⁵ Bk. Nisâ, 4/32.

⁶¹⁶ Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar**, 137.

⁶¹⁷ Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar**, 137.

⁶¹⁸ Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramının, erkekler üzerinde yapılan çalışmalar temel alınarak oluşturulduğunu ve kadınların ahlak gelişimine özgü yönlerinin göz ardı edildiğini iddia etmiş, bu teoriye kadınların da dahil edilme durumunun kısıtladığını savunmuştur.

⁶¹⁹ Josephine Donovan, **Feminist Teori**, ter. Aksu Bora vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, 334-335.

Kur'an'ın yaratılış meselesine değindiğimizde karşımıza ilk yaratılan insan çıkmaktadır. Onun yaratılış sürecinin anlatılması, özelliklerine vurgu yapılması bu konuyu anlayabilmek adına incelenmesi gereken noktalardan biridir. Kur'an, isim belirtmeksizin ilk insan olan Hz. Âdem ve eşinden bahsetmektedir.⁶²⁰ Kur'an, Hz. Âdem'in eşinden ismiyle bahsetmediği gibi, onun nasıl yaratıldığını bir diğer ifadeyle yaratılış menşeinin ne olduğunu da belirtmemektedir. Modern dönem araştırmacılarından olan Barbara Stowasser'ın (ö. 2012)⁶²¹ iddiasına göre Kur'an'da Hz. Âdem ve eşinin geçtiği ayetlerde insanın Allah'a karşı itaatsizliğine vurgu yapılmaktadır. Hz. Âdem ile ilgili Kur'an anlatımının vurgusu insanın Allah'a karşı itaatsizliği sonucunda cezalandırılmasıdır.⁶²²

Hz. Âdem'in yaratılışı ilgili Kur'an'da geçen ifadeler, Allah'ın Hz. Âdem'i yarattığı maddenin ne olduğunu göstermektedir.⁶²³ Allah'ın, Hz. Âdem'i yaratması,⁶²⁴ şekillendirmesi ve ona ruhundan üflemesi⁶²⁵ bu bilgiler arasında yer almaktadır. “إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...” ifadesi⁶²⁶ Hz. Âdem'in nasıl yaratıldığına ve Allah'ın onu şereflendiriş biçimine delalet etmektedir. İbn Kesîr, ayette vurgulanan halife ibâresinden yalnızca Hz. Âdem'in kastedilmiş olmadığını, şayet öyle olsaydı meleklerin; “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?”⁶²⁷ ifadelerinin doğru olmayacağını belirtmiştir.⁶²⁸

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ⁶²⁹ ayetinde geçen eşten maksadın Hz. Havva olduğunu ifade etmektedir. İbn Kesîr bu ayeti açıklarken Hz. Havva'nın yaratılmasını Hz. Âdem'in Cennet'e

⁶²⁰ Bk. Bakara, 2/35; A'râf, 7/19; A'râf, 7/189; Zümer, 39/6.

⁶²¹ İslam'da kadın konusunda uzmanlaşmış bir araştırmacıdır.

⁶²² Barbara Freyer Stowasser, **Women in the Qur'an -Traditions, and Interpretation-**, Oxford University Press, 1996, USA, 25.

⁶²³ Bk. Hicr, 15/26; Sâd, 38/71.

⁶²⁴ Bk. Sâd, 38/75.

⁶²⁵ Bk. Sâd, 38/72.

⁶²⁶ “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” Bk. Bakara, 2/30.

⁶²⁷ Bk. Bakara, 2/30.

⁶²⁸ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, 2/256.

⁶²⁹ “Ey Âdem! Sen ve eşin Cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” Bk. Bakara, 2/35.

girmeden önce olması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre Hz. Havva ve Hz. Âdem Cennet'e girdiklerinde beraberdiler.⁶³⁰

Bayraktar Bayraklı, şeytanın Hz. Âdem ve eşine ağaçtan yedirmek için istismar ettiği ilk duygunun ebedilik olduğunu ifade etmektedir. O, insanda varolan ebedilik duygusunu bir silaha benzetir. Vurursanız katil, vurulursanız gazi olursunuz şeklinde ifade eden Bayraklı insanın ebedilik duygusuyla hareket ettiği zaman faydalı olacağından bahsetmektedir. Ebedilik duygusu, yurt ve vatan edinme duygusunun bir sonucudur. Ebedilik duygusu, insanların çocuk yetiştirmelerine, ilim öğrenmelerine ya da sanat eseri bırakmalarına katkı sağlamaktadır. İnsanlar bunları yaparken kendileri dünyada olmasalar dahi ebedileşmektedir. Ancak insan ebedilik duygusunu ebedilik tutkusu haline getirmemelidir.⁶³¹

İbn Kesîr Hz. Havva'nın yaratılışıyla ilgili "...ve ondan da eşini yaratan..." ibaresini kaburga kemiği manasında kabul etmemekte ve bu meseleyle ilgili nass ve hükmün olmadığını belirtmektedir. Ona göre Hz. Havva'nın yaratılışını Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığına dayandırmak Tevrat'tan esinlenmektir. Kur'an, yalnızca Hz. Âdem'in yaratılışını ibret konusu olarak öne çıkarmış ve varlığın kâinat içerisindeki önemine dikkat çekmiştir.⁶³² Kaburga kemiği ifadesinden maksat kadınların kişilik özelliklerinin olduğu haliyle kabul edilmesi, değiştirilmeye çaba harcamak yerine farklılıkları ile benimsemenin daha doğru olduğunu ifade etmek olabilir.

Batı dillerinde kadın anlamında "Femina" kelimesi Latince "Fe minus" kavramı bağlamında "inancı az ve itikadı zayıf" anlamına gelmektedir.⁶³³ Latince *anima*, Yunanca *psyche*, İngilizce *soul* sözcükleri ile ifade edilen ve çoğulu *enfüs* ve *nüfüs* olan Arapça kökenli nefis kelimesine Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Müennes bir kelime olan nefis lügatte; bir kimsenin zahiri ve batını, dünya ve ahiretle ilgili duyuları, o kimsenin manevî ve aklî yetileri, maddi

⁶³⁰ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, 2/291.

⁶³¹ Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri**, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2008, 7/90.

⁶³² İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, 2/297.

⁶³³ Şakir Gözütok, **Kadınlara da Farzdır**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, 24.

ihtiyaçları, hevesleri, kendi öz varlığı, kişiliği, ruh, can, hayat, beden ve bedenden kaynaklanan arzularıdır.⁶³⁴ Çağdaş araştırmacılar bir tek nefis kavramı ile insan prototipinin yani erkek kadın ayrımı söz konusu olmadan insan vasıflarını taşıyabilen bir özün kastedildiği yorumunu yapmışlardır.⁶³⁵ Modern dönem araştırmacılarından olan Hidayet Tuksal'a göre nefis kelimesi; insan soyunun biyolojik özü olan bir canlı özdür. Nefisten kastın canlı öz olduğunu düşünürsek, bir tek özden hem erkek hem kadın yaratılmış olmaktadır. Bu durumda canlı öz, ilk yorumdaki gibi insan olma sürecini tamamlamış bir erkek kişi değil, erkek ve dişi olma potansiyelini içinde barındıran temel bir insanlık potansiyelidir.⁶³⁶

Amine Vedud,⁶³⁷ “nefs” kelimesinin kişi, öz, zat gibi anlamlara geldiğini, Kur'an'daki kullanımda ise bütün insanların kökenine işaret edildiğini ifade etmiştir. Vedud, kavramsal olarak “nefs” kelimesinin dişil ya da eril manada olmadığını, erkek ve dişi her varlığın özünü oluşturduğunu belirtmektedir. Vedud'a göre insanoğlunun yaratılışının Kur'anî anlatımı eril veya dişil cinsiyet terimleriyle ifade edilmediği için Kur'an'daki yaratılış kıssası, Allah'ın insanoğlunun var edilmesine Hz. Âdem ile başladığından söz etmemektedir.⁶³⁸ Bayraklı'ya göre Kur'an'da geçen nefis kavramı Hz. Âdem'e değil bir cevhere işaret etmektedir. Buna göre topraktan meydana gelen bitkiler su ile toprağın içerisinde bulunan elementlerdir. Nitekim ayette her canlının sudan yaratıldığı ifade edilmektedir. Böylece insanın da doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde topraktan yaratıldığı ortaya çıkmaktadır.⁶³⁹

Çağdaş dönem araştırmacılarından olan Esmâ Barlas'a göre nefis kavramı erkeklerle kadınlar arasındaki temel benzerliği doğruladığından, erkeğin kadından farklı olduğu fikrini öne sürmemektedir.⁶⁴⁰ Kur'an, tek cinsiyet modelinde olduğu gibi kadınları ve erkekleri mükemmellik derecelerine göre düzenlemez. Yine onları iki cinsiyetli modelde olduğu gibi ikili karşıtlıklar açısından da tanımlamaz. Bilakis

⁶³⁴ Râgıb İsfahânî, **Müfredat**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, 1076.

⁶³⁵ Tuksal, **Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, 69-70.

⁶³⁶ Tuksal, **Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, 55.

⁶³⁷ 1952 yılında doğmuş, lisans eğitimi sırasında Müslüman olmuş, Virginia Commonwealth Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan Amerikalı profesör yazardır.

⁶³⁸ Amine Vedûd, **Kur'ân ve Kadın**, ter. Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, 48-49.

⁶³⁹ Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsîri**, 5/19.

⁶⁴⁰ Barlas, **Believing Women in Islam**, 134.

Kur'an'da kadın ve erkek aynı Zât'tan, aynı şekilde meydana gelirler. Dolayısıyla ontolojik olarak eşittirler. Kur'an erkek ve kadını, eşit değer verilen ve aynı potansiyele sahip insan türünün iki kategorisi olarak görür. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, Kur'an'ın kadın ve erkeği birbirinin karşısında ele aldığına dair iddialar doğru değildir.⁶⁴¹

Vedud, Kur'ân'ın kadın ve erkeğin yaratılış serüvenini anlatırken, cinsler arasındaki ayrımı ele almasına rağmen, atfedilen değer konusunda önemli bir farka değinmediğini savunmaktadır. Dolayısıyla o, farklılık vurgusu yapan ifadelerin kadınların erkeklerden daha fazla veya daha az kısıtlamayla karşı karşıya getirilmesi ile ilgili herhangi bir sınırlama olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Kur'ân, ana konularını sunarken kadını erkeğin bir türü olarak tanımlamak yerine her iki cinsi de kendilerine eşit potansiyel verilmiş insan türünün iki kategorisinde ele almaktadır. Kur'an her iki türü içinde yaratılış ve vadettiği mükâfat veya ceza açısından herhangi bir ayrım yapmamaktadır.⁶⁴²

Kadının erkeğe nazaran biraz daha hassas ve daha naif bir tabiata sahip olduğu bilinen bir husustur. Nitekim son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalar bu durumu gözler önüne sermektedir. Kadının yaratılış bağlamında erkekten farklı oluşu klasik dönemde genel olarak bir eksiklik ve bir zayıflık olarak değerlendirilmiştir. Vedud, bazı müfessirlerin ilk yaratılışla ilgili teferruat azlığı nedeniyle Hz. Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını iddia eden Kitab-ı Mukaddes'e dayandırma gereği hissettiklerini belirtmektedir.⁶⁴³ O, Kur'an'da yaratılışla ilgili olan bu bilginin ayrıntısına inilmemesini üç sebebe bağlamaktadır. Bunlardan ilki okuyucunun anlatılanı anlaması için yeteri kadar bilgiye sahip olması, ikincisi ayrıntıların Kur'ân'ın o anda işaret ettiği noktanın önemsiz olması, üçüncüsü Kur'ân'ın zaten eksiklik arz ettiği gaybî bir bilgiye atıfta bulunmasıdır.⁶⁴⁴ Tuksal'a göre, kadının kaburga kemiğinden yaratılması ahlaki açıdan bir sorun içermemektedir. Ahlaki açıdan sorun içeren kısmı kaburga kemiği gibi eğri olduğu söylemidir. Kadın, bu

⁶⁴¹ Barlas, **Believing Women in Islam**, 134.

⁶⁴² Vedud, **Kur'ân ve Kadın**, 37.

⁶⁴³ Vedud, **Kur'ân ve Kadın**, 44.

⁶⁴⁴ Vedud, **Kur'ân ve Kadın**, 44-45.

eğrilik söyleminden dolayı kulluk noktasında geri plana atılmaktadır.⁶⁴⁵ Tuksal'ın bu konudaki söylemi isabetli kabul edilirse şayet burada tartışılması gereken asıl mesele; kadının yaratılış maddesinin ne olduğundan ziyade ona bu sebeple yüklenen mana olacaktır. Kaldı ki kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılıp/yaratılmadığı ile ilgili realite önemli bir tartışma konusu haline getirilmemelidir. Burada üzerinde durulması gereken asıl konu ona kaburga söylemi bağlamında atfedilen değer olmalıdır.

Barlas'a göre Müslümanlar, evlilik ve boşanma konularında ataerkilliği ve cinsiyet eşitsizliğini Kur'an'da belirli ayetlere göre kadın ve erkeğe farklı muamelelere dayanarak okumaktadır. Bundan erkeklerin ve kadınların sadece biyolojik olarak farklı olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu, İslam'da eril ve dişil ayrımının kesin olarak yapıldığına dair bir görüştür. Kadının erkekten sonra ve erkeğe hizmet etmek üzere yaratıldığı iddiası hem erkek üstünlüğünü hem de İlahî olanın erkekleri tercih ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bir başka iddia ise Allah'ın erkeklere kadınlardan daha üstün bir derece verdiği'dir. Erkek kadın üzerinde koruyucu olarak kabul edilirken, kadının çocuk sahibi olma dışında çok fazla faaliyette bulunmayan bir varlık olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Yalnızca biyolojik kapasiteleri ile iki cinsiyetin ayrılması yanlıştır. Kadının korunmasından kocası, babası ya da erkek kardeşi sorumludur. Fiziksel ve zihinsel güçler bakımından erkekle eşit değildir. Biyolojik işlevlerin kadını erkeğe tabi olmaya zorlayacağı düşüncesi onun anatomisi bağlamında belirlenmiş bir kaderdir. Bununla birlikte kadınla ilgili İslam adına yapılan bu türden okumalar Kur'an'ın öğretilerinden değil, Müslüman yorumcuların kendi fikirlerini Kur'an'da detaylı bir şekilde yorumlayarak meşrulaştırma çabalarından kaynaklanmaktadır.⁶⁴⁶

Kur'an-ı Kerim Hz. Âdem ve eşinden bahsederken onun adından ve nasıl yaratıldığına değinmemektedir. Kadın ve erkek, Allah'ın yasak kıldığı işi yapmaları sebebiyle her ikisi de eşit muamele görürler. Daha sonraki Müslüman yorumları özellikle kadının rolüyle ilgili olarak, Yahudi-Hıristiyan anlatılarını da içine alan bir literatür oluşturmuştur. Buna göre kadınların doğası her zaman kötülükten yanadır.

⁶⁴⁵ Tuksal, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, 76.

⁶⁴⁶ Barlas, **Believing Women in Islam**, 7.

Kadının, Allah'ın yolunda giden eşini yoldan çevirmesi görüşünün, Yahudilik ve Hristiyanlıkta kabul görmesi durumu söz konusudur. Bu durum kadınlara büyük sorunların sebepleri şeklinde davranılması gerektiği anlamına gelmemelidir.⁶⁴⁷ Kadını aşağılayan, onun itikadını zayıf konuma düşüren düşünceler kimi zaman dini metinlerle de desteklenmiştir. Nitekim Tevrat ve İncil'de geçen Âdem ve Havva'nın Cennet'ten çıkarılma⁶⁴⁸ olayları buna birer örnek teşkil edebilir. İtikadî açıdan zayıf olan kadının eşini de teşvik etmesi sonucu günah işlemeleri ve her ikisinin de Cennet'ten kovulmalarına dair inanç gerek Yahudilikte gerekse Hristiyanlıkta mevcuttur. Bu düşüncenin doğruluğunu kabul edersek şayet o halde Tanrı'nın adaletli olup/olmayışı sorgulama meselesi haline getirilecektir. Zira Tanrı adaletli ise ve Cennet'ten çıkarılmada erkeğin herhangi bir hatası yoksa o halde neden sadece kadına bu yaptırımı uygulamamıştır? Her ikisine de uyguladığı bu sistem onun adaleti gereği olarak kabul edilirse ve suçun yalnızca kadında olduğu varsayılırsa Tanrı neden hatasız olan erkeği de Cennet'ten çıkarmak suretiyle cezalandırmıştır? Bu durumda her iki anlayışta da bir çelişki söz konusudur. Tanrı'nın adaletsiz olması ve yarattıklarına haksızlık yapması durumu muhaldir. Kur'an ise yapılan hatanın hem kadın hem erkek tarafından gerçekleştirildiğini, bu konuda her ikisinin de yasağı çiğnediğini belirtmektedir.⁶⁴⁹ Nitekim onların hataları neticesinde tövbeleri kabul edilmesine rağmen; Cennet'ten menedildikleri görülmektedir.⁶⁵⁰

İslam'da kadınlara yönelik olumsuz algının oluşmasını sağlayan Kur'an ayetlerinin yorumlanmasından kaynaklanan farklılıklar, günümüz Müslüman toplumlarının çoğunda ön plana alınmıştır.⁶⁵¹ Ona göre metinler çokanlamlı olduğu ölçüde değişken okumalara açıktır. Bu sebeple insanların neden belirli bir tarzda okuduklarını veya neden bir okumayı diğerine tercih etme eğiliminde olduklarını açıklamak için yalnızca bir metne bakılmamaktadır. Bu durum özellikle tarihsel, dilsel, edebi ve psikolojik bağlamlarından kopartılan ve daha sonra çeşitli kültürlerde sürekli olarak yeniden anlamlandırılan Kur'an gibi kutsal bir metin için geçerlidir.⁶⁵² İslam'ın

⁶⁴⁷ Keddie, **Women in the Middle East**, 34.

⁶⁴⁸ Bk. Tekvîn, 3/17; Timoteosa Birinci Mektuplar, 2/14.

⁶⁴⁹ Bk. A'raf, 7/22; Tâhâ, 20/121-122.

⁶⁵⁰ Bk. Bakara, 2/36; A'raf, 7/24.

⁶⁵¹ Barlas, **Believing Women in Islam**, 9.

⁶⁵² Barlas, **Believing Women in Islam**, 5.

ataerkil okumalarının yapılmadığı, teoride İslam ile pratikte İslam arasında eşit derecede önemli bir ayırım yapılması gerekmektedir. Bir yanda İslam diğer yanda hâlihazırda var olan ataerkil uygulamalar mevcuttur. Ona göre, yapılacak ayırımın bu iki farklılık arasında olması gerekmektedir.⁶⁵³ Kadın ve erkeğin yaratılışı ile ilgili tartışmalar klasik dönemle günümüz arasında farklılık göstermektedir. Bu tartışmalar her dönemde var olagelmiştir. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi adına ilâhî mesajın kadına nasıl hitap ettiği incelenecektir.

3. 1. 2. İlahi Mesajın Kadına Hitabı

Kur'an'ın hitabı hem kadın hem de erkeğedir. Ayetler her iki cinse genel manada hitap etmekle birlikte, ayrıca sadece kadına ya da erkeğe mahsus ibareler de bulunmaktadır. Kur'an'daki emir, nehiy ve fiil kiplerinde müzekker kalıpların çoğunluğu teşkil etmesi Kur'an'ın Arap dilinde indirilmesi nedeniyle bu dilin doğasından kaynaklanmaktadır. Kur'an'da yalnızca kadınlara hitap eden ayetler bulunmakla birlikte, özel olarak isimlendirilmiş sureler de bulunmaktadır. Kur'an'da kadın anlamına gelen bir surenin "Nisa" olması, İslam'da hem de Hristiyanlık'ta iffetli dini figür örneği olan Hz. Meryem'i anlatan "Meryem" suresinin olması Kur'an'ın kadına yönelik yaklaşımını anlamada yardımcı olmaktadır. Kur'an'daki kadın imajının incelenebilmesi için onun yaratılışı ve karşı cinsle olan münasebeti bağlamında ele alınması gerekmektedir.⁶⁵⁴

Kur'an'da ismiyle tanımlanan tek kadın Hz. Meryem'dir. Stowasser'ın iddiasına göre Hz. Meryem'in adı Kur'an'da İncil'den daha sık geçmektedir. Onun adı aynı zamanda bir Kur'an Suresi'nin⁶⁵⁵ başlığıdır. Kur'an, Hz. Meryem'i iffeti, itaati ve imanı nedeniyle "müminlere bir örnek" olarak övmektedir.⁶⁵⁶ Kur'an'da Hz. Meryem'in sıfatları arasında; onun Allah'ın özel lütfuna mazhariyeti,⁶⁵⁷ onun seçkin

⁶⁵³ Barlas, **Believing Women in Islam**, 11.

⁶⁵⁴ İlbey Dölek, "Tek Tanrılı Dinlerin Kutsal Metinlerinde Kadın İmajı ve Geleneğe Tezahürü". *Uluslararası Dünya Kadın Konferansı*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, 389.

⁶⁵⁵ Bk. Meryem, 19/1-98.

⁶⁵⁶ Stowasser, **Women in the Qur'an**, 67.

⁶⁵⁷ Hz. Zekeriyyâ'nın Hz. Meryem'in bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulmasıdır. Bk. Âl-i İmrân, 3/37.

bir kul oluşu,⁶⁵⁸ iffeti,⁶⁵⁹ Allah'a yakınlığı,⁶⁶⁰ arınmış ve üstün kılınması,⁶⁶¹ inzivaya çekilip ibadetle meşgul olması,⁶⁶² Hz. Cebrail ile görüşmesi,⁶⁶³ suskunluğu,⁶⁶⁴ Allah'ın onu rızıklandırması⁶⁶⁵ gibi özellikler yer almaktadır. Yine Kur'an, müminler için tasvir ettiği birçok kadın figür arasında, Hz. Yusuf'un Mısırlı efendisinin eşini örnek vermektedir.⁶⁶⁶ Anlatımda kadının kurnazlık, aşk, pişmanlık, dürüstlük ve sadakat temalarıyla ilgili birtakım özelliklerine değinilmektedir.⁶⁶⁷ Bu kıssa, Kur'ânî bir mecaz olarak, kadın tabiatının hem kötü ve hem iyi yönlerini temsil etmektedir. Aynı zamanda Kur'an'ın kadınla ilgili kıssaları içinde kadın psikolojisini derinden işlemektedir.⁶⁶⁸

Amine Vedûd'un yaptığı sınıflandırmaya göre Kur'ân'da bahsi geçen kadınlar; hakkında az bilgi verilenler, davranışları ve konuşmaları nakledilenler, sorumluluk üstlenenler olarak üç grupta incelenebilir.⁶⁶⁹ Hakkında az bilgi verilen kadınlara örnek olarak; Hz. Zekeriya'nın eşi,⁶⁷⁰ benâti,⁶⁷¹ Hz. Aişe,⁶⁷² Hz. Zeyneb,⁶⁷³ benât,⁶⁷⁴ İmra'h,⁶⁷⁵ İmra'ati Nuh⁶⁷⁶ verilebilir. Davranışları ve konuşmaları nakledilen kadınlara örnek olarak; Hz. Sâre,⁶⁷⁷ Züleyha,⁶⁷⁸ Nisva,⁶⁷⁹ Reyte binti Sa'ad,⁶⁸⁰ İmra'ati Lut,⁶⁸¹

⁶⁵⁸ Bk. Âl-i İmrân, 3/43.

⁶⁵⁹ Bk. Enbiya, 21/9.

⁶⁶⁰ Bk. Âl-i İmrân, 3/45.

⁶⁶¹ Bk. Âl-i İmrân, 3/42.

⁶⁶² Bk. Meryem, 19/16.

⁶⁶³ Bk. Meryem, 19/16-17.

⁶⁶⁴ Bk. Meryem, 19/26.

⁶⁶⁵ Bk. Meryem, 19/24-25.

⁶⁶⁶ Bk. Yusuf, 12/24.

⁶⁶⁷ Bk. Yusuf, 12/25.

⁶⁶⁸ Stowasser, **Women in the Qur'an**, 50.

⁶⁶⁹ Vedud, **Kur'ân ve Kadın**, 59.

⁶⁷⁰ Bk. Meryem, 19/5-7.

⁶⁷¹ Bk. Hûd, 11/78'de geçen Hz. Lut tarafından söylenen benim kızlarım veya (şehrimizin) kızları ifadesidir.

⁶⁷² Bk. Nur, 24/11.

⁶⁷³ Bk. Ahzâb, 33/37.

⁶⁷⁴ Bk. Ahzâb, 33/59. âyette geçen Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kızları veya onun şehrindeki kızlardır.

⁶⁷⁵ Bk. Tebbet, 111/4-5.

⁶⁷⁶ Bk. Tahrim, 66/10'da geçen Hz. Nuh'un eşidir.

⁶⁷⁷ Bk. Hûd, 11/71; Zâriyât, 51/29. Ayetlerde geçen Hz. İbrahim'in eşidir.

⁶⁷⁸ Bk. Yusuf, 12/23.

⁶⁷⁹ Bk. Yusuf, 12/30. ayette geçen Züleyha'nın kadın misafiridir.

⁶⁸⁰ Bk. Nahl, 16/92. ayette geçen ipliğini kuvvetle büktükten sonra çözen kadındır.

⁶⁸¹ Bk. A'râf, 7/83; Ankebut, 29/33, Hûd, 11/81, Hicr, 15/60, Neml, 27/57. âyetlerde anlatılan Hz. Lut'un karısıdır.

Meryem,⁶⁸² İmra'atan,⁶⁸³ Ezvâc'ün-Nebi,⁶⁸⁴ Havle binti Sa'lebe,⁶⁸⁵; Muhacirat,⁶⁸⁶ ba'd ezvâcihidir.⁶⁸⁷ Sorumluluk üstlenen kadınlara örnek; Hz. Havva,⁶⁸⁸ Hz. Meryem,⁶⁸⁹ Hannah,⁶⁹⁰ Hz. Asiye,⁶⁹¹ Umm,⁶⁹² Belkıs'tır.⁶⁹³ Kur'an, kadınlardan bahsederken onların günah vakasındaki rollerine değinmemektedir. Bir diğer ifadeyle günah kavramını her iki cinsiyetten birine atfetmemektedir. Hz. Meryem Kur'an'da ismen zikredilmektedir.⁶⁹⁴ Hz. Yusuf ile ilgili olay da isim verilmeden bir kadından bahsedilmiştir.⁶⁹⁵ Kur'an'da bir yerde menfi olarak kadın şahsiyete vurgu yapılmaktadır. Boynunda bir ipe Cehennem odununu taşıyan ve kafirlerin lanetlenmesine misal gösterilen Ebu Leheb'in eşidir.⁶⁹⁶

Kur'an'ın dikkat çekici özelliklerinden biri, kadınlara açıkça hitap etmesidir. Bu durum kadın ve erkeğin mutlak ahlaki ve manevi eşitliğini ilan etmektedir. Kur'an'da Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar için,⁶⁹⁷ inanan erkekler ve kadınlar için,⁶⁹⁸ sabreden erkekler ve kadınlar için, iffetlerini koruyan erkek ve kadınlar için Allah'ın hazırladığı büyük ödülünden⁶⁹⁹ bahsedilmektedir. İbadet, iyilik ve erdem sahibi olmak, yüksek mânevî dereceler ve ödüller elde etmek bakımından kadınla erkek arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Her iki cins, dindarlık ve ahlâkta iyi insan olmak adına fırsat eşitliğine sahiptir.

Erdemler ve etik niteliklerle gelen mükâfat kadın-erkek cinsiyetini dengelemektedir. Kur'an, insanın ahlaki durumunun mutlak özdeşliği hakkında net bir

⁶⁸² Bk. Tâhâ, 20/40 ve Kasas, 28/7. ayette geçen uht-u Mûsâ, Hz. Musa'nın kız kardeşidir.

⁶⁸³ Bk. Kasas, 28/23. ayette geçen Medyenli iki kadındır.

⁶⁸⁴ Bk. Ahzâb, 33/28. ayette geçen Hz. Muhammed'in (s.a.v.) eşleri, aynı zamanda Ümmühât'ül Mü'minin inananların anneleri olarak da bilinirler.

⁶⁸⁵ Bk. Mücâdele, 58/1. ayette işaret edilen kişi Evs'in eşidir.

⁶⁸⁶ Bk. Mümtehine, 60/10. ayette işaret edilenler kadın muhacirlerdir.

⁶⁸⁷ Bk. Tahrim, 66/3. ayette geçen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eşlerinden birkaçıdır.

⁶⁸⁸ Bk. Bakara, 2/35, Nisâ, 4/1, A'râf, 7/12. ayetlerde geçen Hz. Âdem'in eşidir.

⁶⁸⁹ Bk. Al-i İmrân, 3/36-37. ayetlerde geçen Hz. İsa'nın annesidir.

⁶⁹⁰ Bk. Al-i İmrân, 3/35. ayette geçen kadın Hz. Meryem'in annesidir.

⁶⁹¹ Bk. Kasas, 28/9, Tahrim, 66/11. ayetlerde kastedilen Firavun'un karısıdır.

⁶⁹² Bk. Tâhâ, 20/38, Kasas, 28/7. ayetlerde geçen Ümmü Musa Hz. Musa'nın annesidir.

⁶⁹³ Bk. Neml, 27/23. ayette geçen Sebe Melikesidir.

⁶⁹⁴ Bk. Meryem, 19/25.

⁶⁹⁵ Bk. Yûsuf, 12/24.

⁶⁹⁶ Bk. Tebbet, 111/4-5.

⁶⁹⁷ Bk. Ahzâb, 33/35.

⁶⁹⁸ Bk. Tevbe, 9/71.

⁶⁹⁹ Bk. Ahzâb, 33/35.

açıklama yapmaktadır. Nasıl ki mükâfatlar cinsiyetten bağımsız olarak veriliyorsa, cezalar için de aynı durum söz konusudur. Erdemin doğasına ilişkin toplumsal cinsiyet temelli anlayışı, Kur'an'ın etik eşitlikçiliğinin açık bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Kur'an'da "Erkek olsun kadın olsun hiç kimsenin amelinin boşa gitmesine izin verilmeyeceğine"⁷⁰⁰ dair ibare erkek ve kadının aynı özden geldiğini ve dürtüleri bakımından benzerliğini ifade etmektedir.⁷⁰¹

Erdemli davranışlarda bulunan kadın ve erkeklerin eşit şekilde mükâfatla müjdelenmesi veya tam tersi kötü işler yapan kadın ve erkeklerin eşit şekilde eşleştirilmesi, Kur'an'ın her iki cinsten de aynı ilkelere göre yaşamasını beklediğini ve insan olmaları bakımından eşit gördüğünün kanıtıdır. Kur'an, ahlaki bireysellik kavramına önem verilmesini istemektedir. Burada kadın olsun erkek olsun, her insanın iman ve takva için çabalaması durumu söz konusudur. Kadın da erkekte kendisinden sorumludur. Kur'an, ahlaki bireyselliği vurgularken, kişinin nasıl bir insan olduğunu biyolojik farklılıklara bağlamamaktadır. Kur'an, kadınların biyolojik olarak erkeklerden farklı oldukları için aynı zamanda ahlaki veya sosyal olarak eksik, zayıf ve erkeklerden aşağı konumda oldukları söyleminde değildir.⁷⁰²

Kadınlarla ilgili olarak Kur'an'a yöneltilen tenkitlerden biri; erkeklerin kadınlar üzerinde hâkim olmasıdır.⁷⁰³ Özellikle ayette geçen kavvam⁷⁰⁴ kelimesi açıklanırken; koruyucu, gözetici, nezaret edici, sorumluluk sahibi olarak ifade edilmesi Kur'an'ın ruhuna daha uygundur. Sözü edilen ayetten erkeğin kadından üstün olduğu sonucunu çıkarmak doğru olamaz. Esasında nezaret etmek, sorumlu olmak, gözetmek şeklindeki yorumların altında da bir tür üstünlük anlamı gizlidir. Ancak buradaki üstünlük ontolojik anlamda olmayıp, erkek ve kadının karşılıklı konumlarıyla ilgili olarak erkeğe tanınan bir inisiyatifdir. Bir başka eleştiri meselesi; erkeğin kadın karşısındaki avantajlı konumudur. Bu avantaj aile reisi olmakla mümkündür. Bu durum sadece eşler arası ilişkiler için söz konusudur. Aile içi ilişkiler dışında kadın

⁷⁰⁰ Bk. Âl-i İmrân, 3/195.

⁷⁰¹ Ahmed, **Women and Gender in Islam**, 64-65.

⁷⁰² Barlas, **Believing Women in Islam**, 145.

⁷⁰³ Kırbaçoğlu, "Kadın Konusunda Kuran'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", 260.

⁷⁰⁴ Bk. Nisâ, 4/34.

bağımsızca hareket etme hakkına sahiptir. Erkeğin bu avantajlı konumunun,⁷⁰⁵ onun fiziki bakımdan daha güçlü ve dayanıklı olmasından, ayrıca aile reisi olarak fertlerin geçim sorumluluğunu yüklenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Erkeklerin kavvam⁷⁰⁶ olduğu ifadesi, kadınlar hakkında yetkili olduğu veya onların tüm bakımını üstlendiği şeklinde mi yorumlanmalıdır? Kadınların erkeklere benzer hakları vardır, ancak erkeklerin onların üzerinde bir derecesi olduğu⁷⁰⁷ ibaresi toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgilenenler için çok önemlidir. Her iki ayetin ele alınış biçimi hem feminist teologların anlayışlarını hem de Kur'an'a yönelik belirli yaklaşımların sınırlarını göstermektedir. Geleneksel yorumlar kadın itaatini ve erkek otoritesini vurgularken, çağdaş görüşler erkeklerin evlilik görevlerinin maddi yönünü vurgulama eğilimindedir. Kavvam kelimesi, Arapça ayakta durmak anlamına gelen terimden türemiştir. “Duran” veya “ayakta duran” kişiyi ifade eder, böylece potansiyel olarak hem yetki hem de sorumluluğu kapsar. Erkeklerin kavvamlık rolünü hem genel olarak kadınlar üzerindeki ilâhî lütfuna (Allah'ın bazılarını bazılarına üstün kıldığına göre) hem de erkeklerin mali sorumluluğuna bağlaması fikri klasik yorumcular tarafından kabul edilmiştir. Bazı müfessirler, erkeklerin mali yükümlülüklerinden çok kadının eksik yönlerine dikkat çekerken, bazıları ise erkeğin üstünlüğünü kabul etmiştir.⁷⁰⁸ Buna ilave olarak kavvam kelimesi, sözlük anlamı itibarı ile erkeğin eşinin ihtiyaçlarından sorumlu olması ve onu koruyup kollamasıdır.⁷⁰⁹

Berktaş'a göre İslam'da kadın bedeni üzerinden ortaya atılan fitne kavramı, onun toplumsal olarak denetlenmeye maruz kalmasının sonucunda örtünmeye mecbur bırakılmasının meşru gerekçesini oluşturmuştur.⁷¹⁰ Berktaş'ın bu düşüncesinin doğru olduğu kabul edildiği takdirde; İslam'ın kadına karşı baskıcı bir tutum içerisinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce de doğruluk payı bulunmamaktadır. Zira İslam'da erkeğe olduğu gibi kadına da son derece önem verilmiş, hatta kadını pek çok kötülükten korumak için tesettür farz kılınmıştır. Tesettür kadının özgürlüğünü

⁷⁰⁵ Bk. Nisâ, 4/34.

⁷⁰⁶ Bk. Nisâ, 4/34.

⁷⁰⁷ Bk. Bakara, 2/228.

⁷⁰⁸ Ali, **Sexual Ethics and Islam**, 117-118.

⁷⁰⁹ İbrahim H. Karslı, **Kur'an Yorumlarında Kadın**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, 142.

⁷¹⁰ Berktaş, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, 11.

kısıtlamak için değil, karşı gelebilecek kötülüklerden onu korumak, muhafaza etmek içindir. Burada bir kısıtlama değil, aksine özgürleştirme söz konusudur.

Kur'an pek çok kadın örneği sunmaktadır. Ayrıca olumlu kadın örneklerinin yanı sıra olumsuz olanlara da yer vermektedir. Hz. Nuh ve Hz. Lut peygamberlerin eşleri, İlahi boyutun insanlıkla etkileşiminde kadının çeşitli görevlerini temsil ederler. Onların, kötülükten doğruluğa, ihanetten vefaya, putperestlikten inanca kadar pek çok özellikte olduğu görülmektedir. Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşleri İlahi vahye karşı isyan örnekleridir. Onların bu durumuna ilişkin Kur'an'daki uyarı niteliğinde dersler vardır.⁷¹¹ Ayetin asıl teması peygamber evinde bir kadının isyanı ve cezasıdır. Burada Allah'ın adil oluşuna bir misal bulunmaktadır. Öyle ki peygamber eşi dahi olsa günah işleyenler Allah'ın adaleti gereğince cezalandırılır. Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşleri insanlar için olumsuz model olarak kabul edilmesinin yanı sıra burada özgür iradeyi, ahlak ve inanç konularına eşlik eden sorumluluk örneği vardır. Bir kadın, hatta bir peygamber eşi dahi özgür iradesine ilişkin eylemlerde bulunarak sonuçlarına katlanacaktır. Bir diğer ifadeyle fiillerinin karşılığında özgür iradesi neticesinde verdiği kararının niteliğine göre ebedi karşılığını alacaktır.⁷¹²

Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşlerine dair verilen örneklerden yola çıkarsak; aile içinde olumlu meselelerin yanı sıra olumsuz durumlar da ortaya çıkabildiğini görmekteyiz. Bunların başında inanç sorunu gelmektedir. Hatta bu sorunlar aile içini aşip toplumsal boyuta taşınabilir. Mesela Kur'an, Hz. Nuh'un karısının putlara olan bağlılığının anlatılması durumu hem Allah'a inanmama hem de eşine karşı olan görevlerini yapmama, onun yanında olmama şeklinde değerlendirmektedir. Dolayısıyla Hz. Nuh'un karısı eşine karşı görevlerini yerine getirememiş, ona destek olmamış, aksine insanları onun yolundan ayırmaya çalışmıştır.⁷¹³

Kur'an'da olumsuz kadın figürlerin yanı sıra olumlu kadın figürler de bulunmaktadır. Asr-ı Saadet bize bu konuda örnek teşkil etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber döneminde ilk Müslüman kadınlar mescitte ibadetlere katılarak, Hz.

⁷¹¹ Bk. Tahrîm, 66/10.

⁷¹² Stowasser, **Women in the Qur'an**, 39-40.

⁷¹³ Stowasser, **Women in the Qur'an**, 41.

Peygamber'in konuşmalarını dinlemişlerdir. Diğer konularda olduğu gibi inanç alanında da hitaba muhatap olmuşlardır. Hz. Peygamber, kadınların da söz hakkı olduğu fikrini benimsemiş ve onların sorularını cevaplamıştır. Erkeklerin kendilerini Kur'an öğrenme konusunda geride bıraktıklarından şikâyet eden kadınlar, Hz. Peygamber'den onlara yetişmeleri için ek zaman talep etmişler ve bu konuda başarılı olmuşlardır. Ahmed'e göre kadınların Hz. Peygamber'e Kur'an hakkında sordukları en önemli soru, Allah'a ve peygamberine iman noktasında Kur'an'ın neden sadece erkeklere hitap ettiği'dir. Bu soru, Kur'an ayetlerinin erkeklere olduğu kadar kadınlara da açıkça hitap etmesine neden olmuştur.⁷¹⁴ Hz. Peygamber'in, kadınların fikirlerine önem vermesi alışkanlığı, sözlerinin sosyal açıdan önemli olduğunu kabul etmesi, onun ölümünü takip eden yıllarda Müslüman toplumunun bir özelliği olmaya devam etmiştir.⁷¹⁵

Reşît Rızâ'ya göre Allah kadın ve erkeği aynı derecede kabul etmiş fakat erkeğe aile reisliği gibi özel bir görev vermiştir. Erkeğin kadına karşı görevleri olduğu gibi kadının da erkeğe karşı görevleri bulunmaktadır. Her iki cinste birbirinin haklarına saygı göstermek durumundadır. Aile hayatı sosyal bir müessesedir. Ailenin menfaati için uzlaşılmalı konularda görüşüne müracaat edilen bir başın bulunması gereklidir ki bu da aile reisi olan erkektir. Ailenin menfaatini sağlamayı erkek daha iyi bilir. Bu sebeple erkek kadının korunmasını da geçimini de üstlenmelidir.⁷¹⁶ Burada erkeğin aileyi geçindirme rolü ön plandadır. Ancak günümüz gelişen şartları kadın ve erkeği çalışmaya, ekonomik alanda etkin kılmaya yönlendirmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın çalışmasına ve sosyal hayatta etkin kadına nasıl baktığı incelenmelidir.

3. 1. 3. Kur'an'da Çalışan ve Haklarına Sahip Çıkan Kadın Prototipi

Kur'an'da kadınlara önem veren ibareler mevcuttur. Kur'an'da kadınların evden dışarı çıkarılmaması, eğitim ve çalışma haklarının ellerinden alınması, kadınların aktif olarak hayata katılmalarını engelleyen, eğitim ve çalışma haklarını ellerinden alan hiçbir ifade mevcut değildir. Aksine Kur'an, kadına değer veren, ona

⁷¹⁴ Bk. Ahzâb, 33/35.

⁷¹⁵ Ahmed, **Women and Gender in Islam**, 72.

⁷¹⁶ Reşîd Rıza, **Tefsîrü'l-Menâr**, Hey'etü'l-Mısriyye, Kahire, 1990, 2/375-380; İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, 3/904.

insan onuruna yakışır şekilde hitaplarda bulunmaktadır. Kadının çalışmasını yasaklayan, kendini tamamen eve hapsedmesini tavsiye eden herhangi bir ifade bulunmamaktadır. İslam’da kadının çalışması ve sosyal hayatta aktif olması yasaklanmamakla birlikte sınır ve şartları belirlenmiştir. Belirlenen sınır ve şartlar kadının çalışma hayatında geri planda kalmasını değil bilakis ona zarar verecek durumlardan kendini koruyabilmesi içindir.

Günümüz değişen sosyal şartlar sebebiyle erkeklerin yanı sıra kadınların da çalışma hayatında aktif olmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu sebeple ailede yalnızca erkeğin çalışma hayatında aktif olması anlayışı her şartta geçerli bir durum değildir. Gerekliği takdirde kadın ve erkek birbirlerinin görevlerini üstlenebilir, destek olabilirler. Ancak kadın ve erkek arasında görev taksiminin belirli bir şekilde ilerlemesi gerekmektedir. Kur’an’da “kadınlara ve erkeklere çalıştıklarından bir pay vardır”⁷¹⁷ ifadesi gereği kadını çalışmaktan menetme düşüncesi doğru değildir. Buna rağmen kadın ile erkeğin çalışma hayatında eşit olduğu düşüncesinin benimsenmesi gerek kadının fitri yapısının gerekse çocukların yetiştirilmesi, görevleri üstlenmesi açısından problemler meydana getirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.⁷¹⁸ Dolayısıyla dünyevi ihtiyaçların karşılanmasının yanı sıra ahiret yurdunu da unutmayıp onun için de çalışılması gerektiği unutulmamalıdır.

İslam’da kadının kamuda görev alması yasak değildir. Mümin erkeklerin ve mümin kadınların birbirlerinin velileri⁷¹⁹ olmasından maksat kamu görevi olabilir. Bu durum kadın için kamu görevinde çalışabilmesi maksadıyla verilmiş bir ruhsat olup, zorunluluk söz konusu değildir. Kadının asıl vazifesi evinin ve çocuklarının bakımını üstlenmektir. Duruma ve şartlara göre çalışması ikinci sıraya alınabilir.⁷²⁰ Buna rağmen Kur’an, kadının çalışmasını yasaklamamaktadır. Kur’an, bazı fiilleri açıkça yasaklarken, bu fiilleri kadınların yaptıkları belirli bir iş türüyle ilişkilendirmez. Bu nedenle kadınlar ticaret, öğreticilik, ekim, hasat gibi meslekleri icra edebilir.⁷²¹ Bir

⁷¹⁷ Bk. Nisâ, 4/32.

⁷¹⁸ Osman Eskicioğlu, “İslam’da Kadının Yeri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 8, 1994, 87.

⁷¹⁹ Bk. Tevbe, 9/71-72.

⁷²⁰ Eskicioğlu, “İslam’da Kadının Yeri”, 90.

⁷²¹ Joseph, *Encyclopedia of Women*, 6.

diğer ifadeyle Kur'an'da yapılması haram olan işler açıkça belirtilmiş olup hem kadın hem erkek için geçerlidir. Dolayısıyla kadın için şartlar ve imkanlar dahilinde İslam'a uygun olmak şartıyla çalışmasında bir sakınca yoktur. Hz. Peygamber döneminde de kadınların aktif görevlerde bulduklarına dair bilgilere rastlanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatından pek çok bilgi Hz. Aişe tarafından verilmiştir.

Asma Afsaruddin'e göre Modern İslamî yorumlar kamusal alanda kadınların rolleri konusunda sınırlı bir görüş yelpazesine sahiptir. Kadınların eş ve anne olarak rollerini vurgulamakta fakat gerekli olmadıkça onların kamusal alana erişimlerini sınırlandırmaktadır. Özellikle Kur'an'da geçmeyen Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın kaburga kemiği meselesi kadınların ev içerisindeki rollerine ilâhî bir destek sağlamak için bahane oluşturmaktadır. Oysa kadın aile içinde aktif olduğu gibi çalışma hayatına da etkin katılım sağlamalıdır.⁷²² Fakat bu tutum kadını çalışma konusunda zorunlu kılmamalıdır. Gerekli şartlar ve imkanlar sağlandığı takdirde kadın çalışma hayatında kocasına yardımcı olmalı, erkekte ev içi rollerde karısına destek vermelidir.

Kadınların çalışmasını uygun görmeyen pek çok düşünürün yanı sıra onların çalışmasında herhangi bir mahzur görmeyen İslam alimleri de vardır. Bu alimlerden biri İbn Rüşd'tür (ö. 595/1198). O, kadının çalışmasının yasak olmadığı düşüncesindedir. İbn Rüşd, kadınların devlet işlerinde çalışmasında bir sakınca görmemektedir. Kadınların tek görevi yalnızca çocuk bakmaktan ibaret değildir. Onlara yüklenen birtakım görevler aklî melekelerini ve büyük işlere olan kabiliyetlerini yok etmektedir. Kadın, eşine yük olarak yaşadığı müddetçe fazilet ve yüksek şahsiyet sahibi olamaz.⁷²³ Esasında kadının çalışmasını bir güç gösterisi olarak değerlendirmek yerine sosyal hayatta üretken, faydalı birey olmayı hedef edinmek daha yerinde olacaktır. Böylece kadın ve erkek arasındaki çatışma, kendini ispat etme çabaları yerini karşılıklı iş birliği ve dayanışmaya bırakacaktır.

⁷²² Asma Afsaruddin, *The First Muslims*, Oneworld Publications, England, 2007, 159.

⁷²³ İbn Rüşd, *Faslu'l Makâl el-Keşf an Minhâci'l-Edille*, ter. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2012, 40.

Kur'an-ı Kerim'e göre kadının annelik⁷²⁴ ve eşlik⁷²⁵ görevleri vardır. Modernizmin etkisiyle eğitim ve iş hayatındaki düzenlemeler ile kadın yeni sorumluluklar üstlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin iş hayatında giderek artan çalışma ile ondan kültürel ve geleneksel sorumluluklarını da yerine getirmeleri beklenmektedir. Bu sebeple kadın, geçmişten günümüze devam eden ataerkil geleneğin üzerine yeni sorumluluklarla karşı karşıya kalmıştır.⁷²⁶ İslam'da anne motifi merkezi bir rol oynamaktadır. Rahman ve Rahim isimleri de bu durumun bir tecellisidir. İslam'da kadına verilen değer Cahiliye dönemine nispetle kayda değer biçimde düzelmiştir.

Barlas'a göre Kur'an, kadına erkeğe itaat etmesini emretmemektedir. Erkeklerin erkek olmaları sıfatıyla kadınlara göre herhangi bir avantajı olduğu fikrini empoze etmemektedir. Kur'an'da erkeklerin Allah ile kadınlar arasında aracı olduğunu gösteren hiçbir ifade bulunmamaktadır.⁷²⁷ İbn Rüşd kadın ve erkeği eşit tutmaktadır. Kadın, tıpkı erkek gibi onun sahip olduğu haklara sahiptir. Kadın ve erkeğin zayıflık ve üstünlükleri değişebilir. Mesela bazı bakımlardan erkekten üstün, bazı durumlarda ondan zayıftır. Kadın, iyi bir asker olabilir. Nitekim Afrika'daki bazı kabileler buna örnektir.⁷²⁸

Çağdaş yaklaşımlardan bir kısmı İslâm'ı ötekileştirmek maksadıyla üretilen İslâm karşıtı söylemleri kabul edip, bu durumu gelenek karşıtı ideolojik bir söyleme dönüştürmektedir. Bu düşünce üzerinden Protestan bir tutumla yegâne kaynak kabul ettiği Kur'an'dan günümüz modern taleplerine uygun bir kadın tanımı üretmiştir. Esasında bu bir çıkmazdır. Bu iddiaya göre gelenekte kadının yaratılış gayesi anlaşılmamış, erkeğin baskın tutumuyla aşağılanmıştır. Oysa çağdaşçı yaklaşımda Kur'an bağlamında kadın erkeğe eşit bir konuma sahiptir. Örneğin çağdaşçı Kur'an yorumuyla değerlendirilmiş bir düşünceyle kadın mirastan eşit pay almaktadır. Yine

⁷²⁴ Bk. Meryem, 19/14; Ankebut, 29/8; Enbiya, 21/90; Meryem, 19/32; Neml, 27/19; Kasas, 28/10-13; İsrâ, 17/23-24; Hud, 11/71-72; Enam, 6/151; Lokman, 31/14-15; Ahkaf, 46/15; İbrahim, 14/41; Ahkaf, 46/17; Zariyat, 51/29; Nuh, 71/28.

⁷²⁵ Bk. Yusuf, 12/21-32; Yusuf, 12/50-51.

⁷²⁶ Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", 307.

⁷²⁷ Barlas, **Believing Women in Islam**, 198.

⁷²⁸ İbn Rüşd, **Faslu'l Makâl**, 40.

geleneksel yaklaşımın çokeşliliği kabul etmek suretiyle onun aşağılandığı düşüncesinin aksine, bu yaklaşımlara göre Kur'an'da tek eşlilik esastır. Buna rağmen çağdaş yaklaşımların gelenekte gördüğü olumsuz kadın tutumunun pratik hayatta gerçek bir karşılığı bulunmamaktadır.⁷²⁹

XIX. yüzyılın en ünlü isimleri arasında Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ gibi alimler bulunmaktaydı. Onlar zamanı siyâsî, ekonomik, sosyal, ilmî ve eğitimsel gelişmelerine uygun hale getirmeye çalışmışlardır. Kendilerini, Hz. Peygamber ve ashâbının yaşamına benzer dengeli bir İslam'ı benimseyen Müslümanlar olarak görmüşler, Hz. Peygamber ve ashâbının yaşamını İslam'ın bir parçası olarak benimsemişlerdir. Bu bağlamda kadın konusunu gündeme getirmişlerdir.⁷³⁰ Müslüman toplumlarda tartışılmakta olan durum kadınların erkeklerden aşağı olduğu ideolojisi olmaktan ziyade, kadınların statüsünün boyun eğdirme olarak kalmasını sağlayan gelenektir. Bunun başında erkek otoritesine dayanan sonradan oluşturulmuş düşünceler gelmektedir.⁷³¹ Gelenekte yapılan yanlışlarda olduğu gibi kadını fitnenin baş kaynağı ilan etmek ve burada erkeklerin zaafı ve yanlış tercihleri yerine kadına suç atfetmek önemli bir hatadır. Bu hatanın önemli sebeplerinden biri, kadın olmayı ontolojik, bir diğer ifadeyle değiştirilemeyecek ve düzeltilmeyecek şekilde kötü olarak gösteren yaklaşım olmuştur. Bu bağlamda Kur'an'ın kadın konusundaki ibareleri incelendikten sonra İslam'ın kadınla ilgili ortaya koyduğu temel prensiplere değinilecektir.

4. 2. İslam'ın Kadınla İlgili Ortaya Koyduğu Temel Prensipler

İslam'ın kadınla ilgili ortaya koyduğu temel prensipler başlığı altında sünnetullah fitratullah ve sıbgatullah çerçevesinde İslam'ın kadına bakışı meselesine değinilecektir. Yaşama kaynaklık eden değerlerin temel niteliği, kalıcılık ve evrenseldir. Bu evrensellik ve kalıcılık, değerlerin ilâhî olanla irtibatından

⁷²⁹ Mehmet Paçacı, "Çağdaşçı "Kur'an'da Kadın" Yorumunun Eleştirisi", **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, ed. Bilal Gökür vd., İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2010, 578.

⁷³⁰ Emad Hamdeh, **Salafism and Traditionalism Scholarly Authority in Modern Islam**, Cambridge University Press, New York, 2021, 10.

⁷³¹ Fatima Mernissi, **Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Muslim Society**, Saqi Books, Londra, 2011, 25.

kaynaklanmaktadır. Buna işaret etmek üzere değerler Kur'an'da fitratullah⁷³² sünnetullah,⁷³³ sıbgatullah⁷³⁴ şeklinde Allah'a izafe edilerek yüceltilirler. Değerlerin Allah'a bağlanması, her zaman bir ümidin var olması duygusunu canlı tutan dayanak noktasıdır. İnsan onurunun varlığı ve devamı; iman etmek, doğruya yönelmek, değer üretmek ve hayatın üzerine oturduğu kavramları korumak için mücadele vermektir.

3. 2. 1. Sünnetullah Fıtratullah ve Sıbgatullah Çerçevesinde İslam'ın Kadına Bakışı

Sünnetullah, Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında Kur'an'a has bir tabir ve terimidir. Kur'an'da sünnet kelimesindeki "sürekli, düzenli ve özgün uygulama" anlamı Allah'a nisbet edilmek suretiyle Allah'ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğu işaret edilmiştir. Sünnet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de ikisi çoğul olmak üzere (sünen) on altı yerde geçmektedir. Bunların dokuzu Allah'a veya O'nun yerini tutan zamire izafe edilerek Allah'ın sünneti manasını taşımaktadır. Diğerleri, Allah'ın geçmiş ümmetlere veya onlara gönderdiği peygamberlere uyguladığı nizam anlamındadır. Doğuştan medeni bir varlık olan insan için belirlenmiş sosyal kanunlar (sünnetullah) vardır. Kur'an'da bu kanunlar geçmiş milletlerin başından geçen olaylarla ortaya koymakta, peygamberleri bu yasaları öğretmek için gönderildiğini, bunlara göre yaşayan toplulukların mutluluğa erdiğini, kanunlara uymayanların ise yok olup gittiğini haber vermektedir.⁷³⁵

Fıtrat insanın potansiyel olarak Allah'ı tanınması anlamında, evrenin yaratıcısının yalnızca Allah olduğunu bilmesi ve her doğanın, canlı ya da cansız fark etmeksizin İslam üzere doğduğunu kabul etmesidir.⁷³⁶ Allah'ın yaratma yasaları olan fitratullah bağlamında Adem'in eşyayı isimlendirmesi, meleklerin değişmeyen karakterine karşıt olmak üzere insanın bütün varlıkların yapısını tanımlama, onlar üzerinde hakimiyet kurma yetisine işaret etmektedir. Bu hakimiyet insanın doğasına

⁷³² Bk. Rum, 30/30.

⁷³³ Allah'ın toplumsal yasalarıdır. Bk. Ahzab, 33/38.

⁷³⁴ Bk. Bakara, 2/138.

⁷³⁵ İlyas Çelebi, "Sünnetullah", DİA, TDVY, 38, İstanbul, 2010, 159-160.

⁷³⁶ Ebu Mansur Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, ter. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara, 2002, 21-22.

kadar uzanmaktadır. Burada yeni kavramsallaştırmalarda bulunmaktadır. Şöyle ki, insanın kendi doğasını sürekli yeniden şekillendirme imkânı, ideal ben ile ben'in idealleri arasındaki çatışmanın sınırına işaret etmektedir. İnsan fitratının donatıldığı yetilerin zamanlı ve yerli kullanımının yaratacağı ideal ben; hazların, arzuların güdümüyle ben'in kendisi için belirlediği ideallere doğru sürüklenmeye başlar. Bu sürüklenme, ben'liğin büsbütün kaybıyla sonuçlanır. Allah'ı unutanlara, Allah'ın kendi benliklerini unutturması⁷³⁷ bu noktaya işaret etmektedir.⁷³⁸

Fıtrat kavramının yanı sıra Kur'anî kavram olan *sıbgatullah* insanın yaratılış özü ile ilgilidir. İnsanın fitratının Allah'ın boyası ile boyanması; dünyaya geliş sırasında insana yüklenen olumsuz düşüncelerin reddedilmesidir. Bu düşünce tarihin uzun dönemleri boyunca erkek ile kadınların yaratılışları gereği farklı bir öze sahip oldukları düşüncesinin ortadan kaldırılmasıdır. Ayette ifade edilen “fitratullah” veya “sıbgatullah” kavramları, erkek ve kadın fark etmeksizin her iki cinsin aynı yaratılışa olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşımıyla Kur'an insana dair mevcut anlayışa yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Allah'ın ahlaki yasaları olan sıbgatullah bağlamında değer temelli kişiliğin inşasında ilgi-bilgi-ahlak arasındaki metafiziksel gereklilik şöyle izah edilmektedir: İnsan, değerlerin aşkın olanla ilişkisinden dolayı, kendini sürekli tabiatın dışında metafizik bir alanla irtibatlandırmak istemektedir. Bu irtibat hali insanda hayret ve hayranlık duygusundan kaynaklanan bir ilgi ile başlamaktadır. İlgi, ardından bilgiyi getirir. Neyin iyi, neyin kötü, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilmek, bunlara göre yaşamayı yani ahlakı gerektirir. Ancak her bilme hali, doğru bildiğini yapmayı, yanlış bildiğinden de uzak durmayı mümkün kılmayabilir. İman bir motivasyon unsuru olarak devreye tam da bu anda girmektedir.⁷³⁹

Temel değerler sınırlarının dışına çıkılması birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. Müslüman toplumlarda kadınların ve erkeklerin sosyal hayatta birbirlerini karşıt olarak algılamaları bu duruma örnek olabilir. Sosyal hayatın

⁷³⁷ Bk. Haşr, 59/19.

⁷³⁸ Şaban Ali Düzgün, **Kimliksiz Hakikatler**, Otto Yayınları, Ankara, 2017, 20.

⁷³⁹ Düzgün, **Kimliksiz Hakikatler**, 42.

ayrımcılığının ortadan kalkması, her iki cinsin birbirlerine dostluk ve sevgi de verebileceklerini anlamalarını sağlar. Mernissi'ye göre kadın ve erkeği karşıt olarak gören birtakım ideolojiler, iki cinsiyeti ayırmaya çalışmakta ve erkekleri kadınları ezmek için yetkilendirmektedir.⁷⁴⁰ İslam'ın kadın ve erkeğe eşit şekilde verdiği değeri, tarihin hiçbir döneminde kadın ve erkeğe ayrı ayrı din ve kitap indirmedeğinden de anlaşılabilir. Kadın ve erkeğe ayrı şeriat gönderilmesi, insan olma açısından Sünnetullah'a aykırılık arz ederdi. Allah'a inanma ve ibadet etme bakımından kadın ile erkek arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildir.⁷⁴¹

Amine Vedûd *Kur'ân ve Kadın* adlı eserinde kadın ve erkek arasında farklılıkların olduğunu kabul etmekle birlikte bunun fitrattan kaynaklanmadığını iddia etmektedir. Bir başka ifadeyle o, aslında kadın ve erkek arasındaki farklılıklara nispet edilen değerler yüklemesini eleştirmektedir. Çünkü bu tarz yakıştırmalar, kadını fitri olarak yetersiz ve ruhen de eksik olarak tanımlamaktadır. Bu algıların sonucunda kadın, birtakım işleri yapmaya uygun görülmemekte, yetersiz olarak addedilmektedir. Erkek ise biyolojik açıdan kadından üstün ve daha önemli bunun yanı sıra kadının yapamayacağı işleri yapacak kapasitede ve güçte, lider aynı zamanda yönetici olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla erkek daha fazla imtiyaz sahibi, irâdesini kullanabilen varlık olarak algılanmaktadır. Bu algı kadının psikolojik olarak bastırılması ve erkeğin pek çok alanda kadından daha çok öne çıkması ve söz sahibi olması şeklinde kendini göstermiştir.⁷⁴²

Vedûd'a göre kadına atfedilen değer konusunda popüler ve baskın olan pek çok düşünce aslında Kur'ân'ın onayladığı fikirler değildir.⁷⁴³ Mesela yaygınlaşmış kanaatte çocuk dünyaya getirmek kadının en önemli işlevi olarak görülmektedir. Oysa ona göre Kur'ân'ın hiçbir yerinde çocuk dünyaya getirmenin kadın için en önemli görev olduğu ibâresi geçmemektedir. Kur'ân, kadının çocuk doğurma kapasitesini kabul etmekle birlikte, onu bu yeteneğe sahip insan şeklinde ifade etmektedir.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ Mernissi, *Beyond the Veil*, 40.

⁷⁴¹ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015, 241.

⁷⁴² Vedud, *Kur'ân ve Kadın*, 28-29.

⁷⁴³ Vedud, *Kur'ân ve Kadın*, 100.

⁷⁴⁴ Bk. Ahkaf, 21/15.

Ayrıca kadını yalnızca annelik görevini ifa etmekle sınırlandırmayan Kur'ân, doğum yapan kadına karşı saygı, sorumluluk ve şefkat gibi meselelerin üzerinde durmaktadır.⁷⁴⁵ Ancak Vedud'un bu görüşünde yanlışlık söz konusudur. Kur'ân'ın hiçbir yerinde çocuk dünyaya getirmenin kadın için en önemli görev olduğu ibâresi geçmese dahi bu durumun önemi açıkça ortadadır. Zira bir insanın geride bırakacağı en güzel işlerden biri iyi yetişmiş, ahlaklı bir salih evlattır.

İslam'da anne olmak çok önemli bir mertebedir. Hayırlı bir evlat yetiştirmek tavsiye edilir. Fakat Simone De Beauvoir'e göre kadınların özgürleşme yolundaki en önemli engellerinden biri anneliktir. Annelik, kadına bedensel bir yazgı olarak dayatılmıştır. Kadın yalnızca bu yolla kendini gerçekleştirebilir. Henüz çocukluğunda annelik duygusu öğretilmeye başlanmıştır. Ona göre doğum, kadını içkinliğe hapseden bir süreçtir. Sıkıntı, acı ve pişmanlık duygusunun göstergesidir. Ayrıca tiksinti verici ve kaygılı bir durumdur. Karnında taşıdığı yavru bütün geleceği özetlemektedir. Kadın, onu karnında taşıırken kendini evren kadar geniş hissetmektedir. Fakat bu zenginlik aynı zamanda onu hiçliğe doğru sürüklemektedir. Kadın bir hiç olduğunu sanmaktadır. Yeni bir varlık ortaya çıkacak ve kendi varlığını doğrulayacaktır. Bu sebepten gururlu olmasına karşın bir yandan da birtakım karanlık güçlerin oyuncağı olarak hırpalanmaktadır.⁷⁴⁶ Beauvoir'in iddiası anneliğin tutsaklık olarak algılanmasıdır. Fakat annelik tutsaklık değil gerek insanî gerekse dinî olarak desteklenmiş kutsal bir vazifedir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde hem annelik görevini hakkıyla yerine getiren hem de son derece başarılı olan pek çok kadın örneği vardır.

Kadın ile ilgili yanlış algılardan yalnızca Yahudi ve Hıristiyan kadınlar değil Ortadoğu'da bulunan Müslüman kadınlar da nasibini almıştır. Kadının statüsü ile ilgili olarak İslam'a atfedilen özelliklerin birçoğunda özellikle Yahudilikten etkilenilmiştir. Kur'an, Eski Ahit de dahil olmak üzere diğer birçok önemli dini metinden daha fazla erkek üstünlüğünü savunan bir kitap değildir. Birçok kültürde olduğu gibi, kadınlar çeşitli alanlarda yasal olarak erkeklere tâbi iken yaş ve cinsiyet hiyerarşileri ile

⁷⁴⁵ Bk. Lokman, 31/14; Vedud, **Kur'ân ve Kadın**, 102.

⁷⁴⁶ Simone De Beauvoir, **Kadın: Evlilik Çağı**, ter. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1970, 127.

agnatik⁷⁴⁷ aile merkezi bir kurumdu. Geç modern zamanlara kadar Batı ile karşılaştırıldığında, Müslüman kadınların daha fazla mülkiyet ve miras hakları bulunmuştur. Ancak bazı alanlarda daha az haklara sahip olmuşlar, evlenmek, çalışmak veya seyahat etmek için erkeklerin iznine ihtiyaç duymuşlardır.⁷⁴⁸

İslam, nikahı teşvik ederek eşler arasında fitri durumlara meşru yollardan izin vermektedir. Nikah akdi ile bir taraftan kişinin fizyolojik ihtiyaçları giderilirken, diğer taraftan toplumun devamını sağlayacak nesiller yetiştirilmesi amaç edilmiştir.⁷⁴⁹ Tarihin bazı dönemlerinde kadının özgürlük adı altında fitri özelliklerini bir tarafta bırakarak, anne ve eş olma sorumluluğundan uzaklaştığı görülmektedir. Bu durum kadının moda, sanat gibi söylemlerle podyumlarda boy göstermesi neticesini ortaya çıkarabilir.⁷⁵⁰ Yine aynı şekilde kadının pahalı arabalar ve birtakım lüks eşyaların pazarlanmasında reklam unsuru olarak bedeni öne sürülmektedir. İnsan fitratına uygun olmayan bu durumları hoş karşılamamaktadır. Sünnetullah, Fıtratullah ve Sıbgatullah kavramları da insanın fitratına uygun olan hususları kapsamaktadır. Bu kavramlar çerçevesinde İslam'ın kadına bakış açısı incelendikten sonra cinsiyet-kadın-nübüvvet ilişkisi bağlamında İslam kelamında kadından peygamber olmasının mümkünlüğü meselesine değinilecek ve konu ile ilgili farklı görüşlere yer verilecektir.

3. 3. Cinsiyet-Kadın-Nübüvvet İlişkisi

İlâhî dinler, peygamberlik kurumu üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda vahiy ve nübüvvet Yahudi, Hıristiyan ve İslam inancında son derece önemlidir. İlahi dinlere bağlı olanlar, insanların peygamberlere ihtiyacı olduğunu kabul etmekle birlikte, dünya ve ahiret saadetini sağlayacak kaidelerinin bildirilmesi için vahyin elzem olduğu düşüncesindedirler. Doğru yoldan ayrılan topluluklar için kurtarıcı bir peygamberin gönderildiği açıklanmıştır. Bu sebeple vahiy ve nübüvvet insanların dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilmeleri için gereklidir. Vahyin ve nübüvvetin öneminin kabulü yanı sıra cinsiyet tartışmaları da beraberinde gelmektedir. İslam

⁷⁴⁷ Baba tarafından kan hısımları gibi, erkek soydan gelen kan hısımlarıdır.

⁷⁴⁸ Keddie, **Women in the Middle East**, 166.

⁷⁴⁹ Ateş, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, 77.

⁷⁵⁰ Cihan Aktaş, "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 5, sayı: 4, 1991, 253.

Kelamında kadın peygamber olup/olmadığı nübüvvet başlığı altında tartışmalı meselelerdendir. Ehl-i Sünnet'in iki kanadı olan Mâtürîdî ve Eş'arî mezhepleri de bu hususta farklı kanaate sahip olmuşlardır. Zâhirî mezhebinden İbn Hazm (ö. 456/1064) kadının peygamber olabileceğinin savunucularındandır. Kadın peygamber olup/olmayacağı ile ilgili ihtilaf temelde; nübüvvet ve vahyin mahiyeti, nebi ve resul kavramları ve kadının peygamberlik görevini yapıp/yapamayacağı şeklinde tartışmalara dayanmaktadır. Buradaki ihtilaf, erkek olmanın peygamberlik için zorunlu olup/olmadığıdır.

Nübüvvette cinsiyet meselesi gerek Eş'ari gerekse Mâtürîdiler tarafından tartışılan bir husustur. Nitekim İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946) eserinde Eş'ariye ve Mâtürîdiyye arasındaki farklardan biri olarak nübüvvette cinsiyet meselesini saymaktadır. Buna göre Eş'ariler nübüvveti erkekliğin şartlarından biri olarak görmezler ve Hz. Meryem, Hz. Âsiye, Hz. Sârâ, Hz. Hacer, Hz. Havva ve Hz. Musa'nın annesini örnek olarak verirler. Mâtürîdiler, kadından peygamber olamayacağını, peygamberliğin şartlarından birinin erkeklik olduğunu ifade ederler.⁷⁵¹ Her iki görüşün iddiaları delilleri ile birlikte incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte peygamberlerin cinsiyeti meselesi temelde peygamber kavramının muhtevası ile ilişkilidir. Nebi ve resul kavramlarının mahiyetlerinin neler olduğu, kadının sosyal ve fizyolojik konumu ve üstlendiği rollerle ilişkilidir. İslam Kelâmında erkekliğin peygamberlik hakkında gerekli bir sıfat olup/olmadığı hususu ihtilaflıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Mâtürîdiler'e göre erkeklik bir şart iken, Eş'ariler'e ve Zâhiriler'e göre kadından da peygamber olabilir.⁷⁵² Böyle bir düşüncenin başlıca sebebi birtakım kadınlara vahyedilmesi ve onların meleklerin hitabına mazhar olduklarını ifade eden Kur'an nassları olmuştur.⁷⁵³

Peygamberlerin cinsiyeti ile ilgili çağdaş araştırmacılar da görüş belirtmektedir. Nitekim Amine Vedûd'a göre risalet erkeklerin belli başlı işlevini temsil etmekte olup, cinsiyetle ilgili biyolojik bir durum değildir. Erkeklerin risaletle

⁷⁵¹ İsmail Hakkı İzmirli, **Yeni İlmi Kelam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, 106.

⁷⁵² Ahmet Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016, 232.

⁷⁵³ Bk. Âl-i İmrân, 3/42; Tâ-hâ, 20/38.

görevlendirilmesinin ilâhî bir tercihi ifade etmediğini belirten Vedûd, bunun yalnızca etkililik ve aktiflik açısından seçilen stratejik bir durum olduğunu kabul etmektedir.⁷⁵⁴ Bir diğer ifadeyle peygamber olmak için erkek olmak şart değildir. Kur'an'da peygamberleri ifade etmek amacıyla kullanılan nebi ve resul kavramlarının her dönemde aynı anlamları taşıdıklarını görmekteyiz. Nübüvvet meselesine kronolojik olmaktan ziyade kavramsal yaklaşılmakta ve farklılık arz eden değişiklik süreçler içermemektedir.⁷⁵⁵

Cinsiyet meselesi bağlamında çalışmamızın asıl konusu Yahudi, Hıristiyan ve İslam'ın kutsal metinlerinin referans alınması ve bu dinlerin kadın algısının peygamberlik müessesesine bakışının incelenmesidir. Ayrıca sözü edilen dinlerin kadın peygamberlerle ilgili inançlarının araştırılmasıdır. Bu bağlamda ilk olarak Yahudi kelimada cinsiyet meselesi incelenecek, Tevrat ve Talmut'ta kadın peygamberler ayrı ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Akabinde Hıristiyan kelimada peygamberlikte cinsiyet meselesi incelenecektir. Son olarak İslam kelimada kadın peygamber meselesi kadın peygamber olabileceğini kabul etmeyenlerin ve kabul edenlerin görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır. Araştırmanın ilk konusu olan Yahudi kelimada kadın peygamberlerin mahiyeti meselesine değinilecektir.

3. 3. 1. İslam Kelimada Peygamberlikte Cinsiyet Meselesi

İslam kelimada nübüvvette cinsiyet meselesine kavramsal yaklaşılması konunun daha net anlaşılması için ışık tutacaktır. Kadının peygamberliği konusuna nebi ve resûl ayrımı meselesi dâhil olmaktadır. Bu bağlamda resul; Kur'an'da değişik manalara geldiği gibi peygamber kavramına karşılık olarakta kullanılmaktadır. Ayetlerde elçiyi ifade etmek için *مُرْسَل*⁷⁵⁶ ve *رَسُول*⁷⁵⁷ kavramları geçmektedir. Kendisine belli bir görev verilerek gönderilen elçi anlamına gelen *رَسُول* kavramının çoğulu *الرُّسُل* kelimesidir.⁷⁵⁸ Resul, kendisine yüklenen mesajı muhataplarına

⁷⁵⁴ Vedud, **Kur'ân ve Kadın**, 103.

⁷⁵⁵ Sinanoğlu, "Semavî Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı", 30.

⁷⁵⁶ Bk. A'râf, 7/75.

⁷⁵⁷ Bk. Tevbe, 9/33.

⁷⁵⁸ Bk. Âl-i İmrân, 3/144.

iletmekle görevli kimsedir. Nitekim Hz. Nuh'un رَسُوْلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِيْنَ ⁷⁵⁹ İني şeklindeki ibaresi onun Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunun göstergesidir. Kur'an'da nebi ibaresi bağlamında peygamber olduğu bildirilen yirmi kişi vardır. Bunlardan bazıları Hz. İdris,⁷⁶⁰ Hz. Nuh,⁷⁶¹ Hz. Lut,⁷⁶² Hz. Yunus,⁷⁶³ Hz. İbrahim,⁷⁶⁴ Hz. İshak,⁷⁶⁵ Hz. Musa,⁷⁶⁶ Hz. Harun,⁷⁶⁷ Hz. Yakub,⁷⁶⁸ Hz. İsmail,⁷⁶⁹ Hz. İsa,⁷⁷⁰ Hz. Muhammed,⁷⁷¹ Hz. Davud,⁷⁷² Hz. Süleyman,⁷⁷³ Hz. Eyyub,⁷⁷⁴ Hz. Yûsuf,⁷⁷⁵ Hz. Zekeriya,⁷⁷⁶ Hz. Yahya,⁷⁷⁷ Hz. İlyas⁷⁷⁸ ve Hz. Elyesa⁷⁷⁹ peygamberlerdir. Bu peygamberlerden Hz. Nuh,⁷⁸⁰ Hz. Lut,⁷⁸¹ Hz. Yunus,⁷⁸² Hz. Musa,⁷⁸³ Hz. Harun,⁷⁸⁴ Hz. İsmail,⁷⁸⁵ Hz. İsa⁷⁸⁶ ve Hz. Muhammed⁷⁸⁷ aynı zamanda resûl olarak da nitelenmektedirler. Ayetler ele alındığında nebi ve resûl lafızları arasında sözlük anlamında farklılık vardır, terim olarak her ikisi de peygamber anlamına gelmektedir.

3. 3. 2. Peygamberlerin Erkeklerden Olacağını İleri Sürenler

Mâtürîdî âlimler peygamberlerin erkek olması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim Nureddin Sâbûnî (ö. 580/1184), Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457),

⁷⁵⁹ “Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim.” A'râf, 7/61.

⁷⁶⁰ Bk. Meryem, 19/56; el-Enbiya, 21/85.

⁷⁶¹ Bk. Hud, 11/25.

⁷⁶² Bk. Enbiya, 21/74.

⁷⁶³ Bk. Saffat, 37/139.

⁷⁶⁴ Bk. Meryem, 19/41.

⁷⁶⁵ Bk. Sâffât 37/112.

⁷⁶⁶ Bk. Meryem, 19/51.

⁷⁶⁷ Bk. Meryem, 19/53.

⁷⁶⁸ Bk. Meryem, 19/49.

⁷⁶⁹ Bk. Meryem, 19/54.

⁷⁷⁰ Bk. Nisa, 4/171.

⁷⁷¹ Bk. Enbiya, 21/34; Ahzab, 33/7; Nisa, 4/163.

⁷⁷² Bk. Nisa, 4/163.

⁷⁷³ Bk. Neml, 27/15.

⁷⁷⁴ Bk. Nisa, 4/163.

⁷⁷⁵ Bk. En'am, 6/84.

⁷⁷⁶ Bk. En'am, 6/84.

⁷⁷⁷ Bk. En'am, 6/84.

⁷⁷⁸ Bk. En'am, 6/84.

⁷⁷⁹ Bk. En'am, 6/86.

⁷⁸⁰ Bk. Şuara, 26/124/125; A'râf, 7/61.

⁷⁸¹ Bk. A'râf, 7/80.

⁷⁸² Bk. Saffat, 37/139.

⁷⁸³ Bk. A'râf, 7/104.

⁷⁸⁴ Bk. Furkan, 25/35.

⁷⁸⁵ Bk. Meryem, 19/54.

⁷⁸⁶ Bk. Maide, 5/75.

⁷⁸⁷ Bk. A'râf, 7/157.

Ebü'l-Muîn Neseîî (ö. 508/1115), Ebü'l Yüsr Pezdevî (ö. 493/1100), İmam Mâtürîdî (ö. 339/944) bu âlimlerden bazılarıdır. Mâtürîdî âlimler Hasan Basrî'ye (ö. 110/728) atfedilen, "Allah bedevîden, cinden ve kadından kesinlikle peygamber göndermedi" şeklindeki ifadesine yer vermektedir.⁷⁸⁸

Nebilerin yalnızca erkeklerden gönderildiğini, erkek olmanın nübüvvette şart olduğunu kabul edenler bu görüşlerini naklî ve aklî delillerle temellendirmişlerdir. Onlar ⁷⁸⁹ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ ibaresinde geçen رَجَالًا kavramını peygamberlerin yalnızca erkeklerden gönderileceğine dair bir delil olarak göstermektedir. Ayetteki bu ibarede hiçbir kadın (ancak erkeklerin peygamber olarak gönderildiği hükmünden) istisna edilmemiştir. İmam Mâtürîdî, bu ayeti açıklarken ayetin sebep-i nüzulüne bakarak, insanlara peygamber olarak ancak bir beşerin gönderildiğinin anlaşıldığını belirtmektedir. Onun açıklamalarına göre ayette, Allah daha önce resul olarak ancak bir insan göndermiş, melek, cin göndermemiştir. Hal böyle olunca Hz. Peygamber'in, beşer olduğu gerekçesiyle peygamber olduğunun inkâr edilmesi doğru olmamaktadır.⁷⁹⁰

Hz. Peygamber'in risaletini reddedenlerin ileri sürdükleri şüphelerden biri Allah'ın peygamber göndermek istediği takdirde onu insan değil de melek olarak göndermesi gerektiğidir. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1878/1942), وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ⁷⁹¹ ayetini, senden önceki peygamberler melek ya da kadın değil, medeni insanlardan kendilerine vahiy özelliği verdiğimiz erkeklerdi, şeklinde yorumlamıştır. Peygamberliğin ilk şartı insanlık, ayırt edici vasfı ise vahiy ile Allah'ın kendisini özel öğretime tabi tutmasıdır. Bu hem müjdelemeyi hem de korkutma ve uyarıyı içermektedir. Bu vazifenin amelî işlevleri ve ağır gereklilikleri olması

⁷⁸⁸ Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, C. 4, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, İstanbul, 1992, 396; Neseîî, **Medârikü't-Tenzîl**, nşr. Yûsuf Ali Bedyevî, C. 2, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, 138; Şola, "Te'vilât Bağlamında İmam Mâtürîdî'nin Kadına Bakışı", 47.

⁷⁸⁹ "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik." Bk. Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7; Yûsuf, 12/109.

⁷⁹⁰ Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, nşr. Bekir Topaloğlu, C. 5, İstanbul, 2006, 373; Recep Ardoğan, "Kelamcılara Göre Nübüvvet Erkeklik Şartı", **KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 5, sayı: 19, 2012, 92.

⁷⁹¹ Yûsuf, 12/109.

sebebiyle kadının yaratılışı doğrudan doğruya bunun sorumluluğuna katlanabilecek güçte değildir. Buna rağmen Allah dilerse kadına o güç ve tahammülü verebilir. Fakat bu durum onu bir erkeğe dönüştürmek olur. Dolayısıyla peygamberlik görevini insanlar içerisinde üstlenebilecek en seçkin kişilerin erkeklerden olması Allah'ın hikmetinin gereklerindedir.⁷⁹²

İmam Mâtürîdî kadının peygamber olamayacağına dair görüşünün gerekçelerini şöyle anlatır: Mâtürîdî, ayetinde geçen ⁷⁹³ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ 793 ibaresini iki muhtemel anlama geldiğini ifade etmektedir. Bu anlamlardan biri peygamberlerin melek veya cinlerden olmamasıdır. Diğer anlamı ise peygamberlerin kadından olmamasıdır. Allah'ın kadın peygamber göndermemiş olmasıdır.⁷⁹⁴ Onun düşüncesine göre Allah melek bir peygamber değil insan bir peygamber göndermiştir. Gönderilen peygamberler yalnızca beşerdir. Allah meleklerden peygamber göndermediği gibi kadınlardan da peygamber göndermemiştir. ⁷⁹⁵ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ 795 ibaresi de Allah'ın kadın peygamber göndermediğinin bir delilidir. İmam Mâtürîdî kadının peygamber olamayacağını ifade ederken neden peygamber olamayacağı hakkında herhangi bir gerekçeden söz etmemekte, yalnızca kadından peygamber olamacağı hakkında bilgi vermektedir.⁷⁹⁶ İmam Mâtürîdî وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ 796 kadınlara risalet ve nübüvvet şartını taşımadıklarından ibaresinden yola çıkarak ⁷⁹⁷ bahsetmektedir.⁷⁹⁸

Kadının peygamber olamamasına engel teşkil eden risaletin şartlarından biri olan tebliğ şartı olabilir. Bu bağlamda Mâtürîdî âlimler kadının tebliğ faaliyetini gerçekleştiremeyeceği gerekçesiyle peygamber olamayacağını savunmak suretiyle İmam Mâtürîdî eksenli bir görüş sergilemişlerdir.⁷⁹⁹ Mâtürîdî âlimler kadınlara yapılan vahyi bal arısına yapılan vahiy gibi değerlendirerek bunun nebevi vahiy olarak kabul

⁷⁹² Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, 13/549-530.

⁷⁹³ Bk. Yûsuf, 12/109.

⁷⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtul Kur'an*, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 7/373.

⁷⁹⁵ Bk. Nahl, 16/43.

⁷⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtul Kur'an*, 8/113.

⁷⁹⁷ "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik." Bk. Enbiya, 21/7.

⁷⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtul Kur'an*, 9/260.

⁷⁹⁹ Şola, "Te'vilât Bağlamında İmâm Mâtürîdî'nin Kadına Bakışı", 48.

edilemeyeceğini ancak bir lütuf ve ihsan olabileceğini belirtmişlerdir.⁸⁰⁰ Ancak burada bir eksiklik söz konusu olabilir. Zira kadın neden bal arısı ile kıyas edilmektedir? Cins cinsine, tür türüne göre kıyas edilmelidir. Buna rağmen kadınların peygamber olarak görevlendirilmelerini engel teşkil eden sebeplerden biri yaratılışlarından kaynaklı fizyolojik durumları olabilir. Erkek, fizyolojik açıdan peygamberlik görevini yerine getirmeye kadınlıktan daha müsaittir. Bu sebeple peygamberlik görevinin kadına değil de erkeğe verilmesi daha uygun olması muhtemeldir.

Mâtürîdî âlimler yukarıda da ifade edildiği üzere kadınlara yapılan vahyi bal arısına yapılan vahiy gibi değerlendirerek bunun nebevi vahiy olarak kabul edilemeyeceğini ancak bir lütuf ve ihsan olabileceğini belirtmişlerdir. Onların bu yöndeki görüşleri dini nasrlara ve tarihi tecrübeye daha fazla uyumludur. Kadınların peygamber olarak görevlendirilmelerini engelleyen etkenlerden biri yaratılışlarından kaynaklanan özel durumlarıdır. Erkek, fizyolojik açıdan peygamberlik görevini yerine getirmeye kadınlıktan daha müsaittir. Bu sebeple peygamberlik görevinin kadına değil de erkeğe verilmesi daha uygundur.⁸⁰¹

Mâtürîdî âlimler peygamberlerin erkek olması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Nureddin Sâbûnî (ö. 580/1184), Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) bunlardan bazılarıdır. Mâtürîdî âlimler Hasan Basrî'ye (ö. 110/728) atfedilen, "Allah bedviden, cinden ve kadından kesinlikle peygamber göndermedi" şeklindeki sözüne yer verirler.⁸⁰² Mâtürîdî âlimlerin peygamberlikte cinsiyet meselesiyle ilgili aklî ve naklî delilleri bu yöndedir. Kadınların da erkekler gibi peygamber olabileceğini ileri sürenlerin görüşlerine yer verilecektir.

3. 3. 3. Kadınların da Peygamber Olabileceğini İleri Sürenler

İslam keliminde peygamberlikte cinsiyetin şartlarından birinin erkeklik olduğunu ifade eden âlimlerin yanı sıra kadınların da peygamber olabileceğini iddia edenler mevcuttur. İbn Hazm'ın görüşleri doğrultusunda şekillenen Zahiri mezhebine

⁸⁰⁰ Özarlan, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", 115.

⁸⁰¹ Özarlan, "Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri", 115.

⁸⁰² Şola, "Te'vilât Bağlamında İmâm Mâtürîdî'nin Kadına Bakışı", 47.

göre peygamberlik için erkek olmaya gerek yoktur. İbn Hazm'a göre kadından peygamber olamayacağını iddia edenlerin delilini ⁸⁰³ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ 803 ayetindeki Allah'ın sözüdür. Ona göre hiç kimse Allah'ın bir kadını elçi olarak gönderdiğini iddia etmemiş ve bu konuda da tartışma yapmamıştır. Buradaki ibarenin risâletle ilgili değil nübüvvet hakkında olduğunu, “nübüvvet” lafzının “haber vermek” kökünden alındığını, bunun da “bildirmek” olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla Allah'ın olmadan önce olacağını bildirdiği veya herhangi bir bilgiyi kendisine haber vermek suretiyle vahyettiği bir kimse şüphesiz nebidir. Bu, Allah'ın وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ 804 ifadesinde buyurduğu gibi tabiat olan ilham türünden değildir ⁸⁰⁵

İbn Hazm'ın öncülüğünü ettiği Zahirî mezhebi Hz. İsa'nın annesinin, Hz. İshak'ın annesinin ve Hz. Musa'nın annesinin Allah'ın peygamberleri arasında sayılması gerektiğini ileri sürmüş ve bu durumu vahiy bağlamında değerlendirmiştir. İbn Hazm, kadın peygamber olabileceğini iddia etmiştir. Ancak İbn Hazm, resul ve nebi kavramlarını ayırmıştır. Ona göre vahiy bağlamında, erkek peygamberlerin aldıkları Allah'tan söz veya ilham yoluyla bilgiler Hz. İshak, Hz. İsa ve Hz. Musa'nın annelerine de verilmiştir. Ayrıca İbn Hazm Hz. Musa'nın annesinin oğlunu nehre atmak konusunda aldığı haberi, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek konusunda aldığı habere benzetmiştir. Her ikisi de İlâhî kaynağa güvenerek vahye göre hareket etmişlerdir. İbn Hazm'a göre Hz. Meryem'in peygamberliği, Kur'an'ın onu “صِدِّيقَةٌ” olarak adlandırmasıyla daha da netleşmiştir.⁸⁰⁶ Bu durum, tıpkı Allah'ın Hz. Yusuf peygamberden “صِدِّيقٌ” olarak bahsetmesi gibidir.⁸⁰⁷ İbn Hazm, Firavun'un eşi Hz. Asiye'nin ve Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'in iki salih kadın olduklarına bilgilerden hareketle onları peygamber olarak kabul etmekle birlikte aynı zamanda diğer kadınların davranış şekline göre üstün tutmaktadır.⁸⁰⁸

İbn Hazm meleklerin Allah'tan gelen bir vahiyle Hz. İshak'ın annesine onu müjdelediğini ve şöyle buyurduğunu; وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحَكْتُمْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ

⁸⁰³ “Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik.” Bk. Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7; Yûsuf, 12/109.

⁸⁰⁴ Bk. Nahl, 16/68.

⁸⁰⁵ İbn Hazm, *el-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, 3/644.

⁸⁰⁶ Bk. Mâide, 5/75.

⁸⁰⁷ Bk. Yûsuf, 12/46.

⁸⁰⁸ Stowasser, *Women in the Qur'an*, 77.

⁸¹⁰ قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ⁸⁰⁹ يَعْقُوبُ Bu durum İbn Hazm'a göre meleklerin İshak'ın annesine önce İshak'ı sonra da Ya'kûb'u müjdelemek sûretiyle yüce Allah'tan gelen haberi bildirmeleridir. Daha sonra melekler, şeklinde hitap ⁸¹¹ قَالُوا اتَّعَجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمْتُ اللَّهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ etmişlerdir. Ona göre meleklerden gelen bu hitabın nebînin dışındaki bir kimseye yönelik olması hiçbir şekilde mümkün değildir.⁸¹²

Hiz. Meryem'in Kur'an'da geçen bir peygamber olup olmadığı ile ilgili ihtilaf yaşanmıştır. Bu tartışma özellikle Zahirîler tarafından olmuştur. Zahirîler, vahyin gelişi bağlamında Hiz. Meryem'in peygamberliğine kanıt bulmuştur. Fakat bu görüş İslam düşüncesinde revaçta olmamıştır. Hiz. Meryem'in derecesi övülmüştür ancak bu onun peygamber olduğunu göstermemektedir. Hiz. Meryem, Kur'an'da geçen diğer kadın figürlerinden farklı olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.⁸¹³ Hiz. Meryem'in son derece önemli bir kişi olduğu kabul edilmekle birlikte, onun peygamberliği noktasında daha farklı delillerin olması gerekmektedir.

İbn Hazm, Allah'ın Hiz. Cebrâil'i Hiz. İsa'nın annesi Hiz. Meryem'e gönderdiğini ve Hiz. Cebrâil'in ona suretiyle ⁸¹⁴ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا hitap ettiğini ifade etmekte, bu durumu ise sahih bir vahiyle bir nübüvvet ve risalet olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Allah, Hiz. Musa'nın annesine, çocuğunu denize bırakmasını vahyetmiştir. Allah, Hiz. Meryem'e (Hiz. Musa'nın annesine), çocuğunu kendisine iade edeceğini ve onu nebi kılacağını bildirmiştir. İbn Hazm'a göre bu durum nübüvettir. Oğlunu kurban etmesi hususunda Hiz. İbrahim'e rüyada iken gelen vahiy gibi, çocuğunu denize bırakması konusunda Hiz. Meryem'e gelen şeyin vahiy olduğu hususu kesin olarak doğrudur.⁸¹⁵

⁸⁰⁹ Hûd, 11/71.

⁸¹⁰ “Aman yâ rabbi! Ben mi doğuracağım: Ben yaşlı bir kadın, şu da ihtiyar kocam! Doğrusu şaşılacak bir şey! dedi.” Hûd, 11/72.

⁸¹¹ Elçiler de “Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmet ve bereketi üzerindedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir dediler.” Hûd, 11/73.

⁸¹² İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-ehvâ' ve'n-Nihal*, 3/646.

⁸¹³ Stowasser, *Women in the Qur'an*, 69.

⁸¹⁴ “Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?”, Meryem, 19/19.

⁸¹⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-ehvâ' ve'n-Nihal*, 3/648.

İbn Hazm, Meryem Suresi'nde geçen ibarenin peygamberleri⁸¹⁶ كَهْلِيْعَصْنَ اَوْلِيَاكَ الَّذِيْنَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّْنَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْرٰٓءِيْلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاِجْتَبَيْنَا اِذَا تَنَزَّلَتْ عَلَيْهِمْ اٰيٰتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوْا سُجَّدًا وَّبٰكِيًّا⁸¹⁷ buyurmuştur. İbn Hazm'a göre bu ayet, ismi zikredilen peygamberlerle birlikte Hz. Meryem'i de içine almaktadır. Ona göre ayette geçen⁸¹⁸ مَا الْمَسِيْحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرَّسُوْلُ وَاُمُّهُ صِدِيْقَةٌ⁸¹⁹ ibaresi Hz. Meryem'in nebi olmasına mâni bir durum değildir.⁸¹⁹ Ayrıca Tasavvuf'ta da Hz. Meryem'in nebi veya resul olup olmadığı tartışılmış, sûfiler onu Allah dostu olarak isimlendirmiştir. Kadın velilerin konumu büyük oranda Hz. Meryem'den hareketle değerlendirilmiştir. Tasavvuf'ta kadınlar da erkekler gibi insân-ı kâmil mertebesine erişebilir. Hz. Meryem bu durumun en güzel örneklerindedir.⁸²⁰

Hz. Meryem'in olayının anlatılması ile ilgili ifadeler son derece dikkat çekicidir. Hz. Meryem tüm kadınların içinde üstün olarak seçilmiş ve temiz kalarak babasız bir çocuk dünyaya getirmiştir. Burada Hz. Meryem'in Allah'a adanmış bir çocuk dünyaya getirmesi, kışın yaz meyveleri, yazında kış meyveleri ile rızıklandırılması onun kerameti olarak ortaya çıkmıştır. Bu keramet sebebiyle Eş'âriiler Hz. Meryem'in peygamber olduğunu kabul etmişlerdir.⁸²¹ Hz. Musa'nın annesine vahyedilmesi ilham türünde yorumlanabilir. Ancak, Hz. Meryem ile ilgili ayetlerdeki mukalemeyi nübüvvet bildiren bir vahiy olarak yorumlamak gerekmediği gibi onun beşeri ilham anlamında vahiy olarak yorumlanması da temelsizdir. Çünkü Cebrail'in insan suretinde görünmesi ve karşılıklı konuşma söz konusu olup bunun insan zihnine gelen bir ilham şeklinde olmadığı ayetlerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte meleklerin ona hitabında onun nebi olarak seçildiğine, tebliğ ile görevlendirildiğine ilişkin bir ifade yer almamaktadır.⁸²²

⁸¹⁶ Meryem, 19/1.

⁸¹⁷ “İşte bunlar, Adem'in ve Nuh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim'in, Yakub'un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebilerdir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.” Meryem, 19/58.

⁸¹⁸ “Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir. Ondan önce de nice peygamberler geldi geçti. Onun annesi de dosdoğru bir kadındır. (Nasıl ilah olabilirler?) İkisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz. Sonra bak ki, nasıl da (haktan) çevriliyorlar.” Maide, 5/75.

⁸¹⁹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-ehvâ' ve'n-Nihal*, 3/650.

⁸²⁰ Hatice Çubukcu, “İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, cilt: 11, sayı: 2, 2019, 560.

⁸²¹ Hafsa Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, 120.

⁸²² Ardoğan, “Kelamcılara Göre Nübüvette Erkeklik Şartı”, 99.

Klasik İslam teolojisi Hz. Meryem'in Kur'an'da geçen bir peygamber olup/olmadığı ile ilgili ihtilaf yaşamıştır. Bu tartışma özellikle Zahirîler tarafından olmuştur. Zahirîler, vahyin gelişi bağlamında Hz. Meryem'in peygamberliğine kanıt bulmuştur. Fakat bu görüş İslam düşüncesinde revaç bulmamıştır. Hz. Meryem'in derecesinin övülmesi onun peygamber olduğunu göstermemektedir. Hz. Meryem, Kur'an'da geçen diğer kadın figürlerinden farklı olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.⁸²³ Hz. Meryem'in son dereceli önemli bir kişi olduğu kabul edilmekle birlikte, onun peygamberliği noktasında daha farklı delillerin olması gerekmektedir.

Nübüvvet bağlamında kadın peygamber olabileceğini kabul eden ve etmeyen her iki tarafta esasında kadınların toplumdaki konumunu ve zayıflığını tartışma konusu yapmadan dinî kanıtlar üzerinden meseleyi ele almışlardır. Naklî olarak kadından peygamber olabileceğini açıklayanların görüşlerinin aklı açıdan bakıldığında mümkün olamayacağı görülmektedir. Kadının fiziksel yapısı peygamberlik görevini yerine getiremeyecek derecede hassastır. İmam olmanın şartlarından biri erkek olmaksızın peygamber olmanın şartlarından biri de erkekliktir. Kadının peygamberliği konusunda onun şariat getiren resul değil de resulün şariatini tatbik eden olduğu öne sürülecektir.⁸²⁴

Nübüvvet meselesi ile ilgili tartışılan konulardan biri de sahte peygamberdir. Özellikle Hz. Peygamber'in ölümü sonrası ortaya peygamberlik söylemiyle öne atılan kimseler olmuştur. Bu kişilerin arasında kadınlar da bulunmaktaydı. Bir isyanın başında bulunan Selma bint Malik, isyanı yöneten sahte peygamberlerdendir. Bunun yanı sıra Secâh bint Hâris b. Süveyd (ö. 41/661)⁸²⁵ Yemen'deki Haudramaut'ta altı kadın, Hz. Peygamber aleyhinde konuşan ve başka bir direnişi teşvik eden büyük bir

⁸²³ Stowasser, **Women in the Qur'an**, 69.

⁸²⁴ Osman Demirci, **Son Osmanlı Düşüncesinde Kadın Meselesi**, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2020, 6-7.

⁸²⁵ Baba tarafından Temîm, anne tarafından Benî Tağlib kabilesine mensuptur. Peygamberlik iddiasında bulunmadan önce Hıristiyan olduğu, bu dini iyi bildiği, ayrıca kâhinlik yaptığı belirtilmektedir. Secâh, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra Cezîre'de peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Müseylimetülkkezâb'ın öldürülmesinden sonra onun izinden giden Secâh, peygamberlik iddiasını terk ederek kardeşlerinin yurduna tekrar Müslüman olarak dönmüştür. Mustafa Fayda, "Secâh", DİA, TDVY, 36, İstanbul, 2009, 266.

kadın grubuna önderlik etmiştir. Bu hareketler ve erkek liderliğindeki birkaç isyan, Hz. Ebu Bekir tarafından yenilgiye uğratılmıştır.⁸²⁶ İslam kelimasında peygamberliğin cinsiyeti meselesine değinildikten sonra kadının sorumluluğu konusu incelenecektir.

3. 4. İslam Kelimasında Kadının Sorumluluğu

İslam kelimasında kadının sorumluluğu bağlamında ilk olarak cinsiyet farklılıklarının kaynağına değinilecektir. Akabinde kadının eğitimi, çalışması, yöneticiliği, boşnama ve nafaka hakkı, din seçimi, özgür iradesi ve ahiretteki durumu konularına değinilecektir. İslam, kadın ve erkek arasında salt cinsiyete dayalı kutuplaşmayı kabul etmemektedir. Ayrıca İslam, her iki cinsin de haklarının belirlenmesi noktasında kapı aralamıştır. İslam’da bu sistem Allah ve Peygamberinin belirlediği sınırlar çerçevesinde devam etmektedir. Kadın ve erkeğin fitrî yapılarına uygun olarak görevlerini paylaştıran Allah, bu noktada ne kadına ne de erkeğe birbiri üzerinde tahakküm kurma yetkisi tanımıştır. Daha genel bir ifadeyle; kanun koyma hakkı kadın ya da erkeğe değil, bizzat Allah’a aittir. Fakat İslam’ı yanlış yorumlayan birtakım zihniyetler gerek kadın hakları konusunda gerekse erkeğe tanınan imtiyazlarla ilgili hüküm bildirme yetkisini üstlenmiş, bu durumu Allah’ın bir emri şeklinde değerlendirmiş, neticede algı farklılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

3. 4. 1. Cinsiyet Farklılıklarının Kaynağı

İslam dini insana son derece önem vermektedir. Kur’an, cinsiyete atıfta bulunmadan birçok kez bireysel sorumluluğu vurgulamaktadır. Nitekim Hüseyin Hatemî, kadın ve erkek arasında insanlık açısından herhangi bir farklılığın olmadığı düşüncesindedir. Allah’ın Rahman ve Rahîm sıfatlarının kadında daha fazla tecelli ettiğini ifade eden Hatemî’ye göre erkekte Kudret sıfatının ağır basmasından dolayı cinsler arasında iş bölümü oluşmuştur. İslam’da kadını erkekten aşağı gören herhangi bir ibarenin olmadığını ifade eden Hatemî’ye göre kadın gelecek nesilleri eğitme görevinde önemli bir göreve sahiptir.⁸²⁷

⁸²⁶ Keddîe, *Women in the Middle East*, 27.

⁸²⁷ Hüseyin Hatemî, *İlâhî Hikmet’te Kadın*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2013, 11.

Kur'an'da geçen çoğu ibâreler yalnızca erkeklere hitap etmemekte, çoğu zaman erkek ve kadın tüm Müslümanlar içindir. Ayetler, bazı durumlarda belirli bir topluluk ismine açıkça özellikle erkeklere veya kadınlara atıfta bulunmaktadır.⁸²⁸ Erkeklere ve kadınlara yapılan ayrı göndermeler hem vahyin kapsayıcılığını hem de ilâhî ödülün her iki cinsiyet için aynı olduğunu vurgular. Bu noktada, “Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaptıkları takdirde Cennet’e girecekleri ve zerre kadar haksızlığa uğratılmayacağından”⁸²⁹ bahsedilen ayet bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Allah, erkeklere ve kadınlara yaptıklarına göre eşit olarak karşılık verecektir. Öyle ki kadın ya da erkek fark etmeksizin herkes hür iradesi ile işlediği fiillerin neticesini alacaktır.

İmam Matürîdî’ye göre Allah, insanı kadın ve erkek olarak, akıl ve irâde vererek en güzel şekilde yaratmıştır. Kâinatı insanın emrine vermek suretiyle ona verdiği değeri göstermiştir. İnsanın yaratılış hikmeti tevhid inancına uygun bir biçimde hareket etmesi ve Allah’a kulluk görevinde bulunmasıdır.⁸³⁰ Mâtürîdî, İsrâiliyat kaynaklı bilgilerde Hz. Âdem’e eş olarak yaratılan kadının aldatmasıyla eşini kandırıp ona günah işlettiği rivâyetlerine de yer vermemiştir. Onun İsrâiliyat’a başvurmaması, şeytanın onu aldattığı gibi Eski Ahit kaynaklı rivâyetlere yer vermemesi, Hz. Havva ve kadınlar hakkında hiçbir menfi ve değersizleştirmeye yönelik ifade kullanmamış olması önemlidir.⁸³¹

Birçok Kur’an ayeti, cinsiyetten bağımsız “insan” kavramıyla kadın ve erkeğe birlikte hitap etmektedir. Bu kelimeler genellikle “insanlık”, “erkekler” veya “adamlar” olarak yetersiz bir şekilde çevrilmiştir. Sözü edilen kavramların sıklıkla bu şekilde çevrilmesinin bir nedeni, bu kelimelerin Arapça’da eril zamirleri almasıdır. İnsan kavramının eril bir zamir alması sebebiyle bir erkeğe atıfta bulunduğu ısrar etmek mantıklı olmayabilir. Bu bakış açısıyla dişil bir zamiri alan nefis kavramının zorunlu olarak bir dişiye atıfta bulunması, ilk yaratılışın erkekten ziyade dişi olduğu

⁸²⁸ Bk. Ahzâb, 33/35.

⁸²⁹ Nisâ, 4/124.

⁸³⁰ Mâtürîdî, *Kitabüt Tevhid*, hk. Bekir Topaloğlu&Muhammed Aruçi, TDV Yayınları, İstanbul, 2019, 31.

⁸³¹ Osman Oral, “Mâtürîdî’de Kadın Algısı ve Psiko-Sosyal Konumu”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, cilt: 11, sayı: 1, 2018, 9.

fikri ortaya çıkar.⁸³² Kur'ân'ın genel ilkeleri bağlamında değerlendirdiğinde ontolojik açıdan Allah'ın nazarında mutlak eşitliğe sahip cinslerin, toplumsal roller söz konusu olduğunda mutlak eşitlikten daha ziyade birbirlerini tamamlayacakları farklı üstünlüklere sahip oldukları anlaşılabilir.⁸³³

Gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse Raşit Halifeler döneminde kadınlar birçok alanda aktif olmuşlar toplum içerisinde seslerini duyarmışlardır. Mescide ve toplu ibadetlere katılmışlardır. Ticaretle uğraşmışlar, savaşlarda yer almışlar, hasta ve yaşlılara bakmışlardır. Bunun yanında ilim öğrenmekten geri kalmamışlardır. Ancak zaman içinde kadının ilim konusundaki aktivitesinin bozulmuş olduğu görülmektedir. Kadınlar açısından olumsuz olan bu gelişmenin sebepleri arasında ilk göze çarpan İslam öncesi döneme dönme eğilimidir. Yine Bizans, Mezopotamya, Mısır gibi yeni karşılaşılan medeniyetlerin kültürlerinden etkilenme durumu da söz konusudur. Bunların yanında Yahudi ve Hristiyan kültürünün İslam kültürüne olan etkisidir. Bütün bunlar kadınlarla ilgili olumsuz algının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu olumsuz algılar zaman içerisinde İslam'ın özünden geldiği zannedilmiştir. Kadınlar sosyal yaşamdan geri bırakılmaya zorlanmış, hareket alanları daraltılmıştır. İlim alanında faaliyet gösteren kadınlar her dönemde var olmakla birlikte Siyer, Hadis, Fıkıh, Tefsir, İslam Tarihi gibi alanlarda hakimiyet erkek âlimlerin elinde olmuştur. Erkek egemen bir söylem insanların gerek zihinlerinde gerekse dillerinde yerini almıştır.⁸³⁴

İslam'ın toplumsal cinsiyet eşitliği olduğunu ve kadınlara eşit olmayan muamelenin başka yerlerden geldiğini savunan ilk kişi Muhammed Abduh'tur. O, ilk önemli İslami modernist olmakla birlikte toplumsal cinsiyet konusunda modern dünyayla uyum sağlamak için İslam'ı yeniden yorumlamak için kullanılan metodolojilerin temellerini atmıştır.⁸³⁵ Çağdaş dönem alimleri güçlü bir şekilde kadının eşitliğini vurgulamışlardır. Onlara göre, Müslüman kadın artık inancın bir

⁸³² Ali, **Sexual Ethics and Islam**, 114.

⁸³³ Düzgün, "Kur'an'ın Değer Sistemi ve Kadın Algımız", 595.

⁸³⁴ Belkıs Özsoy Demiray, "İslâm İlim Geleneğinde Kadın", **İlimde Müslüman Kadın**, ed. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 14.

⁸³⁵ Keddie, **Women in the Middle East**, 69.

savaşçısıdır; o şeytana ve onun adına gelen tüm etkilere karşı savaşta bir askerdir. Erkek olsun kadın olsun her mü'min, sorumluluğu üstlenmek adına eşit derecede vasfa sahiptir. Her ikisi de bir nevi nefsiyle savaşmaktadır. Allah yolunda verdikleri mücadelenin karşılığını eşit olarak alırlar.⁸³⁶

Bir diğer düşünür Reşid Rızâ (ö. 1354/1935), kadının bütün haklarında erkeğe eşit olduğu ancak erkeklerin kadınlardan bir derece üstün olduğu vurgusunu yapmaktadır. O, erkeğin bir derece üstünlüğünü kabul etmekle birlikte kadının his, şuur ve akıl bakımından erkekle eşit olduğunu ifade etmektedir. Her iki cinste tam bir akîl yapıya sahiptir. Kadın ya da erkeğin birbiri üzerinde tahakküm kurması adalet ters düşmektedir. Kadının yaptığı fedakârlık karşısında erkekten de aynısını yapması beklenir. Özellikle nikah akdinden sonra her iki taraf birbirinin haklarını yerine getirmeye özen göstermeli, saygılı olmalıdır. Erkekler kadınlardan herhangi bir talepte bulunduğu onun karşılığında kendilerinin de görevlerinin bulunduğu hatırlatılmalıdır.⁸³⁷ Esasında Reşid Rızâ'nın bu yaklaşımı özellikle günümüz sosyal şartları açısından gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Hem kadının hem de erkeğin iş hayatına atıldığı, aile içi ekonomik refahın ön planda tutulduğu günümüzde iş ve eş işlerinin yalnızca kadının görevi gibi algılanması doğru değildir. Bu konuda nasıl ki kadın iş hayatında aktif rol oynuyorsa erkekte ev işlerinde eşine yardım etmelidir. Her iki cinste bunları yaparken bir zorunluluk için değil karşılıklı anlayış ve kolaylık, birbirlerine destek olmak ve huzurlu bir ailenin bekası için yerine getirmelidir. Cinsiyet farklılıkları ve roller meselesine değinildikten sonra İslam'da kadının eğitimi ve çalışması konusu incelenecektir.

3. 4. 2. Kadının Eğitimi ve Çalışması

İslam, eğitim öğretime son derece önem vermekte, bu noktada kadın ve erkek ayrımı yapmamaktadır. Kadının eğitimde bir tarafa atılması, onun akıl ve yeteneklerinden yararlanılmaması insanlığın gelişmesi açısından olumsuz bir sonuç ortaya çıkarır. İnsanlığın gelişip yücelmesi kadın ve erkeğin eğitilmesi ile

⁸³⁶ Stowasser, *Women in the Qur'an*, 38.

⁸³⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri*, 3/903.

mümkündür.⁸³⁸ İslam’da kadının eğitimden mahrum bırakılması ve cahil kalması Müslümanların geri kalmasına sebebiyet verir. Zira eğitime karşı olumsuz bir kanaat geliştirmiş anne eğitimden bihaber bir evlat yetiştirecektir. Bu sebeple kız çocukları okutulmalı, bilgili kadınlar ve anneler çoğalmalıdır.⁸³⁹ Mernissi’ye göre kadınları eğitime ve üretime dahil etmek cinsler arası ayrımcılığın ortadan kalkması anlamına gelmektedir.⁸⁴⁰

Kadınlar, İslam’ın ilk dönemlerinde erkeklerin uğraştıkları her türlü ilim dalı ile ilgilenmişlerdir. Onların eğitim taleplerini yasaklayan herhangi bir durum söz konusu olmamıştır. Dünya ve ahiretle ilgili konularda kadınların eğitimini yasaklayan ayet ve hadis de bulunmamaktadır. İslâm’da önemli olan kadının çalıştığı ortamın haram ve helal sınırlarına dikkat edilen yerler olmasıdır. Burada asıl mesele; harama ve helale uyması gerekenin yalnızca kadınlar olmadığıdır. Çalışılan mekânın İslam’ın temel hükümlerine uygun yer olması kadın için de erkek için de tercih edilmesi gerekir.⁸⁴¹ Kadının yalnızca ilmihal bilgisini öğrenmesi diğer ilimlerin ise onun için fitne doğuracağı tarzındaki düşünceler Kur’an ayetlerine ve Hz. Peygamber’in sünnetine nasıl isnat edilebilir?⁸⁴²

Hz. Peygamber’in İslam’ın esaslarını öğrettiği sırada kadınlar ve erkekler arasında herhangi bir ayırım yaptığına rastlanmamıştır. Hazreti peygamber vahyin ilk inmeye başladığı süreçten itibaren kadın erkek demeden çevresindeki herkese tebliğde bulunmuştur. Bunu gerçekleştirirken önce erkeklerden ardından kadınlardan oluşan topluluğa gelen vahiyleri okumuş, akabinde vahiy katiplerine yazdırmıştır. Nitekim vahye muhatap olma açısından iki cins arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Ayrıca o, sahabeyi ilim konusunda bildiklerini kadınlara öğretmelerini tavsiye etmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber bayram hutbelerinde önce erkeklerden sonra kadınlardan oluşan toplulukları hitap etmiştir.⁸⁴³ Böylece o, kadın olsun erkek olsun

⁸³⁸ Ateş, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, 143.

⁸³⁹ Sibâî, **İslam’a ve Garblılara Göre Kadın**, 80.

⁸⁴⁰ Mernissi, **Beyond the Veil**, 30.

⁸⁴¹ Ahmet Acarlıoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 1, sayı: 42, 2019, 216.

⁸⁴² Musa Carullah Bigiyef, **Hatun**, der. Mehmet Görmez, 8. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2018, 54.

⁸⁴³ Şakir Gözütok, **İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi**, Fecr Yayınları, Ankara, 2002, 84.

çevresindeki tüm insanların eğitim-öğretimden mahrum kalmamasını sağlamıştır. Bu bağlamda her iki cinsi eşit tutmuş, kadınların da erkekler gibi dini öğrenme hakkı olduğunu göstermiştir. Ayrıca kadınların eğitim öğretimleri ile ilgili aksaklıkların ortaya çıkması Hz. Peygamber'in uygulamalarından kaynaklı olarak kesinlikle anlaşılmamalıdır.

Asr-ı Saadet'te Mekke'de okuma yazma bilen kadınların olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Hazreti Ömer'in akrabalarından Şifâ bint Abdullah (ö. 20/641) okuma-yazmayı bilen, hicretten önce Müslüman olmuş ilk muhacirlerden olan sahabilerden biridir. Bunun yanı sıra Hafsa bint Ömer (ö. 45/665 [?]), Fâtıma bint Hattab, Ümmü Külsûm bint Ukbe (ö. 32/652'den sonra), Aişe bint Sa'd (ö. 58/678) da okuma-yazma bilen hanım sahabiler arasında zikredilmektedir. Yine Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) okuma bildiklerine dair bilgiler mevcuttur.⁸⁴⁴ İsmi sayılan bu hanım sahabilerin İslam'dan önce okuma-yazma öğrendikleri kuvvetle muhtemeldir. Zira kaynaklarda onların Cahiliye döneminde okuma-yazma bildiklerine dair verilere rastlanmamaktadır. Birtakım kaynaklarda mescidi nebevi de kadınlara ait bir Suffa'nın bulunduğu açıkça ifade eden bilgiler mevcuttur.

Hz. Peygamber döneminde müstakil eğitim kurumlarının olmaması nedeniyle mescitler eğitim-öğretim açısından asıl mekanlar olmuştur. Buralarda yalnızca erkekler değil kadınlar da eğitim görmüştür. Aynı zamanda kadınlar ibadetlerini cemaatle yapabilmek için özellikle Cuma ve Bayram namazlarına da katılmışlardır. O dönemde yaşanan yerinde uygulamalar günümüzde de uygulanmalı, kadınlar dini yaşama noktasında aktif olmalıdır. Fakat günümüz değişen sosyal hayat şartları sebebiyle kadın, çalışma hayatına atılmak durumundadır. İş ve ev arasında mekik dokuyan günümüz kadını, ibadet noktasında kısıtlı zamana sahip olmaktadır. Tesettürüne dikkat eden, uhrevî ve dünyevî değerlere önem veren, bilimle ilgilenen evinin ve işinin kadını olmalıdır. Kadın hem kendini hem de kamusal alanı dönüştürecek bir donanıma sahip olmalıdır.⁸⁴⁵ Bunu yaparken dini yaşantısına da özen

⁸⁴⁴ Gözütok, **İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi**, 91-93.

⁸⁴⁵ Cihan Aktaş, **Bacıdan Bayana İslamcı Kadınların Kamusal Hayat Tecrübesi**, 8. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019, 40.

göstermelidir. Günümüz kadınları İslam'ın koyduğu ölçütlere riayet etmek suretiyle çalışma hürriyetine, erkeklerle eşit haklara sahiptir.⁸⁴⁶

Hız. Peygamber devrinde mescitlerin en önemli fonksiyonlarından biri de eğitim ve öğretim idi. Kadın, erkek her Müslüman, mescitlerde Hız. Peygamber'e gelen ayetleri ve bunların yorumlarını dinlemenin yanında onun, başka konulardaki açıklamalarını da bizzat ondan öğrenmişlerdir. Ayrıca Hız. Peygamber'in, kadınların eğitim ve öğretimi için zaman ayırdığı da anlaşılmaktadır. Yine Hız. Peygamber devrinde, durumu uygun olan kadınlar, Cuma ve Bayram namazları da dahil olmak üzere bütün namazlara katılmışlardır. Ayrıca müslüman kadınların, Hız. Peygamber'in evine giderek onunla sohbet ettikleri anlaşılmaktadır. Kadınların Hız. Peygamber'e sorular sordukları rivayet edilmektedir. Hız. Peygamber'in eğitim ve öğretime kendi hanımlarından başladığı ve Hız. Aîşe'nin yetişmesine özel bir önem verdiğine dir bilgiler mevcuttur. Zeki ve genç bir hanım olan Hız. Aîşe, gelen ayetleri teferruatıyla anlamaya çalışmış ve anlamadığı yerleri Hız. Peygamber'e sormuştur. Hız. Aîşe'nin bu görevi en iyi şekilde yapacağını farkedenden Hız. Peygamber onun yetişmesi için özel gayret göstermiştir.⁸⁴⁷

İlahi vahiy, kadın ve erkeği ilim konusunda cinsiyet odaklı olarak birbirinden ayırmamaktadır. Nitekim Hız. Peygamber'in ilim öğrenmenin her Müslüman için farz olduğunu ifade etmesi kadın ve erkek arasında bir ayırım yapmadığının göstergesidir. Bu sebeple okuma yazmanın dahi yaygın olmadığı bir toplumun üyesi olan ilk Müslümanlar kadın ya da erkek fark etmeksizin ilme yönelmişlerdir. Bu anlamda medeniyetin ilk adımlarını atmışlardır. Hız. Peygamber döneminde kadınlar İslamiyet'i öğrenme konusunda son derece fedakârlık göstermişlerdir. Hız. Aîşe kadınların dini öğrenme gayretlerini teşvik etmiştir. Kadınların dini öğrenmeleri için onların isteği üzerine Hız. Peygamber onlara ayrı bir gün ayırmış ve kadınları bu ilimden mahrum bırakmamıştır. İnen ayetleri gerek erkeklere gerekse kadınları okuduktan sonra vahiy katiplerine yazdıran Hız. Peygamber ilmi faaliyetlerine Mescidi Nebi'de devam

⁸⁴⁶ Hatemî, **İlâhî Hikmet'te Kadın**, 48.

⁸⁴⁷ Rıza Savaş, "İslâm'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", *TDV Kadın Kolları Konferansı*, TDV Yayınları, Ankara, 1998, 99.

etmiştir. Kadınlar burada Hz. Peygamber'in hutbelerini dinlemişler, merak ettikleri soruları sormuşlar, eğitim etkinliklerinden faydalanmışlardır.⁸⁴⁸

711-1492 yılları arasında yaşamış olan Endülüs toplumunda kadının ayrıcalıklı bir konumu olmakla birlikte, geniş haklara sahip olmuştur. Kadınlar sosyal yaşama etkin bir şekilde katılmış, erkeklerle aynı toplantı mekanlarını paylaşmışlardır. Bu toplumda eğitim almış çok sayıda kadın ilim, sanat ve edebiyatta kendilerini göstermişlerdir.⁸⁴⁹ Endülüs'te şiir alanında aktif kadınlar bulunmaktaydı. Kadınlar gerek siyasal gerek sosyal gerekse kültürel hayatın tüm alanlarında söz sahibi olmuş, duygularını gayet net bir dille ve tam bir özgürlük içinde ifade etmişlerdir. Kadınlara ait kaleme alınan beyitlerin bir kısmı önde gelen Arap şairlerin meşhur beyitleri içinde yerini almıştır.⁸⁵⁰ Endülüs'te her anlamda huzur ve refahın yaşandığı bu dönemde kadınlar yaşamın her alanında bulunmuşlardır. Bu kadınlar arasında iyi meslek sahiplerinin yanı sıra şairler de vardı. Fakat bu şairlerin yazdıkları şiirler günümüze ulaşmamış, Arap edebiyatında erkeklerin gölgesinde kalmıştır. Toplumda daha fazla söz sahibi olan erkeklerin eserleri ön plana çıkmış, savaş ve felaketler sebebiyle ilmi ürünler yok olmuştur. Buna rağmen Endülüs medeniyetinde kadınların biyografilerini inceleyen eserlerde kadın şairlere rastlanmaktadır.⁸⁵¹

İslam geleneğinde meşakkatli yolculukları yalnızca erkeklerin değil kadın talebelerin yaptığına dair bilgilere rastlanmaktadır. Fazlasıyla yorucu olan bu yolculuğun bir kadın için daha çok zor olduğu aşikârdır. Buna rağmen yolculuğu yapmış pek çok kadın talebenin olduğu vurgulanmaktadır. Aslında bu durum kadınların dini alanda geçmiş dönemlerde etkin olduklarının bir göstergesidir. İslam dünyasında yetişen kadın âlimlerin birçoğu zengin ve kültürlü ailelere mensup kadınlardandır. Özellikle ulema ailesi yetişen kadınlar bu geleneği icra etmişler ve ilimle meşgul olmuşlardır. Çeşitli ilimlerin öğrenilmesi adına müstakil okullar ve

⁸⁴⁸ Demiray, "İslâm İlim Geleneğinde Kadın", 13.

⁸⁴⁹ Şahabettin Ergüven, "Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat", *İstem*, cilt: 7, sayı: 14, 2009, 150.

⁸⁵⁰ Ömer İshakoğlu, "Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın Şairlerin Rolü", *NÜSHA*, cilt: 17, sayı: 45, 2017, 149.

⁸⁵¹ İshakoğlu, "Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın Şairlerin Rolü", 153.

kurumlar açılmış olmasına rağmen kadınların bu kurumlardan yararlanabilmesi daha geç dönemlerde gerçekleşebilmiştir.⁸⁵²

Muhammed Abduh'un öğrencilerinden ve kadın hürriyeti savunucularından olan Kâsım Emîn (ö. 1863-1908) *Tahrîru'l Mer'e* (Kadının Özgürleştirilmesi) isimli eserinde; kadınlarla ilgili pek çok meseleyi incelemiştir. Kâsım Emîn, eserini kadın sorununa dikkat çekmek için yazdığını ifade etmiştir.⁸⁵³ Ona göre kadınları kamusal hayattan uzaklaştırmak onların hor görülmesi ve dışlanmasına sebep olabilir. Kadının çalışma hayatında düşüncesini beyan etme hürriyetinin olmaması, sanatta söz söyleme yetkisinin bulunmaması, kamusal alanda etkisinin yokluğu durumu özellikle son yıllarda giderek azalmıştır. Kâsım Emîn bu realiteyi içinde bulunduğu yer olan Mısır'a göre değerlendirmiş, son yıllarda erkeklerin kadınlar üzerindeki otoritesinin az da olsa azaldığını, kadınların da birtakım konularda söz sahibi olduklarını ifade etmiştir. Emîn, kadınların Mısır toplumunda yer aldığı konumu diğer ülkelerle kıyaslamış, onların kadınlara aile hayatında daha fazla yer verdiğini belirtmiştir.⁸⁵⁴

Kâsım Emîn'e göre bir kadın belli bir miktarda zihinsel ve ahlaki birikim elde etmeden evini yönetemez. Kadınları eğitmek, onları insan ruhunu kendi içinde tamamlayan erdemlere, aile ve akrabalık sisteminin korunmasına etkisi olan özelliklere adapte etmek demektir. Kadın nesilleri yetiştirdiği için, cehalet içinde kalması büyük zararlara sebebiyet verebilir. Ona göre Mısırlı kadınların bilimde, edebiyatta ve sanatta Batılı kadınlar gibi çalışmasını hiçbir şey engelleyemez.⁸⁵⁵

İçinde yaşanılan çağın fitne zamanı olduğunun, Müslüman kadının zorunlu olmadıkça evinden çıkmaması gerektiğinin düşünülmesi kadının sosyal hayatını ve İslam'a katkılarını eviyle sınırlandırmak olacaktır. Ayrıca toplumda fesat çıkmasının muhtemel olduğu durumlarda, bu sorumluluğun kadın ve erkek arasında paylaşılması

⁸⁵² Demiray, "İslâm İlim Geleneğinde Kadın", 28-29.

⁸⁵³ Hayati Öncel, "Kâsım Emîn'e Göre Kadının Özgürleştirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 7, sayı: 57, 2016, 52.

⁸⁵⁴ Kâsım Emîn, *Tahrîru'l Mer'e*, Hindawi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Kahire, 2012, 15.

⁸⁵⁵ Kâsım Emîn, *Tahrîru'l Mer'e*, 18.

için hassasiyet gösterilmelidir.⁸⁵⁶ Kadının tamamen eve kapatılması durumunda onun üretkenliğinin önüne geçilmiş olunacak, başarılarından faydalanılmayacaktır.

Hz. Şuayb'ın kızlarının örnek davranışları⁸⁵⁷ kadınların evin dışında iffet ve hicap sınırlarını aşmadan etkili varlıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum kadınların kamusal alanda, yani evlerinin dışında çalışmaya yönelik tutumlarında görülmektedir. Medyen'deki iki genç kadın, babaları çok yaşlı bir adam olduğu için hayvanlarını halka açık yerlerde sulamak zorunda kaldılar. Bu, "çalışma ihtiyacına" bir örnektir. Ama burada iki kadının doğruluğu, iffeti, dikkatli davranmış olmaları gerçeği söz konusuydu. O halde, Kur'an, Müslüman kadınların ev dışında çalışmasında bir yasadı getirilmemiştir. Akabinde Hz. Musa, onların görevini devralmış ve onlar da işlerini bırakmışlardır.⁸⁵⁸

Fakat burada önemli olan asıl nokta, kadının eylemsel olarak dikkatli davranmasını, haram-helal sınırı gözetmesini gerektirmektedir. Burada Hz. Musa ise örnek bir Müslüman erkek figürü çizmektedir. Hz. Musa'nın Medyen'deki iki genç kadın için yaptığını günümüz Müslüman erkekleri tarafından yapılmalıdır. Müslüman bir erkek, fitratına uygun olmayan koşullarda çalışan bir kadına güvenli bir şekilde evine dönebilmesi için yardım etmelidir. Kadına gelince, bu durumu mümkün olduğunca en kısa zamanda çözmek için var gücüyle çabalamalıdır. Medyen'deki iki genç kız bunu, babalarından Hz. Musa'yı güçlü ve güvenilir olduğu için işe almasını isteyerek yaptılar. Dolayısıyla başka imkân buldukları anda işlerini Hz. Musa'ya devrettiler. İki kadın, tercih sebebiyle değil, ihtiyaçtan dolayı ev dışında çalışmışlardı ve bu ihtiyacı ilk fırsatta ortadan kaldırdılar. Onların bu tutumu, inanan kadınlara bir modeldir.⁸⁵⁹

Müslüman kadınlar sosyal açıdan örnek teşkil eden şahıslardan biri de Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in küçük kızı Sükeyne (ö. 117/735)'dir. Sosyal hayatta etkin, şiire ve musikiye önem veren, evini bir akademi şeklinde değerlendiren

⁸⁵⁶ Ateş, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, 43.

⁸⁵⁷ Bk. Kasas, 28/23-25.

⁸⁵⁸ Bk. Kasas, 28/23.

⁸⁵⁹ Stowasser, **Women in the Qur'an**, 61.

Sükeyne sosyal hayatta etkin Müslüman kadın örneklerindedir.⁸⁶⁰ Onun evlilik için ileri sürdüğü, o döneme göre alışlagelmişin dışında şartlar arasında eşinin başkasıyla evlenmemesi ve kendisinin malî ve sosyal konularda serbest hareket edebilmesiydi. Ayrıca sosyal hayatta sınırlanmadan istediği kişilerle görüşebilmesi gibi maddeler de bulunuyordu. Kaynaklarda yaşadığı dönemin sosyal hayatta etkinliği açısından en dikkat çeken kadınlarından olan Sükeyne'nin asalet sahibi ve zeki olduğuna vurgu yapılmaktadır. Onun sosyal hayattaki yeri, güçlü duruşu Müslüman kadınlara örnek olabilir.⁸⁶¹

Kadınlar, Hz. Peygamber döneminde erkeklerin ilgilendikleri ilim dalları ile meşgul olmuşlardır. O dönemde kadınların ilimle ilgilenmelerini men eden herhangi bir vakıa mevcut olmadığı gibi, onların ilim tahsillerini yasaklayan ayet ve hadis de bulunmamaktadır. Hadislerde kadının çalışmasına yasak getiren bir hüküm yoktur. İffet ve namusunu korumak şartıyla kadının bedensel ve ruhsal yapısına uygun herhangi bir işte çalışması uygun olabilir.⁸⁶² Kadının çalışması meselesi onun yönetici olup/olamayacağı sorusunu da akla getirmektedir. Bu sorunun cevabı incelenecektir.

3. 4. 3. Kadının Yöneticiliği

Yönetici, içerisinde bulunduğu toplumu idare eden, görev dağılımının yapılmasını sağlayan, işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesine öncülük eden kişidir. Bir diğer ifadeyle içerisinde bulunduğu topluluğun başına geçen, onlara yol gösteren kişidir. Bu bağlamda Kur'an'ın hiçbir yerinde kadının başa geçemeyeceğinden söz edilmemiştir. Eğer kadın vasıf ve şartlarını taşıyorsa devlet başkanı dahi olabilir.⁸⁶³ Ancak dikkat edilmesi gereken asıl nokta; kadının İslam'ın hükümlerine aykırı davranışlarda bulunmamasıdır. Esasında bu durum erkek ya da kadın fark etmeksizin tüm inananlar için geçerlidir. Kadının siyaset ve kamu alanında alacağı rollerin meşruiyet zeminini oluşturan ayette geçen mümin erkeklerin ve kadınların birbirlerinin velîleri olduklarına dair ibare⁸⁶⁴ modern dönemde kadının yöneticiliği ile

⁸⁶⁰ Demirci, *Son Osmanlı Düşüncesinde Kadın Meselesi*, 43-44.

⁸⁶¹ Hilal Görgün, "Sükeyne Bint Hüseyin", *DİA*, TDVY, 38, İstanbul, 2010, 46.

⁸⁶² Ali Toksarı, "Hz. Peygamber Devrinde Kadın", *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 29, sayı: 4, 1999, 70-77.

⁸⁶³ Bk. Taha, 20/38; Neml, 27/20-44.

⁸⁶⁴ Bk. Tevbe, 129/71.

ilişkilendirilmiştir. Buna göre kadın, devlet başkanlığı, milletvekilliği, başbakanlık, cumhurbaşkanlığı ve savunma sahasının değişik kademelerinde bulunan kamu görevlerini üstlenebilir. Ayette geçen **أُولِيَاءُ** kavramı hem mümin erkekleri hem de mümin kadınları kapsamaktadır. Bu bağlamda kadın, dini ve ahlaki değerlerin korunmasını sağlamak için gerek hemcinslerine gerekse karşı cinse karşı vazifelerine yerine getirecektir.⁸⁶⁵

Kadın bir yönetici olarak akla gelen ilk isimlerden biri Sebe Melike'si Belkıs'tır. Öyle ki Kur'an'da Sebe halkını bir kadın hükümdarın yönettiği kendisine her imkân verildiği ve muhteşem tahtı olduğuna dair ibareler bulunmaktadır.⁸⁶⁶ Ancak ilk olarak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe tapması⁸⁶⁷ ardından Hz. Süleyman'ın gönderdiği mektup vesilesiyle doğru yolu bulması ve "Rabbim, ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum" demesi⁸⁶⁸ ayette geçen bilgiler arasındadır. Belkıs, burada güçlü bir kadın yönetici olarak tasvir edilmektedir. Aynı zamanda onun herhangi bir işe girişeceğinde etrafındakilerle istişare yaptığına dikkat çekilmektedir.⁸⁶⁹ Yönettiği halkıyla istişaresi sonucu nihai kararın kendisinden beklenmesi⁸⁷⁰ onun başarılı bir yönetici olduğunun göstergesidir.

Belkıs, kadın bir yönetici olarak İslam'ı kabul etmesi bakımından gerek kendinden önceki yöneticilerden gerekse kendinden sonraki yöneticilerden daha üstün bir inanış örneği göstermiş, eski inancını reddetmek suretiyle daha önce hiç tanımadığı bir peygamber olan Hz. Süleyman'a biat etmiştir.⁸⁷¹ O, İslam'ı seçerken halkının kendisiyle aynı düşüncede olmama ihtimalini göz önünde bulundurarak bir karar vermiştir. Bu durum onun için saltanattan mahrum bırakılmanın çok fazla önemli olmadığını göstermektedir. Ayrıca idaresi altındaki halkta onunla aynı inanca sahip

⁸⁶⁵ Karşılı, **Kur'an Yorumlarında Kadın**, 244.

⁸⁶⁶ Bk. Neml, 27/23.

⁸⁶⁷ Bk. Neml, 27/24.

⁸⁶⁸ Bk. Neml, 27/44.

⁸⁶⁹ Bk. Neml, 27/32.

⁸⁷⁰ Bk. Neml, 27/33.

⁸⁷¹ Ahmet Lütfi Kazancı, **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009, 255.

olmuş, benimsediği yolda yanında olmuştur. Belkıs'ın ⁸⁷² كُنَّا مُسْلِمِينَ şeklindeki ifadesi duruma ışık tutmaktadır.⁸⁷³

Esasında bu vakıa Belkıs'ın halkı üzerinde başarılı bir yönetici olduğunun göstergesidir. Öyle ki halk hem onun fikirlerini benimsemiş hem de inandığı bu yolda yalnız bırakmamıştır. Şayet o başarısız bir yönetici olmuş olsaydı, idaresi altındaki halk yeni bir inancı kabul etmesi sebebiyle onun görevini elinden alır, yanında da yer almazdı. Nitekim Kur'an'da Belkıs ve hükümlerinden bahsedilirken, onun yöneticilik vasfı eleştirilmemiş ve yasaklanmamıştır. Yalnızca onun kavminin güneşe tapması, yanlış bir inanış içerisinde olması eleştirilmiştir.⁸⁷⁴ Belkıs, yöneticisi olduğu yerin bütün işlerini yürütmüş, meşruiyet geleneğini devam ettirmiş, başarılı, dirayetli bir yönetici profili çizmektedir. İyi bir yönetici, akıllı, olaylar karşısında güçlü bir duruş sergileyen, ileri görüşlü bir lider portresi ortaya koymaktadır.

Yönetici kadınların varlığına yalnızca İslam'da değil, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da rastlanmaktadır. Bu bağlamda Tevrat'ta yönetici olduğundan bahsedilen kadınlar da bulunmaktadır. Yönetici olarak bahsedilen bu kadınların bir kısmının aynı zamanda peygamber oldukları ifade edilmektedir. Ancak İslam kelamında kadın peygamber meselesi hem ihtilafli olduğu hem de meseleye yukarıda değinildiği için tekrar inceleme konusu edilmeyecektir. Tevrat'ta geçen hükümdar ve yönetici kadınlardan biri olan Belkıs'ın ismi Kur'an'da da yer almaktadır. Bu kadınlardan Atalya kraliçe olarak bir ülke yönetirken kendisine karşı çıkarılan ayaklanmada öldürülmüştür. İşaya'da kadınların saltanatına vurgu yapılmıştır.⁸⁷⁵ Ayrıca kadın peygamber olarak nitelenen Debora ve Hulda'nın yöneticilik vasıflarına da dikkat çekilmiştir.⁸⁷⁶

Ortaçağ'da Müslüman kadınlardan Fıkıh, Hadis alanında müderrislik yapan, şairlik, vâizelik, vezirlik ve müşavirlik yapanlar mevcuttur. Hadisçi, tarihçi ve kıraat âlimi Zehebî (ö. 748/1348) ve tarihçi, coğrafyacı ve hadisçi olan Ebü'l-Fidâ (ö.

⁸⁷² “Çağrımıza boyun eğmiştik” Bk. Neml, 27/42.

⁸⁷³ Kazancı, **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**, 250.

⁸⁷⁴ Coşkun, **Sosyal Değişme Kadın ve Din**, 120.

⁸⁷⁵ Bk. İşaya, 3/12.

⁸⁷⁶ Coşkun, **Sosyal Değişme Kadın ve Din**, 84-85.

732/1331) hadis derslerindeki bilgilerini ve diplomalarını kadın müderrislerden almışlardır. O dönemde kadının kadılık etmesi yasaklanmamış, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) kadınların kadılıklarının kabul edildiği davalarda kadılık edebileceklerini ifade etmiştir. Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh (ö. 320-932) zamanında Divan-i Mezâlim Başkanlığı'na tayin edilmiş olan bir kadın her Cuma şikâyet dilekçelerini kabul eder, duruşmaları idare ederek meseleleri karara bağlardı.⁸⁷⁷

İslam Tarihi'nde kadın hükümdarların varlığından da bahsetmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda hükümdarlık makamına gelen ilk kadın Endülüs Emevi hükümdarı II. Hakem'in (ö. 366-976) eşi Auora-Subh'dur. II. Hakem'in vefatı üzerine, oğulları Hişâm'ın (ö. 179/795) yaşının küçük olması sebebiyle Subh, devlet erkani tarafından oy birliği ile yöneticiliğe getirilmiştir. Oğlu büyüyünceye kadar devleti siyasî, sosyal ve ekonomik düzen içerisinde devam ettirmiştir.⁸⁷⁸ Asr-ı Saadet sonrası kadın yöneticilere rastlamak mümkündür. Büvehy Oğulları'nın⁸⁷⁹ yıkılmasından sonra Rey, Hamedan ve İsfahan'da çeşitli hükümdarlıklar kurulmuştur. Rey'de kurulan devlete Seyyide Hatun otuz dört yıl boyunca yöneticilik yapmıştır. Halep Eyyübileri'ne ise Naibe İnanç Hatun⁸⁸⁰ altı yıl boyunca hükümdarlık yapmıştır.⁸⁸¹

İslam Tarihi'nde kadın yöneticilerin varlığına rastlamaktayız. Bu hükümdarlardan tahta gelenlerin bir kısmı uzun yıllar yönetimde aktif rol oynamış bir kısmı da kısa süreliğine yöneticilik yapmıştır. Ayrıca Asr-ı Saadet'te Hz. Peygamberin devlet yönetimi ile ilgili durumlarda zaman zaman kadınlarla da istişarede bulunduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in karşılaştığı bir meselenin çözümü için Ümmü Seleme'nin görüşüne başvurması bu duruma örnektir. Kadınlar bu dönemde Hz. Peygamber'e biat ederek devlet yönetimine aktif olarak katılmışlardır. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i Medine'ye hicretten sonra ensar kadınlarına göndermiş ve biat almıştır.⁸⁸² Ayrıca askerlik alanında ün yapmış Müslüman kadınlara rastlanmaktadır ki bunların

⁸⁷⁷ Bahriye Üçok, "İslam Devletlerinde Bazı Nâibeler", *Bellekten*, cilt: 31, sayı: 122, 1967, 169-170.

⁸⁷⁸ Ayşe Dudu Kuşçu, "İktidarda Müslüman Kadın", *Siyasette Müslüman Kadın*, edt. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 61-62.

⁸⁷⁹ 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm sürmüş bir hanedanlıktır.

⁸⁸⁰ 634-640 yılları arasında yöneticilik görevini gerçekleştirmiştir.

⁸⁸¹ Coşkun, *Sosyal Değişme Kadın ve Din*, 139.

⁸⁸² Toksarı, "Hz. Peygamber Devrinde Kadın", 80.

başında Hz. Âişe (ö. 58/678) gelmektedir. Katıldığı Cemel Vak'ası⁸⁸³ buna örnektir.⁸⁸⁴ Hz. Fatıma'nın ise Fedek arazisi hakkında Hz. Ebû Bekr ile ters düşmesi bireysel bir muhalefet örneğidir.⁸⁸⁵ Günümüzde de Müslüman kadınların birtakım yöneticilik görevlerinde bulunmaları ve bu görevlerini başarıyla yerine getirmeleri durumu söz konusudur. Kadın yönetici meselesine değindikten sonra onun evlenmesi, eş seçmesi ve evlilikten doğan haklarına değinilecektir.

3. 4. 4. Kadının Evlenmesi

Aile, insanın içinde yaşamasına ortam sağlayan, huzur veren, hayatını düzene koyan bir yuvadır. Aile, bireyin mutluluğunu temin etmekle birlikte, onu yalnız başına yaşamaktan kurtarmaktadır. Ayrıca toplumla birey arasındaki bağı güçlendirmektedir. Son yıllarda ortaya çıkan birtakım akımlar sebebiyle aileye yüklenen değerler değişime uğramıştır. Özellikle individüalizm (bireycilik) akımı aile kurumuna olumsuz manada etki etmiştir. Halbuki İslam, aile kavramına asli bir görev yükleyerek, bireyin ailesiyle bir bütün olacağına vurgu yapmıştır. Nitekim ilk insanın dünyadaki serüvenin de ailesiyle başlaması ailenin fitrata uygunluğunu gözler önüne sermektedir.⁸⁸⁶

Aile, emanet duygusu, iffet erdemi, karşılıklı güven, hakkı gözetme, sevgi, saygı, hoşgörü ve anlayış gibi nitelikler üzerine kurulmuştur. Ailenin ayakta durabilmesi için aile bireylerinin büyük çaba harcamaları gerekmektedir. İslam'ın aile anlayışında ön plana çıkan temel ruh; huzur, sevgi ve rahmettir.⁸⁸⁷ Bu bağlamda aileyi aile yapan en önemli kavram nikahtır. İnsan topluluğunun ayakta durabilmesi için nikah ve onunla birlikte ortaya çıkan aile kurumu son derece önemlidir. Nikâh gerek kadın gerekse erkek için sosyal hayatta etkileri olan, içerisinde büyük menfaatleri

⁸⁸³ Hz. Ali ile Hz. Âişe arasında 36/656 yıllarında meydana gelen olaydır.

⁸⁸⁴ Üçok, "İslam Devletlerinde Bazı Nâibeler", 171.

⁸⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Şaban Öz, "Hz. Peygamber'in Bölüşülemeyen Mirası: Fedek –Sorunun Kökenleri Üzerine–", *Akademik Siyer Dergisi*, cilt: 2, sayı: 5, 2022, 2-12.

⁸⁸⁶ Ahmet Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2021, 19-20.

⁸⁸⁷ Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, 22.

barındıran, karşılıklı yapılan mukaddes bir akittir. Sosyal hayatın temeli olması bakımından nikâh, bütün hakların esas, koruma altına alınmasıdır.⁸⁸⁸

Kur'an'da nikah bağlamında evlilik, her iki eş için de rahatlık ve birbirini tamamlama kaynağı olarak sunulmaktadır. Nitekim Kur'an'da; هُنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ⁸⁸⁹ ifadesi eşlerin birbirini tamamlamak üzere yaratıldığını ifade etmektedir. Bir başka ifade de hem erkeğe hem de kadına; وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً⁸⁹⁰ kendileriyle huzur bulmak üzere yaratılan eşlerden ve ifadesi aralarına yerleştirilen bir sevgi ve merhametten bahsedilmektedir. Nikah, icap ve kabul ile gerçekleşmektedir. İcap, evlenecek olanlardan birinin mesela erkeğin kadına eş olarak nikahladığını ifade etmesi, kabul de kadının bu soruya cevap olarak kabul ettiğini ifade etmesidir. Nikah, evlenmelerine mâni bir durum olmayan kadın ve erkeğin kendi arzu ve istekleriyle iki şahit huzurunda eş olduklarını beyan etmeleri ile gerçekleşerek, tescili ile de işlem resmen tamamlanmış olmaktadır.⁸⁹¹ Kur'ân, nikah akdinin büyük sorumluluğu olan bir söz olduğunu ifade etmiş,⁸⁹² yaklaşık yüz ayetini de aile hukuku meselelerine ayırmıştır. Nikah, hukuki yönü olan aynı zamanda gerçekleştirilmesi ibadet olan özel bir akittir.⁸⁹³

Ebû Hâmid Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre nikâh çok önceden bu yana gelen bir sünnet olmakla beraber, peygamberlerin ahlakından bir ahlaktır.⁸⁹⁴ Gazzâlî, evliliği fitratın bir gereği olarak değerlendirmiş, evlenmemenin ise yaratılış gayesine uygun olmadığını ifade etmiştir.⁸⁹⁵ Nikah bölümü bağlamında kocanın hanımı üzerindeki hakları meselesinde Gazzâlî, nikahı kadın-erkek arasında bir nevi köleliğe benzetmektedir. Erkek, eşinden ne talep ederse kadının onu yerine getirmesini, tam bir itaat ve teslimiyet içerisinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Gazzâlî, erkeğin eş

⁸⁸⁸ Bigiyef, **Hatun**, 109.

⁸⁸⁹ “Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.” Bakara, 2/187.

⁸⁹⁰ “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır.” Rum, 30/21.

⁸⁹¹ Lütfi Şentürk, “İslâm'ın Işığında Kadın”, *TDV Kadın Kolları Konferansı*, TDV Yayınları, Ankara, 1998, 120-121.

⁸⁹² Bk. Nisa, 4/21-24.

⁸⁹³ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 34.

⁸⁹⁴ Ebû Hâmid Gazzâlî, **İhya-i Ulûm'id-Din**, ter. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, 2016, 2/73.

⁸⁹⁵ Gazzâlî, **İhya-i Ulûm'id-Din**, 2/77.

üzerindeki haklarından bahsetmektedir.⁸⁹⁶ Ancak burada dikkat çeken mesele Gazzâlî'nin neden yalnızca erkeğin hanımı üzerindeki haklarına değindiği, hanımın erkeğin üzerindeki haklarına değinmediğidir. Evlilik, karşılıklı anlaşma sonucunda sürdürülen bir müessese olduğuna göre burada hem erkeğin hem de kadının haklarından bahsetmek daha doğru olacaktır.

İslam'da evlenmenin hükmünün farz, vacip ve sünnet mi olduğuna gelince; şayet bir kimse evlenmediği takdirde kötü yola düşerim korkusu taşıyorsa veya evlendiği takdirde eşine haksızlık yapmama durumu söz konusu ise ve eşin haklarını gözetirim şeklinde bir düşünce taşıyorsa, ayrıca mali durumu da evlenmeye elverişli ise bu kimsenin evlenmesi farzdır. Bu kişi evlenmekle kötü yola düşmekten kendisini korumuş olur. Zira evlenmemesi halinde kötü yola düşme olasılığı olabilir. Bir kimsenin evlenmediği takdirde kötü yola düşme ihtimali varsa evlenmesi vacip, böyle bir ihtimal yoksa mali imkanları da müsait ve eşine de haksızlık yapacağı kanaatinde değil ise evlenmesi sünnettir. Genel itibarıyla evlenmenin sünnet olduğu bilinmektedir. Sünnetin yerine getirilmesiyle birlikte neslin devamı sağlanacak, topluma faydalı bireyler yetiştirilecektir.⁸⁹⁷ Kısacası bütün bir toplumun refahını düşünerek insan neslinin devamını sağlamak niyetiyle evlenmek farz-ı kifâyedir.⁸⁹⁸

Çocuğun müspet ve menfi inançlarının oluşmasında şahsiyet ve tutumlarının şekillenmesinde ailenin rolü birinci sırada gelmektedir. Çocuk dini kavramları aileden öğrendiği için özellikle inanç konusunda da ailesinden etkilenmektedir. Çocukluk döneminde aile hayatında edinilen dini tecrübenin etkisi son derece önemlidir. Çocuk başta aile olmak üzere doğru bir dini öğretimin içerisinde bulunduğu tevhit ilkesi doğrultusunda davranışlar sergileyecektir. Çocuğun dini duyguları bu yönde oluşacaktır. Bunun yanı sıra çocuğun davranışında etki bakımından annenin son derece önemli olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Nuh'un iman etmeyen oğlunun babasının bunca çabasına rağmen inkârcı olan annesinin etkisinde kalarak onun yanında yer alması bu duruma bir örnektir. Diğer taraftan Hz. İbrahim'in annesinin imanlı biri olması onun fitratını korunmasında etkili olmuştur. Bu sebeple Allah Lokman

⁸⁹⁶ Gazzâlî, **İhya-i Ulûm'id-Din**, 2/165.

⁸⁹⁷ Şentürk, "İslâm'ın Işığında Kadın", 117-118.

⁸⁹⁸ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 35.

Suresi'nde çocuğun dini duygu ve düşüncesinin aile tarafından gösterilmesi gerektiğini ve bu bağlamda çaba harcanması ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmektedir.⁸⁹⁹ Bu sebeple annenin kendini eğitmesi, çocukların güzel yetiştirilmesi açısından büyük öneme sahiptir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir taraftan evlilik teşvik edilmiş,⁹⁰⁰ diğer taraftan ömür boyu birlikte yaşamaya karar veren eşler arasında karşılıklı sevgi ve saygının zamanla daha da büyüüp artacağı vurgulanmıştır.⁹⁰¹ Eşlerin birbiri için elbise konumunda olduğu belirtilerek⁹⁰² evlilik ilişkisi mecazi anlatımla ortak bir elbiseye benzetilmiş, hul'/muhâlea terimi de bu âyetten istifade ile geliştirilmiştir. Yine Kur'an'da eşlerin karşılıklı anlayış ve fedakârlık içinde evlilik hayatını sürdürmeleri, birbirlerinin haklarına saygılı olmaları, birbirlerine güzel davranmaları ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri, hayatın sevinçleri yanında sıkıntılarını da paylaşmaları istenmiştir.⁹⁰³ Hz. Peygamber'in hadislerinde de evlilik teşvik edildiği gibi eşlerin dinî, ekonomik ve sosyal konum bakımından denk olmasının önemine dikkat çekilerek evliliğin ömür boyu sürmesinin hedeflenmesi gerektiği belirtilmiş, haklı bir sebep olmadan eşlerin evlilik birliğinin bozulmasına yönelik tasarruf ve taleplerinin hoş karşılanmadığı ifade edilmiştir.⁹⁰⁴

Kur'ân'da evlilik emredilmiştir.⁹⁰⁵ Bu emir, kişinin evlenme ihtiyacı ve durumuna göre farzdan aşağıya doğru derecelenir. Evlenmek ve çocuk sahibi olmak peygamberlerin yolu ve âdetidir.⁹⁰⁶ Erkek, eşi üzerinde kayıtsız şartsız bir hakimiyet sahibi olmamakla birlikte, Allah ve peygamberinin belirlediği hususlarda otorite sahibidir.⁹⁰⁷ Kecia Ali, evliliğin insan yaşamının arzu edilen bir parçası olduğuna işaret ederek evliliği teşvik etmektedir. Ali'ye göre evlilik dışı bir beraberlik olan zina büyük

⁸⁹⁹ İbrahim Coşkun, **İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, 136-138.

⁹⁰⁰ Bk. Nur, 24/32.

⁹⁰¹ Bk. Rum, 30/22.

⁹⁰² Bk. Bakara, 2/187.

⁹⁰³ Bk. Nisa, 4/19-21.

⁹⁰⁴ Ebû Dâvûd, "Talak", 3-18; Tirmizî, "Talak", 10-11.

⁹⁰⁵ Bk. Nur, 24/32.

⁹⁰⁶ Topaloğlu, **İslâm'da Kadın**, 37.

⁹⁰⁷ Tozduman, **İslâm'da Kadının Hakları**, 93.

günahlar arasında şirkten hemen sonra olması⁹⁰⁸ onun ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Nitekim insan fitratına uygun olan evlilik, ailenin temelini teşkil etmekte, kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet alanı oluşturmalarına katkı sağlamakta ve insan soyunun devamını sürdürmeye imkân vermektedir. İslam, çeşitli şekillerde evliliği teşvik etmekle birlikte, neslin bozulmasına yol açacak, insan fitratına ters düşen gayri meşrû ilişkileri de menetmiştir.

Başkalarının onayına ve iznine ihtiyaç olmadan, insanın evlenmesine kendisinin karar verebilmesi, bir diğer ifadeyle eşini seçebilmesine evlenme ehliyeti denmektedir.⁹⁰⁹ Kadın istemediği bir erkekle evlendirilemez. Bu kaideye uymadan yapılan evlilikleri Hz. Peygamber uygun görmemiştir. Hz. Peygamber kadınların görüşlerini tercih etmektedir. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in evlilik teklifini kabul etmeyen bir kadından bahseder. Hürriyete kavuşturulan Berire isimli bir kadın kocasından ayrılmak ister. Hz. Peygamber, bu yuvanın bozulmaması taraftarıdır. Fakat kadın bu konuda ısrarcı olunca ayrılmak durumunda kalırlar.⁹¹⁰ İslam'da eş seçimi konusunda kadınlar önemli haklara sahiptir. Kadın veya kız, istemediği biriyle evlendirilemediği gibi evlendirilmeye de zorlanamaz. Kızın velisinin onu evlendirirken çok dikkatli olmasına ve hayat boyu beraber olacağı erkeği seçerken ona şefkatle yardım etmesine dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.⁹¹¹ Evlilik öncesi görüşmede ise İbn Âbidin (ö. 1252/1836) kadının evleneceği kişiyi görmesinin erkeğin görmesinden daha önemli olduğunu, zira kadının boşanma yetkisinin daha sınırlı olduğunu ifade etmektedir.⁹¹²

Kur'an'da kadının yaratılıştaki olduğu gibi ailede de durumu erkeğe endeksli değildir. Kadının ailede erkeğe yalnızca bir takım dünyevi işlerini tamamlamada bir vasıta olmaktan ibaret değildir. Erkeğin de kadının da psikolojik açıdan birbirlerine ihtiyaçları vardır.⁹¹³ Bugün modern psikolojinin onayladığı en önemli mutluluk ve saadet formülü olan sevgi ve merhametin en yoğun şekilde yaşandığı yer aile

⁹⁰⁸ Ali, **Sexual Ethics and Islam**, 6.

⁹⁰⁹ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 42.

⁹¹⁰ Savaş, "İslâm'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", 101.

⁹¹¹ Savaş, "İslâm'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", 104.

⁹¹² Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 36-37.

⁹¹³ Bk. Rum, 30/21.

ortamıdır. İnsan ilişkilerinde temiz ve güçlü olan sevginin hayata yön veren duygu olan kadın, erkek için maddi varlığından çok manevi yönü itibariyle değerlidir.⁹¹⁴ Bu bağlamda evlenirken kadın için verilen mehir de onun haklarının güvence altına alındığına dair bir göstergedir.

Mehir, erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mal ya da paradır. Verilen mehrin tamamı kadına aittir. Ayrıca mehir, erkeğin yapılacak evliliğe ve eşine gönülden bağlılığının bir göstergesidir. Kadının boşanması veya eşinin vefat etmesi durumunda ise mehir ona belli bir süre sağlanan teminattır.⁹¹⁵ Mehir de esas olan evlenen kadının ailesinden ziyade kendisine ödenmesidir. Mehir tamamen kadına aittir, onun tasarrufundadır. Evlenecek kadın veya yakınları alınan mehir karşılığında herhangi bir çeyiz hazırlamak zorunda değildir. Mehir, İslam'ın kadınlara yönelik özgürlükçü duruşunun kanıtıdır.⁹¹⁶ Onun sosyal hayatta maddi olarak mahrum bırakılmaması, manevi yönden değer atfedilmesinin neticesi olarak belirlenmiş bir uygulamadır. Erkeğe, kadına nisbetle daha geniş boşama imkânlarının verildiği İslâm hukukunda mehrin (özellikle müeccel) yüksek tutulması halinde boşama hakkının kötüye kullanılmasına önemli ölçüde engel olunabilir. Ayrıca kadına verilen/verilecek mehir belirli bir ekonomik güvence ve bağımsızlık sağlama amacına da hizmet etmektedir.⁹¹⁷

Kadın haklarını öğrenip kendine değer verirse, evlilik, erkek ve kadının birlikte mutluluğunu sağlamanın doğal yolu halini alır. Evlilik birbirini seven iki kişinin bedenleri, kalpleri ve akılları ile hareket ettiği bir akiddir.⁹¹⁸ Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümler boşanma konusunda da geçerlidir. Bu durumda kadına karşı "ihsan ilkesi" gözetilmeli, en yüksek ahlâki olgunluk davranışı ortaya konulmalıdır. Boşanan kadına ahlâki olarak örfün uygun gördüğü biçimde hediyeler verilmeli, onun mağduriyetinin önüne geçilmelidir. Nasıl ki evlenirken mehir ve farklı hediyeler veriliyorsa, nikahın

⁹¹⁴ Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", 315.

⁹¹⁵ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 64.

⁹¹⁶ Ali, **Sexual Ethics and Islam**, 4.

⁹¹⁷ Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", DİA, TDVY, 28, Ankara, 2003, 390.

⁹¹⁸ Kâsım Emîn, **Tahrîru'l Mer'e**, 76.

sonlandırılması durumunda da “ihsan ilkesi” uyarınca Kur’ânî buyruk gözetilmelidir.⁹¹⁹ Bu bağlamda kadının boşanma ve nafaka hakkı ele alınacaktır.

3. 4. 5. Kadının Boşanma ve Nafaka Hakkı

Evlilik, sosyal ilişkilerin yaşanabilmesi adına merkezi öneme sahip bir kurum olmasına rağmen, daima kalıcı olması veya zorunlu olarak sürdürülmesi beklenmemektedir. Tıpkı evlilik gibi boşanma da olağan bir durumdur. İslam boşanmayı yasaklamamış, aksine zaman zaman evlilik ilişkilerine son verilmesinin daha iyi olabileceğinden dolayı kabul etmiştir. Hıristiyan geleneğinin çoğunda olduğu gibi, “ölüm bizi ayırana kadar” ahlaki bir özdeyiş ve evlilik bağının çözülmezliği konusunda yasal bir ısrar yoktur. Aslında İslam, bir saadet vesilesi olmasına rağmen artık çekilmez bir yük haline gelen evlilik bağının çözülmesine ve kişilerin anlayabileceği yeni kimselerle evlenmelerine müsaade etmektedir. İslam, boşanmayı meşru olarak kabul etmekle birlikte bunun sevilen ve istenen bir durum olmadığını vurgulamakta, geçerli bir sebep olmadıkça yapılan boşanmaları uygun görmemekte ve tavsiye etmemektedir.⁹²⁰

Kur’an’daki bazı ayetler, bir evliliği bitirmenin hafife alınmayacağı vurgusu yaparken, amacını yerine getirmeyen bir ilişkiyi sürdürmekten daha ziyade boşanmanın tercih edilebileceğini öne süren bir duruma değinmektedir. Erkeklerle, boşanma durumu hasıl olacağında eşlerini, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutmaları ya da iyilikle serbest bırakmaları, zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmamaları⁹²¹ emredilmiştir. Ancak eşlerini boşamak için aşırı aceleci kararlar almamaları konusunda, iyi geçinmeleri hususunda, onların bazı huylarından hoşlanılmayacağı durumunda Allah’ın haklarında çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilecekleri⁹²² şeklinde uyarılmışlardır. Kur’ân’da aile içerisinde geçimsizliğin meydana gelmesi durumunda evliliğin devamını sağlamaya yönelik birtakım

⁹¹⁹ Celal Yeniçeri, **İslâm Âilesi ve Ev İdaresi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014, 31.

⁹²⁰ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 79-80.

⁹²¹ Bk. Bakara, 2/231.

⁹²² Bk. Nisa, 4/19.

tedbirlere başvurulmasının, anlaşmazlığın devamı halinde erkek ve kadının ailelerinden seçilecek hakemlerin onların arasını bulmaya gayret etmesinin istenmesi de⁹²³ eşler arasındaki uyuşmazlıkların ilk çözüm yolunun boşanma olmaması gerektiğinin bir kanıtıdır.⁹²⁴ Evlilikler başarısız olabilir ve ilişkiler bozulabilir ancak böyle ciddi bir karara varılmadan önce Kur'an, ifade edildiği üzere mümkünse uzlaşmayı tavsiye etmektedir. Bunun yanı sıra çiftlerin uzlaşması için aralarına hakem tayin edilmesini istemesi⁹²⁵ buna rağmen uzlaşma olmadığı takdirde meşru bir şekilde boşanmanın sağlanabileceğini ifade etmesi,⁹²⁶ meselenin önemini gözler önüne sermektedir.

Bir Müslümanın yapmış olduğu evlilik her şeyden önce bir sözleşmedir. Eşlerden biri o sözleşmeyi feshetmek için harekete geçtiği takdirde boşanmaya adım atmış olur. Evliliği bitirmenin arkasındaki sebepler ne olursa olsun İslam'da boşanma hoş karşılanmamıştır. Eşler arasında görülen ufak bir uyumsuzluğun hemen boşanmaya yol açmaması gerekir. Kur'an'ın bu noktadaki tutumu yukarıda da belirtildiği üzere mümkün olduğu sürece eşlerin yakınlarından belirlenecek aracılar vasıtasıyla anlaşmalar yolunun tercih edilmesidir.⁹²⁷ Toplumun sâlih fertlerinin hem erkeğin hem kadının ailesinden birer hakem göndermeleri gerekirken, karşılıklı iyi muamelenin mümkün olmadığı durumlarda ise ayrılık uygun görülür.⁹²⁸

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ⁹²⁹ ifadesi gereğince sorulması gereken temel soru; İslam'a göre kadının boşanma hakkının olup olmadığıdır. Bir başka ifadeyle; İslam'da boşanma hakkının sadece erkeğe verildiği iddiası doğru mudur? İslam, boşanma hususunda kadını göz ardı etmeyerek erkekle eşit statüde tutmuştur. Farklılık ise boşanma yetkisinin kullanımındadır. Çünkü ailedeki mali sorumluluk açısından kadın ve erkek aynı değildir.⁹³⁰ Boşanma bazı durumlarda koruyuculuk görevini

⁹²³ Bk. Nisa, 4-34-35.

⁹²⁴ H. İbrahim Acar, "Talâk", DİA, TDVY, 39, İstanbul, 2010, 496.

⁹²⁵ Bk. Nisa, 4/35.

⁹²⁶ Judith E. Tucker, **Women, Family, and Gender in Islamic Law**, Cambridge University Press, New York, 2008, 84.

⁹²⁷ Bk. Nisâ, 4/35.

⁹²⁸ Bk. Bakara, 2/227.

⁹²⁹ "Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir" Bk. Bakara, 2/227.

⁹³⁰ Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi**, 67.

üstlenebilir. Zaruret durumunda boşanmak, bir nimettir. Tarafların psikolojik ve sosyolojik yönden rahata kavuşmalarını sağlayabilir.⁹³¹ İslâm tarihinde erkeğe tanınan yetkinin boşanmaları hızlandıran bir etken olmadığı, Müslüman toplumdaki dinî, sosyal ve ahlâkî telakkilerin ve bu anlayışa dayalı eğitimin aile bağlarını güçlendirici ve keyfi boşamaları önleyici bir işleve sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca erkeğin boşanma yetkisi alternatifsiz değildir. Evlilik akdi sırasında veya daha sonra erkek tarafından kadına boşama yetkisi tanınabilir. Bu durumda kadın herhangi bir sebep göstermeksizin boşama hakkına sahip olabilmektedir. Kadın geçerli sebep ileri sürdüğü takdirde hâkim de eşleri ayırabilmektedir.⁹³²

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ⁹³³ ayetinde geçen ibareler gereği İslam, erkeğin aynı eşe tekrar dönmesine bir ve iki talakta müsaade etmiştir.⁹³⁴ Mevdûdi'ye (ö. 1399/1979) göre bu ayet İslam'dan önce Cahiliye'de görülen sosyal bir bozukluğun ıstılahı manasını taşımaktadır. Nitekim o dönemde bir erkek eşini istediği kadar boşayıp tekrar nikahlanabiliyordu. Böylelikle kadın ne eşiyle dilediği şekilde bir evlilik gerçekleştirebiliyor ne de bir başkasıyla evlenebiliyordu. Ayet, kadına yönelik olan bu zulüm kapısını kapatmıştır. Bütün evlilik hayatı boyunca erkek, eşiyle ancak iki defa boşanma ve tekrar bir araya gelme hakkına sahiptir. Üçüncüsü ise mümkün değildir. Bu durum aceleci ve düşüncesizce hareket etmeye engel olmakta, eşler arasında uzlaşma yolunu açık bırakmaktadır.⁹³⁵

Klasik düşüncede kadının boşanma yetkisinin olmadığı kabul edilmektedir. Bu görüşe göre Kur'an'da kadının kocasını boşaması ile ilgili herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Şayet kadının boşanma hakkı olsaydı Kur'an bu bilgiye yer verirdi. Kur'an'da boşanma ile ilgili atıflar erkeğe yapılmaktadır. Bu iddia sahiplerine göre Kur'an'da boşanmayla ilgili hükümlerin tamamında erkeğin sorumluluklarından

⁹³¹ Bigiyef, **Hatun**, 110-111.

⁹³² Acar, "Talâk", 497.

⁹³³ "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirde hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz" Bk. Bakara, 2/229.

⁹³⁴ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri**, 3/906.

⁹³⁵ Mevdûdi, **Tefhimu'l Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, 1/182.

bahsedildiği yönünde itirazda bulunulabilir. Kadınların boşanma haklarına değinilmemesi, onların boşanma sonrası mali yükümlülüklerinin olmayışından dolayıdır.⁹³⁶ İslam'da boşanma hakkı erkeğe verilmiş olmakla birlikte bazı durumlarda kadının talebiyle de bu durum gerçekleşmektedir. Bu durumlardan biri de kadının vereceği bir bedel karşılığında karşılıklı rıza ile eşinden boşanmasıdır. Evlilik hayatında bazen karşılıklı sevgi, anlaşma durumu sağlanamadığı, kadının tahammülü zor maddî ve manevî ruhî sıkıntılara maruz kalması durumunda İslam, kadına belli bir bedel üzerinde eşiyile anlaşma sağlayarak boşanma hakkı tanımaktadır.⁹³⁷ Bu duruma delil olarak ileri sürülen ayette; kadının evlilikten kurtulmak için kocasına bir meblağ vermesinden⁹³⁸ bahsedilmektedir. Bu ayet, eşlerin karşılıklı anlaşmaya varamaması durumunda, kadının erkeğe ödemesi gereken bir bedel üzerine ayrılacakları hususunda delil olarak ileri sürülmüştür. Bu durum kadının eşine olan görevlerini yerine getiremediği takdirde onda sevgisizliğe yol açarak beraber yaşamalarının mümkün olamaması halinde gerçekleşmektedir.⁹³⁹

Evlilik hayatının sonlandırılmasında kadının sahip olduğu haklardan biri de tefviz-ı talâkla mümkün olmaktadır. Buna göre erkek boşanma yetkisini eşine vermek suretiyle bu hakkından vazgeçebilir. Nitekim ayette Hz. Peygamber'in hanımlarından bahsedilmekte, diledikleri takdirde boşanmalarının gerçekleşeceği ifade edilmektedir.⁹⁴⁰ Ayette Hz. Peygamber'in eşleri için ya onun nikahında kalmak ya da ondan ayrılmak şeklinde iki seçenek sunulmuştur. Bir diğer ifadeyle Hz. Peygamber'in eşleri boşanma konusunda serbest bırakılmıştır. Bu durum erkeğin kendisine ait olan boşanma hakkını eşine devredebileceğinin bir göstergesidir. Erkeğin boşama hakkını eşine devretmesi bu noktada bağlayıcı bir unsurdur.⁹⁴¹

Kadının boşanma talebi ile birlikte bu durum nasıl gerçekleşmektedir? Bu talepte asıl olan kadın ve erkeğin karşılıklı rızasıdır. Kadının boşanmak üzere verdiği bedeli erkeğin kabul etmediği durumda mesele hâkime götürülmektedir. Boşanma

⁹³⁶ Nihat Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi**, Etüt Yayınları, Samsun, 1999, 68-69.

⁹³⁷ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 94.

⁹³⁸ Bk. Bakara, 2/229.

⁹³⁹ Karşlı, **Kur'an Yorumlarında Kadın**, 186.

⁹⁴⁰ Bk. Ahzâb, 33/28-29.

⁹⁴¹ Karşlı, **Kur'an Yorumlarında Kadın**, 186-187.

hususunda hâkimin görevi kadının bu talebinin bir anlık duygusallıkla olmadığını belirlemesidir. Hâkim kadının isteğinin köklü nedenleri olduğunu tespit etmelidir. Nedenlerin tespit edilmesi halinde hâkim kadının ve erkeğin ailesinden birer hakem olmak üzere iki tarafı da bu duruma davet eder. Hakemlerin uzlaşma sağlayamamaları durumunda hâkim kadının zarar görmemesi için bedel ödemesi şartıyla boşanmasına karar vermektedir.⁹⁴²

Boşanmak için mahkemeye başvurma konusunda kadın ve erkeği eşit olarak kabul eden bazı düşünürler de vardır. Bunlardan biri Hüseyin Atay'dır. Ona göre boşanma erkek veya kadının elinde değildir. Onlardan her biri mahkemeye başvurup, boşanma talebinde bulunabilir. Atay, meşru boşanmanın belli ve objektif bir sebebe dayanması gerektiğini ifade ederek, bunun eşlerden birinin diğeriyle yaşamaya tahammül edememesi durumu olduğunu belirtir. Eşler arasında bir huzursuzluk çıkarsa kadın ya da erkek fark etmeksizin ikisinden biri boşanma talebinde bulunabilir. Yine eşlerden birinin diğeri nefret etmesi de boşanmaya sebebiyet olarak gösterilebilir. Ancak bu nefretin geçici olmaması gerekir. Öfke geçtikten sonra pişmanlığa dönmemesi için boşanma öncesi hakemler hâkimin huzurunda şahitler bulundurulmalıdır. O zaman zafında boşanmak isteyene düşünme imkânı ve geri dönme fırsatı sağlanmaktadır. Boşanmada sebebinin tespiti çok önemlidir. Bunun için her iki tarafın ailesinden birer hakem tayin edilmesi ve onların uzlaştırmayı gerçekleştirmeye çalışmaları temel hedeftir. Bu esaslar uygulandığı zaman, boşamanın erkek veya kadının elinde birer tehdit silahı olmadığı, kadının da boşanma isteyebileceği anlaşılmaktadır.⁹⁴³

İslam dininin diğer semavi dinlerden farkı boşanmayı bir lanet vesilesi olarak nitelendirmemiş ve yasaklamamış olmasıdır.⁹⁴⁴ İslam, boşanma konusunda kadını erkeğe mahkûm etmemiş, bilakis kadının haksızlık ve mutsuzluklarına karşın onun yanında olmuştur. Kadına da bazı durumlarda boşama hakkı vermiştir. Fakat bu hak

⁹⁴² Abdulhalim Ebu Şakka, **İslâm Kadın Ansiklopedisi**, ter. Ali Arslan-Osman Arpaçukuru, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2007, 2/586-587.

⁹⁴³ Hüseyin Atay, "Kur'ân ve Hadis Yorumlaması", *Bilgi ve Hikmet*, cilt: 0, sayı: 8, 1994, 143.

⁹⁴⁴ Kaval, "İlahi Dinlerde Kadın'ın Kıymet Problemi", 316.

erkeğe direk olarak verilirken kadına dolaylı olarak verilmiştir.⁹⁴⁵ Kur'an, erkeklerin boşandıkları veya onlardan boşanmak isteyen kadınlara saygı göstermelerini istemektedir.⁹⁴⁶ Boşanma yetkisinin erkeğe verilmesine delil olarak ortaya atılan bir diğer iddia kadının biyolojik ve psikolojik yapısının farklılığıdır. Buna göre kadın, duygusal ve muhakeme yönünden erkek kadar güçlü olmamakla birlikte acele karar vermeye de elverişlidir. Bu görüşe göre erkek kadından üstün bir statüdedir.⁹⁴⁷ Kadın ve erkeğin yaratılış itibariyle farklı tabiatlarda olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Fakat bu farklılık her iki cins açısından da birinin diğerine üstün olması anlamına gelmemektedir. Kadın ve erkeğin kendine has üstün özellikleri bulunmaktadır. Kadın için ortaya atılan iddiaların ispatlanmaya ihtiyacı vardır.⁹⁴⁸ İslam'da boşanma yetkisinin erkeğe tanındığına, bu durumun evlilik hayatını muhafaza edebilmek adına acele karar verilmemesi için bir önlem olduğuna dair iddialar mevcuttur.

Nafaka, evlilik içerisinde erkeğin eşi ve çocukları için yüklendiği geçim masraflarıdır. Kur'an ayetleri, erkeğin ailesi içindeki mâlî sorumluluğunu göstermektedir.⁹⁴⁹ Nafaka borçlusunu olan erkek, eşinin normal şekilde hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal durumuna uygun ev temin etmek zorundadır. Bu hususlarda eşlerin maddi imkanları ve çevrenin örfü dikkate alınmaktadır.⁹⁵⁰ Mehir veren ve eşinin nafakasını karşılayan erkek olduğu için son kararı da onun vereceği kabul edilmektedir. Bu düşünceye göre erkek, büyük zararlara yol açacak keyfi tasarruflardan kendisi daha çok mahrum olacağından dolayı boşanma kararını daha dikkatli verir. Bir diğer sebep ise boşanma ardından verilecek nafakayı erkek ödemek durumunda olacağı için boşanma konusunda daha tedbirli hareket edecek, evlilik hayatının devamında daha gayretli davranacaktır.

Kadın, boşanma yetkisinin erkeğe ait olduğunu bilerek evlenmiştir. Erkek razı olduğu takdirde nikah akdi esnasında kadın, boşanma hakkının kendisine ait olduğu

⁹⁴⁵ Kırbasoğlu, "Kadın Konusunda Kuran'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", 281-282.

⁹⁴⁶ Joseph, *Encyclopedia of Women*, 6.

⁹⁴⁷ Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi*, 73.

⁹⁴⁸ Dalgın, *İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi*, 75.

⁹⁴⁹ Bk. Nisa, 4/34; Bakara, 2/233; Talâk, 65/7.

⁹⁵⁰ Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, TDVY, 32, İstanbul, 2006, 282.

şartını koşabilir. Kadının erkek tarafından kendisine bir zarar gelmesi, nafakasını temin edememesi gibi sebeplerle malının bir kısmını kocasına vermek suretiyle evliliğe son verebilir.⁹⁵¹ Erkek, eşinin nafakasını ödemez veya eksik öderse kadın yargı yoluna başvurabilir; bu durumda hâkim tarafların maddi imkanlarını dikkate alarak nafakanın miktarını belirlemektedir. Mahkeme, kadına karar verilen nafakasını karşılayabilmesi için erkeğin mülkiyetindeki nakit ve temel gıda maddeleri gibi nafaka cinsi mallardan harcama izni verebilir.⁹⁵²

Erkeğin boşanma hakkının öne çıkması, bu imtiyazın tamamen ona ait olduğu anlamına gelmemektedir. Erkeğin kayıtsız şartsız bir boşama hürriyeti yoktur. Bazı durumlarda boşanma yetkisi kadına, mahkemeye ve üçüncü bir şahsa da verilebilmektedir. Kadın ya da erkek eşinde bulunan kusur, hastalık veya geçimsizlik sebebiyle mahkemeye başvurarak boşanma kararı alabilirler.⁹⁵³ Kadınların boşanma hakkı erkeklere göre daha sınırlı ve erkeklerinkinden farklıdır. Bazı erkekler eşlerine kötü davrandıkları için eşleri onlardan boşanmak zorunda kalmaktadır. Bu kötü davranışın başında şiddet gelir. Durum böyle olunca boşanmaya müsaade edilebilir. Fakat boşanmak için keyfî yerine gerçekten geçerli bir sebep olması gerekmektedir. Boşandıktan sonra çocukların yasal vesayetini baba veya ailesi alır fakat anne belli bir yaşa kadar küçük çocukların velayetini almaktadır.⁹⁵⁴

Kur'an, erkeğin eşine yönelik sahte bir biçimde boşanmayı haram kılmakla kalmaz, aynı zamanda kaç defa boşayabileceği noktasında sınırlandırır. Esasında Kur'an boşanmayı zorlaştırır. Müslümanlar, İslam'da boşanmanın kolay olduğunu ve erkeklere ayrıcalık tanıdığını iddia ettikleri takdirde Kur'an'ın öğretilerini ya anlamazlar ya da görmezden gelirler. Eğer Kur'an öğretileri ciddiye alınsaydı, boşanmak en zor durumlardan biri olurdu.⁹⁵⁵ Erkeğin boşanma eylemini tek taraflı olarak betimleyen⁹⁵⁶ ayet dahi kadını tamamen bir tarafa terk etmemekte, onu değer

⁹⁵¹ Mehmet Soysaldı, **Kur'ân ve Sünnet'e Göre Evlenme ve Boşanma**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1999, 86-87.

⁹⁵² Erbay, "Nafaka", 282.

⁹⁵³ Dalgın, **İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi**, 26-27.

⁹⁵⁴ Keddie, **Women in the Middle East**, 38.

⁹⁵⁵ Barlas, **Believing Women in Islam**, 197.

⁹⁵⁶ Bk. Bakara, 2/230.

verilmesi gereken bir varlık olarak sunmaktadır. Ayrıca, boşanmadan sonra iki eş arasında olası herhangi bir yeniden birleşme, karşılıklı bir eylem ya da anlaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada her iki tarafında söz sahibi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.⁹⁵⁷ Esasında klasik dönemlerde boşanma yetkisi erkeğe ait kabul ediliyordu. Ancak kadının eşinden gelebilecek birtakım haksızlıklara dur diyebilmesi adına, aile hayatının sona erebilmesi için alternatif çözüm yolları sunulmuştur. Bu yollardan biri, geçimsizlik durumunda kadının kocasına bir bedel ödemesi, diğeri erkeğin boşanma yetkisini eşine devretmesi ve son olarak kadının mahkemeye başvurmasıdır.⁹⁵⁸ Erkeğin boşanma hakkının düzenlendiği ve işlediği gibi kadının da boşanma hakkının düzenlenmesi ve işmesi meselenin en iyi çözümü olacaktır. Boşanma konusu incelendikten sonra kadının din seçimi, özgür iradesi ve ahiretteki durumuna değinilecektir.

3. 4. 6. Kadının Din Seçimi, Özgür İrâdesi ve Ahiretteki Durumu

Bir kadının din değiştirmesi, onun eylem özgürlüğünü akla getirmektedir.⁹⁵⁹ Özgürlük ifadesi; Müslüman bir kadının Yahudi veya Hıristiyan bir erkekle evlenmesinin mümkün olup olmadığı sorusunu ortaya çıkmaktadır. Müslüman erkekler Ehl-i Kitap kadınlarla evlenebilirler, ancak Müslüman kadınlar gayrimüslimlerle evlenemezler.⁹⁶⁰ Kur'an, Müslüman erkeklerin Ehl-i Kitap erdemli kadınlarla evlenmelerine açıkça izin vermektedir.⁹⁶¹ Müslüman erkek ve kadınların Allah'a ortak koşanlarla evlenmesini yasaklar.⁹⁶² Meseleyle ilgili ayetler toplu olarak ele alındığında, bu Ehli Kitap'tan olsun ya da olmasın, Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenmesini yasak olduğunu ifade ederler. Kadınlar eşlerine tabi olacakları için, gayrimüslim bir erkeğin Müslüman bir kadınla evlenmesi bu otorite yapısına meydan okuyacaktır. Müslüman bir kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi sakıncalıdır. Birtakım alimler, özellikle teolojik gerekçelerle Hıristiyanlarla evliliğe itiraz etseler de Müslüman bir kocanın gayrimüslim bir eş

⁹⁵⁷ Ali, *Sexual Ethics and Islam*, 128.

⁹⁵⁸ Karşlı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, 187.

⁹⁵⁹ Ali, *Sexual Ethics and Islam*, 20.

⁹⁶⁰ Keddie, *Women in the Middle East*, 36.

⁹⁶¹ Bk. Mâide, 5/5.

⁹⁶² Bk. Bakara, 2/221.

üzerindeki otoritesi kavramı kavramsal bir sorun oluşturmamıştır. Fakat kadın için aynı durum söz konusu değildir.⁹⁶³ Kur'an'ın kadına verdiği haklardan biri onun hür iradesini kullanarak davranışlarını gerçekleştirme yetisine sahip olmasıdır. İnsanın yaptığı iyiliklerin de kötülüklerin de sonuçları kendisine aittir. Nitekim Hz. Peygamber devrindeki uygulamalarda bunun örneklerini görmek mümkündür.⁹⁶⁴ Yine kadının iman ya da küfrü seçmesi de onun iradesinin bir göstergesidir. Nitekim Kur'an'da Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşlerinin inkârlarından bahsedilirken, devamında geçen ibarelerde iffet timsali İmran kızı Hz. Meryem'in itaatine vurgu yapılmaktadır.⁹⁶⁵

İslam'da geçici evlenme engelleri arasında din farkının varlığı yer almaktadır. Buna göre bir Müslüman erkek veya kadın Müşriklerle evlenememektedir. Müslüman bir kadın Ehl-i Kitap olan Gayri-Müslim biriyle de evlenememektedir. Fakat Müslüman bir erkek Ehl-i Kitap bir kadınla evlenebilmektedir. Bunun gerekçesi olarak aile reisliğini ön plana çıkmaktadır.⁹⁶⁶ Müslüman bir kadını Ehl-i Kitap bir erkekle evlenebilmesinin mümkün olup olmadığıyla ilgili Yeni İlm-i Kelamcılardan Abdülaziz Çaviş'in (ö. 1876-1929) değerlendirmesi dikkat çekicidir. Çaviş'in fikri Müslüman bir kadının, Yahudi veya Hıristiyan bir erkekle din özgürlüğünün sağlanması koşuluyla evlenebilmesidir. Ancak Yahudi ve Hıristiyanların kanunları sebebiyle İslam, Müslüman bir erkeğin Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenmesine müsaade etmiştir. Bu evlilikle ilgili gayr-i Müslim eş için inanç hürriyetini garanti ettikten sonra Müslüman erkeğe eşinin din işlerine müdahale etmemesi şartıyla uygun görmüştür.⁹⁶⁷ Ayrıca kadın ve erkek arasındaki maddi ve manevi farkların bir üstünlük ölçütü olmadığını, erkeğin kadından fizyolojik açıdan güçlü olmasının zihinsel alanı da kapsamadığını ifade eden Çaviş bu yönüyle farklı bir düşünce şekli ortaya koymuştur.⁹⁶⁸

⁹⁶³ Ali, **Sexual Ethics and Islam**, 14.

⁹⁶⁴ Savaş, "İslâm'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", 101.

⁹⁶⁵ Bk. Tahrim, 66/10-12.

⁹⁶⁶ Yaman, **İslam Aile Hukuku**, 48-49.

⁹⁶⁷ Abdülaziz Çaviş, **Anglikan Kilisesine Cevap**, ter. Mehmet Akif, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, 33.

⁹⁶⁸ Demirci, **Son Osmanlı Düşüncesinde Kadın Meselesi**, 228.

Bir başka Yeni İlm-i Kelam alimlerinden olan Muhammed Abduh ve Reşid Rıza Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmekte Müslüman erkekler için bir sakınca olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّجِدِي أَخْدَانٍ⁹⁷⁰ 969 ifadesi ibaresinden maksat bir gruba göre hür kadınlar, diğer gruba göre zina etmeyen iffetli kadınlardır. Buna göre her iki mana da doğrudur.⁹⁷¹ Ehli Kitap mensubu kadınlarla evlenmekte bir sakınca yoktur, ayrıca bu durumun yasaklanmasının bir gerekçesi de yoktur. Ancak Müşrik kadınlarla evlenmek ise haramdır.⁹⁷²

Diğer ilâhî dinlere bakıldığında; Yahudilik bağlamında Tevrat'ta, şirk sebebiyle evlenilemeyecekler hakkında kadın ya da erkek ayrımı söz konusu değildir. Ancak Yahudiler, kendi kadınlarının başka din mensubu erkeklerle evliliğinde müsamaha gösterirken; erkeklerin Yahudi olmayan kadınlarla evliliği hususunda daha sert bir tutum göstermişlerdir. Çünkü yabancı kadının, Yahudi erkeği Tanrı'nın yolundan saptırıp başka ilahlara kulluk ettirecek bir kement ve tuzak olduğu şeklinde bir algı vardır. Fakat bu algının tam anlamıyla doğruyu yansıtmamaktadır. Yahudilikteki farklı milletten olan kimse ile evlenme yasağının sebepleri arasında, Yahudi ırkını ve kültürünü koruma düşüncesinin, bir Yahudinin dinini koruma düşüncesinden daha fazla etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Nitekim, Hz. Yakub'un kızı ile ilgili geçen rivayetten de anlaşıldığı gibi, Dina ile evliliğe talip olan genç, Yahudilikte gerekli olan dinî emirleri yerine getirmesine rağmen, kendisi Yahudi olarak görülmemiş ve kızın o gençle evlenmesine müsaade edilmemiştir. Bu olaydan hareketle şu söylenebilir: Yahudiler kendi dinlerine mensup bir kızla evlenebilmek amacıyla, din değiştirilmesine bile sıcak bakmamaktadırlar. Zira Yahudiler, kendi ırklarını en üstün ırk olarak gördüklerinden ve onların anlayışlarına göre Yahudilik de

⁹⁶⁹ “Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir.” Bk. Mâide, 5/5.

⁹⁷⁰ İffetli kadınlar

⁹⁷¹ Muhammed Abduh&Reşid Rızâ, **Tefsiru'l Menâr**, çev. Rahmi Yaran&Mehmet Erdoğan, C. 6, Ekin Yayınları, İstanbul, 2011, 248.

⁹⁷² Abduh&Rızâ, **Tefsiru'l Menâr**, 261.

ulusal bir din olduğu için, başka milletten bir kimsenin ihtida ederek Yahudi olması mümkün görülmemektedir.⁹⁷³

Hıristiyanlıkta farklı dinden olma, evlenme engeli sayıldığı için sadece Hıristiyan olanlarla evlenmeye müsaade edilmemiştir. Fakat bu yasak, daha sonraki dönemlerde çok sıkı uygulanmamıştır. Çünkü Yeni Ahit'te, eşlerden birisinin iman etmemiş olması durumunda evliliğin son bulmayacağı şeklinde, bu yasağı yumuşatıcı hususlar yer almaktadır. Yeni Ahit'te geçen ifadeler şu şekildedir: “Eğer bir kardeşin karısı iman etmemişse ama kendisiyle yaşamaya razı ise, onu boşamasın. Bir kadının kocası iman etmemişse ama kendisiyle yaşamaya razıysa, kadın onu boşamasın. Çünkü iman etmemiş koca karısı aracılığıyla, iman etmemiş kadın da imanlı kocası aracılığıyla kutsanır.”⁹⁷⁴

Evlenmede dinin ön plana çıkarılması, kurulması hedeflenen ideal aile düzenine şekil ve ruh vermesi sebebiyledir. Çünkü ailenin temel fonksiyonlarından biri de dünyaya gelen çocuklara kimlik ve kişilik kazandırmak, onlara kendi kültürünü aktarmaktır. Evliliğin geçerli olabilmesi için İslam hukukunun öngördüğü sürekli veya geçici evlenme engellerinden birinin bulunmaması gerekir. Aksi takdirde nikâh akdinin geçerlilik şartlarından birinin bulunmaması, akdin hükümsüz sayılmasına neden olmaktadır. Asrımızda farklı din mensupları arasındaki evlilik durumları, oldukça yaygınlaşmış ve bu durum insanlar arasında doğal bir ilişki olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu açıdan bu konu Yahudilerin ve Hıristiyanların yanı sıra Müslümanların da sosyal bir sorunu olarak gündemdeki yerini korumaktadır.⁹⁷⁵

Değişen günümüz şartlarıyla birlikte meselelere farklı yorumlamalar getirilmektedir. Evli bir kadının sonradan Müslüman olması, eşinin ise Ehl-i Kitap olması durumunda evliliklerini sürdürmeleri mümkün olup/olmadığıyla ilgili meseleyle ilgili boşanmanın gerekmediğine dair yeni açıklamalar yapılmıştır. Esas

⁹⁷³ Hasan Şahin, “İslamiyet Öncesi Dönemde Yahudi ve Hıristiyanlarda Nikâh Algısı”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2016, 178.

⁹⁷⁴ I. Korintliler, 7/12-15; Şahin, “İslamiyet Öncesi Dönemde Yahudi ve Hıristiyanlarda Nikâh Algısı”, 136.

⁹⁷⁵ Ali Aslan Topcuoğlu, “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2010, 82.

olan Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesinin yasak olduğu ve bu durumun evliliğe engel olması sebebiyle boşanması gerektiğidir. Taha Câbir Alvâni'ye göre (ö. 2016) bu konuyla ilgili bazı istisna durumlar vardır. Mesela kadın yeni Müslüman olmuştur ve küçük çocukları vardır. Ayrıca eşi onun fikirlerine saygı duymakta dini yaşama noktasında destek olmaktadır. Bu durumda sorulması gereken soru; Müslüman bir kadının gayrimüslim biriyle evli kalması mı yoksa dinden çıkması mı daha kötüdür? Dinden çıkmak daha çok daha kötü olduğu için evliliğine devam etmesi caizdir. Alvani, olağanüstü bir duruma yanıt vermek için normal bir kısıtlamayı hafifleten bir ruhsat sağlamıştır. Yıllardır süren bir evlilikten ve çocukların varlığından bahsetmektedir.⁹⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de Müslüman bir kadın olan Hz. Asiye'den ismi verilmeksizin "Firavun'un karısı" diye söz edilmektedir.⁹⁷⁷ Onun inanmayan eşi Firavun'nun karşısındaki tutumu son derece dikkat çekicidir. Hayati tehlikesi olmasına rağmen Allah'a olan bağlılığı örnek bir davranıştır. Allah'a olan bağlılığın önünde ne eş ne de akrabalar duramaz. O, Firavun'a yakın biri olmasına rağmen manevi olarak ondan tamamen uzaktır. Firavunun'un masum inananlara yaptığı işkenceler onu inancını açıkça ilan etmeye sevk etmiştir. Hz. Asiye'nin, zalim bir kocaya rağmen İslam'ı seçmesi onun özgür olduğunu kanıtlamaktadır. Zulmeden bir kocaya rağmen özgür irâdesiyle inancını seçmiştir.⁹⁷⁸

Önceki peygamberlerin şeriatında küfrü sabit olan bir kadınla evliliği devam ettirmenin yasak olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Lut ve Hz. Nuh'un eşleri bu duruma örnektir.⁹⁷⁹ Buna göre sözü edilen her iki peygamberin hanımı da Müslüman değildi. Buna rağmen her iki hanım da kavimlerine azap gelinceye dek bahsedilen peygamberlerin nikâhları altında bulunmaya devam etmişlerdir. İslam'da kafir olan bir kadınla evlenmek veya evlilik sonrası küfre giren bir kadınla evlenmek yasaklanmıştır.⁹⁸⁰ Fakat Ehl-i Kitap iffetli hanımlar bu durumdan müstesnadır.⁹⁸¹

⁹⁷⁶ Ali, **Sexual Ethics and Islam**, 17.

⁹⁷⁷ Bk. Kasas, 28/9; Tahrîm, 66/11.

⁹⁷⁸ Stowasser, **Women in the Qur'an**, 60.

⁹⁷⁹ Bk. Tahrîm, 66/10.

⁹⁸⁰ Bk. Mümtehin, 60/10.

⁹⁸¹ Bk. Mâide, 5/5.

“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenilmemesi”⁹⁸² gerektiğine dair ibare; Allah’ın iman etmeyen kadınlarla evlenmeyi haram kıldığını göstermektedir. İbn Kesîr, bu ayetin Ehl-i Kitap ya da putperest farkı gözetilmeksizin iman etmeyen her kadın için geçerli olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸³ Ayrıca Kâfirlerle evliliğin yasak olduğu konusunda ise “Ey iman edenler! Mümin kadınlar size katılmak üzere hicret etmiş olarak geldiklerinde onları imtihan edin. Esasında Allah, onların imanlarını çok iyi bilir. Ama siz de onların mümin olduklarını anlarsanız, Artık onları kâfirlere geri göndermeyin. Bundan böyle bu kadınlar, kâfir eşlerine, kâfir eşleri de bu kadınlara helal olmazlar”⁹⁸⁴ şeklinde buyurulmaktadır. Kaynaklarda bu ayetin nüzul sebebi olarak malumat şu şekildedir: Birçok Mekkeli kadın, eşlerinin arzuları hilafına İslâm’a girdikleri ve Medine’ye göç ettikleri zaman Kureyş, Hudeybiye antlaşmasına göre Hz. Peygamber ile Mekke’nin Müşrik kureyşlileri arasında hicri altıncı yılda yapılan Hudeybiye antlaşmasına göre Mekkeli bir genç veya velayet altındaki başka bir kişi velisinin izni olmadan Müslümanlara kaçarsa Kureyşe iade edilecekti. Kureyşliler bu hükmü evli kadınları da kapsadığını düşünüyorlardı. Çünkü onlara göre evli kadınlar kocalarının velayeti altındaydılar.⁹⁸⁵

Yahudiler, farklı din mensupları ile evlenme konusunda titiz davranmakta ve Babil sürgününden sonra bazı tavizler verilmiş olsa da diğer din mensuplarına kız vermemektedirler. Tevrat’ın çeşitli bölümlerinde bu hususlarla ilgili hükümler bulunmaktadır. Örneğin İshâk, oğlu Yakub’u çağırarak ona; “Kenan kızlarından kadın almamasını” tenbih etmiştir. Ayrıca Hz. Yakub’un eşi Lea’dan olan kızı Dina’nın Hivîler’in reisi Hamor’un oğlu Şekem’le ilişkide bulunduğu, daha sonra Şekem’in Dina ile evlenmek istediği, ancak sünnetsiz ve İsrâiloğullarından olmadığı için buna izin verilmeyerek Şekem’in öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır. Bâbil sürgünü sonrasında Ezra, Yahudilerin kendi kültürlerine yabancılaşmaya başlamasına, onların yabancı kadınlarla evlenmelerinin sebep olduğunu ifade etmiş ve onlara şöyle demiştir: “Siz hainlik ettiniz ve İsrail’in günahını artırmak için yabancı kadınlar

⁹⁸² Bk. Bakara, 2/221.

⁹⁸³ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsiri**, 3/871.

⁹⁸⁴ Bk. Mümtehine, 60/10.

⁹⁸⁵ Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı (Meal-Tefsir)**, trc. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002, 1139-1140.

aldınız. Ve şimdi atalarımızın Allah'ı Rabbe suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın; memleketin kavimlerinden ve yabancı kadınlardan ayrılın.” Ezra'nın bu sözünden hareketle, yabancı kadınlarla evli olan Yahudiler, eşlerini boşayacaklarına dair söz vermişlerdir. Bunun üzerine yabancı kadınlarla evli olan ve onlardan çocukları olduğu halde birçok Yahudi, eşlerini boşamıştır. Aynı şekilde Yahudilerin peygamberlerinden Yeşu ve Nehemya'nın da Yahudi bir erkeğin farklı dine mensup bir kadınla evlendiğinde, onu boşamasının gerektiği hususundaki emirleri Tevrat'ta yer almaktadır.⁹⁸⁶

Tarih boyunca Hıristiyanlığın, farklı inanç gruplarına mensup kişilerle evliliğe karşı tutumu çok sert olmuştur. Örneğin, bir Yahudi ile evlenen bir Hıristiyan'ın bu evliliği gayr-i meşru sayılarak ağır bir şekilde cezalandırıldığı gibi bir Müslüman ile evlenen Rum kızları da aforoz cezasına çarptırılmıştır.⁹⁸⁷ Kâfirlerle Müslümanlar arasındaki evlilik ilişkisi, temelde Müslümanların müşriklerle evlenmesini yasaklayan ayet kapsamında düzenlenmiştir. Çünkü genel anlamıyla her müşriğin kâfir olması sebebiyle, müşriklerle evlenme yasağı getiren ayetin, her türlü kâfir için yasaklayıcı bir delil olduğu açıktır. Müşrikler ile evlenme yasağının sebebi onlar (müşrikler) cehenneme çağırır.⁹⁸⁸

Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir oyun ve eğlence,⁹⁸⁹ bir gösteriş ve övünüştür.⁹⁹⁰ Asıl olan ahiret hayatıdır.⁹⁹¹ Cennet ve cennetlikler en güzel şekilde Kur'ân'da anlatılır. Çoğu yerde mü'min erkeklerle birlikte, mü'min kadınlar da zikredilir. Cennetin nimetlerinden erkekler kadar kadınlar da istifade edecek, verilecek ihسانlar her iki cins içindir. Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara devamlı kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler, Adn cennetlerinde hoş meskenler vaad etmiştir.⁹⁹² Cennetlikler ve cennet nimetleri Kur'ân'da anlatılırken cennet ehli

⁹⁸⁶ Topcuoğlu, “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, 85.

⁹⁸⁷ Topcuoğlu, “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, 88.

⁹⁸⁸ Topcuoğlu, “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, 91.

⁹⁸⁹ Bk. Ankebût, 29/64; En'âm, 6/32.

⁹⁹⁰ Bk. Hadîd, 57/20.

⁹⁹¹ Bk. Mü'min, 40/39.

⁹⁹² Bk. Tevbe, 9/72.

için müttakiler ifadesi hem erkekler hem de kadınlar için müşterek kullanılır. Biri diğerinden ayrı tutulmaz, farklı olarak değerlendirilmez.⁹⁹³ Kur'ân'ın ahiret tasvirlerinde kadın ve erkek arasında bir ayırım yoktur. Ceza ve mükâfat cinsiyete göre değil, kişinin dünyada iken gerçekleştirdiği davranışlara göre belirlenmektedir.⁹⁹⁴ Allah'ın ahirette vereceği hükmün mükâfat⁹⁹⁵ veya ceza⁹⁹⁶ ile sonuçlanması insanın irâdesinin bir neticesidir. Ayrıca hiç kimse bir başkasının kazancına ya da cezasına ortak olamaz.⁹⁹⁷

Dünyada Cennet'e girmeye hak edenler için ^{لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ}⁹⁹⁸ ibaresi mevcuttur. Ehl-i Sünnet ayette geçen ^{زِيَادَةٌ} kavramını Allah'ın Cennet ehli tarafından görülmesi yani Ru'yetullah olarak yorumlamıştır.⁹⁹⁹ Burada asıl tartışılan mesele dünyada iken Allah ve Resulüne iman etmiş, salih ameller işlemiş ve Cennet'e girmiş mümin kadınların Allah'ı görme hakkına sahip olup/olamayacağıdır. Bu bağlamda kadının ahiretteki durumu ile ilgili olarak Ru'yetullah meselesi ele alınmış, kadınlar için imkânı gündeme gelmiştir. Ehl-i Sünnet'in kadınların da ahirette Allah'ı göreceği görüşünü benimsemesine rağmen, kadınların erkeklerden ayrı değerlendirilmesi dikkat çekmektedir.¹⁰⁰⁰

Günümüze ulaşan kaynaklar içerisinde, mümin kadınların ru'yete muhatap olmayacağı düşüncesini delillendirmek üzere müstakil bir eser kaleme alan ilk kişi Celaleddin Suyûtî (ö.911/1505)'dir. İbn Kesîr ise ru'yet meselesini geniş bir şekilde ele aldıktan sonra mümin kadınların ru'yetinin olmayacağı yönündeki iddiaları aykırı olarak değerlendirmektedir. İbn Kesîr, bu konuda üç farklı düşüncenin olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki; mümin kadınların ru'yetinin umum ifade etmesinden dolayı onların da Allah'ı görecektir olmalarıdır. İkincisi; mümin kadınların ru'yeti konusunda açık bir haber bulunmadığından Allah'ı göremeyecek olmalarıdır.

⁹⁹³ Bk. Bakara, 2/25; Necm, 53/30.

⁹⁹⁴ Bk. Nisâ, 4/110; Yunus, 10/30; Âl-i İmrân, 3/25; İbrahim, 14/51; Nahl, 16/111; Câsiye, 45/21-22.

⁹⁹⁵ Bk. Ankebût, 29/14.

⁹⁹⁶ Bk. Enfâl, 8/51.

⁹⁹⁷ Bk. Bakara, 2/48; En'âm, 6/164; İnfîtâr, 82/19.

⁹⁹⁸ "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır." Yunus, 20/26.

⁹⁹⁹ Cafer Karadaş, **İslâm Düşüncesinde Âhiret**, Emin Yayınları, Bursa, 2008, 58.

¹⁰⁰⁰ Demirci, **Son Dönem Osmanlı Kelam Düşüncesinde Kadın Meselesi**, 8.

Üçüncüsü yalnızca Cennetteki bayramlarda Allah'ı görecek olmalarıdır.¹⁰⁰¹ Allah'ın ahirette görülecek olması naklen de aklen de mümkündür. Bu konu nasslarla sabit olup¹⁰⁰², akla da uygundur. Ayrıca Allah'ın dünyada iken görülmeyişi ahirette de görülmeyeceğine bir kanıt değildir. O'nun dünya da iken görülmeyişi gözün dünyada iken görme yeteneğinin bulunmayışından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰³ Allah'ın Cennet'te iken görülmesi meselesi erkekler için mümkün iken kadın için de insan olması bakımından imkân dahilindedir. Dolayısıyla kadın olsun erkek olsun salih ameller işleyen ve Cennet'i hak eden herkes Allah'ın izin verdiği şekilde ve ölçüde O'nu görecektir.

İslam Tasavvufunda kadın pek çok farklı yönden ele alınmıştır. Kimi zaman Leylâ ile Mecnûn hikayesinde olduğu gibi kişiyi İlahî olana ulaştırın bir vasıta, kimi zaman ise nefis ve dünya ile beraber aldatıcı olarak işlenmiştir. Mânevî yönden olgunlaşmamış bir erkeği ihtiraslı bir kadın nasıl buyruğu altına alırsa, hevasının peşinden giden bir kimseyi de nefsi emmaresi esir almaktadır. Nitekim ayette *رُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ*¹⁰⁰⁴ ibaresinde geçen kadın ibaresinin dünya hayatının geçici menfaatlerinden olduğu ifadesine rastlanmaktadır. Kadının aldatıcı, geçici bir menfaatle bağdaştırılması erkek merkezli yazılan metinlerde kadının bu yönlerinin daha çok vurgulanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak İslâmî gelenekte bu türden metinler hiçbir zaman kadın düşmanlığına sebep olmamış, sembolik dille darb-ı mesel olarak kalmıştır.¹⁰⁰⁵

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1240) göre marifete, muhabbete ermek için kadınlığın bir engel teşkil etmemektedir. İbnü'l-Arabî erkek ile kadının insanî kapasitede eşit olduğu vurgusunu yapmakta, erkeğin kadına olan önceliğine veya derecesine varlıksal bir açıklama getirermektedir. O, kainatla ilgili eril düşünceleri bir kenara bırakır, onun yerine yaradılış ve irfan düzeyinde erilliğin ve dişiliğin birbirine

¹⁰⁰¹ Rabia Zahide Temiz, "Suyûtî'nin "İsbâlu'l Kisâ ale'n-Nisâ" Adlı Eseri ve Mümin Kadınların Ahirette Allah'ı Görmeleri (Ru'yetullah) Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 0, sayı: 34, 2016, 178.

¹⁰⁰² Bk. Kıyâme, 75/22-23.

¹⁰⁰³ Detaylı bilgi için bk. Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", DİA, TDVY, 35, İstanbul, 2008, 311-314.

¹⁰⁰⁴ "Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara...düşkünlük çekici kılınmıştır." Âl-i İmrân 3/14.

¹⁰⁰⁵ Hatice Çubukcu, "Sûfî Hikayelerinde (Menkıbelerinde) Kadın Tasavvuru", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 12, sayı: 2, 2020, 202-203.

kaynaştığı evrensel ve zaruri bir birliktelikten bahsetmektedir. Bu düşüncesiyle Muhyiddin İbnü'l-Arabî İslam kültür tarihinde yeni bir kadın imajı ortaya çıkarmıştır. Bu imaj İslam'da kadın tasavvurunun yeniden ele alınmasına sebep olmuştur.¹⁰⁰⁶

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672-1273) dikkat çektiği en önemli sosyal grup kadınlardır. Onların geri planda tutulması ve ihmal edilmesi anlayışından ziyade kadınların toplumun geleceğine etki edecek özelliğe sahip olmalarını istemektedir. O, Müslüman halkların kadına bakış tarzını yansıtmakla birlikte, kadının cinsiyetinden çok kişiliğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁰⁷ Buna rağmen Mesnevî'de, Mevlânâ'nın kadınların zayıf yönlerini ortaya koyup bunları tasvir ettiğine dair hikâyeler karşılıklıdır. Ancak Mevlânâ'nın kadınlarla ilgili sözlerinde ulaşılan netice Mesnevî'de geçen hikâyelerin yalnızca zâhirine bakmak ve onun sözlerinin özüne bakmaksızın dışına bakarak hüküm vermek şeklindedir. Onun eserinde kadınlarla ilgili ortaya koymuş olduğu hikâyeleri kadının gerçek anlamda nasıl ele alındığını ortaya koymamaktadır.¹⁰⁰⁸ Mesnevî üzerinde tarafsız bir inceleme ile Mevlâna'nın kadın veya erkek ayrımı yapmadığı; cinsiyet ayrımına yer vermeden örnek insan olmanın tarifini verdiği görülmektedir. Mevlâna, kadının yaratılış, hak-görev, Allah yanındaki değeri bakımından tamamen Kur'an'da belirtilen esaslara bağlı olarak bir yol izlemiştir. Bu düşüncenin aksini iddia etmek çok mümkün gözükmemektedir.¹⁰⁰⁹ Ayrıca Mevlâna kadının cinsiyetinden ziyade şahsiyetine dikkat çekmiştir. Kadını hürmet ve muhabbet duyulması gereken bir varlık olarak görmüştür. Kadın ve erkeği bir bütünün iki parçası olarak terakki etmiş, birbirleri üzerindeki üstünlüklerini reddetmiştir. Kadınların da erkekler gibi manevi yolda ilerleyebileceğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁶ Suad Hakim, "Kadının İbn Arabî'deki İkili Görüntüsü (tasavvuru): İnsan Olarak Kadın ve Kozmik Prensipten Kadın", *Kadın ve Tasavvuf*, 94.

¹⁰⁰⁷ Kadir Özköse, "Celâleddin-i Rûmî'nin Düşüncesinde Kadın", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 1, 2007, 56.

¹⁰⁰⁸ Nasrullah İmâmî, "Mevlânâ'ya Göre Kadın", ter. İpek Şengül, *Doğu Araştırmaları*, cilt: 2, sayı: 22, 2020, 51.

¹⁰⁰⁹ Emine Yeniterzi, "Mevlâna'nın Kadın-Erkek Değerlendirmesi ve İnsana Bakışı", *İstem*, cilt: 29, sayı: 10, 2007, 31.

¹⁰¹⁰ Nuran Çetin, "Tasavvufta Kadın Anlayışı", *Düşüncede Müslüman Kadın*, ed. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 154.

Tasavvufta kadınlarla ilgili anlatılan menkıbeler onlara karşı olumlu bir görüş benimsendiğini, Allah'a ulaşmada ideal bir kadın velînin nasıl olması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Tahmin edileceği üzere Tasavvufta yer alan tüm kadın prototipinin olumlu karakterde olması düşüncesi mümkün görünmemektedir. Nitekim Kur'an'da *Ahsenü'l-Kasas* olarak isimlendirilen Hz. Yusuf kıssasında kadın figür olan Züleyha'nın davranışı olumsuz olarak nitelendirilmektedir. Genel itibari ile bakıldığında sûfilerin kadın konusundaki anlayışları hoşgörülü bir tavır içerisindedir. Tasavvufta kadına verilen değer, diğer alanlardan daha fazladır. Sûfiler, kadınla iyi geçinmeyi, haklarını gözetmeyi, geçimsiz olduğu durumlarda ona sabretmeyi tavsiye etmektedir.¹⁰¹¹ Onların düşünce dünyasında kadın-erkek arasında bir ayırım söz konusu değildir. Temel hedefleri insanın kemale ermesidir. Kadın ve erkek insanî özellikler itibari ile son derece önemlidir.¹⁰¹²

Mü'min kadınların Cennetteki durumları için olumlu düşüncelerin yanı sıra olumsuz görüş serdeden birtakım kimselere de vardır. Mesela; İlhan Arsel'in iddiasına göre Cennette mümin kadınları mutluluk yerine mutsuzluk beklemektedir. Buna göre Cennette mümin kadınların eşleri için huriler vardır.¹⁰¹³ Ayrıca mümin kadınlar, Cennete girebilmek adına dünyada iken eşlerine tam bir itaatle bağlı olarak boyun eğmelidir.¹⁰¹⁴ Kitabını kadınların haysiyetini korumak adına çaba harcayanlara ithaf eden Arsel, bizatihi mümin kadınları İslam'da değersiz göstermek suretiyle büyük bir hata içerisine düşmüştür. İslam'ın kadına bakışını tam anlamak yerine objektiflikten uzak bir yorum sergilemiştir. Sübjektiviteden uzak detaylı araştırmaların yapılması gereken İslam'da kadın meselesi pek çok sorunun çözümüne de kapı aralayacaktır. Kadının din seçimi, özgür irâdesi ve ahiretteki durumu incelendikten sonra İslamî feminizmin imkânı konusu ele alınacaktır.

3. 5. İslamî Feminizmin İmkânı

İslamî feminizm, kadının din ve gelenek içindeki durumunu eleştiren, toplumsal cinsiyet eşitliğine önem veren, dini yorumların ataerkilliğini başta Kur'an

¹⁰¹¹ Çetin, "Tasavvufta Kadın Anlayışı", 142.

¹⁰¹² Çetin, "Tasavvufta Kadın Anlayışı", 144.

¹⁰¹³ Bk. Rahman, 55/56; Vakıa, 56/22.

¹⁰¹⁴ İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, Tümda Yayınevi, İstanbul, 1991, 17.

ve diğer dini metinleri referans göstererek sorgulayan bir söylemdir. İslami feminizm teriminin uluslararası literatüre girişi 1990'lı yıllarda olmuştur.¹⁰¹⁵ 1980'li yıllara geldiğinde, Müslüman ülkelerdeki kadınlar için birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu tarihlerden itibaren Müslüman kadınlar hem içinde buldukları siyasî-sosyal yapıları sorgulamaya hem de gelenek ve dinlerinde kendilerini rahatsız eden meseleleri ele almaya başlamışlardır.¹⁰¹⁶ Ancak İslamî feminizmin esas ortaya çıktığı tarih 1970'li yıllardır. Müslüman kadın kimliğini savunma konusunda dinî birinci plana koyarak, yeni bir söylem ortaya atmışlardır. Bu durumun Ortadoğu'daki kadınların eğitim seviyesinin artması ve klasik İslamî öğretiye göre farklılık gösteren düşünürler tarafından geliştirilmiş alternatif bilgi birikimi şeklinde iki sebebi vardır.¹⁰¹⁷

İslamî feminizm, İslamî kaynakların kadınlar tarafından ve onların lehine yeniden yorumlanmasını savunmaktadır.¹⁰¹⁸ Temel varsayımı Kur'an ve Sünnet'in kadına sağladığı hakların erkek egemen bir toplum tarafından geçersiz kılındığıdır. Buna göre Kur'an, erkek egemen bir zihniyetle yorumlanmıştır. Ayrıca Kur'an ve Sünnet'in kadına tanıdığı hak ve özgürlük alanı erkek müfessirler tarafından sansürlenmiştir. Müslüman kadına din adına baskı kurulmuştur. Halbuki bu iddiaya göre kadınlar din konusunda söz sahibi olmalı, camilere erişebilme hakkı talep edilmelidir.¹⁰¹⁹ Son yıllarda İslamî feminizm söylemiyle yola çıkan, Kur'an'ı kadın gözüyle yeniden anlama ve yorumlama çabası içerisinde olan kadın araştırmacıların sayısında gözle görülür bir artış vardır.¹⁰²⁰

İslamî feminizm, bir grup Müslüman kadının Batılı kadın hakları kavramının İslam ile uyumlu olduğunu gösterme girişimidir. İslam içinde yer bulmayan feminizm kendi kendine ortadan kalkacaktır. Ayrıca İslamî feminizmde bulunan kadın-erkek cinsiyetinin eşitliği fikri Kur'an'dan alınmakta, hak ve adalet arayan feminist bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet eşitliğini Kur'an'ın tüm insanların

¹⁰¹⁵ Güç, "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları", 654.

¹⁰¹⁶ Güç, "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları", 653.

¹⁰¹⁷ Zahra Ali, **İslâmî Feminizmler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 20.

¹⁰¹⁸ Bora Aksu, "Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler", *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 0, sayı: 39, 2008, 65.

¹⁰¹⁹ Ağçoban, "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi", 19.

¹⁰²⁰ Dölek, "Tek Tanrılı Dinlerin Kutsal Metinlerinde Kadın İmajı", 385.

eşitliği kavramıyla ele alan İslamî feminizm, bunun siyasal, sosyal alanlarda uygulanmasını talep etmektedir.¹⁰²¹ İslamî feminizm bir taraftan kadınların stratejik konularını belirlerken diğer taraftan adalet ve özgürlüğün hâkim olabileceği koşulları oluşturmak için toplumsal cinsiyet meselelerini düzenlemektedir. Ayrıca İslamî feminizm, diğer kadınlar adına onların dini bir alana ait olduğu vurgusunu yapmaktadır.¹⁰²²

İslamî feminizm, kadın-erkek eşitliğini temel alarak dinî metinlerin bu yönde değerlendirilmesini istemektedir. Özellikle tefsirler üzerine odaklanarak yorumların erkek otoritesini önelemesine meydan okumaktadır. İslami feminizm, kalıplaşmış eril yorumları yeniden yorumlamak için İslamî metinlere tekrar dönülmesi gerektiğine dair bir söylemdir. İslami feministler ne İslam'ın temel hükümlerini ne feminizmin temel değerlerini reddederler.¹⁰²³ Onların amacı, Müslüman kadınların hayatlarını derinden etkileyen ataerkil okumalara meydan okumaktır. İslami feministlere göre kurtuluş dini metinleri yeniden okunma yoluyla gerçekleşecektir. İslamî feministler, Müslüman kadınların koşullarını iyileştirmek ve haklarını güvence altına almak için kendi özgürleştirici okumalarının meşruiyetini sağlamaları gerektiğini iddia ederler.¹⁰²⁴ Onlar, geleneksel Kur'an yorumlarını eleştirerek kadının birey olduğu, Allah'ın yeryüzünde yarattığı bir kul olduğu vurgusunu yaparlar. İbadetin de bireyselliğini vurgulayarak, kadınların bir hiçbir aracı olmadan Allah ile doğrudan ilişki kurması gerektiğine dikkat çekerler.¹⁰²⁵ Onlar, Kur'an ayetlerinin ve hadis metinlerinin yeniden incelenmek suretiyle İslam'ın kadınlara yönelik şiddete müsaade etmediğini, bunun İslam'a uygun olmadığını ortaya koymanın yollarını ararlar.¹⁰²⁶

XXI. yüzyılda İslam'da kadının konumu ile ilgili tartışmalar artmıştır. Bu bağlamda ilgilenilen ana konulardan biri İslam'da kadının değişen rolü olmuştur.

¹⁰²¹ Esra Aslan Turan, "İslâm Dünyasında Kadın Hareketleri", **Siyasette Müslüman Kadın**, edt. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 191-192.

¹⁰²² Miriam Cooke, **Women Claim Islam -Creating Islamic Feminism Through Literature-**, Published Routledge, London, 2001, 59.

¹⁰²³ Lana Sirri, **Islamic Feminism -Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary-**, Published Routledge, London, 2021, 36.

¹⁰²⁴ Sirri, **Islamic Feminism**, 41.

¹⁰²⁵ Sirri, **Islamic Feminism**, 42.

¹⁰²⁶ Turan, "İslâm Dünyasında Kadın Hareketleri", 193.

Kadınlar, cinsiyetleri üzerine konuşmuşlar, modern Müslüman toplumlardaki rolleri ve kimlikleri hakkında kamuoyunda tartışmalar başlatmışlardır.¹⁰²⁷ İslamî feministler, İslamî kaynakları gözden geçirerek ve yeni yorumlar sunarak kadınların durumunu iyileştirmek, statülerini yeniden tanımlamak amacıyla yeni bir yorum getirmeyi amaçlamışlardır. Onların iddiası, eşitsizliğin ve ayrımcılığın Kur'an'ın yanlış yorumlanmasından kaynaklandığıdır. İslami feministler için dini metinleri yeniden araştırmak çok önemlidir.

İslamî feministler, Kur'an'ın hükümlerini sorgulamazlar. Bilakis Kur'an'da cinsiyet eşitliğini anlamlandırmak ve vurgulamak isterler. Erkek merkezli zihniyetin Kur'an'ın dışındaki kaynaklar olduğunu iddia ederler. Onlara göre Kur'an yoruma açık bir kitaptır. Bu sebeple Kur'an'ın tefsirlerine insanlar tesir etmiştir.¹⁰²⁸ İslamî feministlerin temel odak noktaları Kur'an'ın ataerkil yorumlarına yönelik eleştirilerdir. Onlar, Kur'an'ı ilahî bir vahiy olarak kabul ederler, sorguladıkları Kur'an değil, onun yorumudur.¹⁰²⁹ İslamî feministler Kur'an yorumunun değişmez olarak kabul edilmesi gerektiği fikrine karşı çıkarlar. Bunun yerine, metnin yorumunu günümüz gerçekliğine uygulanabilir kılmayı amaçlarlar. Barlas'ın metnin öncesini ve sonrasını okumak olarak tanımladığı budur.¹⁰³⁰ İslamî feministlere göre hiç kimse Kur'an'ın yanılmaz bir yoruma sahip olduğunu iddia edemez. Çünkü bu Allah'ın bilgisi dahilindedir. Dolayısıyla Kur'an'ın ilahî ile beşerî metni yorumları farklıdır.¹⁰³¹

Ataerkillik, feministlerin kadın ve erkek arasındaki güç ilişkisini anlatmak için kullandıkları bir kavramdır. Bu kavramın anlamı babanın yönetimine ve aile içindeki koca-baba üstünlüğüne tekabül ettiği için radikal feministler tarafından ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çünkü feministlere göre aile içindeki ataerkillik rolü sadece aile içinde sınırlı kalmayıp kamusal alana da sirayet etmiş ve eğitim, iş, siyaset gibi alanlarda da erkek hâkimiyetine yol açmıştır. Bu durumun ise toplumun yarısı olan kadınların diğer yarısı olan erkeklerin egemenliğine girmelerine sebep olduğu

¹⁰²⁷ Sirri, *Islamic Feminism*, 38.

¹⁰²⁸ Sirri, *Islamic Feminism*, 43.

¹⁰²⁹ Sirri, *Islamic Feminism*, 45.

¹⁰³⁰ Sirri, *Islamic Feminism*, 44.

¹⁰³¹ Sirri, *Islamic Feminism*, 47.

düşünülmüştür. Feministler cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında keskin bir çizgi çizerek biyolojinin bir kader olduğu fikrine meydan okumuşlardır. Radikal feministlere göre toplumsal cinsiyetçi düşünce kadına rol biçmek ve kadını özel alana kapatmak için kullanılan bir argümandır. Çünkü toplumsal cinsiyet kültürel bir kavramdır. Bu kavram toplum tarafından erkek ve kadına biçilen rolleri çağrıştırır. Bu yüzden feministler toplumsal cinsiyeti reddederek bunu erkeklerin kadın cinsini manipüle ederek kullandıkları bir argüman olarak görürler.¹⁰³²

Hülya Altunya modern dönemde kadın profillerinin erkek ve kadın bilinci tarafından oluşturulduğu vurgusuyla bunları iki farklı açıdan incelemiştir. Ona göre kadın bilincindeki ideal kadın tasavvuru erkek bilincindeki göre realiteye daha yakındır. Ona göre İslamî feminist olarak kendilerini isimlendiren kadınlar, ideal kadını başta sosyal ve kültürel olmak üzere her alanda var olabilecek birey olarak betimlemektedirler. Batı kaynaklı feminist söylemi bir tarafa bırakarak, modern dünya içerisinde kimlikleriyle var olarak ideal İslam kadını profili çizmektedirler. Kendilerini İslamcı feminist olarak isimlendiren kadınlar, modern çağın kadın sorunlarını ele alarak, kadın merkezli bir okuma ve yorumlama içerisine girmişlerdir.¹⁰³³ Muhammed Abduh'un öncülük ettiği düşünce, Ortadoğu ülkelerindeki kadın ve erkek aydınlar arasında önemini korumuştur. Bu düşünce genellikle kadınların konumunda reformu içermektedir. Bu düşüncede olanlar kadınlara yönelik kısıtlamaları İslam'ın gerçek ruhuna aykırı görürler. XX. yüzyılda, bazı Müslüman kadınlar açık açık feminist bir kimlik benimsemişler ve bunu İslam'a aykırı görmemişlerdir. Onlara göre cinsiyet eşitliği söylemi, geleneksel görüşlerden daha İslamidir. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında kadınlar genellikle yeni kadın rollerini savunan dergiler ve genel basında makaleler yayınlamışlardır.¹⁰³⁴

¹⁰³² Atıl Cem Çiçek & Selçuk Aydın, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, cilt: 6, sayı: 9, 2015, 278.

¹⁰³³ Hülya Altunya, "İslam Düşüncesinde Metafizik ve Tarih İnkileminde Kadın", *Dini Araştırmalar*, cilt: 19, sayı: 49, 2016, 104.

¹⁰³⁴ Keddie, *Women in the Middle East*, 70.

XIX. yüzyıldan itibaren İslami feministler, kadınlarla ilgili geleneksel yorumlara karşı çıkmaya başlamışlardır. Bu hareket, kamusal ve eğitim alanlarında kadınlara yönelik eşit haklar ve ailedeki rollerine ilişkin çağrıda bulunmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kamusal alanın dini kısmı hariç tam cinsiyet eşitliğini savunmuştur. Onlar, dini bilimlerin araçlarını kullanarak, ailede olduğu kadar toplumda da ataerkilliğin dinden olmadığını güçlü bir şekilde göstermişlerdir. İslamî feministler, haklarını talep etmek için başta Kur'an olmak üzere İslamî metinlere başvurmuşlardır. Kur'an'da yer alan toplumsal cinsiyet eşitlik ve sosyal adalet üzerine odaklanmışlardır. İslamî modernist yaklaşımı benimseyerek geleneksel dini otoriteleri yıkmayı hedeflemişlerdir. Cinsiyet eşitliği iddialarının ana kaynağı olarak Kur'an'a yönelmişlerdir. Bu hareket daha sonra Kur'an temelli İslamî feminizm olarak adlandırılmıştır.¹⁰³⁵

İslam'ı kadın karşıtı din olarak görenler hem Kur'an'ın cinsiyet eşitsizliğini savunduğuna hem de İslam'da kadınlara karşı ayrımcılığın uzun geçmişine işaret etmektedir. Barlas'a göre Kur'an'ın ataerkil bir tutumla okunması, birçok Müslüman toplumda kadınlara karşı baskıcı uygulamaların sebebidir. Bu durum Müslümanlarda kadın karşıtı bir imaj oluşturmuştur. Ona göre Kur'an ayetleri tekrar gözden geçirilmelidir. Çünkü birden fazla yoruma sahiptir. Barlas'ın amacı hem Müslümanların Kur'an'ın ataerkil okuma yöntemlerini eleştirmek hem de Kur'an epistemolojisinin eşitlikçi yönlerini geri kazanmaktır.¹⁰³⁶ Kadın hakları savunuculuğuyla tanınan Mısırlı yazar Kâsım Emîn ataerkil baskıya karşı çıkmak için birtakım argümanlar kullanmıştır. Boşanma ve çok eşliliğin kötüye kullanılmasına son verilmesi çağrısında bulunan Emin, bu durumun giderilmesi için kadınların eğitilmesi gerektiğini ifade eder.¹⁰³⁷

Kendisini İslamî feminist olarak tanımlayan Vedûd, Kur'an'ın kadın bakış açısıyla yeniden okunması gerektiğini savunur. Onun amacı, Kur'an'ın modern çağda yaşayan kadınlar için okunmasını sağlamaktır. Bunun için öncelikle geleneksel tefsirlere eleştirel yaklaşır. Geleneksel tefsirlerin erkekler tarafından yazılmış,

¹⁰³⁵ Sirri, **Islamic Feminism**, 40.

¹⁰³⁶ Barlas, **Believing Women in Islam**, 4.

¹⁰³⁷ Keddie, **Women in the Middle East**, 71-72.

kadınlara yer verilmemiş olmasını eleştirir.¹⁰³⁸ O, kullandığı bu yeni metotla geleneksel tefsirlerin bazılarına karşı çıkararak bugüne kadar cinsiyete dayalı olarak algılanan bazı meseleleri cinsiyetsiz ifadelerle açıklar.¹⁰³⁹ Ona göre Kur'an'ı belirli bir bakış açısıyla sınırlamak, beyan ettiği evrensel hedefe ters düşmektedir.¹⁰⁴⁰

Barlas'a göre egemenliğinin bir uzantısı gibi görünen hiçbir erkek egemenliği teorisi, Tevhid öğretisi ile uyumlu kabul edilemez. Mutlak egemen Allah'tır ve hiç kimse O'nun egemenliğine ortak olamaz. Erkeklerin kadınlar ve çocuklar üzerinde egemenlik kurma teorileri, her ikisi üzerinde de egemenlik iddia etme ve aynı zamanda erkekleri kadınlar ve Allah arasında aracılar olarak yanlış temsil etme anlamına geldiği ölçüde, Tevhid doktrininin temel ilkeleriyle çelişmektedir. Baba ya da eş sıfatıyla Allah ile erkekler arasında dahi ince benzerlik öneren bir Kur'an okuması doğru kabul edilmemelidir.¹⁰⁴¹

Müslüman toplumlarda ifade edildiği şekliyle İslamî feminizm, Batılı fikirlerden etkilenmiş olmasına rağmen Avrupa'da meydana çıkan feminizm düşüncesinden etkilenmemiş, izinden gitmemiştir.¹⁰⁴² İslamî feministler, cinsiyetle ilgili toplumsal statülerin değişmesini, Müslüman kadınların maruz kaldığı ayrımcılıktan kurtulmasını toplumsal bir taahhütte bağlamak istemişlerdir. Bu bağlamda kendilerini İslamî feminizmin savunucuları sayıyorlar ya da sayıyorlar mevcut alışlagelmiş düzenden farklı bir yöntem bekledikleri doğrudur. Benimsedikleri söylemle cinsiyet eşitliğini savundukları da bir gerçektir. Oysa tam anlamıyla İslamî feminizm, bir diğer ifadeyle kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımcılığının din dilinde ortadan kalkması mümkün müdür? İslamî feminizmin mümkün olabilmesi için Batılı söylemle ortaya çıkan feminizmin bu kavramdan farklı tutulması, Kur'an'ın cinsler için biçtiği rollerin benimsenmesi, Müslüman kadınların dinî yaşama noktasında daha aktif olması, din dilinin tamamen erkeklere mahsus bir lehçe olarak okunmaması ile imkân dahilinde olabilir.

¹⁰³⁸ Vedud, **Kur'an ve Kadın**, 20.

¹⁰³⁹ Vedud, **Kur'an ve Kadın**, 22.

¹⁰⁴⁰ Vedud, **Kur'an ve Kadın**, 25.

¹⁰⁴¹ Barlas, **Believing Women in Islam**, 13-14.

¹⁰⁴² Ali, **İslâmî Feminizmler**, 19.

İslamî feminizm kadınların Kur'an ile temasa geçmesine olanak sağlamakta, okuma ve yorumlamalarına kendi kadınsal tecrübelerini katmasına yardımcı olmaktadır. Kadınların içinde buldukları toplumun ataerkil atmosferinden sıyrılmalarını sağlamaktadır. Aslında İslamî feminizm, kadınlara bireysel hayatlarında yardımcı olmaktadır. Kadınların hangi söylemin dinden hangi söylemin ataerkil olduğunu anlamaları konusunda yardımcı olmaktadır. Ancak bunu yaparken İslam'ın kadın ve erkeğe biçtiği roller göz önünde bulundurulmalı, Kur'an'ın adalet ilkesi benimsenmelidir.

Sonuç

Yahudi-Hristiyan düşüncesinde yanlış yorumlamalardan dolayı kadının ikincil konumda olduğu görülmektedir. Yahudi kutsal kitap külliyyatının uzun süreli oluşum aşamasında farklı din ve kültürlerin, çeşitli mitoloji ve efsanelerin etkisi farklı dönemlere göre kadın algısının değişmesinde etkili unsurlardan sayılabilir. Eski Ahit'in ve Talmud'un oluşturduğu Yahudi anlayışında kadın sosyal, dini ve hukuki alanda geri planda tutulmuştur. Yahudiliğin olumsuz kadın algısı kendisinden sonraki dinsel gelenekleri fazlasıyla etkilemiş, özellikle ilâhî dinlerden olan Hristiyanlıkta Yahudiliğin olumsuz kadın imajı etkisini arttırarak farklı bir şekle bürünmüştür. Bu durum İslam için düşünüldüğünde Kur'an'ın ve Sünnet'in erkek egemen bir zihniyetle yorumlanmasına ve zamanla Yahudiliğin olumsuz kadın algısı, İslam dini adı altında Müslüman kadınlar üzerinde uygulanmaya devam etmiştir.

Dinî geleneğin kadın karşıtı literatürü, çağımızda toplumsal cinsiyet eşitliğini vazgeçilmez bir hak, ideoloji olarak kabul eden kadınlarla din arasında bir mesafe ve zemin hazırlamıştır. Dinî geleneğin kadına dair, kadınlıkla ilintili açıklamaları ve kabulleriyle yetinmeyi reddeden kadınlar için gündem İslâm'da kadın konusunu yeniden ortaya koymuştur. Bu bağlamda İslâmî feminizm söyleminin esas amacı İslâm'ın cinsiyetler arasında herhangi bir hiyerarşi içermediğini, kadın ve erkek her iki cinsin de Allah katında eşit olarak, aynı hak ve sorumluluklara sahip olduklarını vurgulamak olmalıdır. Ataerkil söylemlerde dilin etkisine dikkat çekilmektedir. Bu durum İslam'da da kendisini göstermektedir. Kur'an, kadınlarla ilgili yenilikler getirmiştir. Fakat sürekli değişmekte olan ortamlar sebebiyle bu kuralların nasıl tatbik edileceği yoruma dayalıdır. Kur'an metni teorik düzeyde otorite iken yapılan yorumlar ise pratikte etkilidir. Dolayısıyla daha çok erkek merkezli bir düşünce tarzı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda dil, erkekler ve kadınlar arasında iletişimi sağlayabilecek yapısıyla, erkekleri önceleyecek tarzda bir sistem haline gelmiştir.

Feminist teolojinin eleştirdiği asıl nokta eril zihniyet anlayışının uzantısı olarak kadını arka plana itme hareketi olması muhtemeldir. Oysaki İlahî din kadın ya da erkek ayrımı yapmaksızın her iki cinse de hitap etmeli, kadının dini otoriteler arasında rolünü genişletmelidir. Bütün bunlar dini metinlerin doğru değerlendirilmemesinden

kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Bu bağlamda kadın ve erkeğin rollerinin değerlendirilip, her iki cinsin kulluk vazifelerini göz önüne almak gereklidir. Kadın ve erkek birbirinin karşısında değil yan yana dirsek birliği içinde hareket etmeli, ahlaklı ve üretken bir toplum inşası için çaba harcamalıdır. Kadınla ilgili yapılan yanlış yorumlamalar tekrar gözden geçirilmeli ve düzeltilmelidir.

Kadın ve erkek cinsiyle ilgili Kur'an'ın iki temel öğretisi vardır. Bunlardan birincisi ahlaklı olmaktır. Kur'an hem erkekleri hem de kadınları aynı davranışlara tâbi tutar ve aralarında hüküm vermek için aynı standartları uygular. Dolayısıyla ahlaki failliği tek bir cinsiyete indirgemez. İkinci olarak Kur'an, kadınları ve erkekleri birbirlerinin rehberi ve koruyucusu olarak tayin eder. Her ikisinin de eşit derecede ahlaki bireysellik kazanmaya muktedir olduklarını ve her ikisinin de birbirleri üzerinde aynı velâyet işlevine sahip olduğunu belirtir. Kur'an'da cinsler arası eşitliğin ahlaki boyutlarını anlamak için, Kur'an'ın kişilik kavramını ve dini ve sosyal alanlar arasındaki içsel ilişkiyi anlamak gerekir.¹⁰⁴³

Kur'ân, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet farklılıklarını yok saymaz ve onları ortadan kaldırma gayretinde bulunmaz. Her iki cinsin birbiri ile uyum içerisinde olması ve birbirini desteklemesi gerçekleştirmek istediği hedeflerden biridir. Kur'ân'ın Allah ile insan arasındaki münasebet konusundaki ifadesi cinsiyetten bağımsızdır. Maneviyat hususunda da kadınlar erkeklerden farklı haklara sahip değildir. Kur'ân, bu sebeple bireyi ifade etmek için nefis kavramını kullanır. Kadın veya erkek fark etmeksizin her bir bireye sorumluluk ve kapasite verilmiş olup, sonuçları mükafat ve ceza belirlenecektir. Hz. Âdem ve eşinin Rablerine isyanına ilişkin yorumlar farklılık göstermektedir. Kadının kökenine ve doğasına ilişkin yanlış yorumlar, onun rasyonelliğini ve ahlaki sorumluluğunu reddetmektedir. Bu, hem toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal bir temeline hem de bu eşitsizliğin korunmasına yönelik yapıların varlığına işaret eder. Kadının üzerinde erkeğin mutlak egemenliğini ortadan kaldıran İslam, öğretisiyle kadının özerk kimliğini güvence

¹⁰⁴³ Barlas, **Believing Women in Islam**, 140.

altına almıştır. İslam, kadına insan olmaktan kaynaklı haklarını geri vermekle kalmamış, her iki cins arasında yardım bağıını kuvvetlendirmiştir.

Kadının evde oturmaya zorlanması ya da mecbur bırakılması, günümüz insanının sosyokültürel değer yargılarıyla örtüşmemektedir. Zira günümüzde kadınların zihin ve beden gücü birikimlerini üretime dönüştürmenin toplumların ve ülkelerin gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu kanıtlanmış bulunmaktadır. Matürîdî düşüncedeki âlimlerin bu yöndeki görüşleri dini nasrlara ve tarihi tecrübeye daha fazla uyumludur. Kadınların peygamber olarak görevlendirilmelerini engelleyen etkenlerden biri yaratılışlarından kaynaklanan fizyolojik yapıları olabilir. Erkek, fizyolojik açıdan peygamberlik görevini yerine getirmeye daha müsaittir. Bu sebeple peygamberlik görevinin kadına değil de erkeğe verilmesi daha uygundur. Ancak kadından peygamber olmaması onun sosyal ortamlardan soyutlanması anlamına gelmemektedir. Kadınlar toplum içerisindeki rollerini göz önünde bulundurularak insanlara fayda sağlayacak birtakım görevler gerçekleştirmeli, faaliyetlerde bulunmalıdır.

Kur'an'da insanın yaratılışı ile ilgili ayetlerde, erkek ve kadının aynı özden yaratıldığı vurgusu yapılmaktadır. Ancak Kur'an'da yapılan bu vurguya rağmen Müslüman kültürü, geçmişe ait olan kültürü devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra Tevrat metinlerinde ifade edilen kadın ile ilgili bazı yaklaşım biçimleri yıllar boyunca Müslüman toplumun kadın ile ilgili değerlendirmelerini belirleyen temel etkenlerden olmuştur. Müslüman kültürün hâkim olduğu iklimde kadına dair değerlendirme şekli olumsuz, ikincil, hatta kötülüğün kaynağı, erkeğe göre daha az hakka sahip, sosyal hayata karışılmaması gereken şekilde bir konuma oturtulmuştur. Bu bağlamda kadın, var olabileceği alanlardan yoksun bırakılmıştır. Oysa İslam'ın vurguladığı gerçeğe bakıldığında kadın ve erkek insan olmaları bakımından değerlidir. Yaptıkları işler sonucunda iyi veya kötü olarak isimlendirilmektedir.

Kadınların sosyal yaşamın dışına çıkarılma çabasının uzun yıllar devam etmesi onların aynı zamanda akademik alanda yer almalarını da etkilemiştir. Bu duruma istinaden kadınların akla ait alanlarda erkeklerden daha büyük keşifler yapamadıkları görülmektedir. Oysa kadın, bilgi ve bilim alanlarında kendisine imkân verildiği

takdirde başarılı çalışmalar ortaya koyacaktır. Günümüzde kadın hayatın bütün alanlarında ve bilimin üretilmesinde aktif durumdadır. Kadının fitraten zayıf olduğu fikri, onun sadece belli vazifeleri yerine getirmekle sorumlu olduğu iddiaları yerini, bilim ve bilimsel alanlarda etkin bir kadın imajı ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla kadın ve erkeğin, akli kullanmada doğru ile yanlış ayırt etmede ve düşüncelerini bu temelde inşa etmede herhangi bir fark yoktur.

Kadın ve erkek arasında bilgi elde etmede bir farklı olmadığı gibi ahlaki konularda da bir farklılığın bulunmadığı aşikardır. Epistemolojik ve etik konularını üretme ve pratik hayata geçirme konusunda kadın ve erkek eşittir. Nitekim Kur'an'ın vurgusu "salih amel işleyen erkekler ve salih amel işleyen kadınlar" şeklindedir. Salih amel işlemede ya da yanlış eylemlerle etik dışına çıkmada erkek ya da kadın arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Buna göre Ahd-i Atik'de Hz. Âdem'in günah işlemesine sebep olan, insanın düşüşüne neden olan, onun adı altında doğan bütün kadınların günahını üstlendiği bir kadın figürü reddedilmiştir. İslam'da günah işleme eylemi hem erkek hem de kadın için yasaklanmıştır. Pişman olmaları ve tevbe etmeleri sebebiyle de en üstün ahlak erdemine kavuşacakları belirtilmiştir.

İnsanlar arasında cinsiyet, köken, mezhep ayrımı yaparak onları sosyal hayattan ve ibadetlerden mahrum bırakmak, üstelik bunu "Dinin Sahibi" adına uygulamak din adına yapılacak en vahim hatalardandır. İnsanın elinde olmayan birtakım özelliklerinden dolayı yargılanması adil bir tutum değildir. Bu sebeple bir kadını sırf cinsiyetinden dolayı eksik ve kusurlu görmek, doğru bir bakış açısı değildir. Kadın dünyada insan varlığının diğer bir yüzüdür. Tıpkı erkek gibi o da insan vasfı gereği Kur'an'a göre, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Nitekim Kur'an, kadını miras bırakılabilen bir meta konumundan miras alabilen ve bırakabilen bir duruma getirmiştir. İslam ile birlikte kadın şahitlik yapabilen, antlaşmalarda taraf olabilen, sosyal yaşamda yer alan, çalışma hayatında aktif bir duruma gelmiştir. Cinsiyet ayrımı olmaksızın insanlar eşittir. Bu eşitlik hilafetin yalnızca erkeğe mahsus kılınmadığını göstermektedir. Diğer taraftan kadının ayrı tutulduğu özel bir durum yoktur. Aynı şekilde kadının sorumlu olup erkeğin sorumlu olmadığı hiçbir ibadet bulunmamaktadır. Dinde her daim kadın ve erkeğin eşit olduğu vurgusu

yapılmaktadır. İslam, Yahudi ve Hıristiyan bakış açısına göre kadına daha fazla haklar tanısa da içinde doğduğu Cahiliye toplumu sebebiyle kadınlara yönelik olumsuz yorumlardan tamamen uzaklaşmamıştır. Fakat bu olumsuzluk İslam'ın kendisinden değil, İslam adına yapılan yorumlardan kaynaklanmaktadır. Kadına getirilen sınırlamaların özü esasında dine değil oluşturulan toplumsal anlayışın kadına biçtiği rollere dayanmaktadır. Din, inanç sistemleri üzerinden yapılan birtakım doğru olamayan yorumlamaların neticesinde kadına yönelik çeşitli baskı ve sınırlandırmaların başvuru kaynağı olarak görülmüştür. İnsanların kendi ideolojilerini dayatmak için bir köprü vazifesi görmüştür. İlâhî ibareler insanların kendi çıkarları neticesinde yorumlanmıştır. Bu problemin çözümüne, yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılmasına, ilâhî ibarelerin doğru anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kadının yeniden hak ettiği konuma yükseltilmesi, haklarını elde etmesi, dini açıdan özgürce ibadet etmesi, sosyal hayatta kendisine belirlenen sınırlar çerçevesinde aktivite göstermesi ancak İslam'ın onun için belirlediği konumu yeniden gün yüzüne çıkarması ile mümkündür. Asıl problem kadını insan algısından ayrı düşündüğümüzde baş gösterecektir. Onu, erkeğin karşısında bir konuma yerleştirmek yerine yanında veya yardımcı olarak şekillendirmek problemin çözümünde yol gösterebilir. Birbirine yardımcı olarak yaratılan kadın ve erkek, bu birlikte yürüyüş sahnesi olan dünyada iyi işler yapabilme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda el birliği ile yenilikler üretmeli, yaşanılabilir bir dünya için birlikte hareket etmelidir.

Kaynakça

Abduh, Muhammed & **Rızâ**, Reşîd; **Tefsiru'l Menâr**, çev. Rahmi Yaran&Mehmet Erdoğan, Ekin Yayınları, İstanbul, 2011.

Acar, H. İbrahim; "Talâk", DİA, TDVY, 39, İstanbul, 2010.

Acarloğlu, Ahmet; "Hz. Peygamber (s. a. v.) Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 42, 2019, 212-232.

Ağçoban, Sıddık; "Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 2016, 14-24.

Ağırman, Cemal; **Kadının Yaratılışı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2001.

Ahmed, Leila; **Women and Gender in Islam, Historical Roots to a Modern Debate**, Yale University Press), London, 1992.

Akalın, Ayşe Gül; "Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 33, 2003, 17-47.

Akdemir, Salih; "Tarih Boyunca ve Kur'an'ı Kerim'de Kadın", *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 4, 1997, 249-258.

Akgün, Hüseyin; "Kadının Kaburga Kemiğinden Yaratılması Meselesi (Rivâyetlerin Aslu'l-Hadîs ve Hadis Rivâyet Coğrafyası Açısından Ele Alınması)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 2, sayı: 19, 2019, 323-338.

Aktaş, Cihan; **Bacıdan Bayana İslamcı Kadınların Kamusal Hayat Tecrübesi**, 8. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Aktaş, Cihan; "Kadının Toplumsallaşması ve Fitne", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 5, sayı: 4, 1991, 251-259.

Alıcı, Mustafa; "Mutfakta Pişir Mutfakta Ye: Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisiinde Feminist Yaklaşım", *Milel ve Nihal*, cilt: 1, sayı: 2, 2005, 81-110.

Ali, Kecia; **Sexual Ethics and Islam, -Feminist Reflections on Qur'an, Hadith and Jurisprudence-**, Oneworld Publications, England, 2006.

Ali, Zahra; **İslâmî Feminizmler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Altay, Saadet & Erkol, Ahmet; “Partiarkal Kültürde Dini Referanslarla Kadın Kimliğinin Oluşturulması ve Olumsuz Kadın Fıtratına Dair Söyleme Eleştiri”, *Őirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 29, 2022, 137-157.

Altıntaş, Ramazan; “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 37, sayı: 1, 2001, 61-85.

Altıntaş, Ramazan; Modernitenin İslam Ailesi  zerindeki Etkisi, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 1997, 5-8.

Altekar, Anant Sadashiv; **The Position of Women in Hindu Civilization: From Prehistoric Times to the Present Day**, Motilal Banarsidass Publishing, United States, 1956.

Altunya, H lyya; “İslam Düşüncesinde Metafizik ve Tarih İkileminde Kadın”, *Dini Araştırmalar*, cilt: 19, sayı: 49, 2016, 97-106.

Ambaroğlu, Ayşe; “Louis Jacobs’ın Kutsal Kitap ve Vahiy Görüşü”, *Türk Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 4, sayı:1, 2019, 111-120.

Anderson, Pamela Sue; “Feminist Theology as Philosophy Of Religion”, **Feminist Theology**, edt. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004.

Ardoğan, Recep; “Kelamcılara Göre N b vette Erkeklik Şartı”, *KS  İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 19, 2012.

Arsel, İlhan; **Şeriat ve Kadın**, T mda Yayınevi, İstanbul, 1991.

Arslan, Hammet; “Budizm’de Kadının Konumu”, *DE  İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 39, 2014, 147-179.

Arslan, Hammet; “Manu Kanunnamesi’nde Evlilik”, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt: 10, sayı: 1, 2013, 91-129.

Arslan, Hammet; “Manu Kanunnamesine Göre Hinduizm’de Nikahın Şartları”, *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, DE  İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İzmir, 2012, 359-380.

Afsaruddin, Asma; **The First Muslims**, Oneworld Publications, England, 2007.

Aksu, Bora; “Ortadoğu’da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler”, *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt: 0, sayı: 39, 2008, 55-69.

Ardoğan, Recep; “Kelamcılara Göre N b vette Erkeklik Şartı”, *KS  İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 19, 2012, 75-104.

Atar, Fahrettin; “Muhâlea”, DİA, TDVY, 30, İstanbul, 2020.

Atay, Hüseyin; “Kur’ân ve Hadis Yorumlaması”, *Bilgi ve Hikmet*, cilt: 0, sayı: 8, 1994, 137-143.

Ateş, Ali Osman; **Hadis Temelli Kalp Yargılarda Kadın**, Beyan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015.

Aydemir, Abdullah; **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

Aydın, Fuat; **Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı (Hinduizm’de Kurtuluş)**, Eskiye Yayınları, Ankara, 2013.

Aydın, Fuat; **Yahudilik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

Aydın, Mehmet Âkif; “Aile”, DİA, TDVY, 2, İstanbul, 1989.

Aydın, Mehmet Âkif; “Mehir”, DİA, TDVY, 28, Ankara, 2003.,

Aydın, Mehmet; “Modernitenin İslam Ailesi Üzerindeki Etkisi”, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, 1998, 26-29.

Aydın, Mehmet; **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

Aydın, Mehmet; “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 4, 1991, 13-34.

Ayğan, Fadıl; **İslâm Kelâmında Yahudilik Eleştirisi-Antropomorfizm ve Nesih Bağlamında Bir Araştırma-**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.

Ayiter, Kudret; **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Azertürk, Semine İmge&Akman Tuğçe; “Konfüçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine”, *Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 19, 2018, 19-37.

Baker, Andrienne; **The Jewish Women in Contemporary Society**, The Macmillan Press, London, 1993.

Baloğlu, Adnan Bülent; “Kadın-Merkezli Bir İslami Teoloji İnşasına Doğru”, *İslâmî İlimler Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1-2, 2009, 45-60.

Barker, Katherine; The Perception of Women in Late Antiquity and the Impact it had on Female Asceticism, **Wales Üniversitesi**, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Barlas, Asma; Believing Women in Islam- Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an-, University of Texas Press, USA, 2002.

Besalel, Yusuf; Yahudilik, Gözlem Yayınları, İstanbul, 2021.

Baseri, Ameneh; “Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet ve Saygının Karşılaştırılması Hakkında Araştırma”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 16, 2014, 123-127.

Batuk, Cengiz; “Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 10, 2006, 51-96.

Batuk, Cengiz; “İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı? -Hıristiyanlıkta Kadın Sorununa Genel Bir Bakış-” *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt: 2, sayı: 22, 2008, 19-48.

Bayraklı, Bayraktar; Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2008.

Beauvoir, Simone; Kadın: Evlilik Çağı, ter. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1970.

Beauvoir, Simone; İkinci Cins, ter. Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

Berktaş, Fatmagül; Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

Berktaş, Fatmagül; Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2019.

Bigiyef, Musa Carullah; Hatun, der. Mehmet Görmez, 8. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2018.

Birinci, Züleyha; Kadın Konusunda İslâm'a Yöneltilen Eleştirilerin Tahlili, **Marmara Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.

Bremmer, Jan; “The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Eastern Traditions”, **Pandora Or The Creation Of a Greek Eve**, ed. Gerard P. Luttikhuisen, Brill Publishing, Boston, 2000.

Bronznick, Norman; “Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature”, **The Alphabet of Ben Sira**, ed. D. Stern & M. J. Mirsky, Varda Books, Boston, 2001.

Canatan, Kadir; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, Beyan Yayınları, İstanbul, 2020.

Carroll, Robert P.; Priests, Prophets and Scribes: Essays on the Formation and Heritage of Second Temple Judaism in Honour of Joseph Blenkinsopp, Sheffield Academic Press, England, 1992.

Cessâs; Ahkâmü'l-Kur'ân, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, İstanbul, 1992.

Charles, Robert Henry; The Book of Jubilees or Little Genesis, Mortino Fine Books, USA, 2010.

Christ, Carol P.; "Feminist Theology as Post-Traditional Theology", Feminist Theology, edt. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004.

Collet, Alice; Women in Early Indian Buddhism, Oxford University Press, United States, 2014.

Cooke, Miriam; Women Claim Islam -Creating Islamic Feminism Through Literature-, Published Routledge, London, 2001.

Coşkun, Ali; Sosyal Değişme Kadın ve Din, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011.

Coşkun, İbrahim; Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017.

Coşkun, İbrahim; İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014.

Çağatay, Neşet; İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

Çaviş, Abdülaziz; Anglikan Kilisesine Cevap, Ter. Mehmet Akif, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Çelebi, İlyas; "Sünnetullah", DİA, TDVY, 38, İstanbul, 2010.

Çetin, Nuran; "Tasavvufta Kadın Anlayışı", **Düşüncede Müslüman Kadın**, edt. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 141-160.

Çınar, Aynur; "Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıça'nın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni", *Bilimname*, cilt: 1, sayı: 35, 2018, 363-395.

Çınar, Bayram; "İslâm Kelamı Açısından Nübüvvet Kurumuna Çağdaş Bir Yaklaşım", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 10, 2021.

Çiçek, Atıl Cem & **Aydın**, Selçuk; “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, cilt: 6, sayı: 9, 2015.

Çubukcu, Hatice; “İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 11, sayı: 2, 2019, 559-572.

Çubukcu, Hatice; “Sûfi Hikayelerinde (Menkıbelerinde) Kadın Tasavvuru”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 12, sayı: 2, 2020, 193-208.

Davis, Avrohom; **Metsudah Siddur**, Metsudah Publications, New York, 1982.

Dalgın, Nihat; **İslâm Hukukunda Boşanma Yetkisi**, Etüt Yayınları, Samsun, 1999.

Dalai Lama; **Yürekten Gelen Öğütler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Daly, Mary; **Beyond God The Father**, Beacon Press, Boston, 1985.

Demiray, Belkıs Özsoy; “İslâm İlim Geleneğinde Kadın”, **İlimde Müslüman Kadın**, edt. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021.

Demircan, Adnan; “Cahiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Adeti”, *İstem*, cilt: 2, sayı: 3, 2004, 9-29.

Demirci, Osman; **Son Osmanlı Düşüncesinde Kadın Meselesi**, Akademisyen Kitabevi, Ankara, 2020.

Duman, Zeki; “Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakar İdeolojinin Aileye Bakışı” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, cilt: 1, sayı: 4, 2012, 19-51.

Durmuş, İsmail; “Kays b. Hatîm”, *DİA*, TDVY, 25, İstanbul, 2002.

Düzgün, Şaban Ali; **Kimliksiz Hakikatler**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

Düzgün, Şaban Ali; “Kur’an’ın Değer Sistemi ve Kadın Algımız”, **Kelam El Kitabı**, edt. Şaban Ali Düzgün, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, 545-556.

Donovan, Josephine; **Feminist Theory**, A&C Black Publishing, United States, 2012.

Donovan, Josephine; **Feminist Teori**, ter. Aksu Bora vd., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Dölek, İlbey; “Tek Tanrılı Dinlerin Kutsal Metinlerinde Kadın İmajı ve Geleneğe Tezahürü”. *Uluslararası Dünya Kadın Konferansı*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, 383-394.

Ebu Hâmid Gazzâlî; İhya-i Ulûm'id-Din, ter. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, 2016.

Ebu Mansur Mâtürîdî; Kitabu't-Tevhid, ter. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara, 2002.

Ebu Şakka, Abdulhalim; İslâm Kadın Ansiklopedisi, ter. Ali Arslan-Osman Arpaçukuru, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Eissler, Friedmann; Adam und Eva in Judentum, Christentum und Islam, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011.

Ephraim, Michelle. Reading the Jewish Woman on the Elizabethan Stage (Women and Gender in the Early Modern World), Worcester Polytechnic Institute, USA, 2008.

Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

Erbay, Celal; “Nafaka”, DİA, TDVY, 32, İstanbul, 2006.

Eren, Cüneyt; Cennetten Süzülen Nâzenin İzdüşüm Kadın, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016.

Ergüven, Şahabettin; “Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat”, *İstem*, cilt: 7, sayı: 14, 2009, 145-153.

Esed, Muhammed; Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir), trc. Cahit Koçtak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 2002.

Eskicioğlu, Osman; “İslâm'da Kadının Yeri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 8, 1994, 85-120.

Eşmeli, İsmet; “Semavî Dinlerde Aile”, *Aile ve Modernite Sempozyumu*, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2017.

Fayda, Mustafa; “Secâh”, DİA, TDVY, 36, İstanbul, 2009.

Fidan, Hafsa; Kur'an'da Kadın İmgesi, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

Görgün, Hilal; “Sükeyne Bint Hüseyin”, DİA, TDVY, 38, İstanbul, 2010.

Gözütok, Şakir; İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi, Fecr Yayınları, Ankara, 2002.

Gözütok, Şakir; Kadınlara da Farzdır, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

Güç, Ayşe; “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 17, sayı: 2, 2008, 649-673.

Güler, Zekeriya; “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 1998, 14-21.

Günaltay, Şemseddin; “İslâm’dan Önce Araplarda Kadının Durumu, Âile ve Türlü Nikâh Şekilleri”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt: 15, sayı: 60, 1951, 189-199.

Gündüz, Şinasi; Hıristiyanlık, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019.

Gürhan, Nazife; “Toplumsal Cinsiyet ve Din”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, cilt: 1, sayı: 5, 2010, 58-80.

Gürkan, Salime Leyla; “Talmud”, DİA, TDVY, 7, İstanbul, 2010.

Gürkan, Salime Leyla; Yahudilik, İsam Yayınları, Ankara, 2020.

Gürkan, Salime Leyla; “Yahudi Geleneğinde Kadın Algısı”. *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 631-648.

Gürkan, Salime Leyla; “Yahudi Kutsal Metinlerinde Gayb İnancı”. *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları: (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II)*, cilt: 5, sayı:1, 2004, 26.

Hagin, Kenneth; The Woman Question, Faith Library Publications, USA, 1983.

Hafızoğlu, Ayşegül; “Mitoloji ve İlahi Dinlerde İnsanın Yaratılışı” *Marifetname*, cilt: 9, sayı: 1, 2022.

Hakim, Suad; “Kadının İbn Arabî’deki İkili Görüntüsü (tasavvuru): İnsan Olarak Kadın ve Kozmik Prensip Olarak Kadın”, *Kadın ve Tasavvuf*, 94-119.

Hamdeh, Emad; Salafism and Traditionalism Scholarly Authority in Modern Islam, Cambridge University Press, New York, 2021.

Harman, Ömer Faruk; “Cehennem”, DİA, TDVY, 7, İstanbul, 1993.

Harman, Ömer Faruk; “Kadın”, DİA, TDVY, 24, İstanbul, 2001.

Harman, Ömer Faruk; “İnanç ve İbadetleri”, **Kur’an’da Yahudiler**, ed. Ömer Faruk Harman, KURAMER, İstanbul, 2019, 277-312.

Harman, Ömer Faruk; “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”, **İslâm Tetkikleri Dergisi**, cilt: 9, sayı:1, 1995, 127-161.

Hatemi, Hüseyin; **İlâhî Hikmet’te Kadın**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2013.

Hick, John; **The Metaphor of God Incarnate**, John Knox Press, Westminster, 1993.

Hirsch, Luise; **From the Shtetl to the Lecture Hall: Jewish Women and Cultural Exchange**, Lanham, University Press of America, 2013.

Hooks, Bell; **Feminism is for Everybody: Passionate Politics**, South End Press, United States, 2000.

Işık, Ramazan; “Dini Sorumluluk Bağlamında Kadının Statüsü”, **Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyumu**, Türkiye Dinler Tarihi Yayınları, Ankara, 2012.

İbn Hazm; **el-Fasl Fi’l-Milel ve’l-Ehvâ’ ve’n-Nihal**, çev. Halil İbrahim Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

İbn Kesîr; **Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsiri**, ter. Bekir Karlığa & Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.

İbn Rüşd; **Faslu’l Makâl el-Keşf an Minhâci’l-Edille**, ter. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 2012.

İshakoğlu, Ömer; “Endülüs Arap Edebiyatının Gelişmesinde Kadın Şairlerin Rolü”, **NÜSHA**, cilt: 17, sayı: 45, 2017, 149-172.

İzmirli, İsmail Hakkı **Yeni İlmî Kelam**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

Joseph, Suad; **Encyclopedia of Women & Islamic Cultures**, C. 1, Brill Leiden, Boston, 2003.

Kalyoncu, Ayşe; Kadın Konusunda İslâm’a Yöneltilen Eleştirilerin Tahlili, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2017.

Kara, Ömer; **Ebedî Saâdet Cennet**, Bilge Adamlar, İstanbul, 2009.

Karaaslan, Derya; “Antik Yunanda Kadın Olmak”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2016, 159-174.

Karakaya, Handan; “Toplumsal Cinsiyet Algısı Din ve Kadın”, *Journal of Analytic Divinity*, cilt: 2, sayı: 2, 2018, 36-62.

Karadaş, Cafer; **İslâm Düşüncesinde Âhiret**, Emin Yayınları, Bursa, 2008.

Karataş, Şuayip; “Kur’ân Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Mütefekkir*, cilt: 6, sayı: 11, 2019, 101-122.

Karlı, İbrahim H.; **Kur’an Yorumlarında Kadın**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.

Kâsım Emîn, Tahrîru’l Mer’e, Hindawi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Kahire, 2012.

Kaval, Musa; “İlahi Dinlerde Kadın’ın Kıymet Problemi”, *Akademik Bakış Dergisi*, cilt: 1, sayı: 55, 2016, 306-324.

Kazancı, Ahmet Lütfi; **Çeşitli Yönleriyle Nübüvvet Kavramı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009.

Keddie, Nikki R.; **Women in the Middle East, -Past and Present-**, Princeton University Press, New Jersey, 2006.

Kılavuz, Ahmet Saim; **Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2016.

Kırbaçoğlu, Hayri; “Kadın Konusunda Kur’ân’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 4, 1997, 9-13.

Kıyar, Neslihan; “Kybele’nin Sanat Nesnesi Olarak Kullanımı”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, cilt: 2, sayı: 6, 2013, 355-371.

Kirsch, Jonathan; **The Woman Who Laughed at God**, Penguin Compass Publishing, London, 2002.

Kitabı Mukaddes; Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2. Basım, 2003.

Köksal, Asım; **İslâm Tarihi**, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987.

Köktaş, Yavuz; **Kadınla İlgili Hadisler**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

Köse, Saffet; “Cahiliye Arap Toplumunda Kocaların Hanımlarına Yaptıkları Bazı Haksızlıklar ve İslam’ın Getirdiği Hukuki Düzenlemeler”, *Mehir Dergisi*, cilt: 1, sayı: 3, 1999, 8-13.

Köse, Saffet; Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu, Mehir Yayınları, Konya, 2015.

Kur'an Yolu Tefsiri, Hayreddin Karaman vd., cilt: 1, DİB Yayınları, Ankara, 2017.

Kurt, Ali Osman; Erken Dönem Yahudi Tarihi, İstanbul, Kültür Sanat Yayınları, 2007.

Kurt, Ali Osman; "Yahudilikte Levirat Evlilik -Geleneğin Tutsak Ettiği Kadınlar-", *Journal of Turkish Studies* cilt: 11, sayı: 17, 2016.

Kuşçu, Ayşe Dudu; "İktidarda Müslüman Kadın", Siyasette Müslüman Kadın, edt. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 57-75.

Luther, Martin; Luther's Works, edt. Hilton C. Oswald, Concordia Publishing, St. Louis, Missouri, 1976.

Mağribî, Samuel b. Yahya; Yahudiliği Anlamak, thk. Abdülvehhab Tavile, ter. Osman Cilacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Martı, Huriye; Hakları ve Saygınlığıyla İslâm'da Kadın, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018.

Martı, Huriye; "Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt: 9, sayı: 2, 2009, 101-116.

Mâtürîdî; Kitabüt Tevhid, thk. Bekir Topaloğlu&Muhammed Aruçi, TDV Yayınları, İstanbul, 2019.

Mâtürîdî; Te'vilâtü'l-Kur'ân, çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019.

Mâtürîdî; Te'vilâtü'l-Kur'ân, nşr. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 2006.

Meral, Yasin; Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik, MiletNihal Yayınları, İstanbul, 2021.

Mernissi, Fatıma; Beyond the Veil: Male-Female Dynamics in a Muslim Society, Saqi Books, Londra, 2011.

Mevdûdi, Tefhimu'l Kur'an, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.

Moir, Anne&Jessel, David; The Real Difference Between Men and Women, Delta Publishing, United States, 1992.

Nasrullah İmâmî; “Mevlânâ’ya Göre Kadın”, ter. İpek Şengül, *Doğu Araştırmaları*, cilt: 2, sayı: 22, 2020, 47-57.

Nesefî; Medârikü’t-Tenzîl, nşr. Yûsuf Ali Bedyevî, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut, 1998.

Nort, Ed; “The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Eastern Traditions”, **The Creation of Man and Woman**, edt. Gerard P. Luttikhuisen, Brill Publishing, Boston, 2000, 1-18.

Nyitray, Vivian; “Fundamentalism and the Position of Women in Confucianism”, **Fundamentalism and Women in World Religions**, edt. Arvind Sharma&Katherine K. Young, T & T Clark, New York, 2008.

Oral, Osman; “Mâtürîdî’de Kadın Algısı ve Psiko-Sosyal Konumu”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, cilt: 11, sayı: 1, 2018.

Osborne, Robin; “Women and Sacrifice in Classical Greece”, *The Classical Quarterly*, cilt: 43, sayı: 2, 1993, 392-405.

Öz, Şaban; “Hz. Peygamber’in Bölüşülemeyen Mirası: Fedek –Sorunun Kökenleri Üzerine–”, *Akademik Siyer Dergisi*, cilt: 2, sayı: 5, 2022, 2-12.

Öz, Nedim; **Boşanma Olgusu ve Din**, İlâhiyât Yayınları, Ankara, 2019.

Özarlan, Selim; “Peygamberlerin Özelliklerinden Erkek Olmak ve Düşündürdükleri”, *Cumhuriyet Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 10, sayı: 2, 2006, 117-118.

Özköse, Kadir; “Celâleddin-i Rûmî’nin Düşüncesinde Kadın”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 1, 2007, 51-67.

Öztürk, Levent; **Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri**, Ayışığı, İstanbul, 2001.

Öztürk, Nermin; “Yahudi Tanrıçalar ve Kutsalın Feminin Boyutları”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 382-396.

Paçacı, Mehmet; “Çağdaşçı “Kur’an’da Kadın” Yorumunun Eleştirisi”, **Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar**, edt. Bilal Gökür vd., İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, İstanbul, 2010, 559-585.

Paribeni, Roberto & **Talip Şemseddin**; “Roma Hukukunda Aile Kurumu”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, 1935, 79-96.

Paul, Diana; Women in Buddhism: Images of the Feminine in the Mahayana Tradition, University of California Press, London, 1985.

Plaskow, Judith; The Coming of Lilith, Beacon Press, Boston, 2005.

Plaskow, Judith; Standing Again at Sinai, Harper&Row, San Francisco, 1990.

Platon; Meneksenos, ter. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

Platon; Phaidon, ter. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Platon, Timaios, ter. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2015.

Pui-Lan, Kwok; "Feminist Theology as Intercultural Discourse", Feminist Theology, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004.

İsfahânî, Râgıb; Müfredat, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012.

Rapoport, Yossef; Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society, Cambridge University Press, New York, 2005.

Rıza, Reşîd; Tefsîrü'l-Menâr, Hey'etü'l-Mısriyye, Kahire, 1990.

Ruether, Rosemary Radford; "The Emergence of Christian Teminist Theology", Feminist Theology, ed. Susan Frank Parsons, Cambridge University Press, USA, 2004.

Ruiten, Van; "The Creation of Man and Woman in Biblical and Ancient Near Estern Traditions", Pandora Or The Creation Of Man And Woman In Early Jewish Literature, ed. Gerard P. Luttikhuisen, Brill Publishing, Boston, 2000.

Sağlam, Hadi; Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.

Sarıkcıoğlu, Ekrem; Din Fenomenolojisi, Fakülte Kitabevi, İstanbul, 2011.

Savaş, Rıza; "İslâm'a Göre Kadının Toplumdaki Yeri", TDV Kadın Kolları Konferansı, TDV Yayınları, Ankara, 1998.

Seymen Çakar, Ayşe; "Kadının İnsan Haklarından Bir Sapma Örneği", TBB Dergisi, cilt: 28, sayı: 120, 2015, 73-86.

Sharma, Arvind & K. Young Katherine; Feminism and World Religions, State University of New York Press, United States, 1999.

Sibâî, Mustafa; **İslam'a ve Garblılara Göre Kadın**, ter. İhsan Toksarı, Nidâ Yayınevi, İstanbul, 1969.

Sinanoğlu, Mustafa; **Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi**, İstanbul, 1995.

Sinanoğlu, Mustafa; "Semavî Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı", **İslâm'da Peygamber İnancı**, ed. İbrahim Coşkun, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009, 25-55.

Sirri, Lana; **Islamic Feminism -Discourses on Gender and Sexuality in Contemporary-**, Published Routledge, London, 2021.

Soysaldı, Mehmet; **Kur'ân ve Sünnet'e Göre Evlenme ve Boşanma**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1999.

Sögütlü Erişgin, Özlem; "Roma Tolumunda Kadının Konumu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt: 4, sayı: 2, 2013, 1-31.

Siquans, Agnethe; "Biblische Women in Patristic Reception", **Reading Scripture in Judaism and Christianity**, Vandenhoeck & Ruprecht, USA, 2017.

Slee, Nicola; **Faith and Feminism**, Darton Longman & Todd, London, 2003.

Stone, Merlin; **When God Was a Women**, The Dial Press, New York, 1976.

Stowasser, Barbara Freyer; **Women in the Qur'an -Traditions, and Interpretation-**, Oxford University Press, 1996, USA.

Şahin Aynur, Hatice; "İslamî Feminizm ve Feminist Kur'ân Okumaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, cilt: 13, sayı: 3, 2013, 89-122.

Şahin, Hasan; "İslamiyet Öncesi Dönemde Yahudi ve Hristiyanlarda Nikâh Algısı", **İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, cilt: 1, sayı: 2, 2016.

Şeker, Cihat; "Yahudilikte Evlilik ve Cinsellik Anlayışı/Ahlakı", **İLTED**, cilt: 2, sayı: 44, 2015, 247-271.

Şentürk, Lütfi; "İslâm'ın Işığında Kadın", **TDV Kadın Kolları Konferansı**, TDV Yayınları, Ankara, 1998.

Şola, Hanefi; "Te'vilât Bağlamında İmâm Mâtürîdî'nin Kadına Bakışı", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 1, sayı: 19, 2021, 39-70.

Tarakçı, Muhammet; **Protestanlıkta Sakramentler**, Emin Yayınları, Bursa, 2012.

Tarakçı, Muhammet; Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Vahiy Anlayışı Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

Taş, Gün; Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, **Akademik Hassasiyetler**, cilt: 1, sayı: 2, 2016, 163-175.

Taylor, John Hammond; **St. Augustine Literal Meaning of Genesis (Ancient Christian Writers)**, Paulist Press, New York, 1982.

Temiz, Rabia Zahide; “Suyûtî'nin “İsbâlu'l Kisâ ale'n-Nisâ” Adlı Eseri ve Mümin Kadınların Ahirette Allah'ı Görmeleri (Ru'yetullah) Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 0, sayı: 34, 2016, 173-220.

Terzioğlu, Hülya; “İslâm'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar-Mûsâ Cârullah Örneği-”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 18, sayı: 33, 2016, 91-109.

Terzioğlu, Hülya; **Matüridi'de Kadın Algısı**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2018.

Toksarı, Ali; “Hz. Peygamber Devrinde Kadın”, **Diyanet İlmî Dergi**, cilt: 29, sayı: 4, 1999, 67-80.

Topaloğlu, Bekir; **İslâm'da Kadın**, 19. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

Topcuoğlu, Ali Aslan; “Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, cilt: 10, sayı: 2, 2010.

Tozduman, Zeynep Aysel; **İslâm'da Kadının Hakları**, Kadın ve Aile Yayınları, Ankara, 1990.

Tucker, Judith E.; **Women, Family, and Gender in Islamic Law**, Cambridge University Press, New York, 2008.

Tuksal, Hidayet Şefkatli; **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000.

Tunç, Harun; “İslamcı Feminizm: Kavramsal Bir Tartışma”, **Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 1, sayı: 2, 2018, 235-247.

Turan, Esra Aslan; “İslâm Dünyasında Kadın Hareketleri”, **Siyasette Müslüman Kadın**, edt. Feyza Betül Köse, Ensar Yayınları, İstanbul, 2021, 175-197.

Turan, Maşallah; **Hız. Âdem'in Peygamberliği Konusundaki Tartışmaların Kritisliği**, Hüner Yayınları, Konya, 2019.

Turan, Süleyman; “Kadınların Hıristiyan Misyon Tarihindeki Yeri”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 2, sayı: 15, 2009, 157-177.

Usta, Ahmet; “Mehmet Şemseddin Günaltay’ın Tarih-i Edyan’ına Göre Çin Dinleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 11, sayı: 11, 1999, 129-164.

Üçal, Turgay & **Malcolm**, Derek; **Ahlak Kutsal Kitaba Göre Etik**, Babylon, İstanbul, 2003.

Üçok, Bahriye; “İslam Devletlerinde Bazı Nâibeler”, *Belleten*, cilt: 31, sayı: 122, 1967, 169-190.

Ünal, Asife; **Hıristiyanlıkta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış**, Dinler Tarihi Araştırmaları-III, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2002.

Ünal, Asife; “Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 673-693.

Ünal, Asife; “Yahudi Düğün Gelenekleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 5, sayı: 2, 2016, 225-241.

Vana, Liliana, Yahudilik’te **Kadın, Epitroposluk-Kadın Dua Grupları-Evlenme, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, ter. Mehmet Aydın, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013.

Vedud, Amine; **Inside the Gender Jihad-Women’s Reform in Islam-**, Oneworld, Oxford, 2006.

Vedud, Amine; **Kur’ân ve Kadın**, ter. Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Wegert, Wolfgang **The Law of Freedom -An Interpretation of the Ten Commandments**, Die Deutsche Bibliothek Published, 2005, Hamburg.

Yasdıman, Hakkı; “Pavlus’un Evlilik Hakkındaki Görüşü” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 8, 2001, 77-91.

Yasdıman, Hakkı; “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 15, 2002, 97-121.

Yasdıman, Hakkı; “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadının Konumu”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara, 2012, 615-630.

Yağmurlu, Mustafa; **Çağımızda Kadın Sorunu**, 2. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

Yaman, Ahmet; **İslâm Aile Hukuku**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2021.

Yavuz, Salih Sabri; **İslâm Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

Yeniçeri, Celal; **İslâm Âilesi ve Ev İdaresi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2014.

Yeniterzi, Emine; “Mevlâna'nın Kadın-Erkek Değerlendirmesi ve İnsana Bakışı”, *İstem*, cilt: 29, sayı: 10, 2007, 29-41.

Yeşilyurt, Temel; “Rü'yetullah”, DİA, TDVY, 35, İstanbul, 2008, 311-314.

Yılmaz, Ömer; “Hıristiyan Mistik ve İslâm Tasavvuf Geleneğinde Kadın İmgesi ve Evlilik Konusuna Kısa Bir Bakış”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, 2012, 49-65.